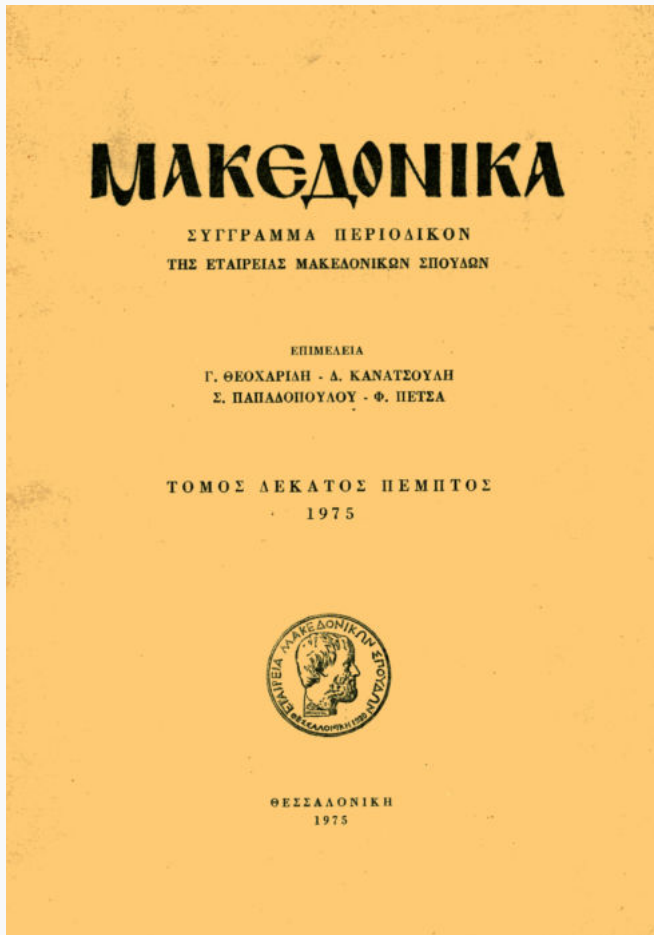

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Χρονικά αρχαιολογικά 1968-1970: (συνέχεια)
αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.612](https://doi.org/10.12681/makedonika.612)

Copyright © 2014, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1975). Χρονικά αρχαιολογικά 1968-1970: (συνέχεια) αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 15(1), 171-358. <https://doi.org/10.12681/makedonika.612>

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1968-1970

(συνέχεια)*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

60. Το πογραφία και άλλα διάφορα. Για το τοπογραφικό ζήτημα Θεσσαλονίκης-Θέρμης βλ. άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 29. Άπό την περιοχή τών 26 πολισμάτων που συνοικίσθησαν στη Θεσσαλονίκη περιλαμβάνονται στις προηγούμενες παραγράφους αυτών τών Χρονικών ειδήσεις, όπως:

α'. Σύγκρισεις άγγείων τών κατηγοριών Σέσκλου και Διμηνίου από τούμπες της περιοχής Θεσσαλονίκης προς όμοια άγγεϊα από τούμπες του Νομού Κοζάνης (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 4, σ. 236, D. French).

β'. Σύγκριση άγγείων της τούμπας της Πυλαίας προς όμοια του Malik της Κορυτσάς (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 28, σ. 288, F. Prendi).

γ'. Παραβολή εύρημάτων από την τούμπα στο Γόνα προς όμοιά τους (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 4, σ. 239, I. Bouzek).

δ'. Έπανέκθεση στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης τών άρχαϊκών μαρμαρίνων άρχιτεκτονικών μελών με διαφωτιστικά σχέδια (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 34, σ. 297, εϊκ. 10 και 11, πρβλ. αυτ., σ. 301 και σ. 302, ι').

ε'. Δημοσίευση άγγείων από το Καραμπουρνάκι από την Φ. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου (άνωτ., παράγρ. ύπ' άρθ. 41, σ. 312, πρβλ. αυτ., σ. 352).

στ'. Δημοσίευση από τόν E. Vanderpool χάλκινης ύδρίας ένεπίγραφης από το Καραμπουρνάκι (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 42, σ. 322, πρβλ. αυτ., σ. 331 κ.έ.).

ζ'. Παράδοση άγγείου από το Καραμπουρνάκι στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 41, σ. 318).

η'. Δημοσίευση από τόν Γ. Μπακαλάκη άγγείου από την Αϊνεια (πίν. 93-95) και μνεία νομισμάτων της πόλεως αυτής από την Μ. Guarducci (άνωτ. παράγρ. ύπ' άριθ. 22, σ. 276, και παράγρ. ύπ' άριθ. 41, σ. 311).

---

* Στά «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212 κ.έ., δημοσιεύθηκε το πρώτο μέρος τών Χρονικών αυτών που περιέλαβε τα Εισαγωγικά και από τη ΙΓ' Άρχαιολογική Περιφέρεια μόνο τη Θεσσαλονίκη. Η συνέχεια εδώ περιλαμβάνει με τη σειρά τις εκτός Θεσσαλονίκης άρχαιότητες του Νομού Θεσσαλονίκης και τούς άλλους τέσσερες Νομούς που άνηκαν κατά τα έτη 1968-1970 στη ΙΓ' Άρχαιολογική Περιφέρεια (Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικής και Πιερίας), καθώς και τούς Νομούς τών ΙΔ' και ΙΕ' Άρχαιολογικών Περιφερειών (Ήμαθίας, Κοζάνης, Γρεβενών, Καστοριάς και Φλωρίνης, Καβάλας, Σερρών και Δράμας).

Τὸ ἐργαλεῖο «ἀρχαιότερου παλαιολιθικοῦ» τύπου ἀπὸ «τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης», ἀπὸ καιρὸ σὲ Μουσεῖο τοῦ Manchester, ἀναφέρεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹. Γιά τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 101, εἰκ. 37. Γιά τὴν τοῦμπα Κριτσανά, κατωτ., ἀριθ. 107. Γιά εὐρήματα τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 343 (Τρίλοφον, Μεσημέρι) κ.ά. σποράδιον. Σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιέφερουσα μελέτη του γιὰ τὸν ἡμικίονα καὶ τὰ ὅμοια στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὁ Hermann H. Büsing² ἐξετάζει καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου «παρὰ τὸ 4,5 χλμ. τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου», ὁ ὁποῖος ὅμως ἐν τῷ μεταξύ ἔχει κηρυχθῆ... «εἰς ἄγνοιαν»! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 64.

Βυζαντινὲς μαρτυρίες ὁπωσδήποτε σχετικὲς πρὸς τὸ ὄνομα ἂν ὄχι πρὸς τὴν ἀρχαία ἀποικία τῆς Θέρμης συναντοῦμε στὰ ἀγιορείτικα ἀρχεῖα³.

61. Νέα Μηχανιώνα. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τοῦ Βασ. Π. Μακροπούλου, κατοικοῦ Βρυξελλῶν, εὐρέθησαν τὸ 1968 τάφοι, ποὺ ἔδωσαν κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα ἔχουν δοθῆ περιληπτικὰ στὴν ἐτήσια Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Σὲ οἰνοχόη σφαιρικὴ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή: ΜΕΘΗ. Πρβλ. καὶ ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41, 42 καὶ 47, σ. 320 (πῆλινα), 328 (χαλκὰ) καὶ 338 (νομίσματα).

62. Φίλυρον. Τὸ τραπεζοφόρο, ποὺ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 39, σ. 307), ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ὀδηγηθῶ σὲ δασωμένη ἔκταση στὰ ΒΑ τῆς Θεσσαλονίκης, κοντὰ στὸ Φίλυρο, μὲ ἐκτεταμένα ἐρείπια, ποὺ μόλις διακρίνονται ἐδῶ καὶ κει κάτω ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση. Δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀποκλειστικὰ ρωμαϊκῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ὁ τόπος νὰ κρύβῃ προρρωμαϊκὰ λείψανα σὲ βαθύτερα στρώματα.

62α. Ἀσπρόβρυση. Τὴν Κυριακὴ 22.9.1968 ἐπισκεφθῆκαμε τὴ γνωστὴ τοῦμπα Ἀκ-Μπουνάρ μὲ τοὺς Ἐπιμελητὰς Γ. Δεσποίνη καὶ Ἰ. Τουράτσογλου. Συλλέξαμε ἐπιφανειακὰ ὄστρακα, μιὰ πῆλινη σφραγίδα καὶ ἓνα λίθινο ἐργαλεῖο. Τὰ καταθέσαμε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

1. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 35.

2. H. H. Büsing, Die griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23.

3. N. Oikonomidès, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 44 κ.ε.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, σελ. 12 καὶ πίν. 314α-γ.

63. Σουρωτή. Ἀνάγλυφη «Ἀρέθουσα» καὶ ἄλλα πηλίνα εἰδώλια ἀπὸ τῆ Σουρωτῆ δημοσίευσεν ὁ Ἰ. Τουράτσογλου¹, ἰδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 41.

64. Λητῆ, Δερβένι, Τάφοι Λαγκαδᾶ καὶ Λαγυνῶν. Στῆ Λητῆ ἀνήκουν μνημεῖα, θέσεις καὶ εὐρήματα, ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ καιροὺς καὶ καταλαμβάνουν μεγάλη ἔκταση «ἵππαστι» κατὰ μῆκος τῆς υποχρεωτικῆς διαβάσεως, ποὺ περνοῦσε καὶ ἡ Ἐγνατία, ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ Κόλπου πρὸς ΒΑ, πρὸς τὸν κάμπο τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τὶς Λίμνες Κορώνεια καὶ Βόλβη. Τὸ πέρασμα ἐγινε πασίγνωστο σὲ παγκόσμια κλίμακα μὲ τὸ τουρκικὸ τοῦ ὄνομα Δερβένι ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1962, ὅταν βρέθηκαν ἐκεῖ τυχαῖα οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ τὸν περίφημο χάλκινο κρατήρα (πίν. 96-97) καὶ τὰ ἄλλα πολὺτιμα κτερίσματα, μὲ τὸ μοναδικὸ πάπυρο κ.λ. Προπολεμικῆ μὲ ἀφορμῇ τῆ διαπλάτυνση τῆς ἄμαξιτῆς ὁδοῦ ὁ τότε Ἔφορος Θεσσαλονίκης Ν. Κοτζιάς εἶχε περισυλλέξει τυχαῖα εὐρήματα, στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ Θεσμοφόριο βορειότερα. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁ Θ. Μακρίδης εἶχεν ἀποκαλύψει, νοτιώτερα ἀπὸ τοὺς κιβωτιόσχημους τάφους, μεγάλο διθάλαμο μακεδονικὸ τάφο μὲ ναόσχημη πρόσοψη κ.λ. Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, κατὰ τὴν ἔξοδο τῆς πόλεως πρὸς Βορρᾶν, εὐρίσκεται ἄλλος μακεδονικὸς τάφος διθάλαμος, γνωστὸς ὡς τάφος τῶν Λαγυνῶν, ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ὁμώνυμο χωριό. Τοῦτο προφανῶς χροστᾶται τ' ὄνομά του στὰ «λαγῆνια», δηλαδὴ τὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ποὺ παρατηροῦσαν οἱ περίοικοι στὰ ἐρείπια τῆς Λητῆς, ἡ ὁποία ταυτίσθηκε κυρίως ἀπὸ σπουδαιότατη ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο τῆς. Γιὰ ὅλα αὐτὰ δώσαμε στὰ προηγούμενα Χρονικὰ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία κατανεμημένη κάτω ἀπὸ ποικιλῶνους τίτλους, ἐνδίδοντας στὴ συνήθεια (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 63 καὶ 64, 1966-1967, ἀριθ. 87 καὶ 88, κ.ά.). Εἶναι καιρὸς πλέον νὰ συγκεντρώσωμε ὅλα τὰ σχετικὰ λήμματα κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λητῆς, στὴν ὁποῖαν ἀνήκουν τὰ σχετικὰ μνημεῖα καὶ εὐρήματα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀσήμαντο. Ἡ διασπορὰ τῶν ποικιλῶνῶν ἀρχαίων τῆς Λητῆς ζημιώνει ἐκτὸς ἄλλων τὴν ἐνημέρωση τῶν Λεξικῶν, ὅπως σημειώσαμε ἤδη (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 283).

Καταχωρίσαμε ἤδη ἐνώτερες εἰδήσεις σχετικὲς πρὸς τὰ πράγματα τῆς Λητῆς. Στὸ λεγόμενον Τάφο τὸ Ὑ Λαγκαδᾶ ἀναφέρθηκαν, ἐκτὸς ἄλλων, ἡ Phyllis Lehmann (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 15, σ. 263 κ.έ.) καὶ ὁ Hermann Büsing², ὁ ὁποῖος τὸν χρονολογεῖ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κρατήρος ἀπὸ τὸ Δερβένι καταχωρίσθηκε στὸ SEG (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ.

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ., ἀριθ. 6-14 καὶ ἴσως, ἀριθ. 5.

2. H. Büsing, ἑ.ά., σ. 23, 39, 80 κ.έ., καὶ εἰκ. 35, καὶ γιὰ τὸν τάφο τῶν Λαγυνῶν, αὐτ. σ. 23.

22, σ. 277, και 45, σ. 311). 'Ανάγλυφα τῆς Λητῆς μελετήθηκαν ἀπὸ τὸν Α. Rüsç (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 19, σ. 269). Στὸ α' μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν ἐπίσης (Μακεδονικά 14, 1974) δόθηκαν και ἄλλες διάσπαρτες εἰδήσεις, σ. 277, σημ. 4 (νομίσματα), σ. 297 (χαλκᾶ), 322 (κρατήρας), 329 (ἀσημένιες φιάλες και ποτήρι ὑάλινο), 335 (πάπυρος), 352 (ἀσημένιο ληκύθιο), 318 και 333 (παράδοση ἀγγείων¹ και τμήματος ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς).

65. Σ τ ρ έ ψ α. 'Η Στρέψα ἔχει νεώτερο συμπληρωματικὸ ἄρθρο στὴ Real-Enzyclorädie (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 282).

66. Ἀ γ χ ί α λ ο ς. Τὴν καταστροφή τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγχιάλου με καθυστέρηση ἀγγέλλει ὡς ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἡ Chronique² ἀντλώντας ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Ὑπηρετοῦσα στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας τότε, με ἔδρα τὴ Βέροια. Περαιστικός, ἀνεύθυνος και ἀνίσχυρος, εἶδα τὴν καταστροφή και πῆρα φωτογραφίες (πίν. 98α-β). Ἰσχυροὶ ἐνοχλούμενοι τιμωροῦν. "Ἀν ἀρχαιότερες καταστρέφονται, οἱ ὑπεύθυνοι μποροῦν νὰ διάγουν μακαρίως. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερα ὑπηρετοῦσα στὴν Πάτρα, διαπίστωσα, πάλι περαιστικός και ἀδύναμος, τὴν καταστροφή στὴν τοῦμπα τοῦ Τόψιν. Γιατὶ τὰ γράφω; Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ νεώτεροι θὰ θρηνήσουν τὶς ἀνεπανόρθωτες αὐτὲς καταστροφές και ἴσως ἔτσι πᾶμε κάπως στὸ καλύτερο. Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ και κατωτ., ἀριθ. 101, και παρένθ. πίν. 12.

67. Ξ η ρ ο χ ῶ ρ ι. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 42 χάλκινα νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων ἀπὸ τὸ Ξηροχώρι (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 337).

68. Ἀ γ ι ο ς Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς - Γ έ φ υ ρ α. Ὅπως με τὴ Λητὴ (ἀνωτ., ἀριθ. 64), ἔτσι και δῶ πρέπει νὰ συγκεντρώσωμε στὸ ἴδιο λῆμμα τὶς ἀρχαιότερες τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Γέφυρα και τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο. Ἐρευνηθήκαν κατὰ διαστήματα σὲ διάφορες θέσεις και ὀνοματίσθηκαν ἀνάλογα μ' αὐτές. Ἀνῆκουν ὅμως (συνοικισμός, μακεδονικοί, κιβωτιόσχημοι και ἄλλοι τάφοι) στὴν ἴδια σπινδαία πόλη, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμε τὸ ὄνομα. Εἶχε κέντρο τὴ λεγόμενη τοῦμπα τοῦ Τόψιν (κατωτ., παρένθ. πίν. 12). Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν λόγος γὰ νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς: πῆλινα ὄγγεϊα και εἰδώλια, χάλκινα και

1. Πρβλ. και ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, πίν. 315γ.

2. Chron. 1967, σ. 903 κ.έ.. Πρβλ. Χρονικά 1950-1965, ἀριθ. 98, και 1966-1967, ἀριθ. 66.

μικροτεχνήματα (σ. 320 και 328; πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 68), ψέλια ύάλινα (σ. 330), νομίσματα (σ. 337) κ.λ.

Μέ σχετική καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπ' ὅπου ἀντλησαν τὰ Χρονικά τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν. Ἡ Chronique ἀναφέρει και εἰκονίζει τὴν ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τῆ Γέφυρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης², ἐπίσης τὴ δωρική πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, τὰ σκουλαρίκια και πῆλινη κεφαλὴ εἰδωλίου³. Στὶς Arch. Reports μνημονεῦται ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου και ἡ ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τῆ Γέφυρα⁴. Ἐδῶ δίνομε ἀποψη τῶν ἄσκαπτων ταφικῶν τύμβων τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (πίν. 99α) και κτερίσματα τοῦ 3ου κιβωτιόσχημου τάφου ποῦ ἐρευνηθήκε τὸ 1966 (πίν. 99β): ἐπίσης κάτοψη, τομὴ κατὰ μῆκος τῶν δύο θαλάμων, ἐγκάρσια τομὴ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, πρόσοψη και σχέδιο τῆς δίφυλλης θύρας τοῦ διθάλαμου μακεδονικοῦ τάφου, τὸν ὅποῖον ἐλπίζω τώρα νὰ δημοσιεύσω (εἰκ. 22-26)⁵.

69. Χ α λ κ η δ ὠ ν. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ποῦ σώζει τρία κεφάλια, καταχωρίσθηκε στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποῦ δημοσιεύθηκε με καθυστέρηση⁶.

70. Ἰ χ ν α ι. Μνεῖα νομισμάτων τῶν Ἰχνῶν ἔγινε στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 277, σημ. 4).

71. Β α σ ι λ ι κ ἄ. Τυχαῖα ἐπιφανειακά εὑρήματα προϊστορικά ἀπὸ γνωστὸ προϊστορικὸ τύμβο στὴν περιοχὴ τῶν Βασιλικῶν παραδόθηκαν⁷ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41 και 44, σ. 318 και 330). Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 101, εἰκ. 37.

72. Ἀ ν θ ε μ ο ὺ ς. Σὲ συλλογὴ ἐπιγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὴ λατρεία τῶν Αἰγυπτίων θεῶν καταχωρίζεται και ἐπιγραφή τοῦ Ἀνθεμοῦντος (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 11, σ. 258).

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 391.

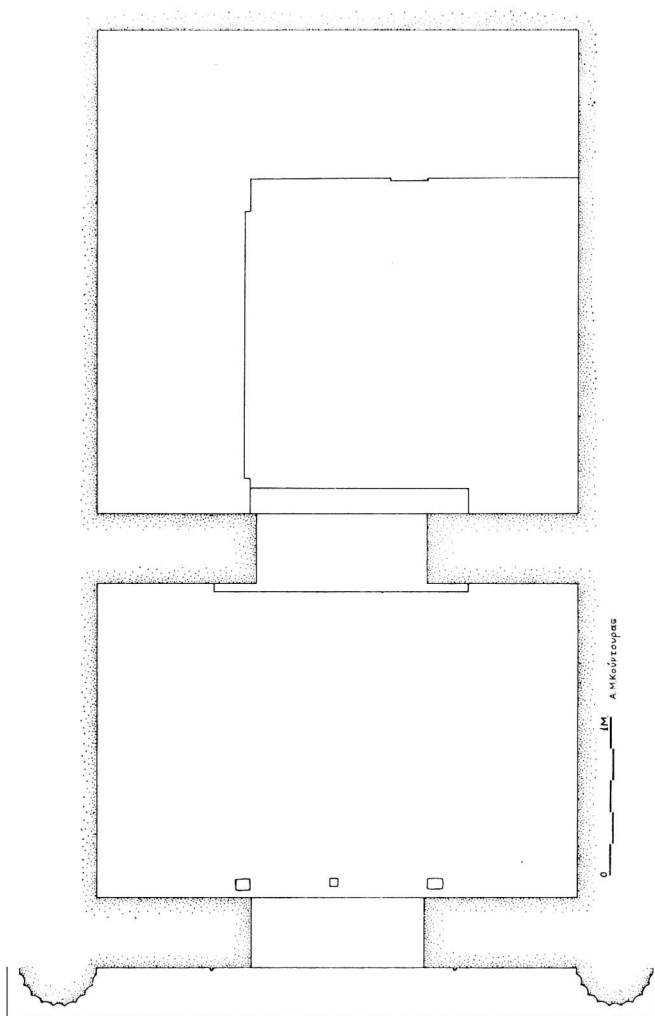
3. Chron., ἔ.ἀ., σ. 1067, εἰκ. 395-397.

4. «Arch. Reports» 1968-1969, σ. 23. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

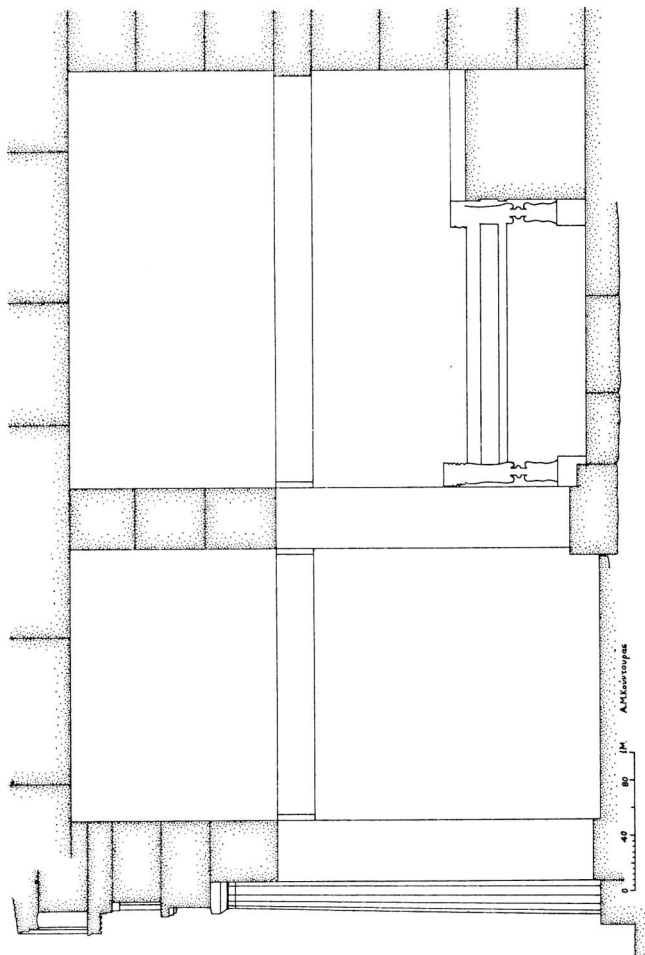
5. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργύριο Κούντουρα. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68 και πίν. 67 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 69.

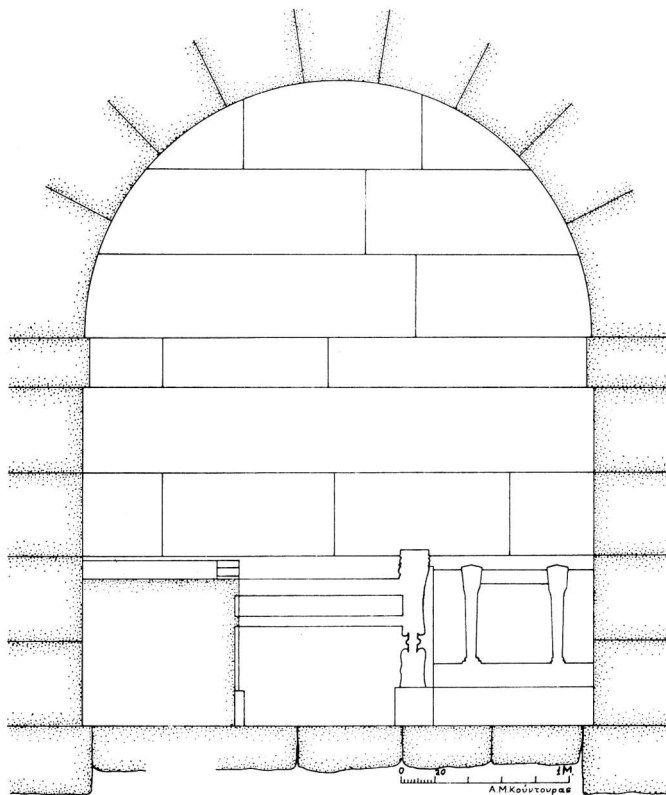
7. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304.

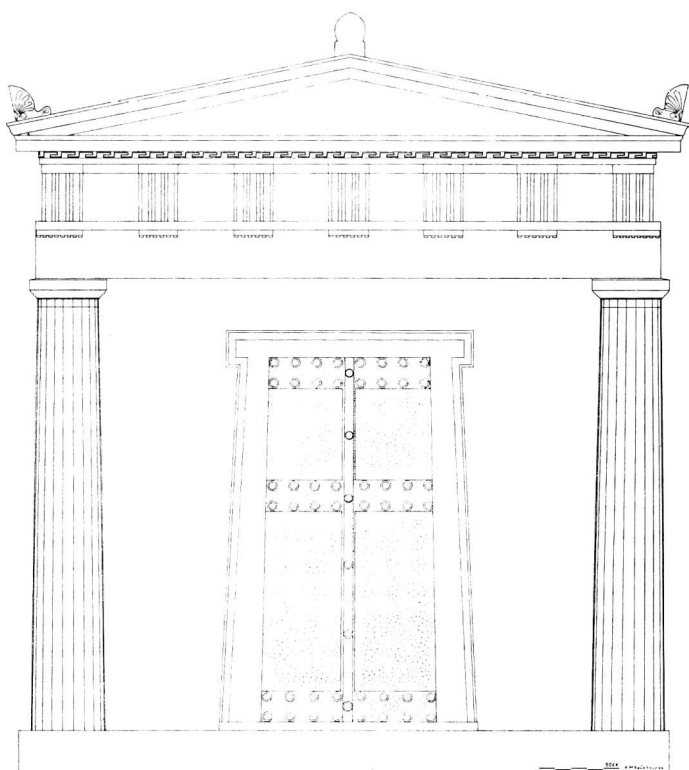
Εἰκ. 22. Κάτοψη τοῦ διθάλαμον μακεδονικοῦ τάφου
 πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (68)

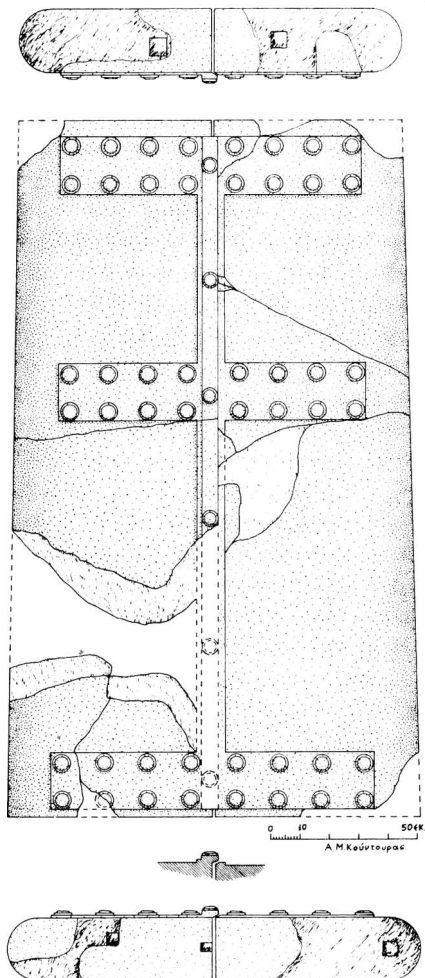
Εικ. 23. Τομή κατά μήκος των δύο θαλάμων (68)

Είλ. 24. Έγκάρσια τομή τοῦ νεκροῦ θάλαμον (68)

Εἰγ. 25. Πρόσοψη συμπληρωμένη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (68)

Ειγ. 26. Σχέδιο τῆς διγυλλῆς λίθινης θύρας (68)

73. Π ρ ο φ ῆ τ η ς. Ἐκ τῆς Μικροκόμης Προφήτου Λαγκαδά καὶ ἀπὸ θέσει Σταυρὸς ἤλθαν σὲ ἰσάριθμες δόσεις χάλκινα κι ἓνα ἀσημένιο νομίσματα (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 336).

74. Π ε ρ ι σ τ ε ρ ὶ ν. Ἡλεκανίδα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 74) εἰκονίζεται στὴν Chronique¹.

75. Γ ε ρ α κ α ρ ὸ ῦ. Τμήμα μαρμάρινου γυναικείου ἀγάλματος, ἀνωτ., παράγρ. 39, σ. 307.

76. Ἀ π ο λ λ ω ν ἰ α. Ἐπιγραφή κ.λ. καταχωρίσθηκαν σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο².

77. Ἀ δ ἄ μ. Ἀσημένια καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνωτ., παράγρ. 47, σ. 336.

78. Κ α λ α μ ω τ ὸ ῦ. Γιά τὸν ἀνδριάντα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., σ. 308.

79. Δ ρ υ μ ὸ ς. Ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ τὸ Δρυμό, τώρα στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης, εἰκονίζεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση³.

80. Π ε ρ ι β ο λ ἄ κ ι. Γιά τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό, ποὺ εἶναι γνωστός μὲ τὸ παλαιότερο ὄνομα τοῦ χωριοῦ Σαράτσι, ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 1, σ. 219 (Toyhbee).

81-83. Λ α χ α ν ᾶ ς, Σ ω χ ὸ ς, Ἀ ρ ἔ θ ο υ ς α. Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν καταχωρίσθηκαν γλυπτά κι ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Λαχανᾶ, τὸ Σωχὸ καὶ τὴν Αὐγὴ Σωχοῦ καὶ νόμισμα ἀπὸ τὴν Ἀρέθουσα (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 307, 333 καὶ 337).

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

84. Π ἑ λ λ α, γ ε ν ι κ ἄ. Πρέπει ν' ἀρχίσουμε αὐτὴ τὴν φορὰ τὸ Χρονικὸ τῆς Πέλλας μὲ τὸν ἀείμνηστο Χρῆστο Καροῦζο ποὺ τὸν χάσαμε στὶς 30 Μαρτίου 1967⁴. Ἡ Πέλλα τοῦ χρωστᾶται πολλὰ.

1. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 390.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 377, πίν. 284α.

4. Ἀπὸ τίς νεκρολογίες σημειῶνω: «Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften», τ. 1968 (ἀνάτ. σ. 1-11 καὶ εἰκόνα).

Όταν, στις 11 Ἀπριλίου 1957, ἄρχιζα τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ ὑπόγειο τοῦ Στεργιοῦλα, ὁ Χρήστος Καρούζος ἦταν Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ καθηγητὴς Σπύρος Μαρινάτος. Μὲ τὴν ἐξάντληση τῆς πιστώσεως τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς (δρχ. 1.500!), ἀνέφερα τὰ ἀποτελέσματα στὸ τότε Προϊστάμενο Ὑπουργεῖο Παιδείας τηλεγραφικῶς, μέσῳ τῆς Νομαρχίας Πέλλης. Συγχρόνως ὁ Νομάρχης κ. Γεώργιος Νταουτάκης, ἀντάξιός τῆς μεγαλωνύμου Πέλλης, τηλεφώνουσε στὸν Ὑπουργό του (τῶν Ἑσωτερικῶν) κ. Δημ. Μακρῆ, ὁ ὁποῖος ἀναπλήρωνε καὶ τὸν τότε ἀσθενοῦντα Ὑπουργό Παιδείας, τὸν ἀείμνηστο Πέτρο Λεβαντῆ.

Ὁ κ. Μακρῆς συνεννοήθηκε μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως κ. Κων. Καραμανλῆ καὶ ἐνήργησε μὲ ἀποφασιστικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν ὑπερκέραση τῶν ἀντιδράσεων. Συγκρότησε τριμελῆ Ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ εὐρήματα καὶ νὰ εἰσηγηθῆ στὴν Κυβέρνηση. Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὀρίσθηκαν: ὁ οἰκεῖος Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων καθηγητὴς Σπ. Μαρινάτος, ὁ Χρήστος Καρούζος, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, τότε ἀκόμα Ἐφορὸς Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Ὅλοι τοὺς θὰ ἐβλεπαν πρώτη φορά τὴν Πέλλα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν Παρασκευὴ 27 Ἀπριλίου 1957 εἶδε ὅσα εἶχα νὰ τῆς δείξω: ὅσα παρατήρησα κατὰ τὶς ἐπιφανειακὲς προανασκαφικὲς ἐρευνες ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἐξῆς, ὅσα περισυνέλεξα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Παλαιᾶς Πέλλης κ. Ἄθαν. Κονδρούφη καὶ τῶν μαθητῶν του τῆς ΣΤ' τάξεως, καὶ ὅσα εἶχα ἀποκαλύψει μὲ τὴν πίστωση τῶν 1.500 δρχ.

Εἶχε δοθῆ ἐντολὴ νὰ ἐπανεέλθω στὴν Ἀθῆνα μαζί μὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Τὴν ἐπομένῃ τῆς ἐπανάδου, στὸ Γραφεῖο τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα πάρθηκε ἡ ἱστορικὴ ἀπόφαση. Ἔλαβα τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν Ὑπουργό κ. Μακρῆ νὰ γυρίσω στὴν Πέλλα, νὰ ἐπαναλάβω μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ τὴν ἀνασκαφὴ. Θὰ εἶχα σύντομα ὡς πρώτη δόση 300.000 δρχ.

Ἡ συνέχεια εἶναι περισσότερο γνωστὴ. Ἄλλὰ ὀφείλω νὰ μνημονεύσω τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀείμνηστου Χρήστου Καρούζου. Ἡ φωτογραφία (εἰκ. 27) τὸν δείχνει φανερά στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἐβλεπε μὲ σοβαρότητα τὸ μεγάλο θέμα χωρὶς προσωπικὲς ἢ ἄλλες προκαταλήψεις.

Δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας μπορούσαμε νὰ διαβάζουμε, σ' ὅλες τὶς διεθνεῖς γλωσσες, ἓνα κείμενο σὺν αὐτό:

«We should not unreservedly accept the assertions of Demosthenes regarding the barbarous habits and lack of culture of the Macedonian king. The excavations now in progress at Pella corroborate the claims of Philip and Alexander to be representatives of Hellenic culture: they help to confirm the evidence of

literary texts and reveal a highly developed feeling for art and luxurious aids to every day life. The fine private houses at Pella with their peristyle courts and huge rooms paved with abstract, geometrical mosaics and enlivened with powerful representations of hunting scenes designed with technical assurance by the best artists, formed a setting for a mode of life endowed with taste and refinement.

They show that Alexander's conquests were more than brilliant military successes: they also ensured the penetration of Hellenic culture as far as the river Indus...»¹.

Εικ. 27. Ὁ ἀείμνηστος Χρήστος Καρούζος, στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας, πρωτοστατεῖ στὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Πέλλα (Παρασκευή 24.4.1957) (84)

Ὁ Carl Schneider στὸ δίτομο ἔργο του γιὰ τὸν ἑλληνιστικὸ πολιτισμὸ μιλάει καὶ γιὰ τὴν Πέλλα. Προσπαθεῖ νὰ τῆς δώσει τὴ θέση ποὺ τῆς ἀνήκει στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμο. Ἀλλά: α) ἡ Πέλλα δὲν εἶναι στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς πεδιάδος τῆς Ἡμαθίας, β) τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἔγινε ὅσο ζοῦσε ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι $16,35 \times 33,65$ μ. (πρὸς Θεοῦ!), γ) ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ μόνον ἓνα ἔχει διονυσιακὸ θέμα, δ) τὰ ἐρείπια δὲν εἶναι «zu vieles von römischen Überbauten verdeckt», καὶ ε) ὅσο ξέρω, δὲν μπορεῖ νὰ πάρη κανεὶς ἰδέα τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας

1. Roland Martin, Greek Architecture, London 1967, σ. 11 κ.έ.

μέ τὰ σχέδια κ.λ. στο νέο Μουσείο τῆς...Θεσσαλονίκης. Καλύτερη ιδέα δίνον τὰ δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ὁ Schneider ἀγνοεῖ στὶς ὑποσημειώσεις του παραπέμποντας μόνο στο γενικό γιὰ τὴν Ἑλληνική Ζωγραφική βιβλίο τοῦ Martin Robertson (ἔκδοσι τοῦ 1959)¹. Στὴ συνέχεια γίνεται λόγος καὶ γιὰ τοὺς τάφους τοὺς μακεδονικοὺς. Ἄλλὰ δὲν ξέρομε ζωγραφιᾶς ἀπὸ τάφους τῆς Πέλλας καὶ δὲν λέμε Magulί τις τοῦμπες στὴ Μακεδονία (γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν οὔτε μνεία).

Ποιὸς θὰ φανταζόταν ὅτι τὸ ἄρθρο στὴν Pauly-Wissowa γιὰ τὴν Πέλλα, τὸ ἔτος 1970, θὰ τὸ ἔγραφε ἓνας καθηγητὴς στὴ Σόφια! Ἀποτέλεσμα: ἡ Kleine Pauly ἐπιμένει χαρακτηριστικῶς ὅτι σ ἡ μ ε ρ α τὸ χωριὸ λέγεται Ἅγιοι Ἄποστολοι. Καὶ ὅταν κανεὶς βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀπόστασι τῆς Σόφιας (μὲ τὴν παρεμβολή καὶ τοῦ «παραπετάσματος») μπορεῖ νὰ περνάει ἀπὸ τὸ Φίλιππο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο (ὀνόματα μόνον) στὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, σὰν νὰ μὴ συνέβη τίποτε στὴν Πέλλα ἐν τῷ μεταξῷ. Ὡς μόνο ἀξιοσημείωτο μένει ὅτι: «Die stagnierenden Gewässer bildeten eine Brutstätte für Malaria». Καμιά μνεία τῶν ἀνασκαφῶν. Στὴ βιβλιογραφία μία μόνον παραπομπὴ σὲ ἑλληνικὸ δημοσίευμα, ἴσως τὸ μόνον τότε προσιτὸ στο Βούλγαρο συνεργάτη τῆς Kleine Pauly².

Σὲ ἄρθρο τῶν Helen καὶ Frank Schreider δημοσιεύονται καὶ φωτογραφίες ἔγχρωμες τῶν ψηφιδωτῶν (ἀπὸ τὸ κυνήγι λιονταριοῦ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κυνηγοῦ ἀριστερά, καὶ τὸ σύνολο τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Γνώση), ἐπίσης καλὴ ἀεροφωτογραφία ἔγχρωμη τοῦ τομέως I καὶ τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλα (πρβλ. φωτογραφία), καὶ χάρτης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου³.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς προανασκαφικῆς ἔρευνας καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας ἐκθέτει γιὰ τὸ εὐρὺ κοινὸ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Selection ὁ ἄλλος ἄγνωστός μου Albert Maisel⁴. Στὶς πληροφορίες του ἀπὸ δημοσιεύματα προσθέτει ἀνεκδοτικὰ λεπτομέρειες, πού, φαίνεται, συνέλεξεν ἐπὶ τόπου. Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐκλαϊκωτικὸ κείμενο σὲ λογοτεχνικὸ ὕφος, μὲ τὶς ἴδιες περίπου ἔγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες εἰκόνες παρουσιάσθηκε καὶ σὲ ἄλλες περιφερειακὰς ἐκδόσεις τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ.

Ἡ ὀλιγοσέλιδη σουηδικὴ ἔκδοσι γιὰ τὴν Πέλλα⁵ εἶχε δυσανάλογα πολλὰ καὶ καλὰς βιβλιοκρισιες. Σὲ ὅσες σημειώσα ἤδη (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 2, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 84, σ. 171, σημ. 1 καὶ 2) προσ-

1. Ἄλλὰ ἰδὲς στο δεῦτερο τόμο, σ. 1003. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. 6, σ. 245.

2. Der Kleine Pauly 4, στ. 600 (Chr. Danoff).

3. Helen καὶ Frank Schreider, In the Footsteps of Alexander the Great, «National Geographic», τ. 133, 1, January 1968, σ. 1 κ.έ.

4. A. Maisel, Une cité antique retrouve la lumière, «Sélection du Reader's Digest», Dec. 1969, σ. 162-174.

5. P. H. M. Petsas, Pella, Lund 1964.

θέτω ὅσες μοῦ εἶχαν διαφύγει ἢ εἶδαν τὸ φῶς μέσα στὴν τριετία τῶν Χρονικῶν αὐτῶν¹.

Στὸ Συμπόσιο με θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1968) ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν ἀναφορά στὴν Πέλλα. Στὰ δημοσιευμένα Πρακτικά τοῦ Συμποσίου με τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1970) εἰδικότερα εἶναι ἀξιοσημείωτα: ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Χ. Μακαρόνα, Χρονολογικά ζητήματα τῆς Πέλλης (σ. 162 κ.έ.)², τὸ σχετικὸ πρὸς τὴν Πέλλα μέρος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Φ. Πέτσα (Αἰγαί, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, σ. 220 κ.έ.).

Στὴ λαμπρὴ ἔκδοση τῶν Delvoye-Roux, ὅπου παρουσιάζεται ἡ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τις μέρες μας³, δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὴν Πέλλα⁴.

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Oxford Classical Dictionary σταματᾷ στὸ 1960⁵. Νεώτερα στὴν Ἱταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ἀρχαίας Τέχνης, με ἐνημέρωση ὡς τὸ 1967⁶. Γιὰ τὸν Πελλαῖο ἐπιγραμματικοὶ Ποσειδίππο, ἀνοτ., παράγρ. 14, σ. 262, σημ. 6.

Καθυστερημένη δημοσιεύθηκε ὀλιγόλογη εἰδηση γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1964 στὴν Chronique τοῦ 1967⁷!

Ἡ παραχώρηση οἰκοπέδου ἀπὸ τὴν Κοινότητα Νέας Πέλλας⁸ δὲν ὠφέ-

1. B A B e s c h., τ. 40 (1965), σ. 98 κ.έ. (A. W. Bywanck), «Class. World», τ. 58, 7(1965), σ. 196 (Edward L. Ochsenschlager), «Gymnasium», τ. LXXIII (1966), σ. 355 κ.έ. (Hans Georg Gundel), «Archaeology», τ. 19, 2 (1966), σ. 149 κ.έ. (Brief Notices) «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. XLVIII (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Charles Delvoye) καὶ «Fasti Archaeologici», τ. 18-19, 1963-64 (1968), ἀριθ. 3289, με παραπομπὴ εἰς «Hermeneus», τ. 36, 3 (1964), σ. 87 (τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα).

2. Ἰδὲ βιβλιοκρισία τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ. (Φ. Πέτσας), εἰδικότερα σ. 454 κ.έ. Ἡ χαμηλὴ χρονολόγηση ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης (περὶ τὸ 275 π.Χ.) με εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴ μελέτη τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων (Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 85), ἀλλὰ τελικὰ ἔμεινα στὶς δικές μου χρονολογήσεις τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλης στὸ τελευταῖο 4ο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω πάντως ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀναντίρρητες ἀποδείξεις, ὅπως θὰ ἦταν μία ἐστὼ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία!

3. C h. D e l v o y e - G. R o u x, La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours, τ. I-II, Bruxelles 1967-1969. Πρβλ. H e r m a n n V a n L o o y, La continuité de l'Hellénisme, «L'Antiquité Classique», τ. 38 (1969), σ. 518 κ.έ.

4. Ἐ.ά., τ. II, σ. 389-393 καὶ εἰκ. 141-143. Ὁ C h. D e l v o y e, αὐτ., σ. 207 ἀκολουθώντας ἄλλους, ἀποδίδει τὸ πρωτότυπο περίφημη καὶ πολυσυζητημένης ζωγραφιάς, ἀπὸ τὴ Villa Boscoreale, στὴν Πέλλα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατῶ.

5. «Oxford Classical Dictionary», 2η ἐκδ. 1970., λ. Pella.

6. E A A, Suppl. 1970 (1973), σ. 605.

7. Chron. 1967, σ. 898 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 91.

λησε για την ανέγερση Μουσείου, αφού δὲν ἔγινε δεκτὴ! Ἡ παροχὴ νεροῦ καὶ ἠλεκτρικοῦ ρεϊματός στο ἄωρο¹, ἐπίσης, δὲν εἶχε ἄμεσα ἀποτελέσματα στὴν ἀξιοποίηση τῆς Πέλλας, ἀφοῦ μειώθηκε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὸ 1969. Γιὰ τὴν ἐργασία στο ἄωρο καὶ τὰ εὐρήματα τῆς τριετίας 1968-1970, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 88. Διάσπαρτες εἰδήσεις γιὰ τὴν Πέλλα ἰδὲ καὶ στο πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 241 κ.έ., 245, 265, 275, 276, 279, 281, 285, 318, 335 κ.έ. καὶ 337.

85. Πέλλα, ἀρχιτεκτονική. Ὁ James Walter Graham, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ καὶ γιὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τους, χρησιμοποιεῖ καὶ παραβάλλει σπίτια καὶ τῆς Πέλλας, τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Γ. Οἰκονόμου καὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1967² (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 120 καὶ 207). Δὲν εἶναι σχετικοὶ πρὸς τοὺς Halbsäule, τοὺς ἡμικίονες, ὅλοι οἱ πίνακες στοὺς ὁποίους παραπέμπει γιὰ τὴν Πέλλα ὁ H. Büsing³, ἐνῶ θὰ χρειάζονταν κι ἄλλες παραπομπές γιὰ νὰ εἶναι πλήρης ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία.

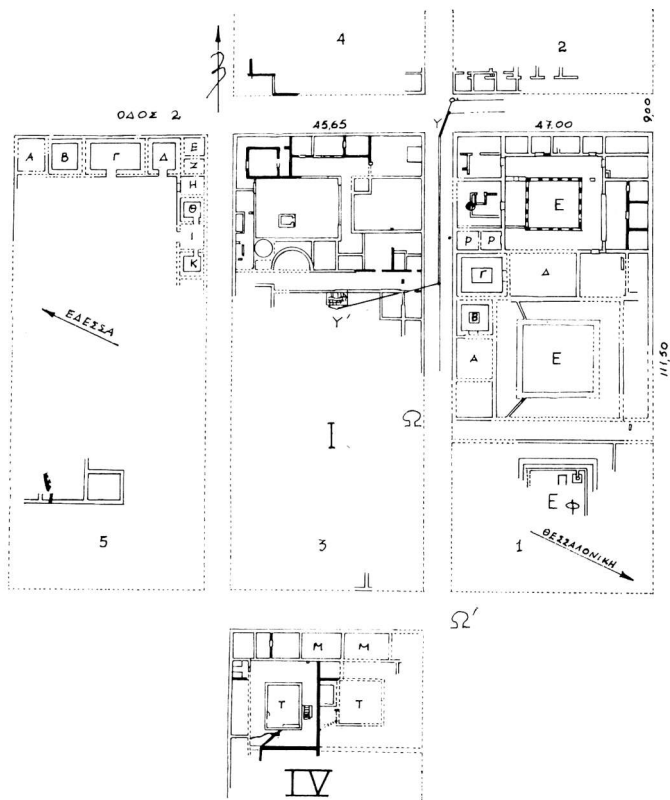
Δίνομε ἐδῶ (εἰκ. 28) ἓνα σχέδιο τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως μας στὴν Πέλλα (τομεῦς I), στὸν ὁποῖον ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τὸ 1957, στο ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στεργιοῦλα (οἰκοδομικὸ τετράγωνο I, βόρειο περιστύλιο E). Πρὸς Νότον τῆς ὁδοῦ 2 εἶναι τὰ ὀρθογώνια οἰκοδομικὰ τετράγωνα ὑπ' ἀριθ. 1, 3 καὶ 5. Πρὸς Βορρᾶν τῆς ὁδοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ μόνον μέρη τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι περὶ τὰ 9 μ. Ἡ μεγάλῃ διάσταση τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 5 ὑπερβαίνει τὰ 111 μ. Τὸ πλάτος τους εἶναι πάνω ἀπὸ 45 μ.

Τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὑπ' ἀριθ. 1 συγκροτεῖται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες ποὺ ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ ἰσάριθμες ἐσωτερικὲς αὐλὲς περιστυλες (E). Οἱ δύο βορεινὲς ἐνότητες ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους, ὅπως μᾶς βεβαίωσε ἓνα κατώφλι *in situ*. Ἡ πρὸς Νότον τρίτη ἐνότητα χωρίζεται ἀπὸ στενὸ πέραςμα. Τὸ βόρειο περιστύλιο ἔχει ἐν μέρει ἀναστηλωθῆ. Στὰ νοτιοδυτικὰ του ξεχώρισαν οἱ βοηθητικοὶ χῶροι P, P. Στὴ μεσαία ἐνότητα ἔχουν βρεθῆ τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Διονύσου (B) καὶ τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ λιονταριοῦ (Γ) στο κέντρο ἀνδρώνων. Στὰ κατώφλια τους μπροστὰ ἦταν ὁ γρύπας μὲ τὸ ἐλάφι καὶ τὸ ζευγάρι κενταύρων. Χαλικόστρωτες ἦταν οἱ αἰθουσες A καὶ Δ, ὅπου ἔγιναν ἐπίσης ἐργασίες συντηρήσεως τῶν δαπέδων. Στὴ νότια ἐνότητα ἐκτὸς ἄλλων ἔχουν εὑρεθῆ ἓνα πηγᾶδι (Π) κι ἓνας κεραμεικὸς κλίβανος παλαιότερος (Φ).

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 354.

2. J. W. G r a h a m, *Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House*, «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

3. H. B ü s i n g, ἔ.ἀ., σ. 47, σημ. 20. Πρβλ. αὐτ., σ. 51 καὶ 80.

Εικ. 28. Τοπογραφικό τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαμικοῦ τομέως τῆς Πέλλας (τομεὺς Ι) μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐνταταζόν ἀνασκαφῶν, 1957-1961 (85)

Στό οικοδομικό τετράγωνο υπ' αριθ. 5 ξεχωρίζουν οι χώροι με τὰ ψηφιδωτά δάπεδα: τὴν ἀρπαγή τῆς Ἑλένης (Γ), τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση με τὸ κυνήγι τοῦ ἐλαφιοῦ (Δ) καὶ τὴν Ἀμαζονομαχία (Ι). Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα με περιστυλες αὐλές καὶ με ψηφιδωτὰ δάπεδα στοὺς ἀνδρῶνες, τὸ οικοδομικὸ τετράγωνο υπ' αριθ. 3 παρουσιάζει ἄλλες ἰδιομορφίες: μιά ἀψίδα καὶ μία κρήνη (Υ'), στὴν ὁποία φέρει ἄφθονο νερὸ ἓνα ὕδραγωγεῖο με πῆλινους σωλῆνες (Υ).

Στὸν ἀνασκαφικὸ τομέα υπ' αριθ. IV ξεχωρίζουν ἐσωτερικὲς αὐλές στρωμένες με ὄρθια κεραμιδοκόμματα (Τ, Τ) καὶ δωμάτια στρωμένα με μαρμάρινα κομμάτια τοποθετημένα κατακόρυφα πλάι-πλάι (Μ, Μ). Ἀνάμεσα στοὺς δύο τομεῖς (Ι καὶ IV) ἔμεινε ζώνη ἄσκαπτη, τὴν ὁποία καταλαμβάνει ἡ ἀμαζιτὴ ὁδὸς Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης, με τὸ παλαιὸ πρόχειρο Μουσεῖο πρὸς Βορρᾶν (Ω) καὶ τὸ νέο κτήριο Περιπτέρου-Μουσείου πρὸς Νότον (Ω').

Σ' αὐτὴ τῇ μορφῇ μένει ὁ χώρος τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως κάπου 10 χρόνια τώρα μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐντατικῆς ἀνασκαφῆς (1957-1961). Ἡ πενταετία ἔκλεισε με τὴν ὑποτροφία μου στὴν Ἀμερικὴ γιὰ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας (1961-1962) καὶ με τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (καὶ τὴν Πέλλα) στὴ Βέροια μετὰ τὴν ἐπιστροφή μου ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ. Εἶναι μιά ἀκόμα περίπτωση τῆς ἐλλείψεως συνεχείας, ποὺ μᾶς δέρνει στὸν τόπο μας.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264.

86. Πέλλα, ψηφιδωτά. Μικρὴ σχετικὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς τριετίας 1968-1970 στὴ μελέτη καὶ προβολὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας. Στὸ ἄρθρο μου, ποὺ προανέφερα, ὁ σύντομος λόγος γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ συνοδεύεται ἀπὸ τρεῖς εἰκόνες τους καὶ μιά γενικὴ ἄποψη τοῦ τομέως τους¹. Ὁ Δ. Ι. Πάλλας ἀρχίζει ἄρθρο του γιὰ τὰ Ψηφιδωτὰ γενικὰ με ἀναφορὰ στὴν Πέλλα καὶ τὴν Ὀλυμπο². Στὸ ψηφιδωτὸ με τὸ Διόνυσο ἀναφέρεται καὶ ὁ Zsolt Kiss³. Τὸ κυνήγι τοῦ λιονταριοῦ παραβάλλεται⁴ πρὸς τὸ γνωστὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Μεσσήνη στὸ Λοῦβρο, τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὸ ἱστορικὸ ἀνεκδοτο τοῦ Ἀλεξάνδρου με τὸν Κράτερο. Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) καταχωρίσθηκαν δημοσιεύματα, ποὺ ἀναφέρον-

1. Delvoye - Roux, ἑ.ἄ.

2. «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία», τ. ΙΒ', Ἀθῆνα 1968 (τὸ ἀνάτυπο), σ. 1072.

3. Zsolt Kiss, Dionysos enfant sur une panthère, «Études et Travaux», τ. 2 (1968), σ. 267 κ.ἑ.

4. Werner Fuchs, Die Skulptur der Griechen, München 1969, σ. 363, εἰκ. 403.

τα ἢ εἰκονίζοντα τὰ ψηφιδωτά (π.χ. παράγρ. 7, σ. 250, P. Bamm, καὶ ἄλλοῦ), χωρὶς οὐσιαστικῆς συμβολῆς στὸ θέμα.

Πλάγιο φῶς ἔρχεται ἀπὸ δημοσιευμένες μελέτες ἄλλων ψηφιδωτῶν, ὅπως παλαιότερα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς Phyllis Lehmann γιὰ τὰ ψηφιδωτά τῆς Λυκόσουρας¹. Ὁ Ν. Γαλιούρης² κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ διαπέδου τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία ἔκαμε παρατηρήσεις καὶ εἶχε, κάτω ἀπὸ τὸ γνωστὸ ψηφιδωτὸ, εὐρήματα, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ χρονολογήσῃ τὸ ψηφιδωτὸ. Ἰδιαιτέρως χρησιμεύει ὡς terminus post quem νόμισμα Σικυῶνος (323-251 π.Χ.). Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀξιοπρόσεκτο, γιατί, μὲ βάση ἀβέβαια τεχνολογικὰ κριτήρια, τὸ ψηφιδωτὸ εἶχε θεωρηθῆ κατὰ ἓνα αἰῶνα ἀρχαιότερο, γύρω στὸ 400 π.Χ. Ἀξιοσημείωτο ὅτι στὸ ψηφιδωτὸ αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν καὶ κομματιαστὰ χαλίκια. Ἀπ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις, νομίζω, χρονολογεῖται σωστὰ περὶ τὰ μέσα ἢ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ἀξιοσημείωτη ἐπίσης ἡ νέα ὄψη τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Ἰσείου τῆς Ἐρετρίας, ὃχι πιά κροκόδειλος, ἀλλὰ κύκνος κ.λ.³ Πρὸς τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας καὶ μάλιστα τοῦ Διονύσου πάνω σὲ πάνθηρα παραβάλλονται ὅμοια τῆς Ἐρετρίας ἀπὸ τὸν Πέτρο Θέμελη⁴, ὁ ὁποῖος διορθώνει προηγουμένη ἐρμηνεία τοῦ Β. Πετράκου. Πρέπει ἐπίσης νὰ παραβληθοῦν τώρα πρὸς τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας ψηφιδωτὸ Κενταύρου ἀπὸ τὴ Ρόδο⁵, ἐλάχιστα γνωστὸ ψηφιδωτὸ στὸ Μουσεῖο τοῦ Θυρρείου τῆς Ἀκαρνανίας καὶ νέο ψηφιδωτὸ, ποὺ κομμάτια του μόνον βγῆκαν ἀπὸ μηχανικὸ ἔκσκαφέα στὴν περιοχὴ Μάστρου τῆς Αἰτωλίας⁶ (εἰκ. 29).

Ὁ Philippe Bruneau⁷ ἐξετάζει τὰ κατάλοιπα τῆς τεχνικῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ χαλίκια στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅταν πιά εἶχε περάσει ἡ μόδα του, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 2ο αἰ. π.Χ. φαίνεται νὰ γενικεύθηκε ἡ χρῆση ψηφίδων. Εἰδικότερα ἐξετάζει ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς Μαντινείας μὲ μικρὰ χαλίκια, ψηφιδωτά μὲ χονδρὰ χαλίκια τοῦ Ἰσείου καὶ τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἐρετρίας καὶ σπιτιῶν τῆς Δήλου καὶ ψηφιδωτά μὲ τεχνικὴ ἐνδιάμεση μεταξὺ χαλικίων καὶ ψηφίδων. Στὰ τελευταῖα ὑπάγονται: α) ψηφιδωτά μὲ κομμένο χαλίκι (δυτικὴ κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως, λουτρά Ἐρετρίας, οἰκίες Ἐρμοῦ καὶ Διαδομένου

1. Essays in Memory K. Lehmann, New York 1964.

2. AAA, τ. 1968, σ. 78 κ.έ., κυρίως σ. 82.

3. P h i l i p p e B r u n e a u, La mosaïque de l'Iseion, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 80 κ.έ.

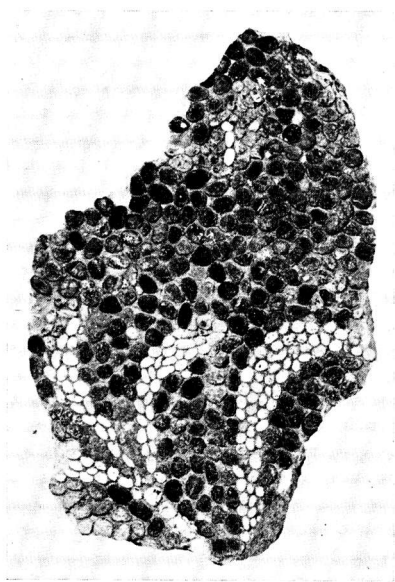
4. AAA, τ. 3 (1970), σ. 35 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 526, πίν. 384.

6. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 319.

7. P h. B r u n e a u, Prolongements de la technique des mosaïques des galets en Grèce, BCH, τ. 93 (1963), σ. 308 κ.έ.

στη Δήλο), και β) με άκανόνιστη ψηφίδα (Λυκόσουρα, Τρίτων Σπάρτης, Τριτωνίς Δήλου). Ὁ Βr. παρατηρεῖ ὁμοιότητες μεταξύ τῶν ψηφιδωτῶν με χαλίκια καὶ αὐτῶν με τὴν ἐνδιάμεση τεχνικὴ, ἡ ὁποία ὅμως συνεχίζεται καὶ συναντᾶται ἀκόμα καὶ στὰ ψηφιδωτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως αὐτὸ στὸ Νησί

Εἰκ. 29. Κομμάτι ἀδημοσίευτον ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπὸ τὴν περιοχὴ Μάστρου τῆς Λιτωλίας (86)

τῆς Ἀλεξανδρείας (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 171, πίν. 105α). Ἡ ἐνδιάμεση τεχνικὴ λοιπὸν δὲν περιορίζεται στὴν ἐνδιάμεση χρονικὴ περίοδο μεταξύ τῆς τεχνικῆς τοῦ χαλικοῦ καὶ τῆς τεχνικῆς ψηφίδος σὰν «experimental». Στὴ σειρά αὐτῶν τῶν σκέψεων πρέπει νὰ μπουὶν καὶ δάπεδα τῆς Πέλλας, ὅπου ἡ προσοχὴ εὐλόγα συγκεντρώθηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ περίφημα ἐμβλήματα μετὶ τῆς παραστάσεως καὶ δὲ δόθηκε ἡ ἀπαιτούμενη προσοχὴ σὲ κοινότερα δάπεδα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲς κυρίως Ph. Petsas, *Mosaics from Pella, La mosaïque gréco-romaine*, Paris 1965, σ. 41 κ.έ., εἰδικώτερα σ. 44 κ.έ., ἀριθ. 2-5, εἰκ. 11, 19-21 καὶ c-d.

87. Πέλλας, Διάφορα. Τὸ χάλκινο ἀγαλμάτιο Ποσειδῶνος τοῦ τύπου τοῦ Λατερανῶν πρέπει νὰ παραβληθῆ καὶ πρὸς τὸ νέο παράδειγμα ἀπὸ τοὺς Ἀμπελοκῆπους τῶν Ἀθηνῶν¹. Τῆ γνησιότητα τοῦ μαρμάρινου λαγωνικοῦ, ποῦ ἀπὸ τῆ Βασιλεία τῆς Ἑλβετίας κατέφυγε στὴ Βοστώνη, ὑποστηρίζει ὁ Cornelius Vermeule² καὶ τὸ θεωρεῖ ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἐποχῆς Τραϊανοῦ ἢ Ἀδριανοῦ ἀπὸ πρωτότυπο τῶν ἐτῶν 400-340 π.Χ. κατωϊταλιωτικὸ ἢ βιοιωτικὸ. Τοῦτο ἐνδιαφέρει γιὰ παραλληλισμὸ πρὸς τὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας, τὸ ὁποῖο ὁ V. καταχωρίζει τελευταῖο μετὰ ἀπὸ δύο ἀρχαιότερά του παραδείγματα. Τὰ τρία τοποθετεῖ στὰ ἔτη 520-450 π.Χ. καὶ τοὺς ἀποδίδει συνειδητὰ μῶδη καὶ ὀστεῶδη κατασκευή, ἰδίως στὶς πλευρές, μὲ στροφή πρὸς τοὺς ὄμους πρὸς πολὺ παρά πρὸς τοὺς γλουτοὺς. Ἰδιαίτερα στὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας ἀποδίδει «massive misunderstanding of canine proportions» μὲ βάση τὶς εἰκόνας στὸ ἄρθρο μου στὸ *Balkan Studies* I, 1960, σ. 126, πίν. III, εἰκ. 5 καὶ 6. Ἀγαλμάτιο τῆς Πέλλας (ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 205, πίν. 242) παραβάλλεται πρὸς ἔφηβο ἀπὸ τὴν Πριήνη στὸ Βερολίνο καὶ πρὸς ἀγαλμάτιο τῆς Συλλογῆς Karl Bebenburg τώρα στὴ Rhode Island School of Design, ποῦ χρονολογεῖται στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.³

Οἱ ἐπιγραφές ποῦ δημοσίευσα στὸ *Balkan Studies*, 4, 1963, σ. 155 κ.έ., καταχωρίσθηκαν στὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum*⁴, ὅπως καὶ δυὸ ἄλλες δημοσιευμένες ἀλλοῦ ἀπὸ τοὺς Peek καὶ Μακαρόνα⁵. Σφραγίσματα ἀμφορέων καὶ ἡ ἐπιγραφή τῆς Νικοστράτης Ἀπολλωνίου μνημονεύονται στὸ *Bull. Épig.*⁶, παρμένα ἀπὸ τὰ Χρονικά στὸ ΑΔ 23, 1968, καὶ τὰ Μακεδονικά 9, 1969.—Στὸν X. Μακαρόνα, ΑΔ 19, 1964, Χρον., σ. 336, πρβλ. τὸ *Bull. Épig.*⁷.—Ξίφος τῆς Πέλλας ἀναφέρεται⁸ μὲ παραπομπή εἰς B. R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit* κ.λ., Hamburg 1957, πίν. 19,3 καὶ 29,11, τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα. Γιὰ τὴν πελίκη μὲ τὴν Ἀμαζονομαχία ἰδὲ καὶ τὸ ἄρθρο τῆς Maria Ludwika Bernhard⁹. Γιὰ τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Πέλλας, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 279, Νυτσονίε-Τοδορονίε, Craay, M. Thompson). Γιὰ τὴ μερίδα τῆς Πέλλας στὴ λαμπρὴ ἔκδοση τῶν

1. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 103, πίν. 59 α-β, τ. 23 (1968), σ. 10, πίν. 5δ, Chron. 1967, σ. 741, εἰκ. 16.

2. C. Vermeule, *The Basel Dog: A Vindication*, *AJA*, τ. 72 (1968), σ. 95 κ.έ.

3. *Arch. Anz.*, τ. 83 (1968), σ. 446 κ.έ., κυρίως σ. 456 καὶ εἰκ. 17 (Renate Kabus-Jahn).

4. *SEG*, τ. 24 (1969), ἀριθ. 538-540, 542-554, 556-558.

5. *SEG*, ἔ.ά., ἀριθ. 541 καὶ 555.

6. *Bull. Épig.* 1970, ἀριθ. 365.

7. *REG*, τ. 81 (1968), *Bull. Épig.*, σ. 128, ἀριθ. 89.

8. «*Bonner Jahrbücher*», τ. 168 (1968), σ. 367.

9. M. L. Bernhard, *Le peintre de l'Amazone*, «*Études et Travaux*», τ. I, 1966, σ.

Charboneaux κ.ά., ιδε βιβλιοκρισία στὰ Μακεδονικά 10, 1970, σ. 329 κ.έ. (Φ. Πέτσα).—Σφράγισμα κεραμιديوῦ τῆς Πέλλας καὶ νομισματὰ τῆς στὴν Ἐπιγραφικὴ τῆς Guarducci¹.

88. Πέλλα, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα, Ὁ ἐντατικός ἀνασκαφικός ρυθμός στὴν Πέλλα περιορίσθηκε μόνον στὴν πρώτη πενταετία ἀπὸ τὸ 1957. Ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων στοῦ ἐξῆς ἀπορροφοῦσε τὶς διαθέσιμες πιστώσεις. Μαζὶ μὲ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας εἶχα καὶ τὴ διεύθυνση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας κατὰ τὰ ἔτη 1965 ἕως 1968. Ἀνασκαφὴ ἔγινε μᾶλλον σὲ σημεῖα ποῦ ἐπέβαλλε ἡ συμπλήρωση σχεδίων, ἡ συντήρηση καὶ ἡ διαρρύθμιση τοῦ χώρου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες ἐργασίες ἔχουν ἐκτεθῆ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου². Στὰ Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία³ ἀναγγέλλεται ἡ ἀρχὴ ἀνασκαφῆς μου στὴν Ἀκρόπολη κατὰ τὸ 1968, ἡ ὁποία συνεχίσθηκε γιὰ λίγο καὶ μετὰ τὸ Συμπόσιο. Δίνω ἐδῶ δύο εἰκόνας τοῦ χώρου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ (πίν. 100α-β) καὶ μιὰ φάση τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 101α). Ἡ Πέλλα ὁμως ἀποσιάζει τελειῶς ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ ἐπομένου ἔτους 1969. Εἶναι τὸ ἔτος τῆς «μεταθέσεως» μου στὴν Πάτρα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὶς γνωστὲς συνθῆκες, ἐπανῆλθε στὴν Πέλλα ὁ κ. Χ. Μακαρόνας σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. Ἀνδρέα Βαβρίτσα⁴.

Στὴν τελευταία μου ἔκθεση γιὰ τὴν Πέλλα⁵ ὑποσχέθηκα νὰ δώσω τὰ τυχαῖα εὐρήματα τοῦ πενταμήνου ἀπὸ Ἰανουαρίου-Μαῖου 1969 στὰ Χρονικά τοῦτα. Πίστευα τότε ἀκόμα στὰ λόγια τοῦ Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος κατ' ἐπανάληψιν δήλωνε ὅτι θὰ ἐπανέλθω στὴν Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης σύντομα· διότι «κατὰ παλαιὸν ἔθος οἱ ἀρχαιολόγοι συνεχίζουν τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἤρχισαν» (Σύσκεψη στοῦ Ὑπουργεῖο Βορείου Ἑλλάδος). Τώρα, μετὰ

1. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 498 κ.ά.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά σ. 334 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 307 κ.έ., ὅπου ἡ ὑποσημ. 42 δὲν ἰσχύει, γιὰ τὰ Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου τελικὰ δὲν δημοσιεῖθηκαν σὲ τόμο τοῦ Balkan Studies, ἀλλὰ σὲ χωριστὸ τόμο (ιδε τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση ἐδῶ). Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις ὑπ' ἀριθ. 32 καὶ 39 στὰ ἴδια Χρονικά τοῦ ΑΔ, τ. 24 (1969), σ. 297 κ.έ.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 220 κ.έ. καὶ σχέδ. 7-8, πρὸς τὰ ὅποια πρβλ. τὶς εἰκόνας ἐδῶ, πίν. 100α-β καὶ 101α.

4. ΑΔ, τ. 26, 1971 (1975), σ. 396 κ.έ., ὅπου βλέπομε τὰ ὀνόματα τῶν ἐργασθέντων Ἑλλήνων καὶ ἄλλοεθνῶν, δύο ὑποσχέσεις μελλοντικῶν δημοσιευμάτων καὶ μετὰ αὐτοέλεγχον ἀναθεώρηση προηγουμένων.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354.

Πασιγγιά, Πιν. 3. Τοπογραφικό διάγραμμα της κάτω πόλεως της Εδέας (90)

πενταετίαν, μπορῶ νά συνοψίσω μόνον σημειώσεις μου γιά εὐρήματα τῶν ἐτῶν 1968-1969¹ ὡς ἔξῃς:

Στό ἀγροτεμάχιο ὑπ' ἀριθ. 659 τοῦ Φωτίου Ἴμπα ἢ Χαραλαμπίδη εὐρέθη βάση ἀναθήματος ἀπό τεφρῆ πέτρα διαστάσεων, $0,42 \times 0,13 \times 0,13$ μ.. Σώζει ἐπιγραφή σέ τρεῖς στίχους: *Σόλ[ων] Ἰθ[ο]ακλῆ Φυλάκω*. Προστίθεται σέ δύο ἄλλες γνωστές ἐπιγραφές τῆς Πέλλας, πού μαρτυροῦν λατρεία τοῦ Ἡρακλέους, αὐτονόητη ἄλλωστε, στήν ἔδρα τῶν Ἡρακλειδῶν Τημενιδῶν. Χρονολογεῖται σέ πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους.

Μιά ἄλλη ἐπιγραφή, ἐπιτύμβια, εὐρέθη σέ κτῆμα τοῦ Ἀθανασίου Μίντου, στή θέση μέ τὸ σημαντικό ὄνομα Α ὕ λ ἦ ἦ Α ὕ λ ἔ ς. Ἡ μαρμάρινη στήλη τῆς ἐπιγραφῆς (πίν. 102α) εἶναι ἀπλή, σώζει ὅμως στήν ἄνω ἐπιφάνεια δύο τόρμους γιά τὴν ἔνθεση ἐπιστέψεως προφανῶς, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή πιθανῶς ἔφερε γραπτὴ παράσταση. Τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς, *Ἀσῆτη Ἐδανέτον*, εἶναι μέ εὐδιάκριτα γράμματα ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὑψος τῆς στήλης 1,02 μ., πλάτος κάτω 0,51 μ., ἄνω 0,47 μ., πάχος περὶ τὰ 8 ἐκ. Ἀπὸ τὴν ἴδια θέση ἤλθε καὶ λίθινη βάση στήλης, διαστάσεων $50 \times 70 \times 24$ ἐκ. μέ τόρμο διαστάσεων $36 \times 15 \times 9$ ἐκ. Ἐπίσης δύο χάλκινα νομίσματα ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦ Τζαφτάκη στήν ἴδια θέση.

Νομίσματα χάλκινα ἤλθαν ἐπίσης ἀπὸ νεροφαγώματα ὅπως συνήθως: τρία ἀπὸ τὸν χάνδακα μπροστά στὰ σπίτια Ἰω. Καραγιάννη καὶ Παν. Γουργούνη, ἄλλα τρία ἀπὸ τὸ χάνδακα μπροστά στοῦ Δημοτικὸ Σχολεῖο, δύο ἀπὸ τὸ κτῆμα Γουργούνη παρὰ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ ἓνα ἀπὸ τὴν Ἀ γ ε λ α δ ὄ σ τ ρ α τ α. Ἀπὸ τὴν Ἀγελαδόστρατα ἐπίσης ἤλθαν τρία πῆλινα κεφάλια εἰδωλίων.

Ἐνα χάλκινο δακτυλίδι παρέδωσε ὁ φύλακας Βασ. Στεργιούλας καὶ ἄλλο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Λ. Γκέτσιου ὑπ' ἀριθ. 635.

Τέλος ἀξιοσημεῖωτο ἰδιαίτερα εἶναι μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Ἀπόλλωνος κίθαροδοῦ, πού ἤλθε στὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Παλαιοκάστρου² (πίν. 102β).

Στοὺς μῆνες πού μποροῦσε νά γίνῃ δουλειὰ μέ πόρτες ἀνοιχτές—γιατὶ οἱ ἐργαστηριακοὶ χῶροι εἶναι ἀσφυκτικά γεμάτοι—συνεχίστηκε ἡ εὐρετηρίαση καὶ καταγραφή, ἢ συγκόλληση, συντήρηση καὶ ταξινόμηση παλαιῶν καὶ νέων εὐρημάτων, στὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ τὸ πῆλινο κεφάλι ὑπ' ἀριθ. Ε 4087 (πίν. 101β) καὶ δωρικό κιονόκρανο (πίν. 103α).

Πρέπει νά τονίσουμε ἰδιαίτερα τὴν ἐναρξὴ ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς, διαρρυθμίσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ χώρου τῶν λεγομένων Λ ο υ τ ρ ὶ ν τ ο ὕ

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

2. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 182, πίν. XXXIγ-δ (Γ. Μπακαλάκης) καὶ «Μακεδονικῶ», τ. 11 (1971), σ. 455.

Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μολοντί ἐμειναν χωρίς τὴ συνέχεια ποὺ προγραμματίζαμε τότε (ἐξυγίανση τοῦ χώρου, ἀπομάκρυνση τῶν ιδιωτῶν καὶ ἀνέγερση τουριστικοῦ περιπτέρου καὶ Μουσείου ἀντάξιου τῆς Πέλλας στὴν πευκόφυτη ἔκταση νοτιῶς τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης, τὴν ὁποία προσέφερε ἡ κοινότης Νέας Πέλλης γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ἀλλ' ἀρνήθηκε νὰ τὴ δεχθῆ ἢ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία!).

89. Ἔδεσσα - Αἰγαί, τοπογραφία. Ὁ Ν. G. L. Hammond στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία μᾶς εἶπε ὅτι αἱ Αἰγαί εἶναι στὴ Βεργίνα¹. —Πόσο κοντὰ εἶναι στὰ πράγματα καὶ στὴν ἐποχὴ μας μερικοί, ποὺ γράφουν σὲ ἐγκυκλοπαίδειες καὶ λεξικά, φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ ἄρθρο Macedonia στὴν ἐπιτομὴ ἐγκυκλοπαίδεια Pauly-Wissowa, ὅπου γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς: «...Aigai (urspr. Edessa, h. Wodena)»². Θὰ ἦταν ὀρθό, ἔστω, ἂν ἔγραφε: ἄλλοτε Βοδενά, νῦν πάλιν Ἔδεσσα. Τὸ πρᾶγμα ἔχει σημασία, γιὰ ὅσοι γράφουν μὲ βάση ἀπρηχαιωμένα βιβλία, μακριὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, ἀγνοοῦν καὶ ἄλλα, πολλὰ καὶ σημαντικά. Διαιωνίζουν μιὰ φάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν.

Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Ἔδεσσα τοῦ Μ. Μιχαηλίδη³ κρίνεται σκόπιμο νὰ σημειωθῆ ἐδῶ μολοντί δὲν ἀναφέρεται σὲ προχριστιανικοὺς χρόνους οὔτε στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τεῖχη τῆς πόλεως, ἢ ἔρευνα τῶν ὁποίων φωτίζει τώρα καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ τὴ μεσαιωνικὴ Ἔδεσσα (ἴδε κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 90 καὶ παρένθ. πίν. 7-9).

90. Ἔδεσσα, ἀνασκαφές. Τὴν ἔναρξη κατὰ τὸ 1967 συστηματικῶν ἀνασκαφῶν μακρῆς πνοῆς εἶχα ἀνακοινώσει στὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁴. Ἡ ἀνακοίνωση ἦταν καὶ προετοιμασία τῆς ξεναγῆσεως τῶν Συνέδρων στὴν Πέλλα, Ἔδεσσα κ.λ. Ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως, τροποποιημένο κάπως, δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα⁵. Δημοσιεύθηκαν ἐπίσης οἱ Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκα-

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 5, σ. 239, καὶ 6, σ. 284. Ἐπίσης πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 21, σημ. 17 καὶ 18 (Edson) καὶ σ. 204 (Πέτσας).

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), στ. 910.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Μελέται, σ. 195 κ.έ. Πρβλ. Chronique 1967, σ. 898.

4. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 203 κ.έ.

5. ΑΑΑ, τ. 1969, σ. 186 κ.έ. Πρέπει νὰ διορθωθῆ στὴ σ. 188 ἡ παραπομπὴ σὲ εἰκόνα, ἀντὶ εἰκ. 3, εἰς τὸ ὀρθὸν εἰκ. 4. Ἐπίσης δὲν ἰσχύει ἡ παραπομπὴ τῆς σημ. 2, αὐτόθι, στὸ «Balkan Studies», γιὰ τὴ τελικὰ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου δὲν δημοσιεύθηκαν στὴ σειρά τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ στὴν ἰδιαιτέρη ἐκδοσὴ μὲ τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία.

φικές περιόδους 1967 και 1968¹. 'Από τὰ 'Αρχαιολογικά 'Ανάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique² καὶ δίνει εἰκόνα τμήματος τοῦ τείχους, ἄλλη πύργου καὶ ἄλλη τῆς ΝΑ πύλης (εἰκ. 369-371), καθὼς καὶ τοῦ ἐπιτυμβίου τοῦ χοίρου, γιὰ τὸ ὅποιο ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 92.

'Εδῶ δίνουμε σχέδια³ καὶ λίγες ἀκόμα εἰκόνες ἀνασκαφικῶν φάσεων καὶ εὐρημάτων ὑπομηματίζοντάς τα ὡς ἐξῆς:

Μὲ βάση τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῆς κάτω πόλεως ξεκινούμε ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν (παρένθ. πίν. 3, ἀριθ. 10). Ἡ γωνία ἔχει λιθολογηθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν μέχρι θεμελίων, ἀλλὰ σὲ μεγάλο βάθος ἀπεκαλύφθη διατηρημένο σὲ ὕψος 4-5 δόμων τὸ βόρειο σκέλος τοῦ περιβόλου (πίν. 103β)⁴. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἡ γνῶριμη ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ δυτικῶν λόφου τῆς 'Ακροπόλεως τῆς Πέλλας (Balkan Studies 1, 1960, πίν. II, 4, ἄνω ἀριστερά), δηλαδὴ δόμοι ἐπιμήκεις, ἄλλοι «φορηδόν» καὶ ἄλλοι «παρὰ μήκος» (μπατικά καὶ δρομικά), μὲ γέμισμα μικρότερες πέτρες ἀπὸ τὴ λατύπη. Εἶναι τοιχοδομία ἀναμφισβήτητα προρρωμαϊκῆ γνωστῆ στὴ Μακεδονία καὶ ἀπ' ἄλλου.

'Απὸ τὴ ΒΑ γωνία παρακολουθοῦμε πρὸς Νότον τὴ γραμμὴ τοῦ περιβόλου ὡς ὄχθον ποῦ σχηματίσθηκε ἀπὸ τὰ νερά σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κάλυψε τὰ σωζόμενα λείψανα. Βεβαιώσαμε μέρη τοῦ τείχους, ὄχι πάντως ὡς τὸ βάθος τῶν ἀρχικῶν θεμελίων, στὰ σημεῖα ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12 (παρένθ. πίν. 3)⁵, ὅπου τὸ τείχος κάμπτεται ἐλαφρὰ καὶ παίρνει κατεύθυνση πρὸς ΝΔ. Τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 13 εἶναι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὴ Μονὴ τῆς 'Αγίας Τριάδος, ἦταν τὸ προσιώτερο, γιὰ νὰ μὴν πῶ τὸ μόνο εὐπρόσιτο ὡς τὸ 1967, καὶ ἀπὸ κεῖ ἀρχίσαμε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (πίν. 104α-β), γιὰ τὸ παραρρέον ρυάκι ἔκαμε ὄρατους τοὺς δόμους στὴν ἄκρη τους⁶.

'Απὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ ρυακιοῦ (ἰδὲ ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, πίν. 283γ) ἀναζητήσαμε καὶ ἀποκαλύψαμε τὸ τείχος καὶ ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα (παρένθ. πίν. 3, ὑπ' ἀριθ. 14-15, παρένθ. πίν. 4 καὶ 6, ἄνω)⁷. 'Εξω ἀπὸ τὸ τείχος, σὲ στρῶμα βαθύτερο ἀπὸ τὴν ἀνωδομή του βρήκαμε κεραμοσκελεῖς τάφους.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 32 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305, ὅπου ἐπίσης πρέπει νὰ ἀκουροθῆ ἡ παραπομπὴ εἰς «Balkan Studies» καὶ νὰ νοηθῆ ἀντ' αὐτοῦ τὸ 'Αρχαία Μακεδονία.

2. Chron. 1967, σ. 898.

3. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. 'Αργύριο Κούντουρα καὶ τὴ δ. Μαρίνα Στουγιαννάκη.

4. Πρβλ. «'Αρχαία Μακεδονία», πίν. LI.

5. Πρβλ. παρένθ. πίν. 7-9. Οἱ ἀεροφωτογραφίες ὀφείλονται σὲ ἀρμόδιες στρατιωτικὲς ἀρχές, ποῦ ἐνήργησαν κατὰ παράκλησῆ μου. Χρωστῶ θερμὲς εὐχαριστίες.

6. ΑΑΑ, ἔ.α., εἰκ. 1.

7. Πρβλ. ΑΑΑ, ἔ.α., εἰκ. 2 καὶ 3, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283β.

Μέσα από το τείχος σε στρώμα χαμηλότερο από την ευθυνηρία (ΑΑΑ, ε.ά., εικ. 2), βρέθηκαν όχι μόνο ελληνιστικά και κλασικά δοτρακα, αλλά και τμήμα μικρογραφικής κύλικος μελανόμορφης, που φθάνει ως και τὸν 6ο αἰ. π.Χ. τις ἐνδείξεις γιὰ ἀρχαιότερα στρώματα.

Ἡ ὄψη τοῦ τείχους ἀπ' ἔξω εἶναι φθαρμένη καὶ παρατηροῦνται ἀλλεπάλληλες ἐπισκευές. Ἀπὸ μέσα διατηρεῖται καλύτερα ἢ ἀρχικὴ κατασκευὴ ὡς 3 ἢ 4 δόμους πάνω ἀπὸ τὴν ευθυνηρία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περιτένεια τῆς ψευδισόδομης τοιχοδομίας (παρένθ. πίν. 6, ἄνω, ἀριστερὰ τοῦ πύργου). Ὁ πύργος σώζει σημαντικὸ μέρος τῆς ἀνωδομῆς του με εἴσοδο σὲ γῶρο, τοῦ ὁποῖου σώζεται μέρος διαπέδου (πρβλ. παρένθ. πίν. 4 πρὸς πίν. 105 καὶ εἰκόνα, «Ἀρχαία Μακεδονία», ε.ά., πίν. XLVI).

Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ πύργου ὑπῆρχε πύλη, τὴν ὁποία βρήκαμε φραγμένη σὲ μεταγενέστερους χρόνους (πίν. 105, ἀριστερὰ, ὅπου μόνο ὁ κατώτατος δόμος εἶναι ἀρχικός).

Ἡ συνέχεια τοῦ τείχους διεκόπη κατὰ διαστήματα μόνον ἀπὸ τὰ νεροφαγώματα. Ἄλλοι περνοῦν ἀκόμα τὰ νερά καὶ ἄλλοι ἄφησαν τὸ πέρασμά τους γιὰ δρόμο, ὅπως π.χ. παρὰ τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 (παρένθ. πίν. 3). Κοντὰ στὸν ἀριθ. 15 βρέθηκε τὸ ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ χοίρου (κατ. ἀριθ. 92).

Ἀνάμεσα στὸν ὀρθογώνιο πύργο (ἀριθ. 14) καὶ στὸ δρόμο (κοντὰ στὸν ἀριθ. 16) πέρασε πρόσφατα σωλήνωση, ποὺ διέσχισε ὅλην τὴν κάτω πόλη σὲ μέγα βάθος. Δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνει χωρὶς τὴν παρακολούθηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ θὰ τὴ μετέβαλλε σὲ λαμπρὴ εὐκαιρία γιὰ παρατηρήσεις, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα γιὰ μιὰ ἀνασκαφικὴ τομὴ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς κάτω πόλεως. Ἀλλὰ κι αὐτὴ, ὅπως καὶ ἄλλες πολλές εὐκαιρίες ὅμοιες στὴν ἄνω πόλη, τὴ σημερινή, χάθηκαν. Ἐμειναν ἄγνωστα τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα ποικίλων σκαφῶν. Στὴν Ἐδεσσα δὲν ὑπῆρχε οὔτε φύλακας ἀρχαιοτήτων. Τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπει κανεὶς συγκρίνοντας, στὰ Χρονικὰ τῶν ἐλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἔξῃς, τὴ συνεχῆ παρουσία τῆς Βεροίας με τὴν ὀλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἀπουσία τῆς Ἐδέσσης. Ἡ Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία στὴν Ἀθήνα ἦταν μακρὰ, πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀπόσταση τῶν 90 καὶ τῶν 539 χλμ. Τὸ 1967 μπορούσαμε μόνο νὰ σημειώσωμε στοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, σ' ὅλο τὸ μήκος τῆς σωληνώσεως, τὰ σημάδια τῆς καταστροφῆς. Περισυλλέξαμε ὅ,τι ἦταν δυνατό. Πάνω στὴ σωλήνωση περνάει τώρα ἓνας δρόμος γιὰ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ φορτηγὰ αὐτοκίνητα.

Τὰ λείψανα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ δρόμου φαίνονται στὰ σχέδια ὄψεως καὶ κατόψεως (εἰκ. 30), ὅπου διακρίνονται καὶ κατασκευές μεταγενέστερες ἔξω ἀπὸ τὸ τείχος (πίν. 106, ὅπου ἡ ξηρολιθιά στὸ βάθος εἶναι τῶν ἡμερῶν μας τοῖχος ἀντιστηρίξεως τοῦ δρόμου, ποὺ προαναφέραμε). Στὶς μεταγενέ-

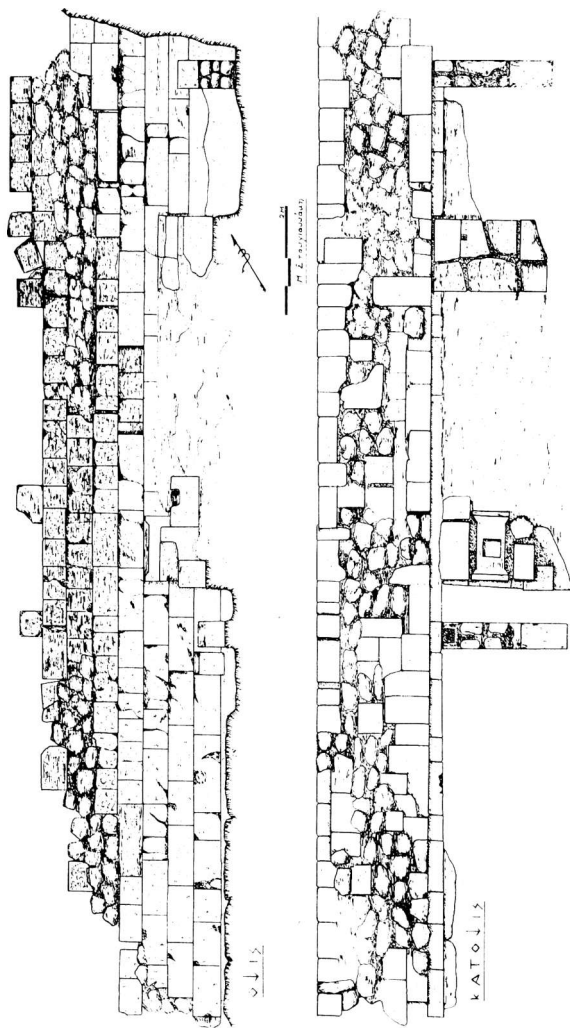
στερες κατασκευές χρησιμοποιήθηκε ὑλικό ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ μάρμαρα σὲ δευτέρη χρήση, ὅπως π.χ. ἓνας μαρμάρινος βωμὸς (πίν. 107).

Συνεχίζοντας τὸ δρόμο μας πρὸς ΝΔ, ἀφοῦ περάσουμε τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ τὸν ἐκεῖ παλαιὸ δρόμο, θὰ συναντήσωμε πάλι σὲ βάθος τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, ἐδῶ σὲ ἀξιοθρήνητη κατάσταση διατηρήσεως (πίν. 108-112). Μόνον θεμέλια διατηροῦνται σὲ συνέχεια, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνωδομή ἔμειναν μόνον οἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως κατώτεροι δόμοι. Στὴ γραμμὴ τοῦ τείχους πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἦταν ἓνας ψηλὸς ὄχθος. Μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος ἀποκαλύφθηκαν μικρῆς σπουδαιότητος νεώτερα κτίσματα. Ἡ βάνουση διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς, μὲ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα (ιδεῖ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 212 κ.έ.), δὲν ἐπέτρεψε σύντομη διαδικασία γιὰ τὴν πλήρη ἀποτύπωση σὲ σχέδια καὶ φωτογραφημάτων τῶν νεωτέρων αὐτῶν κτισμάτων, ὥστε, μετὰ τὴς ἀπαραίτητες παρατηρήσεις εἰδικωτέρων μου, νὰ ἀπομακρυνθοῦν τελικὰ ὅσα εἶναι ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς σὲ βάθος.

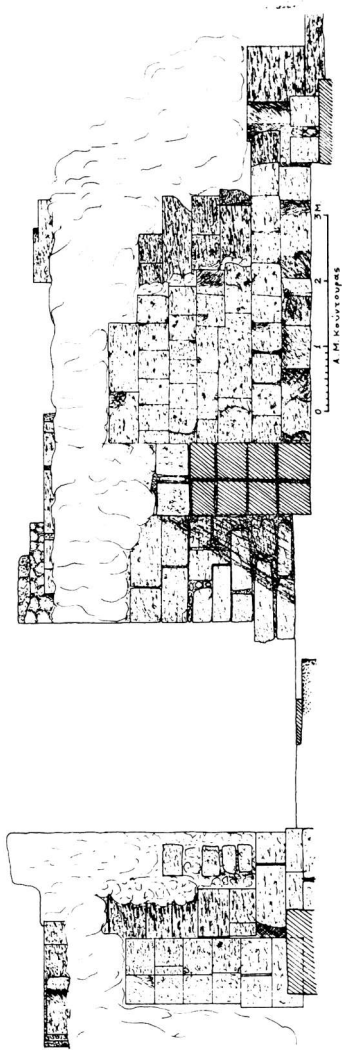
Ἡ ἸΓ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Θεσσαλονίκης) μὲ ἐγγραφὸ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1860/12.10.1968 πρὸς τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) τὴν παρεκάλεσε νὰ μελετήσῃ τὰ ἀκίνητα καὶ κινητὰ εὐρήματα ἀρμοδιότητός τῆς καὶ νὰ προτείνῃ μέτρα προστασίας τῶν ἀκινήτων κατὰ τὴν κρίση τῆς. Τὰ χρόνια ποὺ μεσολάβησαν θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τὴ μελέτη τῶν νεωτέρων αὐτῶν λειψάνων ἀπὸ εἰδικούς. Ὅπωςδὴποτε τὰ ἀσήμαντα νεώτερα λείψανα δὲν πρέπει νὰ σταθοῦν γιὰ πολὺ καιρὸ ἐμπόδιο στὴν ἀποκάλυψη τῶν στρωμάτων ποὺ ἐνδιαφέρουν περισσότερο, ἀφοῦ ἄλλωστε ἄρχισαν νὰ καταρρέουν μόνα τους τὰ νεώτερα καὶ ἐπιβάλλεται ἄμεση συντήρηση ὅσων τελικὰ θὰ διατηρηθοῦν.

Πρὸς ΝΔ κατευθυνόμενο τὸ τεῖχος καταλήγει στὴ ΝΑ πύλη, ὅπου παρατηροῦνται διαφόρων ἐποχῶν ἐπισκευές, κατασκευές, προσθήκες καὶ διαρρυθμίσεις (πίν. 112 καὶ 113). Ἡ κύρια ἀνασκαφικὴ προσπάθεια συγκεντρώθηκε στὴν περιοχὴ αὐτῆς τῆς ΝΑ πύλης (παρένθ. πίν. 5, εἰκ. 31 καὶ πίν. 114). Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ σὲ προηγούμενα δημοσιεύματα. Ἄλλωστε ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῆ κυρίως σ' αὐτὸν τὸν τομέα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ πύλη καὶ ὁ δρόμος θὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ σπουδαῖα μνημεῖα στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως. Ὅπωςδὴποτε δίνομε ἐδῶ εἰκόνα τοῦ σημείου ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου (πίν. 115), ὅπου ἡ ψευδοἰσοδομικὴ κατασκευὴ τῶν προρρωμαϊκῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη (ἀριστερὰ) πίσω ἀπὸ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴ, ἂν ὄχι βυζαντινὴ ἐπέκδοση (δεξιὰ), ἡ ὁποία ἐστένεψε καὶ εὐθυγράμμισε τὴν ἀρχικὰ κυκλικὴ αὐλὴ τῆς πύλης (πίν. 114 καὶ 116)¹. Ἡ πυργωτὴ διάταξη

1. Ἡ ὠραιότατη τοιχοδομία τοῦ κυκλικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς, ψευδοἰσοδομοῦ ὀρθο-

Ειχ. 30. Όψη και κάτοψη του τείχους κατά τα σημεία 16-25 (90)

Εἰκ. 31. Τομή καὶ ὄψη λεγάνων κατὰ τὴ Ν.Α. πύλη τοῦ τείχους (90)

της πύλης άριστερά στόν έξερχόμενο (πίν. 117) έχει ύποστη επίσης άλλεπάλληλες τροποποιήσεις. Στην έξωτερική ισόδομη κατασκευή της άνατολικής πλευράς (πίν. 113) άντιστοιχεί όμοια έπιμελέστερη στη δυτική πλευρά (πίν. 18), ή όποία διατηρείται σέ ύψος 5 δόμων πάνω από τοιχοβάτη-εύθυντηρία.

Άνατολικά της ΝΑ πύλης διατηρείται τό τείχος σέ ύψος 12 περίπου δόμων, μαζί με τά θεμέλια, που άναζητήσαμε με τομή σέ βάθος κάτω από ύπόνομο (παρένθ. πίν. 6, κάτω, και πίν. 119)¹.

Ίζηματογενής βράχος σκέπασε τό τείχος άνατολικότερα (παρένθ. πίν. 3, άριθ. 17). Στο βράχο έσκαψαν σπήλαιο σέ νεώτερος χρόνους και φάνηκε μέσα του τό τείχος, τό όποίο άποκαλύψαμε με άνασκαφή και έξω από τό σπήλαιο (εικ. 32)².

Ό σχεδόν τέλειος άφανισμός της έξωτερικής όψεως της άνωδομής του άρχαίου τείχους, τόν όποίο παρακολουθήσαμε από τη βορειοανατολική ως τη νοτιοανατολική γωνία του, όφείλεται πιθανώς και σέ καταστροφή του ήδη κατά την άρχαιότητα, έγινε όμως έν μέρει τουλάχιστον λιθολόγημα και έφεξης άνά τούς αιώνες, αλλά και κατά την κατασκευή της υπεριωνόβιας ήδη νέας Μονής της Άγίας Τριάδος (πρβλ. παρένθ. πίν. 3 πρός παρένθ. πίν. 7-9).

Τούτο έμμέσως μαρτυρείται και από την κτητορική έπιγραφή του καθολικού του ναού (πίν. 120-α-β):

Ἔ Ὁ Πάνσεπτος οὔτος τοῦς τῆς παναγίας καί ζωαρχικῆς Τριάδος, ὑπόχρον ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν τῷδε τῷ χώρῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐδέσης, ὡς τὰ περὶ αὐτὸν ἀν<ο>ρνηθέντα θεμέλια, οἱ τάφοι καί αἱ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ χρόνου ἀγνωστον ἐν σωρείᾳ λίθων ἐρείπιον καταστάς, ἤδη θείᾳ νεύσει ἀνακαλυφθεὶς, ἐκ βάθρων ἀηγέσθη θερμοργῶ ζήλῳ καὶ διαπάνη ἀδοῦ τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλοχρίστων κατοίκων τῆς πόλεως Βοδενῶν καὶ τῶν πέριξ, καὶ εἰς γεγραρὰν καὶ περιβλεπτον Μονήν τῆς παναγίας Τριάδος καθιερώσθη, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Ἁγίου Βοδενῶν καὶ Σλανίτζης κνρίου Νικοδήμου τοῦ Τεμεδίου, ἐν ἔτει ΛΩΞΕ.

Δεξιά και άριστερά στο μέτωπο της ποδιάς τυφλών τόξων:

Ἐλιθογλόγη δὲ διὰ χειρὸς Ζαφύρη Κωνσταντίνου ἐκ Βοδενῶν, ζωγράφου.

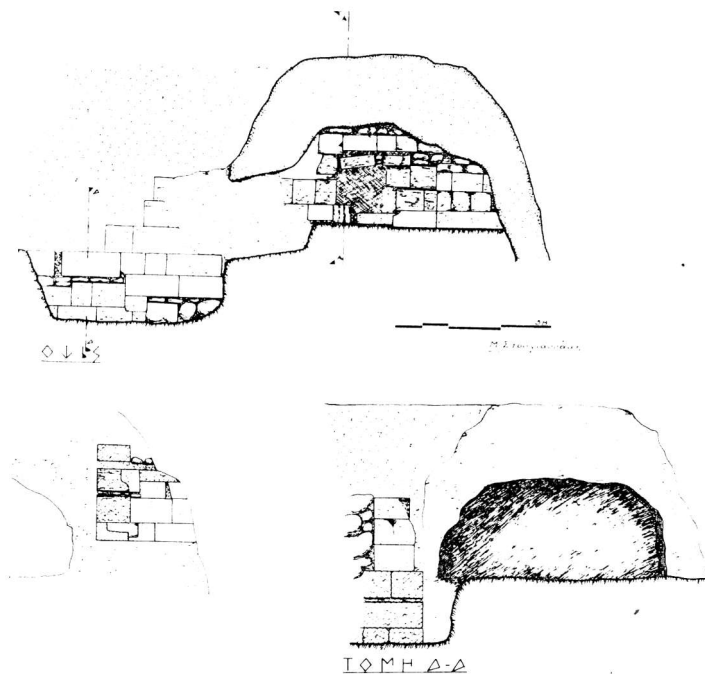
Ἄπ' ὅλα ἐδὼ ἐνδιαφέρει ἡ ἐπίκληση τῆς μαρτυρίας ἀνορνηθέντων θεμε-

γωνίου συστήματος, όμοιάζει πρός Α. Κ. Ὁ ρ λ ὺ ν δ ο υ, Ὑλικά Δομής, τ. 2, σ. 230 κ.έ., παραλλαγή δ, εικ. 187, 4. Ἰδὲ τώρα εγχρωμη εικόνα φάσεως της άνασκαφής στην «Εγχρωμη Ἐγκυκλοπαίδεια Δομή», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 54, κάτω άριστερά, και 13, λ. Πέλλης Νομός, σ. 13, κάτω δεξιά.

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283α, και «Άρχαία Μακεδονία», πίν. XLVIII-XLIX).

2. Πρβλ. «Άρχαία Μακεδονία», πίν. Ια-β.

λίον, τάφων καὶ ἐπιγραφῶν περὶ τὸν ναόν, εἰς τὸν χώρον αὐτὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐδέσσης. Ὁ ναὸς καὶ τὰ παραρτήματα εἶναι χτισμένα ἀπὸ πωρόπετρα, ἢ ὅποια πιθανῶς δὲν εἶναι «νταμαριού», ἀλλὰ «τῶν θεμελίων», ὅπως ἐβάρ-

Εἰκ. 32. Ὁψη καὶ τομῆς τείχους, πρὸς τὸ κάλυψε ἰζηματογενῆς βράχου, στὸν ὁποῖο ἀνοίχθηκε τεχνητὸ σπήλαιο (90)

φτιζαν ὡς τὸ 1958 οἱ λατόμοι τῆς Πέλλας τὶς δυὸ κατηγορίες πέτρας, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν. Ἐντειχισμένα καὶ ἄλλα διάσπαρατα κινητὰ εὐρήματα ἰδὲ κατωτέρω.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ. Ξαναβρέθηκαν ὅλες οἱ ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές εἰς θεῶν Μᾶν, ποὺ ἔγιναν γνωστὲς ἀπὸ τὸ 1900 περίπου κυρίως μὲ τὴ δημοσίευσή τους

ἀπό τὸν Π. Παπαγεωργίου¹, ἀλλ' ἔκτοτε δὲν δημοσιεύθηκαν πλήρως με καλὲς φωτογραφίες, σχόλια ἐνημερωμένα κ.λ. Ἐλπίζω νὰ τίς δημοσιεύσω σύντομα. Ἐδῶ δίνω φωτογραφία μόνον τοῦ ἐνὸς λίθου καὶ λεπτομέρεια τοῦ ἄνω μέρους του, ποῦ περιέχει τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς (κατὰ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ.). Ἡ ἀνεύρεση τῶν λίθων καὶ οἱ καλὲς εἰκόνες θὰ ἐπιτρέψουν τῶρα ἔλεγχου τῶν προηγουμένων ἀναγνώσεων κ.λ. Τὸ κείμενο τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς (πίν. 121α-β):

Ἔτους Β[ΙΟΤ], μηνὸς Δ[ύστ]ρου, Γλεοπάτρα ἢ Ποπρωονίον [θεᾶ] Μᾶ ἀνικητ[φ] κατ' ἐσχὴν δοῦλον ὄν[ό]ματι Κάσαρθρον ἐχαω[ι]σόμεν ἔχο[υ]σα τριῶν τέκνων δίκην ἐφ' ὅσον τε ζῶω ἀπὸ ἑαυτο[ῦ] με τραφῆνε. [Ἐ]στηλογράφησα <τ>ο<ῦ> τον καὶ τὴν ὄνην ἀνέθηζ[α] καὶ τῆς ζοῆς χρόνον μοῖ εἶνα προσμένη.

Στοὺς τελευταίους στίχους ὁ Παπαγεωργίου (ἔ.ἀ., σ. 75) διάβασε τὴν ὄνην ἀνέθηκαί τῆς ζοῆς χρόνον κ.λ. Καὶ σχολιάζει: «Στ. 20-21 Ἄρμ: τὸ ἀνέθηκαί σφάλμα (ἀντὶ τοῦ ἀνέθηκα) πιθανῶς εἶναι τοῦ γράψαντος (ἐν νῶ ἔχοντος τὸ ἀνέθηκα) εὔρον δὲ αὐτὸ ἐγὼ καὶ ἐν ἐτέρῳ ἐπιγράμματι». Οὐδὲν δηλοῦσι τὰ «ἀνέθη καί» Βr. Ἄλλ' εἶναι σαφές καὶ στὴ φωτογραφία ὅτι στὸ τέλος τοῦ στίχου 20 σῶζεται κάθετη κεραία καὶ πιθανῶς οἱ λοξές κεραίες ἐνὸς κ. Πιθανώτατη λοιπὸν γίνεται ἡ συμπλήρωση: *ἀνέθηκα καί*, ποῦ αἶρει τὰ προσκόμματα.

Δίνω ἐπίσης εἰκόνα (πίν. 122) τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 ἐπιγραφῆς (με τὴν ἀρχὴ καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 10), τῆς ὁποίας τὸ κείμενο εἶναι: *Ἀγαθῆ Τύχη. Φάβιος Γραφικός καὶ Ἰουλία Χρήστη ἢ γυνὴ αὐτοῦ κατὰ χρηματισμὸν θεᾶς Μᾶς ἀνικητὸν δωροῦνται παιδαγεῖδιον ὀνόματι Ζώσιμον τὸ γεννηθὲν ἐκ παιδίσκης αὐτῶν Θεσσαλονείκης ἐν τῷ Αἴτ' ἔτει. <Α>ἰδοναίου ΒΑ. Ἐδτυχῶς.*

Δίνω ἐδῶ εἰκόνα καὶ κείμενο τριῶν ἀκόμη ἐπιγραφῶν με τὴν ἐπιφύλαξη νὰ τίς περιλάβω στὴν προσεχῆ δημοσίευσή.

Σὲ βωμό, ποῦ ἦταν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ κάτω ἀπὸ τὸ σπήλαιον (Σ παρὰ τὸν ἀριθ. 17, παρὲνθ. πίν. 3) διαβάζομε (πίν. 123α):

Φάβιον Καλλιρόη.

Στὴν πλευρὰ ἄλλου βωμοῦ (ἀπὸ τὸ χωράφι τοῦ Πέτρου Λουσιώτη, κοντὰ στὴν ΝΑ πύλη) ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβια εἶναι ἀσύντακτη καὶ ἀνορθόγραφη καὶ κακοχαραγμένη, μάλιστα στοὺς στίχους 3-4, ὅπου τὸ περίεργον Η, προτελευταῖο στὸ στίχ. 3, καὶ τὸ ἀκατανόητο C, πρῶτο στὸ στίχ. 4. Ὑποθέτω (πίν. 123β):

1. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Μᾶς ναὸς ἐν Ἐδέσσει κ.λ., «Ἀθηνᾶ», τ. 12 (1900), σ. 65 κ.ἑ., Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 206 κ.ἑ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

*Εἰσορῶν Παράμυον Κράτορος τοῦ υἱοῦ
ἑαντῆς, <ἔτου>ς ΑΒ, καὶ ἑαντῆς ζωῶσα
ἐκ τῶν ἰδίωγ ἤρωα.*

Εἶναι σημαντικό ἐνα κείμενο μὲ τόσους βαρβαρισμούς, ὅταν τὰ ὀνόματα εἶναι «ἀκραιφνῶς» ἑλληνικά.

Δυσκολίες συναντοῦμε καὶ στὴν ἐπόμενη ἐπιγραφή, ἐδῶ πιὸ πολὺ ἀπὸ κακὴ χάραξη καὶ διατήρηση. Εἶναι χαραγμένη σὲ δύο ἐπάλλληλα ἀρχιτεκτονικά μέλη, ποὺ βρέθηκαν ἀπανωτὰ μόλις μπαίνομε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ΝΑ πύλης (πίν. 114, στὸ βάθος). Ὁ χαρακτήρας τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς κυρίως πείθει ὅτι εἶναι μία καὶ στά δύο μέλη, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶναι στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ὅπως δείχνουν οἱ τὸρμοι τοῦ κάτω μέλους καὶ τὸ χῶμα πάνω στὸ ὁποῖο πατάει (πίν. 124β). Ἐξ ἄλλου στὴν ὑπερκείμενη ἐνεπίγραφη πλίνθο, μὲ συμφυῆ σπειρα βάσεως κίονος, ἀποδόθηκαν κομμάτια συνανήκοντα ποὺ βρέθηκαν σκόρπια (πίν. 124α) καὶ τοποθετήθηκαν ὅπως δείχνει ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 116, κάτω ἀριστερά. Διαβάζω:

Ἐπερ ἐσχῆς θεῶ Πρε[-] καὶ Ἰκαρίλλα καὶ Ἐθερίου.

Ἄν τέτοιες ἐπιγραφές εἶναι εὐπρόσδεκτες γιὰ μιὰ ἐποχὴ παρακμῆς τοῦ τόπου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, βοηθοῦν ἐξ ἄλλου νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν πρέπει νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ στὰ ρωμαϊκὰ στρώματα.

Ἐλπίδες γιὰ καλύτερες μέρες, θὰ ἔλεγα, ὑπάρχουν. Εἶναι π.χ. ἡ ἐπίστεψη στήλης (πίν. 125α)¹ καὶ θραύσματα γλυπτῶν μαρμαρίνων (πίν. 125β-γ καὶ 126α-γ).

Ἐνθαρρυντικά ἐπίσης εἶναι διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τεκμήρια λαμπρῶν κτηρίων τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ἡ ὁποῖα ὅμως δὲν θὰ ἀφάνισε τελείως τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότερης κοσμοκρατορίας. Εἰκονίζομε ἐδῶ δύο τεμάχια γείσου μὲ γεισίποδες κ.λ. (πίν. 127α-β). Ἄλλα μαρμάρια ἀρχιτεκτονικά κομμάτια καὶ θραύσματα γλυπτῶν διακρίνονται, ὅπως βρέθηκαν διάσπαρτα γύρω στὴν πύλη κυρίως (πίν. 114, μπροστά, ὅπου γείσο, πώρινες βάσεις στηλῶν κ.λ., πίν. 116, μπροστά, ὅπως τὰ βρήκαμε συγκεντρωμένα ἴσως ἀπὸ τὸν Πελεκίδη, πίν. 117, ἄλλα διάσπαρτα, ὅπως βρέθηκαν, καὶ ἄλλοῦ).

Στὶς μέρες τῆς δουλείας θὰ πρέπει νὰ χαράχθηκαν, ἀπὸ σκοποῦς τῆς πύλης ἴσως, πάνω σὲ ἐντειχισμένα στίς παραστάδες τῆς μάρμαρα, ἀνθρωπάκια καὶ ἄλλα χαράγματα (πίν. 128α-β).

Σὲ παλαιοχριστιανικά μνημεῖα ἀνήκουν πολλὰ μαρμάρια καὶ λίθινα ἀρχιτεκτονικά καὶ ἄλλα διάσπαρτα εὐρήματα, ὅπως θραῦσμα κορινθιάζοντος κιονοκράνου μὲ φανερά ἴχνη τρυπάνου (πίν. 129α) καὶ ἄλλο σύνθετο

1. Πρβλ. ἔγχρωμη εἰκόνα ὁμοίας ἐπιστέψεως στήλης τῆς Πέλλας, «Δομή», τ. 13, λ. Πέλλα, σ. 10, ἀριστερά.

κιονόκρανο (πίν. 129β)¹, ἀμφικιόνια διλόβων παραθύρων, ὅπως ἓνα ἀκέ-
ραιο (πίν. 130α-β) καὶ ἄλλο κομμάτι, ποῦ σώζει γόμοφο μολυβδοχορημένο (πίν.
130γ).

Εἰκονίζονται ἐδῶ ἐπίσης: Μέρος βάσεως ἀμφικιονίσκου μὲ ἐγχάρακτο
σταυρὸ στὴν πλάγια ὄψη (πίν. 131α), θραῦσμα μαρμαρίνου θωρακίου ἐγκι-
βωτισμένου στὴ στρώση τοῦ διαδρόμου τῆς αὐλῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς
τὸν ἀνατολικὸ κῆπο τῆς (πίν. 131β), ἡμίτομο σχεδὸν ἐπιστέψεως ἀμφικιονί-
σκου μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ στὸ μέτωπο τοῦ ἐπιθήματος (131γ)² καὶ ἓνα ἀπὸ
περισσότερα θραύσματα μαρμάρινης πλάκας μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ καὶ στίς
δυσὸ ὄψεις τῆς (131δ).

Μαρμάρينو ἐπίκρανο ρωμαϊκῶν χρόνων στὸ ριζάρι (μέγ. διαστ. 0,89×0,81
μ., πίν. 136) εὐρέθη στὸ ροδακινεῶνα τοῦ Ἁθανασίου Γαβριηλίδου (ἀπὸ τὴ
διανομῆ τοῦ 1933) στὴ θέση Τζάνιστα, ὁ ὁποῖος ἔχει παραχωρηθῆ ἤδη στὸ
γαμπρὸ του Χρηστο Ἀλεξανδρίδη.

Τυχαῖα εὐρήματα προκάλεσαν σωστικὲς ἀνασκαφές σὲ διάφορα
σημεῖα τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἐδέσσης. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν
δοθῆ στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἀπὸ
κεραμοσκεπὴ τάφο στὸν Ἅγιο Λουκά προῆλθεν ἀρυτῆρ εἰκονιζόμενος ἐδῶ
(πίν. 132α)³. Ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα εἶναι καὶ ὁ δακτυλιόλιθος (πίν.
132β), τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάγλυφο κεφαλὴ δόθηκε σὲ σχέδιο ἀλλοῦ⁴.

Ἡ ἐπιστημονικὴ βοήθς δ. Ἀλίκη Στουγιαννάκη, ποῦ ἐπέβλεψε συν-
εχῶς τὶς σκαφικὲς ἐργασίες τῆς Ἐδέσσης, παρακολούθησε συγχρόνως
καὶ τὶς πάσης φύσεως σκαφικὲς ἐργασίες στὴν πόλη καὶ στὴν περιοχὴ τῆς.
Ἔτσι μπόρεσε νὰ διαπιστώσῃ ἀποκάλυψη ἀρχαίων σὲ οἰκοπέδα καὶ ἀγρο-
κτήματα, ὅπου ἐνεργήσαμε ἐν συνεχείᾳ σωστικὲς σκαφές:

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Μαρίας Καρακουσάκη στὸν Β΄
συνοικισμό, ὁδὸς Ἰκονίου, φάνηκε, ἀρχὲς 1968, τὰ φ ο ς κ ε ρ α μ ο σ κ ε -
π ἦ ς, στὴ νότια γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σὲ βάθος 1,30 μ. ἀπὸ τὸ κατὰστρωμα
τῆς ὁδοῦ. Μῆκος 1,70 μ., πλάτος 0,50 μ. (πίν. 133α). Περιεῖχε σκελετοὺς
ἐκτάδην μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὴ Β ἄκρη. Οἱ κεραμίδες, διαστ. 0,88×0,45 μ.,
πάχους 0,025 μ., εἶχαν δαχτυλιές. Ἀπὸ κτερίσματα βρέθηκαν μόνον ἓνα χάλ-
κινο νόμισμα τελείως ὀξειδωμένο καὶ ἴχνη ἀπὸ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο.

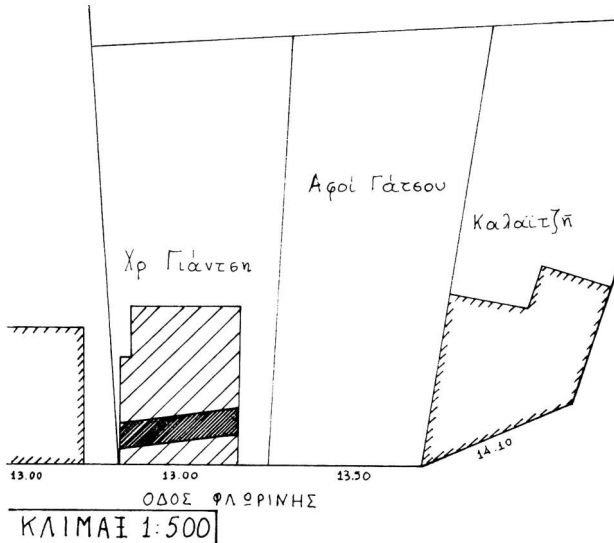
1. Εἰκὼνα τοῦ κιονοκράνου, «Δομῆ», τ. 13, λ. Πέλλης Νομός, σ. 15, δεξιῶ. Τὰ ἄρθρα
Μακεδονία, Πέλλα κ.ἀ. στὴ «Δομῆ» ἔγραψε ὁ Φ. Πέτσα. Πρβλ. τῶρα Μ. Παναγιω-
τίδης, Βυζαντινὰ κιονόκρανα μὲ ἀνάγλυφα ζῶα, «Δελτίον ΧΑΕ», περίοδος Δ΄, τ. ΣΤ΄,
1970-1972, σ. 114, πίν. 35α.

2. Ἴδὲ τῶρα Δ. Ι. Παλλάν, Ἰουστινιάνεια γλυπτὰ αἰσθητικῶς ἀνεπέργαστα. Εἰς
Μνήμην Π. Α. Μιχαλῆ, Ἀθῆναι 1972, σ. 420-441.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 284δ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 321ε.

Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Χρήστου Γιάντση στὴν οδὸ Φλωρίνης ἀριθ. 14 (εἰκ. 33), ἀποκαλύφθηκε τὴν 5ῃ Ὀκτωβρίου 1968 κτιστὸ ὑδραγωγεῖο, τοῦ ὁποῦ τμῆματα, κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς δ. Στουγιαννάκη, εἶχαν ἀποκαλυφθῆ προηγουμένως καὶ στὰ γειτονικά οἰκόπεδα Καλαϊτζῆ, Ἀσύλου τοῦ Παιδιοῦ, ΠΙΚΠΑ, ΙΚΑ καὶ Λυμπάρη, χωρὶς νὰ προκαλέσουν ἐνέργεια τῆς

Εἰκ. 33. Τοπογραφικὸ διάγραμμα μεῖ ἐνδειξὴ τῆς θέσεως ἀρχαίου ὑδραγωγείου (90)

Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ μηχανικὸς ἐσκαφέας ἀνοίξε ὀπῆ (πίν. 133β), ἀπὸ τὴν ὁποία ἐρευνήσαμε τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ πλάτος τῆς τάφρου, ποῦ ἀνοίξαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑδραγωγοῦ εἶναι περὶ τὰ 1,85 μ. Τὰ κατακόρυφα τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ ἐκτίσθησαν ἀπὸ μέσα καὶ ἡ τοξωτὴ ἐπικάλυψη ἔγινε μετὰ χρῆσιν καλουπώματος ἀπὸ σανίδες. Χρησιμοποιήθησαν ἀκανόνιστοι πωρόλιθοι καὶ ἄφθονο κονίαμα. Ὑδραυλικὸ κονίαμα καλύπτει ἐσωτερικὰ μόνον τοὺς κατακόρυφους τοίχους, ἐνῶ τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μετὰ ὀπτοπλίνθους διαστάσεων περὶπου $0,40 \times 0,25$ μ., μετὰ δακτυλιᾶς διαγώνιες σὲ σχῆμα Χ. Οἱ ἄρμιοι τοῦ δαπέδου καλύπτονται ἐπίσης μετὰ κουρασάνι, τὸ ὁποῖο σχηματίζει παχὺ στρώμα κυρτῆς τομῆς στὴ γραμμὴ συναντήσεως τῶν τοίχων

μέ το δάπεδο¹. Το έσωτερικό έχει πλάτος 0,70 μ. και ύψος 1,10 μ. Το παρακολουθήσαμε σε μήκος 50 μ. περίπου. Με έλαφροϋς έλιγμούς κατευθύνεται πρὸς τις πηγές τῆς Καρακάνιας, πού υδροδοτοϋν και τῆ σημερινῆ Έδεσσα.

Σέ οικόπεδο ιδιοκτησίας Νικ. Γιόφτση στή ὁδὸ Ἀρχιερέως Παντελεήμονος (ἡ Μητροπόλεως), ἀντικρῶ στή νότια εἴσοδο τοῦ νέου Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα, πού ἀποδόθηκαν σε τείχος τῆς πόλεως², ὅπως και ἄλλα κοντινά παλαιότερα³. Πράγματι στή νέα αὐτῆ θέση σώζεται δόμος θεμελίου σ' ὄλη τὴν ἔκταση τῶν 13 μ. τοῦ οικόπεδου κατὰ διαγώνιον ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΒΔ, ἀκολουθεῖ καθ' ὕψος δόμος τῆς ἀνωδομῆς διατηρημένος ἐπίσης σ' ὄλη σχεδὸν τὴν ἔκταση, τρίτος δόμος διατηρεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον, τέταρτος κατὰ μέρη στὰ ἄκρα τοῦ οικόπεδου, και μόνον ὀλίγοι λίθοι πέμπτου δόμου. Ὑψη τῶν δόμων ἐμέτρησα (ἐκ τῶν κάτω) 40 ἐκ., 38 ἐκ., 47 ἐκ., 48 ἐκ., 47 ἐκ., δηλαδῆ προφανῶς ἔχομε και ἐδῶ πὸδα 32 ἐκ., γνωστὸ ἀπὸ πολλὰ μακεδονικά κτήρια⁴. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῶν σωζομένων δόμων φθάνει τὰ 2,20 μ. Τόσο εἶναι και τὸ πάχος τῆς ἀνωδομῆς, ἀρκετὸ δηλαδῆ γιὰ ἓνα τείχος. Ἀλλὰ πὸς νὰ ἐννοήσουμε σκέλος τείχους τῆς πόλεως κοντὰ και παράλληλα στὸν κρημνὸ;

Τά φ ο λαξευμένο στὸν πώρινο βράχο ἀνέφερε τὴν 16.7.1968 ὁ ἀγρότης Ἰωάννης Ἀλιζώτης. Τὸν ἀποκάλυψε καλλιερῶντας τὸν ἀγρὸ τοῦ στή θέση Ἀ λ ἄ ν ι, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο ἀμαξομάτων τοῦ Χατζῆ (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 307 και σχῆδ. 14). Ἀπὸ τις δύο σε δευτέρη χρήση ἐνεπίγραφες πλάκες ἡ ἀκέραια σώζει ἐπιγραφή: *Μημόριον Εἰσηνηκοῦ Λιάκου και τῆς συμβίου αὐτοῦ Βασιλίσσης...* Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Έδέσσης.

Χριστιανικές ἦταν και οἱ ταφές πού ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ ΒΑ παρειὰ τοῦ ἀγροῦ, ιδιοκτησίας Τζιγιέρη στή θέση Κ ο ὑ φ ι α Π έ τ ρ α. Ἄν ἀναφέρωνται ἐδῶ εἶναι γιατί κινδυνεύουν νὰ μείνουν ἐντελῶς ἀμνημόνευτες, ἐνῶ κάτι μπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν και γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναδρομικά. Τὸ χωράφι τοῦ Τζιγιέρη εὑρίσκεται παρὰ τὸ 50 χλμ.τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἐδέσσης-Θεσσαλονίκης (εἰκ. 34). Ἡ θέση πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ μεγάλο πώρινο βράχο (ἀριθ. 6 στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 34), κυλισμένο ἴσως ἐκεῖ. Πώρινο εἶναι και τὸ ἔδαφος στὸ ὅποιο εἶναι σκαλισμένες οἱ ταφές.

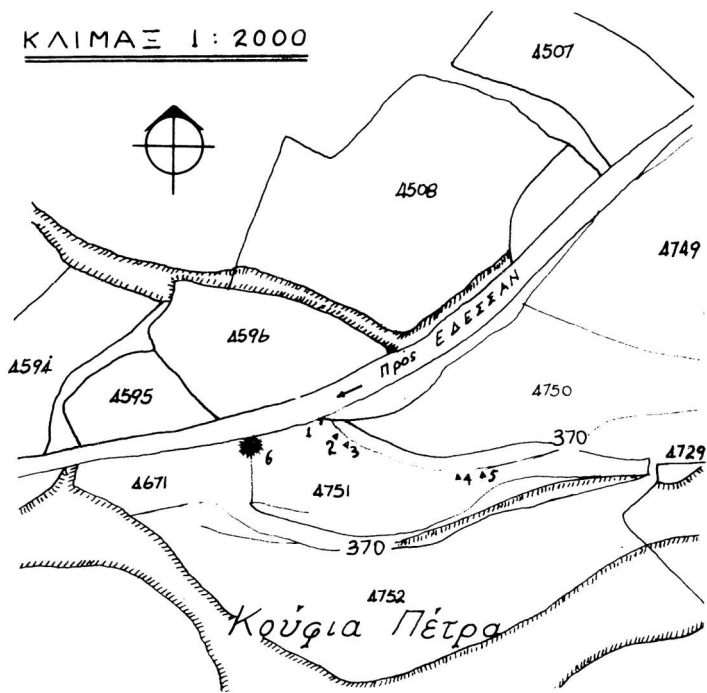
Ὁ π ρ ῶ τ ο ς τ ἄ φ ο ς βρέθηκε σε βάθος περὶ τὸ 1 μ. ἀπὸ τὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ και με προσανατολισμὸ ἀπὸ Δ πρὸς Α. Ἦταν ἀπλὸς λάκκος πλακοσκέπαστος με σκελετὸ ἀνδρὸς ἐκτάδην, τὸ

1. Ἰδὲ σχέδιο τομῆς, ἀνώψεως και λεπτομερείας δαπέδου, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309, σχῆδ. 15.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378, σχῆδ. 14 και πίν. 316γ-δ.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 210.

4. Ἰδὲ Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 55, 64, 66 κ.ά.

Εικ. 34. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής της Κούφιας Πέτρας
 με ένδειξη της θέσεώς της (90)

κρανίου στη δυτική άκρη. Μεταξύ τῶν ὀστέων τῆς λεκάνης εὐρέθῃ πόρπη ζώνης, στὸ ἀριστερὸ πλευρὸ σιδερένιο μαχαιράκι καὶ κατὰ τοὺς ὤμους ἄλλες δύο ὅμοιες μεταξύ τους πόρπες (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, πίν. 320ε-στ).

Σὲ ἀπόσταση 9 μ. πρὸς ΝΑ βρέθηκε δ ε υ τ ρ ο ς τ ά φ ο ς ὅμοιος σκεπασμένος μὲ τεμάχια θωρακίων παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ σὲ δευτέρη χρήση. Μεταξύ τῶν ὀστέων τοῦ σκελετοῦ εὐρέθῃ χάλκινη πόρπη ζώνης, σιδερένιο μαχαιράκι, ψῆφος ἀπὸ ὑελόμαζα κατὰ τὴ θέση τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, λίθινη ἀμφικωνικὴ ψῆφος κατὰ τὸ στήθος καὶ μεταλλικὸ κωδωνόσχημο περίαπτο. Δυὸ καρδιόσχημα χάλκινα ἐλάσματα διάτρητα καὶ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο συμπληρώνουν τὰ εὐρήματα.

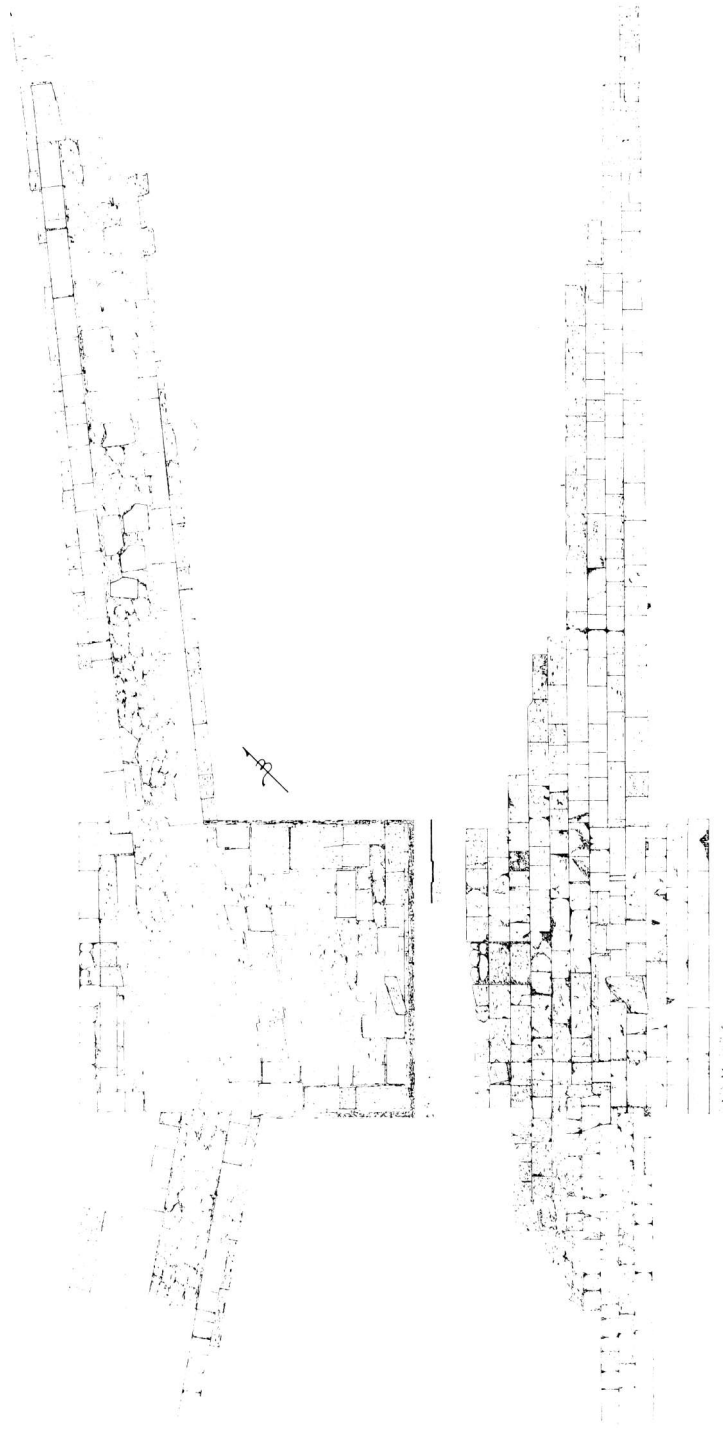
Ὁ τ ρ ί τ ο ς τ ά φ ο ς εὐρέθῃ, περὶ τὰ 4 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ δευτέρου, σκεπασμένος μὲ σχιστολιθικὴς πλάκες, ὅπως ὁ πρῶτος. Εἶχε τὸν προσανατολισμὸ τοῦ δευτέρου καὶ περιεῖχεν ἐκτὸς τοῦ σκελετοῦ (πίν. 134α), μιάς πόρπης ζώνης καὶ μιάς ἀμφικωνικῆς πῆλινης ψῆφου, πῆλινη ἀγάνωτη χύτρα καὶ ἄλλο ἀγγεῖο σὲ κομμάτια παρὰ τοὺς ἄκρους πόδες. Ὁ σκελετὸς περισυνελέγη καὶ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐδέσσης. Οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 1-3 εἶχαν διαστάσεις περίπου 2×0,60 μ.

Πλατύτεροι ἦταν οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 4-5 (πλάτος περίπου 1,35 μ.) καὶ δέχθηκαν ὁμαδικὴς ταφές. Ὁ τ έ τ α ρ τ ο ς τ ά φ ο ς εὐρέθῃ περὶ τὰ 42 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ τρίτου. Ἔγινε ἀντιληπτός ἀπὸ σχιστολιθικὴ πλάκα ποῦ ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καθὼς ἦταν τοποθετημένη κατακόρυφα. Σὲ βάθος 2,50 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ βρέθηκαν τέσσερες σκελετοὶ ἐνηλίκων καὶ μεταξύ τῶν δύο πρὸς Δ κρανίων πῆλινο ἀγάνωτο ἀγγεῖο (πίν. 134β).

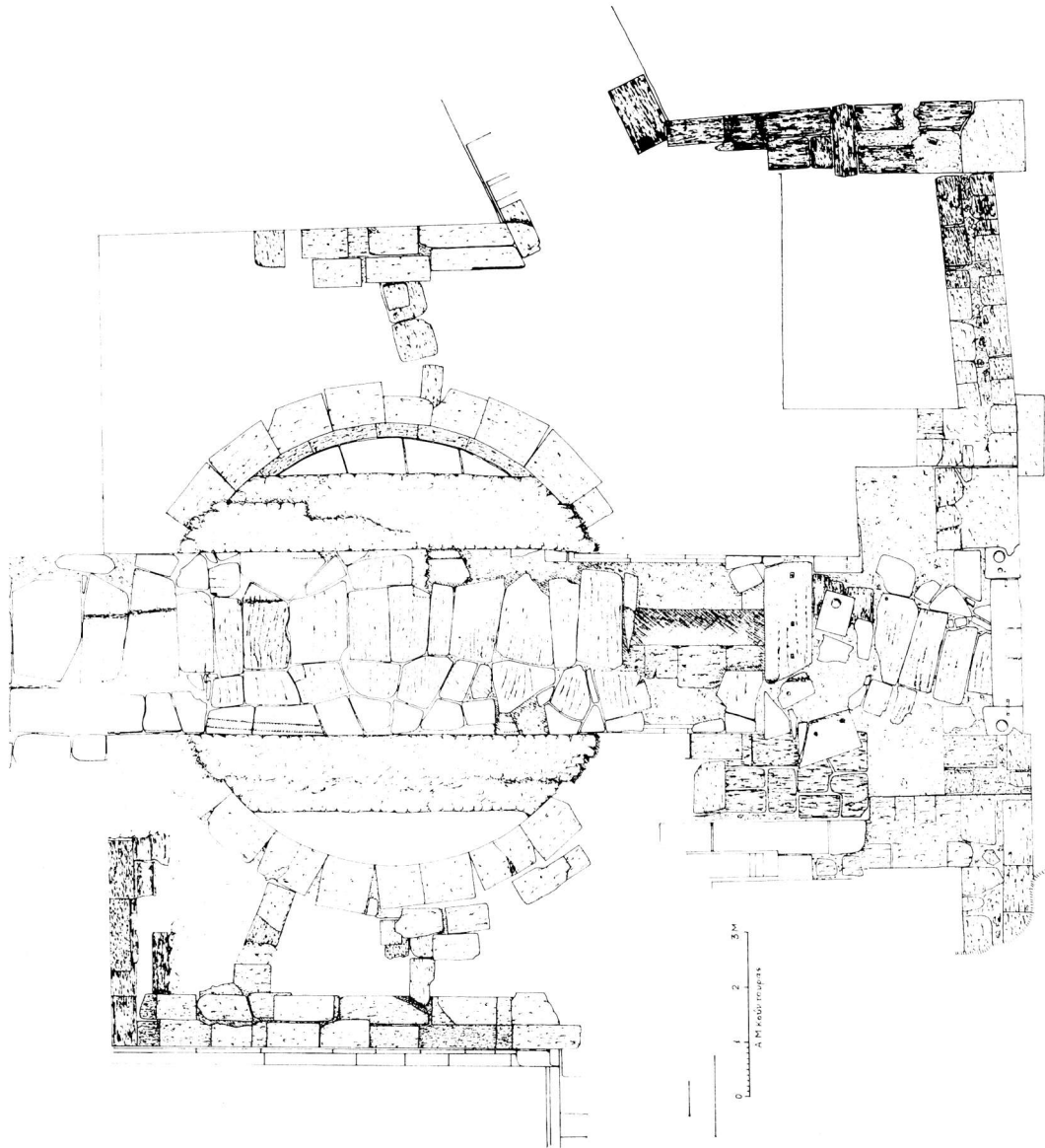
Ὁ π έ μ π τ ο ς τ ά φ ο ς ἦταν ἐπίσης σημαδεμένος μὲ σχιστολιθικὴ πλάκα. Σὲ βάθος 2,90 μ., ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ εὐρέθησαν κρανία καὶ σκελετοὶ πολλοί, ἀνάμικτοι (πίν. 134γ). Μεταξύ αὐτῶν καὶ σκελετὸς παιδιοῦ.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τῆς Δ ε ξ α μ ε ν ῆ ς Φ ο ρ τ ῖ σ ε ω ς τ ῆ ς Δ Ε Η κατὰ τὸν πόδα τῶν καταρρακτῶν, ἡ Ἐφορεία συνεργάσθηκε μὲ τὶς ἀρμόδιες Ὑπηρεσίες τῆς Νομαρχίας Πέλλης καὶ τῆς ΔΕΗ στὴν Ἐδεσσα, στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ προληφθοῦν κίδυνοι γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἢ γιὰ τὰ ἔργα τῆς ΔΕΗ, ποῦ θὰ προέκυπταν, ἂν κατὰ τὴν πορεία τῶν ἔργων παρουσιάζονταν ἀρχαιότητες. Ἡ ΔΕΗ καὶ μόνον γιὰ λόγους κατασκευαστικῆς προνοίας ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνήσῃ τὸ ὑπέδαφος σ' ὅλην τὴν ἔκταση τῶν ἔργων. Ἔτσι παρακολογήσαμε τὴν ἐκτέλεση (παρ. 10):

1. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων μὲ χειροκίνητο γεωτρήπανο.
2. Ἐρευνητικῶν φρεάτων καὶ
3. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων.

Παφός. Πίν. 4. Κάτοψη και εξωτερική όψη τείχους με πύργο παρά την Μονή Αγίας Τριάδος, κατά τὰ σημεία ἐπ' ἀριθ. 15-14 Ποβ. παφόςθ. πίν. 6 (ἄνω) (90)

Παράνθ. πλν. 5. Κάτομη λεράνων κατὰ τὴ Ν.Α. πύλη τοῦ τείχους τῆς γάτω πόλεως τῆς Ἐφέσου (90)

Τὰ προϊόντα τῶν γεωτρήσεων καὶ τῶν φρεάτων τὰ παρακολουθοῦσαμε καθημερινὰ καὶ μᾶς ἐβεβαίωσαν πὼς δὲν ὑπῆρχαν στρώματα ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ μόνον ἀλλεπάλληλα στρώματα ἰζημάτων ἀδιάφορα ἀρχαιολογικῶς (παρένθ. πίν. 11). Οἱ γεωτρήσεις ἔφθασαν μέχρι βάρους 90 μ. περίπου.

Ἡ ΔΕΗ συγκατετέθη καὶ κατέβαλε τὴ δαπάνη γιὰ τὴν συμπληρωματικὴ ἐκτέλεση δοκιμαστικῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν, μὲ τις ὁποῖες ἐρευνήσαμε ὅλην τὴν ἔκταση ὡς 15 μ. βάθος. Ἔγιναν περὶ τις 20 τέτοιες δοκιμαστικὲς τομὲς συνολικοῦ μήκους πάνω ἀπὸ 600 μ. (παρένθ. πίν. 10). Ἔτσι βεβαιώθηκαμε πὼς δὲ ὑπῆρχαν κίνδυνοι οὔτε καταστροφῆς ἀρχαιοτήτων μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἔργων οὔτε ἀναστολῆς ἢ μεταιώσεως μερικῆς ἢ ὀλικῆς τῶν ἔργων ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἀποκάλυψη σπουδαίων ἀρχαίων, στὴν ἔδρα τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων, τὴν ὁποία ἐπίσης παρακολοῦθήσαμε ἐν συνεχείᾳ (πίν. 135), ἦταν μιὰ πανηγυρικὴ ἐπιβεβαίωση ὅτι βορείως τοῦ μεγάλου καταρράκτου δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες¹ (ἐννοεῖται, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου!).

Γενικὸ συμπέρασμα. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς προανασκαφικῆς καὶ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας στὴν περιοχὴ τῆς Ἐδέσσης ἦταν σημαντικὰ. Πρῶτα δώσαμε τὸ παρὸν σ' ἓνα τόπο, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία πρέπει νὰ εἶναι παροῦσα, γιὰ πολλοὺς καὶ εὐνόητους λόγους, συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Ἡ Ἐδεσσα εἴτε κατέχει ἀκριβῶς τὴ θέση τῶν Αἰγῶν (ἡ ἔξακριβωση ἐπέιγεί) εἴτε ὄχι, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους τόπους τῆς Ἑλλάδος. Ὡς τώρα τὴν ἀφήσαμε σὲ πλήρη ἀφάνεια. Κρῦβει τὰ λείψανα τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος της, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει παγκόσμιο ἐνδιαφέρον, κάτω ἀπὸ ἀρδευτικὰ αὐλάκια, σ' ἓνα ἀγριότοπο μὲ ἡμερὴ καὶ ἄγρια βλάστηση.

Εἶναι τώρα εὐχάριστο, ὅτι γνωρίζομε τὸν περίβολο τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως, πύργους καὶ πύλες της, ποὺ ὀδηγοῦν στὰ καίρια σημεῖα της, ἐπιγραφές, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα κατανέμονται σὲ πάνω ἀπὸ 10 αἶθνες ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν παλαιохριστιανικῶν καὶ ἀκόμη νεωτέρων χρόνων.

Τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο εἶναι δύσκολο καὶ δαπανηρό, γιατί τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως εἶναι μεγάλο καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν ἀπαλλοτριώσεις, διαρρύθμιση στὰ τρεχούμενα νερὰ κ.λ. Ἀλλὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τὴν ἐπιβάλλει τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κοιτίδα καὶ τὴ μητρόπολη τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Προρρωμαϊκὰ λείψανα συνεχίζονται ἀσφαλῶς κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ στρώματα ποὺ θίξαμε. Ἡ Ἐδεσσα καὶ τὸ Δῖον θὰ δώσουν τὴν ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα: «who were the Macedonians?»

1. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 205 κ.ε. (Φ. Πέτσας).

91. Ἐδ ε σ σ α, δ ι ά φ ο ρ α. Συχνές ἀναφορές ἔγιναν κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Ἑδέσσης. Στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία¹, ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack² ἔδωσε ἀπολογισμὸ τῆς ἐργασίας πού ἔγινε μὲ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς περιοχῆς: Ὁ Delacoulonche, πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν τόσα χρόνια, γινώριζε μόνον 12, ἔγιναν τώρα 65. Ἀπ' αὐτὲς 20 εἶναι συγκεντρωμένες στὸ τζαμι-Μουσεῖο, 15 εἶναι ἀδημοσίευτες. Οἱ περισσότερες εἶναι ἐπιτύμβιες, δύο μόνον ἐλληνιστικές, ἄλλες εἶναι ἀναθηματικὲς στὴ θεὰ Μᾶ, στὸ Δία Ὑψιστο κ.λ., δύο εἶναι ἐφηβικοὶ κατάλογοι. Στὴ συνέχεια τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ὁ Cormack διορθώνει καὶ ὑπομνηματίζει μερικὲς ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες ἐπιγραφὰς.

Γιὰ τὶς ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Ἑδέσσης (ἀλλὰ καὶ τῆς Σκύδρας, Βεροίας καὶ Λευκόπετρας) ἰδὲ σχόλια τῶν J. καὶ L. Robert³, πού σχολιάζουν μελέτη τοῦ D. Nörr⁴, ὁ ὁποῖος μελετᾷ ἀπελευθερώσεις ὑπὸ τύπον ἀφιερώσεως, 3ου αἰ. μ. Χ. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Ἑδεσσα, Βέροια, Σκύδρα) καὶ ἀπ' ἄλλοῦ. —Τὶς παρατηρήσεις τους⁵ σὲ ἐπιγραφή πού δόθηκε σὲ Χρονικά⁶, δὲν εἶχα καιρὸ νὰ ἐπαληθεύσω μὲ νέα αὐτοψία.—Ἐπιγραφὰς δημοσιευμένες καταχωρίζονται στὸ SEG⁷. Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά, 14, 1974, σ. 274 κ.έ., 284, 285 κ.ά.

Τυχαῖα εὐρήματα ἔχουν ἀναφερθῆ στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁸, ἐπίσης ἐπισκευὴ τοῦ τζαμιού, πού στεγάζει τὸ προσωρινὸ Μουσεῖο⁹, ἢ παραχώρηση οἰκοπέδου κοντὰ στοὺς καταρράκτες γιὰ τὴν ἀνέγερση Μουσεῖου τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας τῶν Μακεδόνων¹⁰, ἢ ὁποῖα ἔγινε ἀποδεκτὴ¹¹, ἀλλὰ τελικὰ ἢ ἀποδοχὴ ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὴ Μαρινατικὴ πολιτικὴ μιᾶς Ὑπηρσίας, πού ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ, δηλαδὴ πανεθνικὴ.

92. Ὁ χ ο ἰ ρ ο ς τ ῆ ς Ἑ δ ἔ σ σ η ς καὶ οἱ Χ ο ἰ ρ ο ι. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑδέσσης τέσσερες Ἑλληνες «ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον» καὶ προτίμησαν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχή

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 199 κ.έ.

2. Τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξὺ θρηνήσαμε τὸ θάνατο.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 130.

4. D. Nörr, Bemerkungen zur sakralen Freilassung in der späten Prinzipatszeit, «Studie Ed. Volterra», τ. 2 (1969), σ. 619-645.

5. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 337, Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 90.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 531-537.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 362.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325.

11. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 291.

τους σὲ ἐπιτύμβιο χοιριδίου, τὸ ὁποῖον κατέστησαν... διεθνὲς πρόβλημα!¹. Ἡ ἱστορία εἶναι μᾶλλον γνωστή, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴ συνοψίσωμε:

Στὶς πρῶτες ἐκθέσεις μου γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1967 καὶ 1968 στὴν Ἔδεσσα περιέλαβα καὶ περίεργο εὑρημα, ἕνα ἄστειο ἐπίγραμμα σὲ μαρμάρينو ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο (πίν. 136). Μὲ ἐπιφυλάξεις μόνον ὡς πρὸς τὰ σημεῖα στίξεως, ἰδοῦ το:

*Χοῖρος ὁ πᾶσι φίλος τετράπους νέος ἐνθάδε κείμει,
Δαλματίας δάπεδον προλιπών, δῶρον προσενεχθεῖς.
Καὶ Διοσκόριον δὲ ἐπάτησα Ἀπολλωνίαν τε ποθήσας
καὶ πᾶσαν γαίην διέβην ποσί, μούνος ἄλιπτος.
Νῦν δὲ τροχοῖο βίη τὸ φάος προλέλοιπα.
Ἡμαθίην δὲ ποθῶν κατιδεῖν φαλλοῖο δὲ ἄρμα,
ἐνθάδε νῦν κείμει τῷ θανάτῳ μηκέτ' ὀφειλόμενος.*

Γιὰ πρώτη φορὰ ἐγινε γνωστὸ εὐρύτερα τὸ πρόσφατο τότε εὑρημα κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία (26-29 Αὐγoῦστου 1968), ὅταν τὸ εἶχα στὸ Γραφεῖο μου, τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, χάριν τῶν συνόδων. Ἐπισήμως ἀνακοινώθηκε, μαζί μὲ τὰ ἄλλα εὑρήματα, τὴν ἡμέρα τῆς ἀνακοινώσεώς μου (28.8.1968)². Ἦταν μιὰ ἀπλή μνεια τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία συνώδεψε τὴν προβολὴ τῆς εἰκόνας τοῦ ἐπιτυμβίου. Ἐνα ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως ἔτσι ἀπλό, ἀφοῦ μεταγλωττίσθηκε στὴν καθαρεύουσα κατ' ἀνάγκην, ἐστάλη στὸ νέο τότε περιοδικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν³, στὰ ὁποῖα ἀνακοινῶνται νέα εὑρήματα μὲ ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως. Τοῦτο τὸ δικαίωμα τὸ σέβονται κατὰ κανόνα οἱ συνάδελφοι πλὴν ἐξαιρέσεων.

Στὶς ἐξαιρέσεις πρέπει νὰ ὑπαχθῆ ἡ ὁμοβροντία ποῦ ἀκολούθησε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Σπ. Μαρινάτου. Ἀντὶ τοῦ χοίρου οἱ τρεῖς τοῦλάχιστον ἐπρωτίμησαν Χοῖρον, καθένας μὲ ἄλλη μορφή.

Ὁ πρῶτος⁴ νομίζει ὅτι ὁ χοῖρος δὲν ἦτο ζῶον, ἀλλὰ «μόνον εἰς νεωτάτην ἡλικίαν ἐχρησιμοποῖε τὰ τέσσερα ἄκρα κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὸ γνωστὸν αἰνίγμα τῆς Σφιγγός. Ὁ Χοῖρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο δοῦλος νέας σχετικῶς ἡλικίας...» καὶ «...ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης τοῦ ἀναγλύφου εἰκονίζεται κάπρος, συμβολίζων ἐκ παραδόσεως τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἴσως δὲ τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ νεκροῦ» (ὁ ὁποῖος εἰκάζεται π ρ ω μ α λ έ ο ς).

1. Εἶναι οἱ Στ. Κουμανοῦδης, Χ. Μακαρόνας, Σπ. Μαρινάτος, καὶ Μ. Μιτσός.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 203 κ.έ., εἰδικότερα σ. 216.

3. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 186 κ.έ., τὸ ἐπίγραμμα σ. 190.

4. ΑΑΑ, ἔ.ά., σ. 422 κ.έ.

‘Ο δεύτερος¹ χωρίς λόγο επιστημονικό πολυλογεί, ἀλλ’ ἐν συνόψει νομίζει ὅτι πρόκειται «περὶ νέου μι κ ρ ο σ ὶ μ ο υ, ὕψους τεσσάρων ποδῶν... ἦτο παιδίον ὕψους 1,30 μ. περίπου»!

‘Ο τρίτος², μὲ τίτλον «Περὶ τοὺς χοίρους τῆς Ἐδέσσης», ἀρχίζει μὲ τὴν διαπίστωση: ‘Ο παρὰ τὴν Ἔδεσσαν ταφείς Χοῖρος ἦτο «εἶδος Ἀθιγγάνου τὸν βίον καὶ τὰ ἰδανικά» καὶ συνεχίζει: «...περιεπλανᾶτο μόνος εἰς τὸν κόσμον. Πρέπει ἄρα νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι μετὰ τὴν τροχαίαν συμφορὰν ἐπέζησεν ἀρκούντως, ἵνα εὐτρεπίσῃ τὸν τάφον του καὶ νὰ ὑπαγορεύσῃ καὶ τὸν ἐπικηδεϊὸν του.... Δύο ζεύγη ὀρθωμένων ἐμπροσθίων ποδῶν θέλουν νὰ δείξουν, ὅτι τοῦλάχιστον δύο τῶν ἡμιόνων... ἔχουν ἀφηνιάσει. Χρεμετίζουν ἢ ὀγκανίζουν ἀγριωτοὶ καὶ ἔχουσιν ἀναρρίψει τὰ ὦτα. Ἀλάνθαστον τοῦτο σημεῖον ὀργῆς εἰς τὰ ἵπποειδή. ‘Ο Χοῖρος ἀπώλεσε τὴν ψυχραιμίαν του... Τὰ ἡνία ἐξέφυγον τῶν χειρῶν του... Τετράπους νέος σημαίνει προφανῶς τὴν νεωστὶ ἐπελθοῦσαν ἀλλαγὴν εἰς τὰ ἦθη τοῦ Χοίρου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πλάνητος πεζοπόρου, μετέλλαξεν εἰς ἡνίοχον τετραπόδου (=τετράποδος) ἀμάξης. ‘Ο Νέος Τετράπους εἶναι ἐλαφρὰ αὐτοειρωνία κατὰ τὸ Νέος Ἡρακλῆς καὶ τὰ παρόμοια»³.

‘Ο τέταρτος⁴ ἀν μὴ τι ἄλλο εἶναι σύντομος, γράφει χωρὶς ἐμπάθεια⁵, καὶ εἰσφέρει γόνιμη ἰδέα: «ζῶον τῶν μετεχόντων εἰς ἵπποδρόμιον». Δὲν εἶχε κυκλοφορήσει τὸ τεῦχος τοῦ 1970 τῶν ΑΑΑ μὲ τὰ δημοσιεύματα τῶν δύο δευτέρων, ὅταν ἔγραψα τὴν ἀπάντησή μου στοὺς δύο πρώτους καὶ τὴν ἔστειλα στὰ ΑΑΑ. Μετὰ ἀναμονὴν μηνῶν μοῦ ἐδηλώθη ὅτι ὁ κ. Μαρινάτος δὲν ἐνέκρινε τὴ δημοσίευσή. Σὲ προσωπικῆ μου παράστασι ὁ κ. Μ. ἐπιτακτικὰ μοῦ ζήτησε νὰ μὴ ἐπιμείνω ν’ ἀποφύγω καὶ τὴ δημοσίευσή της ἀλλοῦ. Ἀσυνήθιστη ἐνέργεια πανισχύρου προΐσταμένου. Τελικὰ δημοσίευσα τὴν ἀπάντησή μου (πρὸς τοὺς δύο πρώτους πάντοτε), σὲ καθαρεύουσα γλώσσα ὅπως ἦταν γραμμένη γιὰ τὰ ΑΑΑ, στὰ Μακεδονικά⁶, μὲ προσθήκη⁷, διότι ἐν τῷ

1. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 424 κ.έ.

2. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 81 κ.έ.

3. Ἀχαλίνωτη φαντασία στὴν ὑπηρεσία μιᾶς σκοπιμότητος. Συνδέεται μὲ τοὺς τρόπους Διοικήσεως τοῦ μακαρίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἄνωγ., πρῶτον μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212. Σ’ αὐτὸ συνέβαλαν καὶ ἄλλες σοφές ἐνέργειες.

4. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 92.

5. Εἶναι λυπηρὸ ἢ ἐμπάθεια νὰ σκοτιζῆ τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδίαν τῆς Διοικήσεως, ἀφορητὸ νὰ παρεμβάλλεται στὴν Ἐπιστήμη. Μικρὸ παράδειγμα ἢ ὑποσημείωσι στὰ ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 424, σημ. 2, ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἀστήρικτα παραπέμπεται ὄχι σὲ γραπτά, ἀλλὰ στὸν ἄερα!

6. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 287 κ.έ. «Ich freue mich, dass Sie so nüchtern urteilen», μοῦ γράφει σχετικὰ ὁ P. R. Franke.

7. «Μακεδονικά», ἔ.ἀ., σ. 300.

μεταξύ... διεθνοποιήθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ Χοίρου τῆς Ἐδέσσης. Τὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τότε γνώμη τοῦ P. M. Fraser, Διευθυντοῦ τότε τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης καὶ εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, παρέθεσα στὴν προσθήκη. Ἐκεῖ ἔδωσα παραπομπὴ καὶ σὲ Supplementum Epigraphicum Graecum γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐκδότου του, εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, τοῦ C. G. Woodhead, (χ ο ἱ ρ ο ς κύρια ἀνάγνωση καὶ Χοῖρος ὡς varia lectio), ὁ ὁποῖος διδάσκει τὴν Ἐπιγραφικὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔχομε δημοσιευμένη σχεδὸν δεκασέλιδη μελέτη τοῦ τότε Διευθυντοῦ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ Georges Daux, εἰδικοῦ ἐπίσης ἐπιγραφικοῦ¹. Μετὰ λεπτομερειακὴ συζήτηση γιὰ τὰ σημεῖα στίξεως κ.λ. («tout cela est très incertain») ὁ Daux, μεταξύ τῶν «ἀθανάτων» ἤδη, χρονολογεῖ ἀνάγλυφο καὶ ἐπιγραφὴ «στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. περίπου», τονίζει τὴ μοναδικότητα τοῦ εὐρήματος καὶ διερωτᾶται: «Δικαιούμεθα γι' αὐτὸ τὸ λόγο ν' ἀμφιβάλουμε γιὰ τὴν αὐθεντικότητα ἢ τὴν ταυτότητα τοῦ X ο ἱ ρ ο υ μας». Ἀπαντᾷ ἀνεπιφύλακτα: «Δὲν τὸ πιστεύω ὅτι δικαιούμεθα ν' ἀμφιβάλουμε». Καὶ ἐν συνεχείᾳ παίρνει μία-μία τὶς τέσσερες εὐφάνταστες θεωρίες καὶ τὶς ξετινάζει μὲ γαλατικὴ εὐγένεια, ἀλλὰ καὶ δηκτικότητα.

Τὸ ἴδιο κάμουν οἱ J. καὶ L. Robert² μὲ τὶς ἀντιρρήσεις — objections futiles — τοῦ Μακαρόνα καὶ μὲ τὶς φανταστικὰς ἐρμηνείες τῶν τριῶν (Κουμανοῦδη, Μακαρόνα, Μαρινάτου). Καταλήγουν: *ὅλα αὐτὰ νομίζομε πὼς εἶναι ἐσφαλμένα καὶ πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα χαριτωμένο ἐπιτάφιο χοίρου, ὅπως τὸ εἶδε ὁ πρῶτος ἐκδότης* (Φ. Πέτσας).

Στὶς λεπτομέρειες, θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω ὅτι θεωρῶ ἀπίθανη τὴν ὑπόθεσιν ὅτι *Φαλλῶν Ἄρμα* εἶναι τοπωνύμιον τῆς Ἡμαθίας³. Ἐξ ἄλλου *λαλῶν σύμβολον* πρέπει νὰ εἶναι κάτι σὰν τὸ λιοντάρι στὴν ἐπιτύμβια στήλη Λεοντος Σινωπέως (ἀριθ. εὐρ. Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου Γ. 770, ἔδω εἰκ. 35)⁴, ἐνῶ ταφόπετρα σκύλου π.χ. εἶναι μία στὴ Ρόδο, μόνο μ' ἓνα Ε στὴ βάση γιὰ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 36)⁵. Τέτοιο ἐπιτύμβιον σὰν τὸ δικό μας εἶναι, ἀλήθεια, μοναδικὸ γιὰ ζῶο γενικὰ καὶ μάλιστα γιὰ χοῖρο⁶. Ὅμως ἡ ἀρχαία Τέχνη καὶ ἡ θρη-

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 609 κ.έ., μὲ ὀλοσέλιδη εἰκόνα τοῦ ἐπιτύμβιου.

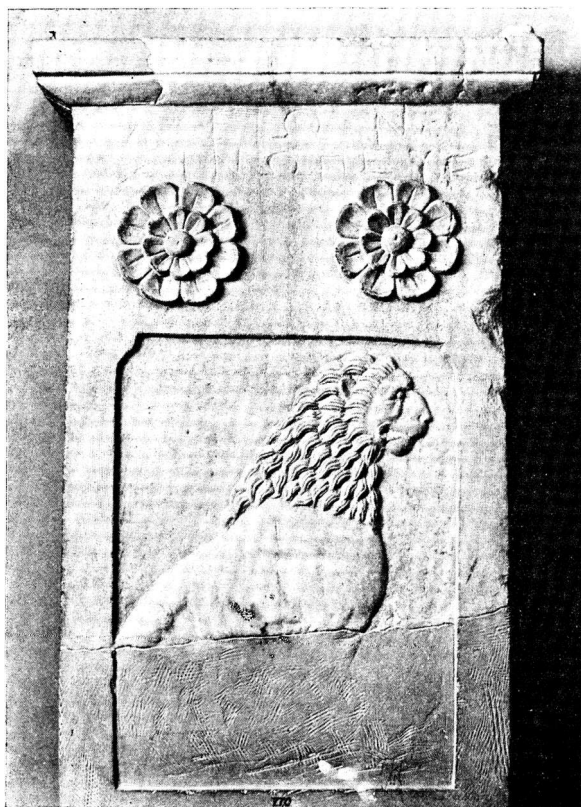
2. Bull. Épig. 1971, ἀριθ. 397. Πρβλ. 396 καὶ 398.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 363.

4. Τελευταίως C. Vermeule στὸ AJA, τ. 76 (1972), σ. 55 καὶ πίν. 13, εἰκ. 11, μὲ παραπομπὴ στὸν κατάλογο τῶν Γλυπτῶν τοῦ ΕΑΜ τῆς Σ. Καρούζου, Ἀθήναι 1968, 107.

5. Ὁφείλω τὴν πληροφορίαν καὶ τὴ φωτογραφίαν στὸν κ. Peter Fraser.

6. Ἀλλὰ ἡ δυσκολία μερικῶν νὰ τὸ δεχθοῦν ὅπως εἶναι, γιὰτὶ εἶναι μοναδικό, μοῦ θυμίζει κουβέντα τοῦ Ἀμερικανοῦ προϊστορικοῦ S. Weinberg: Οἱ ἀρχαιολόγοι εἴμαστε περιέργοι ἄνθρωποι. Θέλομε νὰ βροῦμε κάτι σπάνιον, μοναδικό, κι ἂν δὲν βροῦμε λυπούμεθα. Ἀλλὰ κι ἂν βροῦμε κάτι μοναδικό, πάλι στενοχωρούμεθα, γιὰτὶ δὲν εὐρίσκομε τίποτε ὁμοίου τοῦ γιὰ νὰ τὸ παραβάλουμε μὲ τὸ δικό μας.

Εἰκ. 35. Ἐπιτύμβια στήλη Λέοντος Σινωπέως
στό Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (92)

σκεία τῶν ἀρχαίων, συνεπῶς ἡ κοινωνία ἢ ἀρχαία γενικώτερα δὲν ἦταν τόσο ξένη κι ἐπιφυλακτική πρὸς τοὺς χοίρους ὅσο εἴμεθα τώρα γιὰ τὴ βρωμιά τους (ἢ τὴ βρωμιά μας), ἀπὸ ἐπίδραση ἴσως καὶ τοῦ μοιαισθητισμοῦ, ὁπωσδήποτε τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ μᾶς φτώχυνε καὶ σὲ πλούτη καὶ σὲ ἤθη. Ἀντίθετα «the Romans were very fond of pork»¹, pig farming στὴν Ἰταλία ἦταν

Εἰκ. 36. Ἐπιτύμβιο σκύλου στὴ Ρόδο (92)

ἀκμαία, τὰ γουρουνάκια τῆς Δαλματίας τὰ θεωροῦσαν περίφημα καὶ ὁ θεὸς ξέρει τί ρόλο μποροῦσε νὰ ἔχη ἓνα ἐκπαιδευμένο χοιρίδιο σ' ἓνα τσίρκο, ποὺ μποροῦσε νὰ γυρίζη στὰ πανηγύρια τῆς Δαλματίας, τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ ὡς τὴν Ἡμαθία, σὲ Διονύσια τῆς Ἐδέσσης μὲ περίφημο φαλλοφόρο ἄρμα κ.ο.κ.²

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας τριετίας σημείωσα λίγα σχετικά πρὸς χοίρους καὶ ἀμάξια: ζωόμορφο ἀγγεῖο σὲ μορφή κάπρου, πρῶιμου βου

1. Donald Earl, *The Age of Augustus*, London 1968, σ. 129.

2. Σχετικά πρὸς τὸ ἐπιτύμβιο ἢ *Chronique* 1968-69, σ. 1060 κ.έ., ἀντλεῖ ἀπὸ AAA, τ. 2 (1969), σ. 186-191, εἰκονίζει τὸ ἐπιτύμβιο καὶ δίνει τὸ κείμενο μὲ τὴ δική μου ἀνάγνωση, ἀναφέρει τοὺς Κουμανούδη, Μακαρόνα καὶ Μαρινάτο, ἀλλὰ παραπέμπει στὸν D a u x, ἐ.ἀ.

αι. π.Χ.¹, τὸ χοῖρο ὡς θύμα², ἄμαξες³, εἰδώλια⁴, ὅλα χρήσιμα γιὰ μιὰ μελέτη τοῦ Χοίρου ἢ τῆς ἄμαξας στὴν ἀρχαία τέχνη. Πολλὰ ἐρανίσματα μοῦ ἔστειλαν «οἰκοθεν ὀρμώμενοι» φίλοι, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, συγκινημένοι ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ χοιριδίου, ἐν ζῶῃ καὶ μετὰ θάνατον.

93. Δ ρ ο σ ι ἄ. Τὸ ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀπὸ τὴ Δροσιά, πέρασε στὸ Bull. Épigraφική⁵. Νομίσματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης⁶.

94. Ἄ ρ ν ι σ σ α. Ἐπιγραφή καὶ γυναικεία κεφαλὴ φυλάσσονται (ἀκόμα;) στὴν ΥΧ Ἀρνίσσης⁷.

94α. Σ α ρ α κ η ν ο ἰ Ἄ λ μ ω π ί α ς. Ἐπιγραφή σὲ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ποὺ μοῦ εἶπαν ὅτι εὑρέθη κατὰ τὸ 1953 ἢ 1954, τὸ εἶδα τὸ 1968 (πίν. 132γ). Ἡ ἐπιγραφή: *Στρατονείκη Κλεοπάτρῳ τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ καὶ τοῖς τέκνο(ι)ς ζῶσιν καὶ αὐτῇ ζῶσα. Μνείας χάριν.*

⁷ Ἄλλος *Κλεοπάτρος*, βορειοδυτικώτερα, στὸν Δήμιτσα, ἀριθ. 331.

95. Ἄ ρ α β η σ σ ὄ ς. Σχετικὴ ἀνακοίνωση, στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁸. Νόμισμα ἀπὸ ἐκεῖ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης⁹.

96. Π ρ ο φ ῆ τ η ς Ἡ λ ί α ς. Inago clipeata ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Σ. Χ. Σκύδρας¹⁰.

97. Σ κ ῦ δ ρ α. Ὁ Weissbach εἶχε συσχετίσει ἀβασάνιστα¹¹ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς Σκύδρας πρὸς τὴν Περσικὴ σατραπεία, ποὺ οἱ Περσικὲς πηγὲς ὀνομάζουσαν Skudra, ἀλλ' ἀπορρίπτει τὴ συσχέτιση ὁ E. Herzfeld¹².

1. U. Gehrig - A. Greifenhagen - N. Kunisch, Führer durch die Antikenabteilung, Berlin 1968.

2. GRBS, τ. 14 (1973), σ. 408 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 1969, Χρονικά, πίν. 311γ.

4. Στὴ δωρεὰ Παπαηλιάκη (ἀριθ. Εύρετ. Μουσ. Θεσσ. 10414), «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 317, ἀριθ. 108-113.

5. Bull. Épigraφική. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

7. ΑΔ, ἔ.ά.

8. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 172-183. Εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Κύρρου.

9. «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 337.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 338.

11. Πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ, τ. 1961, σ. 46 κ.έ.

12. E. Herzfeld, The Persian Empire κ.λ., μεταθανάτια ἔκδοσις ἀπὸ τὸν G. Walsler, Wiesbaden 1968, σ. 348.

— Γιά ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 91 (Nörr). — Πορτραῖτο, ἀπὸ τὴν τωρινὴ Σκύδρα δῆθεν, ἀνωτ. ἀριθ. 19 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269, ἀλλὰ πρβλ. σ. 272).

98. Σ ε β α σ τ ι α ν ά. Τυχαῖα εὐρήματα περιλαμβάνονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας¹.

98α. Ἀ ρ σ έ ν ι. Τὸ *ἀλλόγραφον ὠνῆς* καταχωρίζεται στὸ SEG², ὅπως τὸ εἶχα δώσει (ΑΕ 1961, σ. 2 κ.έ. σημ. 4, καὶ πίν. 2), ἀφοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐμπιστευθῆ στὴν «*imaginem...ectypī praestantissimam*» τοῦ πίν. 2.

99. Γ ι α ν ν ι τ σ ά. Πορτραῖτα ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά καὶ κοσμήματα, ἰδὲ ἀνωτ., πρῶτο μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269 καὶ 327), ἐπίσης ἀγγεῖα κ.λ. ἀπὸ τὰ χωριά Μάνδαλο καὶ Ἀξὸς (αὐτ. σ. 318 καὶ 326).

100. Π ά ι κ ο ν. Ἀναζητώντας τὸ Δύσωρον τοῦ Ἡροδότου ἢ Μ. Παπαγεωργίου καταλήγει στὸ Πάικον³.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

101. Γ ε ν ι κ ά καὶ Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ί α. Ὁ Νομὸς Κιλκίς δὲν γνώρισε ἀκόμα τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸ βαθμὸ πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ τοῦ θέση, στὴν καρδιά τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸ ὁποῖο διαρρέουν δύο ποτάμια ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Τὰ ποτάμια σημαδεύουν τοὺς δρόμους ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ πρὸς τὴν ἐνδοχώρα τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Ἡ διαδρομὴ τους εἶναι κατάστικτη ἀπὸ προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς (εἰκ. 37 καὶ παρένθ. πίν. 12).

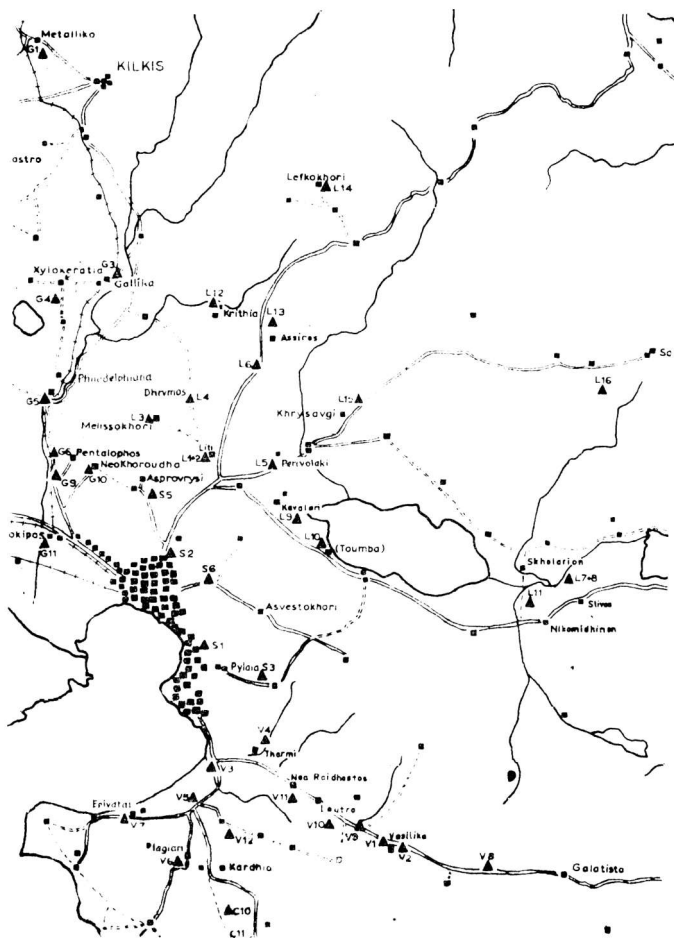
Στὴν περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν⁴ δημοσιεύονται εὐρήματα τάφου ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα, μιὰ θέση πού εὑρίσκεται 4 χλμ. πρὸς Δ τῶν Σουλτογιαννέικων (πρ. Καλίνοβο), μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Ποντοηρακλείας (πρ. Ἐρεσελί). Τὰ εὐρήματα εἶναι παλαιά, «δωρήθηκαν» τὸ 1919 στοὺς Ἀγγλοὺς καὶ κατέληξαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματά τους χρονολογοῦνται (μὲ ἐπιφυλάξεις στὰ καθέκαστα) ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. π.Χ. ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ ἄρθρο παρουσιάζει

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 530.

3. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 8 κ.έ.

4. D. M. Bailey, Some Grave Groups from Chauchitza in Macedonia, «Opuscula Atheniensia», τ. IX, Lund 1969, σ. 21 κ.έ.

Ειζ. 37. Οι προϊστορικοί σιτοιγισμοί γύρω στο μαγδό του Θεομαϊκού Κόλπου (101)

ἐνδιαφέρον ἐπίσης γιὰ τοὺς παραλληλισμοὺς πρὸς ἄλλα μακεδονικὰ εὐρήματα (Δ. Μακεδονία, Ὁλυνθος, Ἀμφίπολη) καὶ γιὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὴ σελ. 23 κατὰ λάθος ἐγινε Dervina τὸ Δερβένι.

Ἡ Anne Roes σὲ μελέτῃ τῆς συμβολικῆς σημασίας γεωμετρικῶν εὐρημάτων¹ ἀναφέρει καὶ τὰ πτηνόμορφα χαλκᾶ ἀντικείμενα, ποὺ γνωρίζομε ἀπὸ πολλοὺς τόπους. Παραβάλλει καὶ εἰκονίζει ἓνα παράδειγμα τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἀπὸ τὴ Χαλκιδική (εἰκ. 34), ἐπτὰ ὅμοια ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα (BSA XXIV, σ. 18 εἰκ. 12b) κ.λ.

Πληροφορίες γιὰ προϊστορικοὺς καὶ ἄλλους τόπους τοῦ Νομοῦ Κιλκίς ἰδὲ καὶ ἄνωτ., στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 219 (Ἀμυδῶν), 238, 239 καὶ 240 (Τσαουσίτσα, Ἀξιοχώρι, Ἀξιούπολη, Ἀξιός), 285 (Μόρρυλος, Βράγυλαι), σ. 336 (Ποντοηράκλεια), 338 (Εὐρωπός), 261 (Δόβηρος) κ.ά.

Ὁ Διευθυντῆς τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀγκύρας David H. French κατάρτισε κατάλογο τῶν προϊστορικῶν τόπων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον συνοδεύει χάρτης μὲ τίς θέσεις τῶν τόπων². Ἐκεῖ φαίνεται πόσο πυκνοὶ εἶναι οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ κατὰ μῆκος τῶν κοιλάδων τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ἀξιοῦ (ἐδῶ εἰκ. 37 καὶ παρένθ. πίν. 12), ποὺ μένουν σχεδὸν ἐντελῶς ἀνερευνῆτοι (πρβλ. Ὑπόμνημα ὀπισθεν παρενθ. πίν. 12 καὶ κατωτ., ἀριθ. 119).

102. Κιλκίς, Μουσείο. Στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ Νομοῦ Κιλκίς θὰ συμβάλῃ τώρα τὸ τελειωμένο Μουσεῖο του. Ἀρχισε ἡ κατασκευὴ του τὸ 1967, συνεχίσθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1968 καὶ 1969 καὶ περατώθηκε τὸ 1970³.

Ἐν τῷ μεταξύ συγκεντρώθηκαν ἐκεῖ τὰ ἀρχαῖα ποὺ φυλάσσονταν σὲ δύο μαγαζιά τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως καὶ τὰ πλοῦτῃ τοῦ νέου Μουσείου μεγάλωσαν καὶ μὲ ἄλλα νέα εὐρήματα, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸν ἀρχαῖο κούρο ἀπὸ τὸν Εὐρωπὸ, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ συγκολλήθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἐπανῆλθε στὴ θέση του στὸ Κιλκίς (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 103).

103. Εὐρωπός. Ἡ εὕρεση τοῦ κούρου καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δημοσιεύθηκαν ἤδη σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικὰ μὲ εἰκό-

1. A n n e R o e s, Les ex-voto de bronze de l'époque géométrique, RA, τ. 1970, σ. 195 κ.έ., ἰδίως σ. 207.

2. D. H. F r e n c h, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia, Athens 1967 (διανεμήθηκε ἰδιωτικῶς).

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 3 καὶ 291, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 4 καὶ 354.

νες του¹. Αναφέρεται επίσης νέο ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο². Ἐν τούτοις ἀκόμα τὸ 1967 γράφεται ὅτι ὁ Εὐρωπὸς εἶναι «fast spurlos untergegangen»³.

104. Τ ο ὄ μ π α. Σὲ γαλλικῆ ἔκδοση τῶν Ὑ λ ι κ ῶ ν Δ ο μ ῆ ς τοῦ Ἄ. Ὁρλάνδου δημοσιεύεται Κατάλογος τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, ὅπου ὁ ὑπ' ἀριθ. 14 (inedite) εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 15 (ποῦ δημοσίευσσα στὸ Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὁρλάνδον)⁴.

105. Π α λ α τ ι α ν ὸ. Ἀπὸ τὶς ἐτήσιες ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκαφές καὶ τὰ εὐρήματα στὸ Παλατιανὸ⁵ ἀντλοῦν τὰ ξένα σχετικὰ δημοσιεύματα⁶.

106. Μ ὄ ρ ρ υ λ ο ς, Β ρ ἄ γ υ λ α ι, Μ ε σ ι ᾶ, Π λ α τ α ν ι ᾶ, Κ α μ π ἄ ν η ς, Ἐ λ ε υ θ ε ρ ο χ ῶ ρ ι, Ἀ κ ρ ῖ τ α ς, Λ ῖ μ ν η Π ρ α σ ι ᾶ ς. Στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης καταχωρίσθησαν λ.λ. Μόρρυλος καὶ Βράγυλαι⁷. Νέα εὐρήματα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τῆ Μεσιά, τὴν Πλατανιά, τὸν Καμπάνη καὶ τὸν Ἀκρίτα⁸. Κατὰ περιοδεία μας μὲ τὸν τότε Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γ. Δεσποῖνη εἶδαμε στὸ Ἐλευθεροχώρι θραῦσμα ἀετωματικῆς στήλης ποῦ ἔσωζε τὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ἀετώματος καὶ κατωτέρω τὸ τέλος πατρωνύμου: Ἰ λ ε ξ ἄ ν δ ο υ. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τὸρμος μὲ αὐλακα καὶ στὴν ἀπόληξη τοῦ ἀετώματος δεξιὰ λεοντοκεφαλῆ. — Ἡ Μ. Παπαγεωργίου ταυτίζει τὴν Πρασιάδα μὲ τὴ Δοῖρᾶνη μᾶλλον παρὰ μὲ τὴ λίμνη τοῦ Μπουτκόβου⁹.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

107. Χ α λ κ ι δ ι κ ῆ, γ ε ν ι κ ᾶ. Στὶς 18 Ἰουνίου 1967 ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ Μουσείου Πολυγύρου¹⁰, ποῦ προορίζεται νὰ συγκεντρώσῃ τὰ κι-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.έ., ἄπ' ὅπου ἀντλοῦν οἱ ξένοι, Chronique 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1969-70, σ. 21, εἰκ. 36a-b.

2. ΑΔ, τ. 23 (1969), Χρονικά, σ. 308.

3. C. S c h n e i d e r, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 331.

4. A. O r l a n d o s, Les Matériaux de construction κ.λ., Première Partie, Paris 1966, σ. 258. Πρβλ. τ ο ὄ ἰ δ ῖ ο υ, Τὰ Ὑλικά Δομῆς, πίν. στή σ. 358, εἰκ. 389, πρὸς Les matériaux κ.λ., πίν. 1, ἀριθ. 18-19!

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 400 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 105.

6. Chronique 1968-69, σ. 1067, SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 572, Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 378.

7. ΕΑΑ, Suppl., 1970 (1973), σ. 452 καὶ 453.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

9. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, πρβλ. τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 291.

νητά εὑρήματα τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὁποῖα ὡς τῶρα συγκεντρώνονταν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἢ μᾶλλον διέφευγαν σὲ ἰδιωτικὲς Συλλογές καὶ Μουσεῖα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι θερμάνθησαν οἱ φιλάρχαιο Πολυγυρινοὶ νὰ δωρήσουν τὶς Συλλογές τους στὸ Μουσεῖο τους, ἀποθαρρύνθησαν ἀρχαιοκάπηλοι, διευκολύνεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μιᾶς καίριος γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὴν Τέχνη ἑλληνικῆς περιοχῆς. Μέσα στὴν τριετία 1968-1970 τὸ κτήριο καὶ ὁ περίβολος τοῦ Μουσείου ὀλοκληρώθηκαν¹.

Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς τούμπας τῆς λεγόμενης Κ ρ ι τ σ α ν ἂ εἶναι «ὁ σπουδαιότερος συνοικισμὸς τῆς Πρώιμης Χαλκοκρατίας» στὴ Χαλκιδικὴ καὶ «τὰ εὑρήματα δίνουν τὴν ἐντύπωση ἄμεσης ἐπαφῆς μὲ τὴν Ἄνατολή»², ἀλλὰ ἡ τούμπα περιλαμβάνεται τῶρα στὸ Νομὸ Θεσσαλονίκης.

Ὁ χρόνος ἰδρύσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Χαλκιδικῶν πόλεων καὶ ἡ φύση τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς συζητοῦνται ἀπὸ τὸν L. de Salvo³. Ὡς χρόνος ἰδρύσεως θεωρεῖται: α) τὸ 479 π.Χ. (Ἡρόδοτος VIII, 127), β) τὸ 432 π.Χ. (Θουκυδ. I, 58, 2) καὶ γ) τὸ 382 π.Χ. (Ξενοφ. Ἑλλην. V, 2, 1). Τὰ σχετικὰ ζητήματα ἐξετάζει ὁ L. de Salvo καὶ συμπεραίνει: ἓνα κράτος Χαλκιδικὸ ὡς συμπολιτεία, στὴν ὁποία συνυπῆρχαν ἡ ὑπηκοότης στὸ γένος καὶ στὸ ἔθνος καί, συγχρόνως, ἡ ὑπηκοότης στὶς ἐπὶ μέρους πόλεις, πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν πιὸ πρῶιμη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ καὶ ἀσφαλῶς ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὸν συνοικισμὸ τῆς Ὀλύμπου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Περδίκκα (πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 6, Larsen).

Πότε-πότε «χαλκιδικὰ» ἀγγεῖα, «χαλκιδικὸ» ἀλφάβητο κ.τ.τ. συγχέονται μὲ τὴ Χαλκιδικὴ⁴.

Κάποιο φῶς περιμένομε ἀπὸ τὰ Ἱαγιορείτικα Ἀρχεῖα καὶ γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία. Ἴσως φανῆ κάποτε⁵. Γενικώτερα ἢ μερικώτερα θέματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀναφέρονται καὶ στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 236 (προϊστορία), 269 (πορτραῖτο), 275 (κατάλ. θρα-

1. Στις 29 Μαΐου 1971 ἔγιναν καὶ τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου, στὰ ὁποῖα παρέστη — τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος — καὶ μίλησε ὁ Σπ. Μαρινάτος, ποῦ εἶχαν ἀντιδράσει ὅσο μπορούσε στὴν ἴδρυση τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκιδικῆς!

2. IEE, τ. Α', σ. 90 καὶ 92. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς τούμπας Κ ρ ι τ σ α ν ἂ καὶ ἄλλων ἰδὲ τῶρα T h. P a z a r a s, A Note on the Names κ.λ., AAA, τ. 7 (1974), σ. 268 κ.έ.

3. L. d e S a l v o, Le origini del κοινὸν dei Calcidesi di Tracia, «Athenaeum», τ. 46 (1968), σ. 47 κ.έ., μὲ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Νομίζω αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ κρατήρα, ποῦ λέγεται «de Chalcidique», ἀλλ' εἶναι «χαλκιδικὸς» ὄχι ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ, J o é l S c h m i d t, Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris 1965, σ. 134.

5. Ἰδὲ π.χ. P. L e m e r l e, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 161 κ.έ. (Τορώνη κ.λ.), N. O i k o n o m i d è s, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 82 κ.έ., 116 κ.έ., 195 κ.έ. P. L e m e r l e κ.ά., Actes de Lavra, Paris 1970, σποράδην.

κικού φόρου), 287 (Κριτσανά), 296 (έκθεση Μουσείου Θεσσαλονίκης), 312 (άγγεια) και πιθανώς 313 (δωρές), 335 κ.έ. (νομίσματα) 340 κ.έ. (πιθανή προέλευση άντικειμένων ιδιωτικών Συλλογών) κ.ά.

108. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Στη δυτική αίθουσα Έκθέσεως τής Νομισματικής Συλλογής του Έθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου τοποθετήθηκαν τὰ νομίσματα του τετάρτου ε ύ ρ ή μ α τ ο ς τών άνασκαφών τής Όλύνθου (1931). Άποτελείται από 33 άργυρά τετράδραχμα Χαλκιδέων και 1 Άκάνθου¹.—Άναφέρθηκαν και σε νομίσματα τής Χαλκιδικής άνακοινώσεις στο Α΄ Διεθνές Συμπόσιο για τήν Άρχαία Μακεδονία².—Νομίσματα από τή Χαλκιδική στο Μουσείο τής Θεσσαλονίκης και άνωτ., παράγρ. 47 (Α΄ Μέρος τών Χρονικών, σ. 335 κ.έ.).

109. Σ υ λ λ ο γ ή Λ α μ π ρ ο π ο ύ λ ο υ. Η Συλλογή Λαμπροπούλου καταγεγραμμένη τώρα περίμενε άκόμα κατά τὸ 1970 τή λήξη τής διαδικασίας για νά περάση στην αίθουσα έκθέσεως του Μουσείου Πολυγύρου κατά τήν επιθυμία του Συλλογέως Ίωάννου Λαμπροπούλου. Για νά θυμίσουμε τή σπουδαιότητά τής δίνουμε έδω μερικές εικόνες μελανομόρφων και έρυθρομόρφων άγγειών (πίν. 138α-141α), πηλίνων πυξίδων (πίν. 141β), προτομών (πίν. 142α-β), ειδωλίων (πίν. 143α,γ) και κριομόρφου άγγείου (πίν. 143β), λύχνων (πίν. 144α-γ), καθώς και χάλκινου κράνους (πίν. 145α-β) και όλίγων μεταλλικών άποκτημάτων τής πλουσίας Συλλογής (πίν. 146α-β)³.

110. Γ α λ α ρ ι ν ό ς - Ά γ ί α Ά ν α σ τ α σ ί α. Μαρμάρινο κεφάλι, πλήλην χύτρα και χάλκινου κράνους από τήν περιοχή αυτή, ιδέ άνωτ., πρώτο Μέρος τών Χρονικών αυτών, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 307, 322 και 327.

111. Β ρ έ α. Στο πολυσυζητημένο θέμα τής Βρέας έρχεται ό David Asheri του Έβραϊκού Πανεπιστημίου τής Ίερουσαλήμ⁴, για νά τονίση τή σημασία τής μαρτυρίας του Θεοπόμπου (βιβλίο XXIII τών Φιλιππικών, Jacoby F. 145=Στέφ. Βυζ. λ. Βρέα), ό όποιος άναφέρει τή Βρέα άνάμεσα σε άλλες πόλεις του θεάτρου τών επιχειρήσεων του Φιλίππου στη βόρεια και βορειοδυτική Χαλκιδική. Ένισχύεται έτσι ή γνώμη ότι ή Βρέα δέν είναι πόλη τής

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

2. «Άρχαία Μακεδονία», σ. 109, 252-255 κ.ά.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312. Στού Γ. Μ π α κ α λ ά κ η, ΕΕΦΣΠ Θεσσαλονίκης 1965, σ. 147 κ.έ. (όφθαλμωτή κύλικα μελανόμορφη με μάσκα Διονύσου και Άπόλλωνα κιθαρωδό) πρβλ. REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 155, άριθ. 190.

4. AJ Phil., τ. 90 (1969), σ. 337 κ.έ. Ίδε και Bull. Épigr. 1970, άριθ. 237.

Βισαλτίας, ἀλλὰ τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ σωστά διορθώθηκε τὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη I, 61, 4 «εἰς Βρέαν» (ἀντὶ Βέροισιν) ἀπὸ τοῦς Bergk-Woodhead¹.

112. Ἀ ν θ ε μ ο ὦ ς, Γ α λ ά τ ι σ τ α. Ἐπιγραφή τοῦ Ἀνθεμοῦντος (καὶ Galatsista ἀντὶ Γαλάτιστα), ἰδὲ ἀνωτ., παράγρ. 11 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258).

113. Ἄ γ ι ο ς Π ρ ό δ ρ ο μ ο ς. Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι στὴν περιοχή τῆς Κοινότητος ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας².

114. Π ο λ ύ γ υ ρ ο ς. Γιά τὸ Μουσεῖο Πολυγύρου, ἀνωτ., ἀριθ. 107. Ἀρχαιοῦτες σὲ κτῆμα Ἀθαν. Καραγκάνη ἐρευνηθήκαν ἐπιφανειακά καὶ σημειώθηκαν παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα³.

115. Β ρ ά σ τ α μ α - Κ ε λ λ ί ο ν - Π λ α ν ά. Ἀπὸ τὴν πλούσια (ἀρχαιοκαπηλική) περιοχή τοῦ χωριοῦ Βραστά (τώρα Βράσταμα) καὶ τοῦ Κελλίου ἄρχισαν νὰ φθάνουν ἐπὶ τέλους καὶ στὸ Μουσεῖο ἀρχαῖα διάφορα⁴. Νομίματα ἀπὸ κεῖ ἰδὲ στὸ Α' Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336⁵, ἀγγεῖα αὐτ., σ. 312 καὶ 321 κ.έ., ἐπιγραφή αὐτ., σ. 332 κ.έ. Ἀπὸ κρατήρα τῆς δωρεᾶς Παντάλη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονικῆς δίνουμε ἐδῶ λεπτομέρεια (πίν. 150α, πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, ἀριθ. 14, καὶ πίν. 5-6).

116. Ν έ α Ἡ ρ ά κ λ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 115 (ἀσημένια λειψανοθήκη), πρβλ. τώρα τὴ δημοσίευση τοῦ Μ. Μιχαηλίδη⁶.

117. Ν έ α Κ α λ λ ι κ ρ ά τ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 116, πρβλ. τὴν Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ νεώτερα εὐρήματα τῆς περιοχῆς⁷. Ἰδὲ καὶ Α' Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 322, 338.

118. Π ε τ ρ ά λ ω ν α. Ὁ Jan Jelinek, Διευθυντῆς τοῦ Μουσείου τῆς Μοραβίας καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἀνθρώπου στὸ Βрно τῆς Τσεχοσλοβα-

1. Πρβλ. Χρονικά, τ. 1951-1965, ἀριθ. 94, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 65 καὶ 124.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 308.

4. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 309.

5. Μὲ χαρὰ τὰ βλέπω τώρα δημοσιευμένα, ΑΕ 1974, σ. 32 κ.έ., ἀλλ' εἶναι νεωτερισμὸς νὰ εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσιεύσεως τοῦς φίλους μας σ' ἕνα Μουσεῖο καὶ ὄχι τῇ—φιλικῇ ἐπίσης—διεύθυνση τοῦ Μουσείου, αὐτ., σημ. 1.

6. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 48 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378.

κίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν ἄνθρωπο τύπου Neanderthal καὶ Homo sapiens στὴν Κεντρικὴ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη¹, περιλαμβάνει καὶ τὸ «νεαντερταλοειδές» κρανίον τοῦ σηλαίου τῶν Πετραλώνων. Εἶναι, λέει, τὸ πρῶτο εὕρημα τοῦ εἴδους αὐτοῦ στὰ Βαλκάνια, σπουδαῖο γιὰ τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ Παλαιστινιακὰ εὕρηματα καὶ στὰ ὅμοια τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο. Παλαιοντολογικὲς καὶ παιδολογικὲς (pedological) ἐνδείξεις τοποθετοῦν τὸ κρανίον στὴ θερμὴ περίοδο τῆς προτελευταίας Μεσοπαγετώδους. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ἀνθρωπολογικὰ τὸ κρανίον μὲ βάση τὶς μελέτες τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (Κόκκορος, Κανέλλης, Πουλιανός κ.λ.) καὶ καταλήγει: Τὸ κρανίον τῶν Πετραλώνων ἀποτελεῖ σπουδαία συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς φυλογενέσεως τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη. Μὲ τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἀνατομικῶν χαρακτηριστικῶν του στηρίζεται πρὸς τὰ προηγούμενα εὕρηματα μας... Μορφολογικὰ ἀνήκει στὰ πρὸς πρῶτο γινώσταν παραδείγματα τοῦ Homo sapiens neanderthalensis, μὲ χαρακτηριστικὰ ποῦ θυμίζουν τὸν Homo erectus. Ὁ Jelinek καταχωρίζει τὰ Πετραλώνα στὶς 21 σπουδαιότερες θέσεις ποῦ ἔδωσαν λείψανα Homo sapiens neanderthalensis καὶ Homo sapiens sapiens στὴν Κεντρικὴ, τὴ ΝΑ καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη.

Τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα ζῶων καὶ τὸ μοναδικὸ ἀνθρώπινο κρανίον παίρνουν τὴ θέση τους στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους². Τοποθετοῦνται χρονολογικὰ πρὶν ἀπὸ 75 ἕως 70 χιλιάδες χρόνια (κατὰ τὴ λεζάντα τῆς εἰκόνας ὅπως ἕως 50.000 χρόνια).

Τὸ θ η σ α υ ρ ὸ χ α λ κ ὠ ν ἀπὸ τὰ Πετραλώνα παραλληλίζει ὁ Keith Branigan πρὸς ὅμοιους θησαυροὺς, ἰδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 322³. Γιὰ τὸ κρανίον, αὐτ., σ. 234, 236 κ.ά.

118α. Π ο ρ τ α ρ ι ᾶ. Ἀκέφαλο ἄγαλμα μαρμάρينو σὲ χωράφι τοῦ Χρ. Κουτζούχα ἀναφέρεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων⁴.

118β. Φ λ ο γ η τ ᾶ. Κεραμοσκεπὴς τάφος στὴν αὐλὴ τοῦ Ν. Κ. Μοσχούλου περιεῖχε οἶνοχόη⁵.

119. Ὀ λ υ ν θ ο ς , π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ ᾶ. Πολυτελὴ ἄγγεῖα ἀπὸ τὸ Διμήνι φθάνουν στὴ Χαλκιδικὴ κατὰ τὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Ἐποχὴ καὶ μινυακὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ κέντρα τοῦ Νότου. Σημειώνονται ἐπίσης μαρτυρίες τῆς

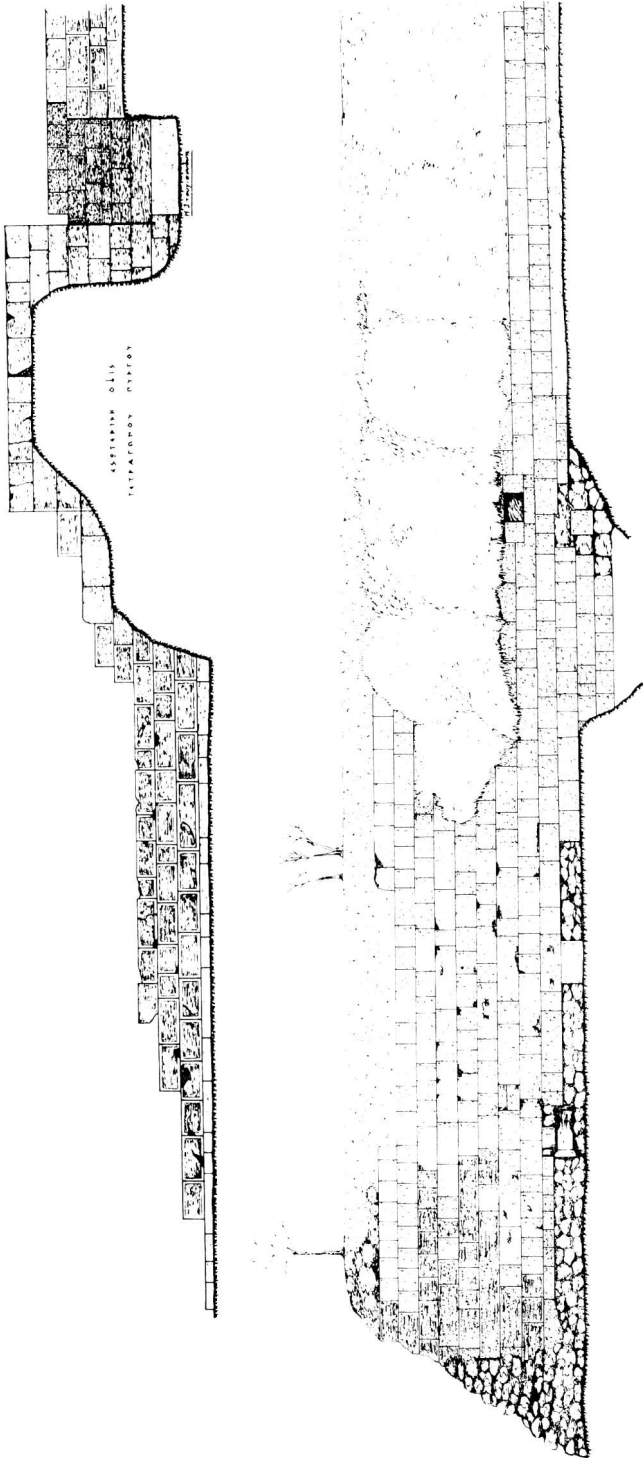
1. «Current Anthropology», τ. 10, 5, Δεκ. 1969, σ. 475 κ.έ., ἰδίως σ. 483 κ.έ.

2. IEE, τ. Α', σ. 17, 35, 40, 41 καὶ εἰκ. σ. 37.

3. K. Branigan, Early Aegean Hoards of Metalwork, BSA, τ. 64 (1969), σ. 1 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικὰ, σ. 312.

5. ΑΔ, ἔ.ά.

Παλιόν. πλν. 6. Ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ τείχους με πύργον κατὰ τὰ σημεῖα δ'α' ἄνωθ. 14-15 (ἄνω),
 π'β. καὶ Παλιόν. πλν. δ'α' ἄνωθ. 4, καὶ ὄψη τοῦ τείχους κατὰ τὸ σημεῖον δ'α' ἄνωθ. 17 (κάτω) (90)

Παράφ. πίν. 7. Λεωφορογραμμή του γύρου της πόλεως της άρχαιας Ίωάννης και τμήματος της σύγχρονης πόλεως, όπου επιτίθεται η άρχαιά ακρόπολη, παρ. 3 (90)

«Ἀχαϊκῆς κυριαρχίας»¹. Ἀντίθετα κατηγορίες ἀγγείων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου, τὰ ὁποῖα ἀφθονοῦν στὴν Ὀλυνθο (μὲ διακόσμηση γραπτὴ «μαῦρο πάνω σὲ κόκκινο» ἢ ἐγγάρακτη, μὲ καμπυλόγραμμα ἢ σπειροειδῆ μοτίβα), δὲν θεωροῦνται κατ' εὐθεῖαν προερχόμενες ἀπὸ τὸ Διμήνι, ἀλλὰ τοποθετοῦνται στὰ πλαίσια τῆς μακεδονικῆς καὶ θρακικῆς ἀγγειοπλαστικῆς, ἢ ὁποῖα στὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦλάχιστον δέχεται ἐπιδράσεις ἀπὸ Βορρᾶ, ὅπως π.χ. τῆ διακόσμηση μὲ γραφίτη κ.ἄ.—Οἱ προϊστορικοὶ τόποι τοῦ κορμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς (παρένθ. πίν. 13) καὶ τῶν χερσονήσων Παλλήνης καὶ Σιθωνίας (εἰκ. 38) χαρτογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν D. H. French, πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 101.

Εἰκ. 38. Οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Παλλήνης καὶ τῆς Σιθωνίας (D. French) (119)

120. Ὀλυνθος, ἀρχιτεκτονική. Ἡ σημασία τῆς Ὀλύνθου γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πολεοδομίας φαίνεται πῶς πολὺ στὰ γενικὰ βιβλία γιὰ τὴν πολεοδομία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀπὸ τὴν πανάρχαια νεολιθικὴ ἐποχὴ ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους. Τέτοια εἶναι ἡ ἀμερικάνικη σειρά μὲ τὸ γενικὸ τίτλο International History of City Development. Ὁ τόμος IV τῆς σειρᾶς εἶναι ἀφιερωμένος στὴν πολεοδομικὴ ἐξέλιξη στοὺς κλασσικοὺς τόπους, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία³. Τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦν ἡ

1. IEE, τ. Α', σ. 73, 238, 262.

2. CAH, τ. I, I, σ. 67 κ.ἄ.

3. E. V. Gu t k i n d, Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, New York 1969.

Ἔλυνθος κυρίως καὶ ἡ Θάσος. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς δείχνει πόσο ἐλλιπής, σχεδὸν τυχαία, εἶναι γιὰ μᾶς ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διαμορφωμένη ἀπ' ὅσα συμπτωματικὰ γνωρίζομε, ἐνῶ δὲν γνωρίζομε σπουδαιότερα οἰκιστικὰ κέντρα.

Σὲ κάθε συζήτηση γιὰ σχέδιο πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γιὰ τύπους ἐλληνικοῦ σπιτιοῦ κ.λ. τὸ Ἴπποδάμειο σύστημα τῆς Ὀλύμπου (εἰκ. 39) καὶ τὰ σπίτια τῆς (μὲ προστάδα, παστάδα κ.λ.) προσάγονται ὡς παραδείγματα¹. Πλατύτερα ἀναφέρθηκε στοὺς ἀνδρῶνες τῶν σπιτιῶν τῆς Ὀλύμπου ὁ R. A. Tomlinson μιλώντας γιὰ τὰ συμπόσια τῶν Μακεδόνων στὸ Α' Συνέδριο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία². Ἐξετάζοντας τὴν προέλευση τοῦ πρώτου στυλ τῆς Πομπηίας ἀναλύει καὶ τὰ σχετικὰ δεδομένα τῆς Ὀλύμπου (καὶ τῆς Σαμοθράκης) ὁ Vincent I. Bruno³.

Ὁ J. W. Graham σὲ ἄρθρο του (ἀνωτ., ἀριθ. 85) χρησιμοποιεῖ παραδείγματα σπιτιῶν τῆς Ὀλύμπου, τὰ ὁποῖα ἀνέσκαψε καὶ δημοσίευσε ὡς συνεργάτης τοῦ Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν D. M. Robinson, καὶ τὰ ὁποῖα κατέταξε ὁ ἴδιος στοὺς τύπους «μὲ παστάδα» καὶ «μὲ προστάδα». Ὁ καθηγητὴς Graham, μὴ ἀθηντία σὲ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα, ἔχει ἀναπαραστήσει στὸ Royal Ontario Museum τοῦ Τορόντο στὸν Καναδᾶ, ὅπου διδάσκει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ κτήρια τῆς Ὀλύμπου γιὰ ἐρευνητικοὺς καὶ διδακτικοὺς σκοποὺς.

¹Ἰδὲ καὶ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 245 καὶ 264, κὶ ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 85.

121. Ἔλυνθος, ψηφιδωτά. Κατὰ τὸ 1968 ἀποκαλύψαμε τὰ ψηφιδωτὰ στὴν Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης καὶ ἄλλα, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ διαπιστωθῇ ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῶν καὶ νὰ μελετηθοῦν τρόποι συντηρήσεως καὶ προβολῆς. Ἔτσι εἶδαν μετὰ 30 ἔτη περίπου τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀφοῦ παρέμειναν καλυμμένα μὲ ἄμμο κ.λ. ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἀνασκαφῆς⁴.

Ψηφιδωτὰ ὑπάρχουν στὰ δάπεδα τῶν ἐξῆς χώρων (εἰκ. 39 καὶ 40):

1. Στὴν Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης.

2. Στὸ Σπίτι τοῦ ἠθοποιοῦ.

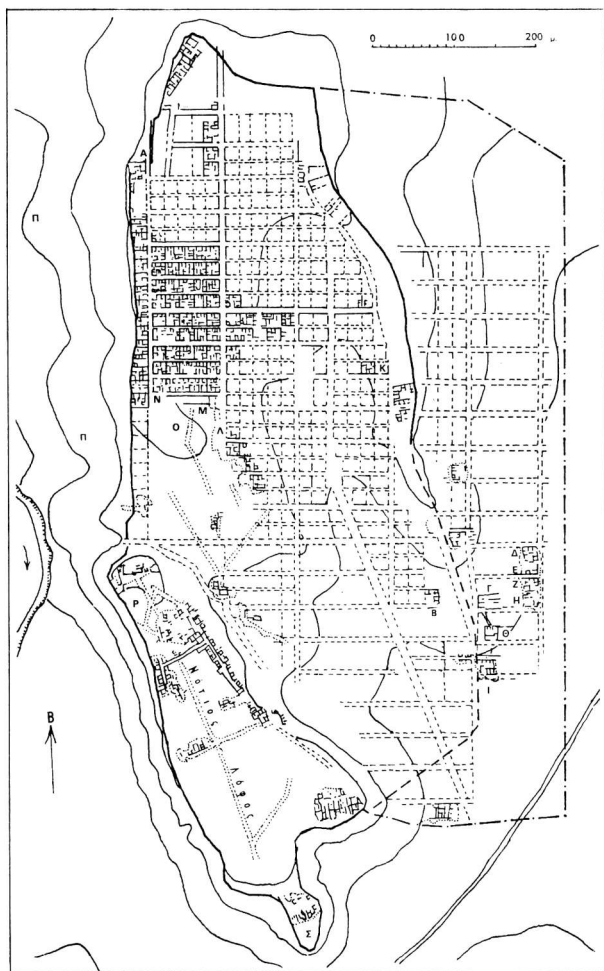
3-8. Στὰ Σπίτια A VI 1, A VI 3, A VI 4, A VI 6, A VI 8, καὶ B V 1.

1. Franz Weissen grub er, Eine Entwicklungsstufe im griechischen Städtebau ÖJh., τ. 48 (1966/67), σ. 76 κ.έ., εἰκ. 53, Ernst Kjellberg - Gösta Safflunt, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 148, «Marburger Winckelmann-Programm», τ. 1967 (1968), 6 κ.έ. (H. Dreyer), Philippe Bruneau κ.ά., L'ilot de la maison des Comédiens [=Délés XXVII] σποράδην.

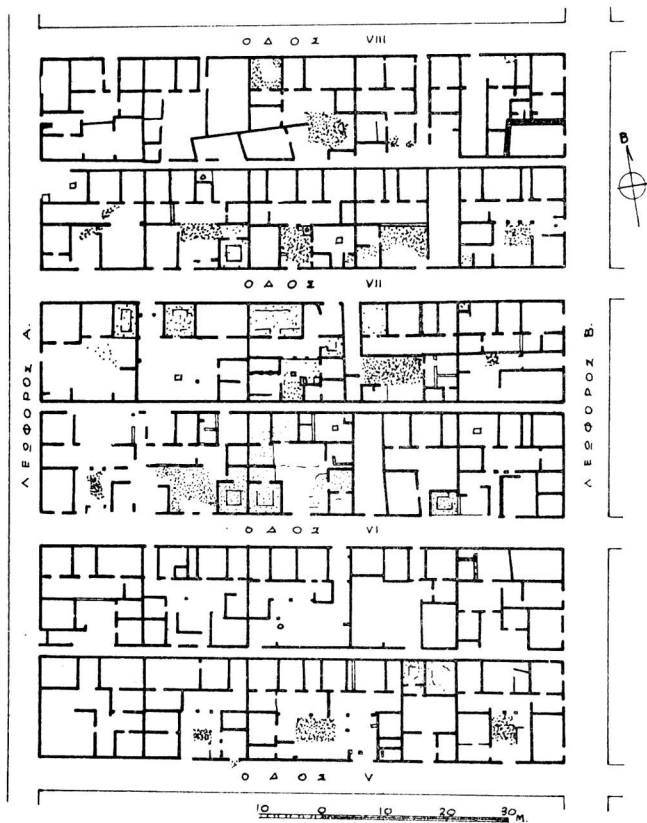
2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 308 κ.έ.

3. AJA, τ. 73 (1969), σ. 306-317.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

Εἰκ. 39. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς Ὀλόνηθου (120)

Εικ. 40. Οικοδομικές ενότητες μεταξύ των (αλεωφόρων) Α και Β, που τέμνονται από τὰς ὁδοὺς V, VI, VII καὶ VIII (121)

Τὰ πρῶτα (ὑπ' ἀριθ. 1-2) εἶναι στὴ νότια κλιτὸ τοῦ ἀνατολικοῦ λόφου. Τὰ ἄλλα (ὑπ' ἀριθ. 3-8) εἶναι στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου λόφου (εἰκόνες, Olynthus XII, Plan καὶ πίν. I, καὶ VIII, πίν. 97).

Τὰ καλύτερα διατηρημένα καὶ σημαντικότερα ἀπὸ κάθε ἄποψη εἶναι τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν Ἑπαυλῆ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (Olynthus VIII, πίν. 15, 51, 84 καὶ 85, XII, πίν. I, II καὶ III). Ἡ ἔπαυλη (εἰκ. 41 καὶ 42) ὀνομάσθηκε, ὡς γνωστόν, ἔτσι ἀπὸ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε σὲ δάπεδο δωματίου τῆς. Ἦταν διώροφη μὲ 16 δωμάτια συνολικά. Μὲ προσανατολισμὸ μεσημβρινοδυτικὸ, εἶχε εἴσοδο ἀπὸ τὶς ἀπάνεμες πλευρές, τὴ νότια καὶ τὴ δυτικὴ.

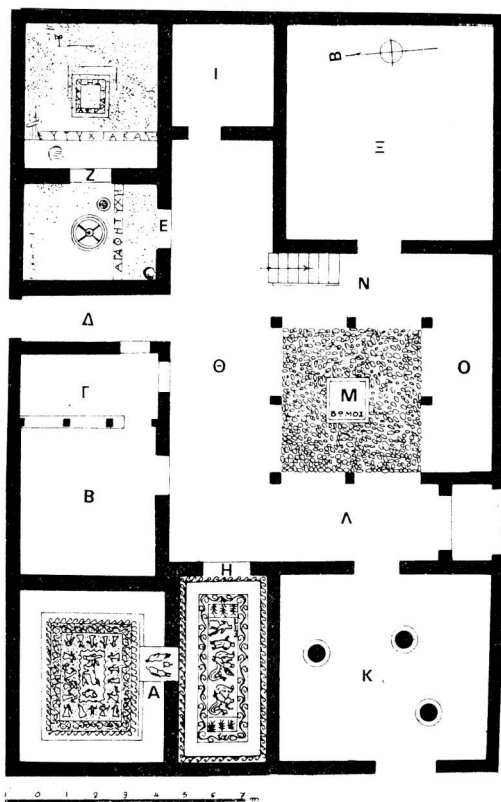
Στὸν ἀνδρῶνα τοῦ ἰσογείου, ποὺ βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, τὸ δάπεδο ἔχει παράσταση Διονύσου πάνω σὲ ἄρμα, ποὺ τὸ σύρουν δύο πάνθηρες (πίν. 147). Φτερωτὸς Ἐρωτας καὶ κερασφόρος Σάτυρος συνοδεύουν τὸ ἄρμα. Γύρω Μαινάδες καὶ ἄλλα μέλη βακχικοῦ θιάσου, ζῶνη μὲ πλέγμα ἀνθεμίον καὶ ἄλλη μὲ σπειρομαϊάνδρο. Τὴν ψηφιδωτὴ παράσταση, γιὰ τὴν ὁποία ὑπολογίζεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν περίπου 50.000 χαλικάκια στὸ φυσικὸ τους σχῆμα καὶ χρῶμα, περιβάλλει ὑπερυψωμένη ζῶνη δαπέδου, ὅπου στρώνονταν οἱ κλίνες γιὰ τὰ συμπόσια. Ἡ ζῶνη αὐτὴ διακόπτεται μόνο κατὰ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου, ὅπου ὑπάρχει τὸ ψηφιδωτὸ μὲ δύο ἀντωποὺς Σατύρους ὄρθιους καὶ κρατῆρα ἀνάμεσά τους (πρβλ. πίν. 147 καὶ εἰκ. 41).

Στὸν προθάλαμο τοῦ ἀνδρῶνος ἡ κεντρικὴ παράσταση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰκονίζει τὸν Ἀχιλλεῖα καθισμένο σὲ βράχο καὶ μπροστὰ του ὄρθια τὴ Θέτιδα (πίν. 148), ἐνῶ Νηρηίδες πάνω σὲ ἵποκάμπους προσκομίζουν τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ πρώτη τὴν ἀσπίδα, ἡ δεύτερη τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος του (πίν. 149). Ζῶνες μὲ βλαστόσπειρα, σύνθετο μαϊάνδρο καὶ σπειρομαϊάνδρο περιβάλλουν τὴν κύρια παράσταση, ἡ ὁποία εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν ἐξερχόμενο ἀπὸ τὸν ἀνδρῶνα, ἐνῶ ἡ παράσταση τῶν ἀνωπῶν Σατύρων καὶ τοῦ Διονύσιου εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν εἰσερχόμενο.

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κτηρίου ἔχομε δύο ἀντίστοιχους χώρους μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα, χωρὶς τὸ ὑπερυψωμένο περιθώριο στὸν ἀνδρῶνα. Ὁ προθάλαμος ἔχει στὸ κέντρο κύκλο μὲ τροχό¹, μὲ ὄψη πρὸς τὴν εἴσοδο τὴν ἐπιγραφή ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, ποὺ ἔδωσε τὸ ὄνομα στὴν ἔπαυλη, καὶ στὸ βάθος ἄλλη ἐπιγραφή. Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου ἔχει στὸ κέντρο τετράγωνο μὲ τὴν ἐπιγραφή ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΑΛΗ καὶ ζῶνη μὲ ἄλλη ἐπιγραφή ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΗ.

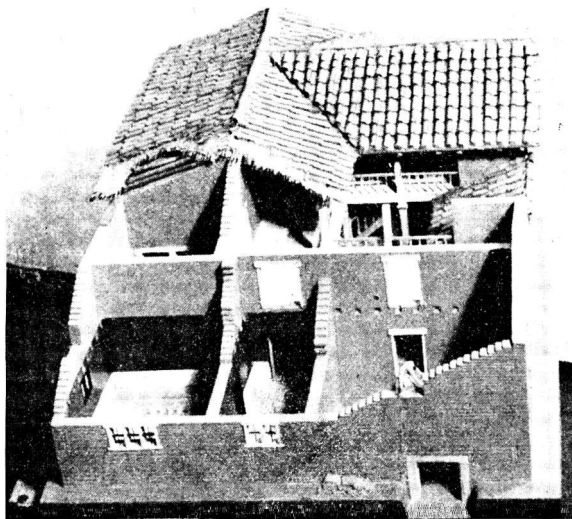
Στὸ Σ π ί τ ι τ ο Ὑ Ἡ θ ο π ο ι ο Ὑ, 50 μ. δυτικότερα, ἔχει ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν αὐλὴ καὶ στὸν ἀνδρῶνα (Olynthus, V, πίν. VII καὶ VIII, καὶ τόμ.

1. Τὴ συμβολικὴ σημασία του μεταξὺ ἄλλων πραγματεύεται, μὲ παραπομπὴ στὴν ILN, τ. 1934, σ. 767, εἰκ. 6 καὶ 7, ἡ A n n e R o e s, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 101.

Εικ. 41. Κάτοψη τῆς Ἐπαύλεως τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (121)

VIII, πίν. 17 και 87). Στὴν αὐλὴ τὸ ψηφιδωτὸ ἀναπτύσσεται γύρω σὲ τετρά-
πλευρο βωμό. Ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς ἔξω φέρει κατὰ σειρὰν: ζώνη μὲ σπειρο-
μαϊάνδρο, φύλλα δάφνης, διπλὸ μαϊάνδρο, καὶ ζωοφόρο μὲ παραστάσεις. Ἡ
περισσότερο κατεστραμμένη νότια πλευρὰ σώζει ἓνα κένταυρο, στὴν ἀνα-
τολικὴ εἰκονίζονται δύο γρύπες ἐναντίον ἐλάφου καὶ μία χήνα, στὴ βόρεια

Εἰκ. 42. Σχηματικὴ ἀναπαράσταση τῆς Ἐπαύλεως
τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (121)

κάπρος, λιοντάρι καὶ πτηνὸ, καὶ στὴ δυτικὴ κυνηγὸς ἐναντίον κάπρου. Τὸ
ὑπόλοιπο δάπεδο μέχρι τῆς πεσοστοιχίας καλύπτεται ἀπὸ κυματοειδεῖς
γραμμές. Ἡ κύρια ψηφιδωτὴ παράσταση ἔχει διαστάσεις 2,85×2,45μ.

Ὁ ἀνδρώνας ἔχει στὸ κέντρο τροχὸ μὲ μελανὲς ψηφίδες καὶ στὴν περι-
φέρεια τοῦ δωματίου σπειρομαϊάνδρο, ἐνῶ σπειρομαϊάνδρος περιβάλλει καὶ
τὸ κατώφλι.

Στὸ Σ π ἰ τ ι Α VI 1 (Olynthus τόμ. V, πίν. II, Χβ, τόμ. II, εἰκ. 205, καὶ
τόμ. VIII, πίν. 97), ὁ διάδρομος ἔφερε ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποῦ ἦταν τὸ μεγα-
λύτερο ἀπ' ὅσα ἔχουν εὑρεθῆ στὴν Ὀλυνθο. Ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς του διαστά-

σεις $15 \times 3,25$ μ. σώζεται τώρα μικρό τμήμα 5 μ. περίπου στην ανατολική πλευρά. Παριστάνει πομπή Νηρηίδων πάνω σε δελφίνια, ίπποκάμπους κ.λ. Ἡ παράσταση περιβάλλεται από σπειρομαϊάνδρο, σύνθετο μαϊάνδρο και τέλος έναλλασσόμενα λευκομέλανα τρίγωνα. Σέ τμήμα τῆς βόρειας πλευρᾶς, μεταξύ τοῦ μαϊάνδρου και τῶν τριγῶνων, ὑπάρχει «ἔμβλημα» μέ δυο πάνθηρες ἐναντίον ἐλάφου.

Στό Σ π ί τ ι Α VI 3 (Olynthus τόμ. V, πίν. I-IVα, 12 και 13, και τόμ. VIII, πίν. 97) τό ψηφιδωτό δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα, ἄριστα διατηρημένο, ἔχει στό κέντρο παράσταση Βελλεροφόντη πού σκοτώνει τῆ Χίμαιρα. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπό βλαστόσπειρα και τό σύνολο ἐγγράφεται σέ τετράγωνο ἀπό σύνθετο μαϊάνδρο και σπειρομαϊάνδρο. Στό κατώφλι ὑπάρχει παράσταση δύο γρυπῶν πού σπαράζουν ἐλάφι (ἐγχρωμη εἰκόνα πρόχειρα στήν Ἐγκυκλοπαίδεια Δομή, λ. Ὀλύνθος, σ. 105). Στήν αὐλή σώζεται μόνον μικρό τμήμα ($2,15 \times 1,35$ μ.) ἀπό παράσταση κενταυρομαχίας. Διατηρεῖται τό ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπλωμένο γύρω σέ κεντρικό τετράγωνο βομό. Κατά σειρᾶν ἀπό τό κέντρο πρὸς ἔξω ὑπῆρχε ζώνη μέ λέσβιο κυμάτιο, φύλλα δάφνης, ἡ κύρια παράσταση, ἀπό τὴν ὁποία σώζεται Λαπίθης ἀνάμεσα σέ μικρά τμήματα Κενταύρων, σύνθετος μαϊάνδρος και τέλος σπειρομαϊάνδρος.

Στό Σ π ί τ ι Α VI 4 (Olynthus, τόμ. V, πίν. V, 14α, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρώνας διατηρεῖ μέτρια διακοσμητικό ψηφιδωτό δάπεδο διαστάσεων $2,90 \times 2,85$ μ. Φέρεי κύκλο μέσα σέ ἀκτινωτό κόσμημα ἐγγεγραμμένο σέ τετράγωνο μέ ζώνη ἀπό σύνθετο μαϊάνδρο. Στό κατώφλι σώζεται πίσω τμήμα γρυπός.

Στό Σ π ί τ ι Α VI 6 (Olynthus τόμ. V, πίν. 14β, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρώνας ἔχει ψηφιδωτό δάπεδο μέ διακόσμηση ὅμοια σέ πολλά πρὸς τό προηγούμενο. Στό κατώφλι ἄσπρους και μελανούς ρόμβους.

Στό Σ π ί τ ι Α VI 8 (Olynthus τόμ. V, πίν. IVβ και 16α, και τόμ. VIII, πίν. 97) τό δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα ἔχει μόνον κύκλο διαμ. 0,98 μ. μέ 4 ἀνθέμια.

Τέλος, στό Σπίτι Β V 1 (Olynthus τόμ. V, πίν. 15, και τόμ. VIII, πίν. 103) σώζεται στόν ἀνδρώνα σέ καλὴ κατάσταση ἐνδιαφέρον ψηφιδωτό δάπεδο. Στό κέντρο ὑπάρχει κύκλος μέ δάφνιο στεφάνι, ἐγγεγραμμένος σέ τετράγωνο, πού περιβάλλεται ἀπό σπειρομαϊάνδρο. Πιο ἔξω ἀναπτύσσεται ζωφόρος μέ παράσταση δαιμονικῆς μορφῆς ἀνάμεσα σέ Σφίγγες. Τῆς δαιμονικῆς μορφῆς τὰ σκέλη καταλήγουν σέ σπειρες. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπό σύνθετο μαϊάνδρο, πού περιβάλλει και τό κατώφλι, ὅπου εἰκονίζονται λιοντάρι πού σπαράσσει ἐλάφι.

Τὰ ψηφιδωτά τῆς Ὀλύνθου εἶναι γνωστά σ' ὅλον τὸν κόσμο και ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία σχετικὴ στίς διεθνεῖς γλώσσες. Τὰ περιέγραψα ἐδῶ, α) γιατί ὅσο ἔξω δὲν ἔχομε περιγραφὴ τους στήν ἑλληνικὴ γλώσσα, και β) γιατί ἐλπίζω νὰ συγκινηθῆ κανένας ἀρμόδιος στήν Ἀθήνα ἢ στή Θεσ-

σαλονίκη, νά ἐπαναλάβη τήν προσπάθεια γιά τή συντήρηση καί τήν προβολή τους.

Ἐναφορά στά ψηφιδωτά τῆς Ὀλύνθου ἰδὲ καί στό πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 285, κί ἐδῶ, ἄνωτ., ἀριθ. 86 (Zsolt Kiss).

122. Ὀ λ υ ν θ ο ς, δ ι ἄ φ ο ρ α. Στή μονογραφία τοῦ Β. Πετράκου γιά τόν Ὁρωπό ἀναφέρεται ὁ γλύπτης Σθένης, Ὀλύνθιος τήν καταγωγή¹. Ἀγγεῖα τῆς Σαμοθράκης παραβάλλονται πρὸς ὅμοια τῆς Ὀλύνθου². Τά ὀξύβαφα μὲ παραστάσεις ψαριῶν (τώρα στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) κατατάσσονται ἀπὸ τὸν J. Frel σὲ κατηγορίες μαζί μὲ ὁμοιά τους ἄλλης προελεύσεως³. Ἐξ ἄλλου τὰ κυπριώτικα ἀγγεῖα τῆς Ὀλύνθου κ.λ. (στή Μακεδονία ἔχομε καί ἀπὸ τῆ Βεργίνα, τὸ Δερβένι κ.ά.) παραβάλλονται πρὸς μιμήσεις κυπριακῶν ἀγγείων στήν Κόρινθο⁴.

Χρήσιμο εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Frank M. Snowden⁵ σχετικὰ μὲ τὰ πῆλινα εἰδώλια καί ἄλλες παραστάσεις (σκουλαρίκια κ.λ.) νέγων ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καί ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας, πού ὅμως ὁ Snowden δὲν φαίνεται νά χρησιμοποίησε.

Ἡ λεπτομερειακὴ ἀνακοίνωση τοῦ καθηγητοῦ Paul A. Clement στό Α' Συμπόσιο γιά τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁶ ἀποτελεῖ συμβολὴ στήν ἔρευνα τῶν νομισμάτων τῆς Ὀλύνθου, τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητὴς Clement εἶχε μελετήσει καί δημοσιεύσει προηγουμένως (Excavations at Olynthus IX).—Χαλκᾶ νομίσματα κυκλοφόρησαν στήν Ὀλυνθο ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. περίπου καί φαίνεται πῶς γενικεύθηκε ἡ χρῆση τους ὡς τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τῆς (348 π.Χ.)⁷.

Στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεῖα Pauly⁸ καλὸ τὸ σύντομο ἄρθρο γιά τὴν Ὀλυνθο, ἀλλὰ ἡ παραπομπὴ στή δεκατετράτομη δημοσίευση δὲν χρειάζεταιται τὸ bis jetzt, ἀφοῦ ἡ σειρά ἔκλεισε.

1. Β. Χρ. Πετράκου, Ὁ Ὁρωπὸς καί τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἀθήνα 1968, σ. 164.

2. Samothrace, τ. 3, II, σ. 147, 155 καί 178 (Phyllis Lehmann).

3. «Listy Filologické», τ. 92 (1969), σ. 291 κ.έ. καί πίν. I.

4. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 57 κ.έ.

5. F. M. Snowden, Jr., Blacks in Antiquity, Ethiopians in the Graeco-Roman Experience, Cambridge, Mass., 1970.

6. P. A. Clement, The Chalcidic Coinage: Epilogue, «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 252, 255 καί πίν. LXIII-LXXII.

7. M. Jessop Price, Early Greek Bronze Coinage, Essays...presented to S. Robinson, σ. 99. Πρβλ. καί πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 277.

8. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 295-296.

Γιὰ τὴν Ἐπανεκθεση ἄγγειων τῆς Ὀλύμπου στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ Ἐκθεση τῆ Ἐφορείας¹.

Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 244, 274, 275 κ.έ., 281, 287, 296 καὶ 312, γιὰ διάφορα παλαιὰ εὐρήματα τῆς Ὀλύμπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰδώλια πηλίνα, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (παράδειγμα, εἰκ. 43). Πρβλ. ἐπίσης ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 108 (νομίσματα).

123. Ἄ γ ι ο ς Μ ά μ α ς. Τάφοι, κτερίσματα καὶ ἐπιγραφές ἐπιτύμβειες ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάμα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας². Ἄπὸ τὰ Χρονικά 1966-67 ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bull. Ἐπίγρ. δὺο ἐπιγραφές³. Εἰκόνα τῆς μιᾶς ἐδῶ (πίν. 150β).

124. Ποτίδαια - Κασσάνδρεια. Νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς καταχωρίζονται σὲ ἐτήσια Ἐκθεση⁴. Ἄπὸ παλαιότερη Ἐκθεση ἀντλεῖ ἡ Chronique⁵ καὶ εἰκονίζει εὐρήματα. Ἡ ἐπιγραφή ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) καταχωρίζεται στὸ SEG⁶ μετὰ τὴ μορφή πού τῆς ἀναγνώρισε ὁ Μ. Ἀνδρόνικος: *Θεόγνητος Περαιά*. Τὸ τελευταῖο ὄνομα συνήνητσα τελευταῖα καὶ στὴν Ἀκαρνανία.

Ὁ Μ. Jessor Price⁷ συζητεῖ τὴ χρονολογία χαλκῶν νομισμάτων τῆς Ποτίδαιας, τὰ ὁποῖα ἄλλοι (Babelon καὶ J. A. Alexander) σχετίζουν μετὰ τὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους (432-429 π.Χ.), ἐνῶ ὁ ἴδιος συμφωνεῖ, μετὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ὀλύμπου (Clement καὶ Robinson), ὅτι κόπηκαν μετὰ τὸ 400 π.Χ., πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Ποτίδαιας ἀπὸ τὸν Φίλιππο (356 π.Χ.). Ὁ Price δέχεται μᾶλλον τὴν περίοδο λίγο πρὶν ἢ κατὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ κληρουχία (362-356 π.Χ.).—Νόμισμα μετὰ τύπο Βελλεροφόντη καὶ Χίμαιρας, πού εἶχε θεωρηθῆ τῆς Παλαίρου, ἀποδίδεται στὴν Ποτίδαια ἀπὸ τὴ Jennifer Warren⁸.

Τὶς ἐπιγραφικὰς μαρτυρίες γιὰ τὴν Κασσάνδρεια ἐξαντλεῖ ὁ καθηγητῆς John A. Alexander στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁹.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377, πίν. 284β, ἰδὲ καὶ αὐτ., σ. 403, τ. 23 (1968) Χρονικά, σ. 339, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. Bull-Ἐπίγρ. 1970, ἀριθ. 371.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (Ποτίδαια).

5. Chron. 1968-1969, σ. 1066 καὶ εἰκ. 392-394.

6. SEG, τ. 29 (1969), ἀριθ. 573.

7. M. Jessor Price, Early Greek Coinage, Essays...presented to S. Robinson, σ. 91.

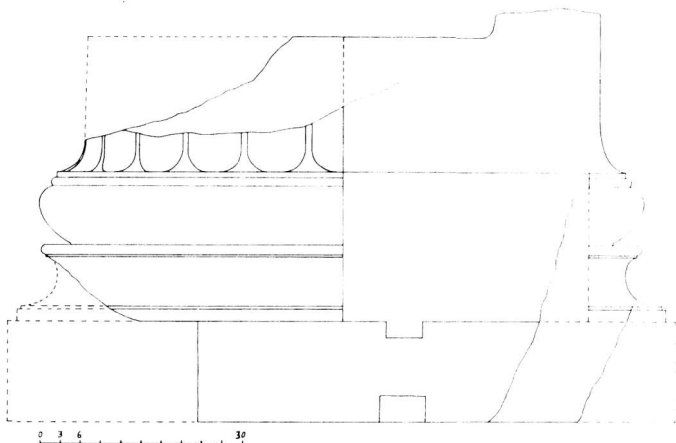
8. J. Warren, The Trihemidrachms of Corinth, ἔ.ἀ., σ. 129.

9. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 127-146.

Εἰκ. 43. Πήλινη προτομή γυναικὸς ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, δευτέρου τέταρτο 5ου αἰ. π.Χ. (πρὸβλ. *Olynthus VII*, ἀριθ. 30-32) (121)

Ὁ καθηγητὴς Wesley E. Thompson, τοῦ Πανεπιστημίου Davis τῆς Καλιφορνίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου¹, ἀπορρίπτει τὴν ἰδέα διορθώσεως τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδη (I, 61, 1 καὶ 2, 2, 1) καὶ ἀναπλάθει, μὲ βάση αὐτὰ καὶ τὴν ἐπιγραφή IG I² 296, τὰ προηγηθέντα τῆς πολιορκίας τῆς Ποτιδαίας ὡς ἑξῆς: Ἡ ναυμαχία στὰ Σύβοτα ἀργὰ τὸ καλοκαίρι 433/2 π.Χ., ἡ Ἀθήνα ἀρχίζει

Εἰκ. 44. Βάση πεσσοζόγιου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνίου (126)

νὰ πιέξῃ τὴν Ποτιδαία καὶ νὰ ἀπαιτῆ ἀπὸ τοὺς Ποτιδαῖατες νὰ καθαιρέσουν τὰ τεῖχη τους «εὐθὺς μετὰ ταῦτα», ἡ Ποτιδαία πληρώνει τὸ φόρο τῆς τῆν Ἀνοιξῆ τοῦ 433/2 π.Χ., ὁ Ἀρχέστρατος ξεκινάει καὶ ἡ Ποτιδαία ἐπαναστατεῖ περὶ τὴν 1η Ἰουνίου, ὁ Ἀριστεὺς φθάνει στὴ Θράκη περὶ τὴν 15ην Ἰουλίου, ὁ Καλλίας ἐτοιμάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ τὸν Αὐγούστο, ἡ Πύδνα πολιορκεῖται τὸ Σεπτέμβριο, ἡ μάχη τῆς Ποτιδαίας τὸν Ὀκτώβριο, καὶ κατόπιν ἡ ἑκστρατεία τοῦ Φορμίωνος κ.λ.

Ὁ ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Νικονάνος κατὰ ἐπισκεψή του στὴν Ποτιδαία φωτογράφησε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Μελά καὶ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὶς φωτο-

1. Wesley E. Thompson, The Chronology of 432/1, «Hermes», τ. 96 (1968), σ' 232 κ.έ.

γραφίες: α) ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους με λέσβιο κυμάτιο, καί β) ἀνάγλυφου καί ἐνεπίγραφου ἐπιτομβίου (πίν. 151α-β).

Ἐναφορές σέ θέματα Ποτιδαίας - Κασσανδρείας γίνονται καί στό πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 265, 297 καί 307.

125. Κασσάνδρα, περιοχή. Δυό πῆλινα ἀγγεῖα, τυχαῖα εὑρήματα στήν περιοχή Ποσειδίου-Φούρκας ἀναφέρονται σέ ἐτήσια Ἐκθεση¹. Ἀπό τή Ν. Φώκαια παραδόθηκε ἀγγεῖο στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης².

126. Ἄφυτις, Ἀμμώνιον. Σέ δυό ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας δόθηκε ἡ πρώτη εἶδηση γιά τή διαπίστωση τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς παρά τήν Ἄφυτιν καί τά πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας³. Οἱ δραματικῆς συνθήκες τῆς τυχαίας ἀποκαλύψεως τοῦ ναοῦ καί τῆς μερικῆς καταστροφῆς του προκύπτουν με ἐνάργεια ἀπό τήν πρώτη ἀναφορά τῆς Ἐφορείας, τήν ὁποία κρίνω σκόπιμο νά παραθέσω αὐτοῦσια:

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ
ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη 3.10.1968

Ἄριθ. Πρωτ. 1799

ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ

Πρὸς
τὴν Προεδρίαν Κυβερνήσεως
Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως
Ἀθῆνας.

ΘΕΜΑ: Ἀποκάλυψις καὶ μερικὴ καταστροφὴ ἀρχαίων λειψάνων ἐν Ν. Καλλιθέα Κασσάνδρας.

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1778/1.10.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς, λαμβάνω τὴν τιμὴν νά ἀναφέρω καὶ παρακαλέσω τὰ κάτωθι:

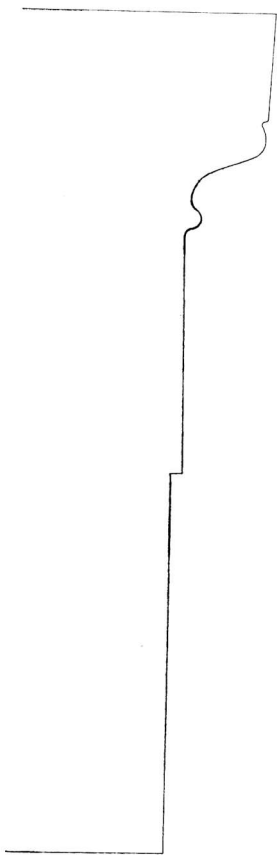
Τὴν 27.9.1968 ἐλήφθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 15/80/68/28.9.1968 σῆμα τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος Κασσανδρείας, δι' οὗ ἀνεφέρθησαν τὰ ἐξῆς: «Κατὰ γενόμενας ἐκσκαφὰς εἰς παραλίαν Ν. Καλλιθέας ἐπὶ οἰκοπέδου Τρικαλιωτῆ Ἀγγέλου πρὸς ἀνέγερσιν Ξενοδοχείου ἀνευρέθησαν σήμερον⁴ ἄρκετοὶ λίθοι

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

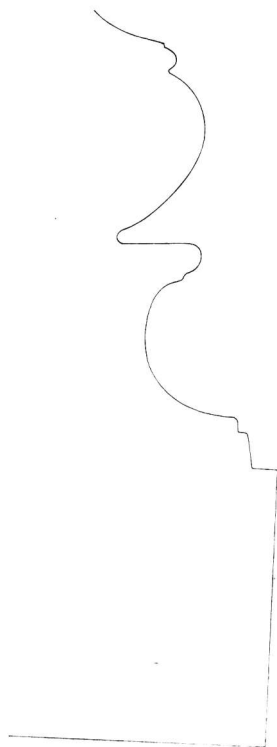
2. Πρῶτον Μέρος Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 320.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354 κ.έ.

4. Τὸ κεφαλαῖον Ν πρὸ τῆς Καλλιθέας στό σῆμα προκάλεσε τὸ λάθος στὶς πρώτες ἀναφορὰς καὶ ἐκθέσεις, Νέα Καλλιθέα δηλαδὴ ἀντὶ ἀπλῶς Καλλιθέα, ὅπως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ οἰκισμοῦ (πρῶην Μάλ Τεπέ). Ἐξ ἄλλου τὸ «σήμερον» τοῦ σήματος νοεῖται μόνον ὡς πρὸς τὴ διαπίστωση ὄχι τὴν καταστροφὴ.

Εἰκ. 45.

Εἰκ. 46.

Προφίλ ἐπικράνου καὶ ἰωνικῆς βάσεως (126)

ἀρχαίου κτίσματος ΣΤΟΠ. Παρακαλῶ ἀποτείλατε ἀρμόδιον πρὸς ἐξέτασιν».

Πάραυτα ἀπεστάλη πρὸς τὸ Ἀστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας σήμα ἔχον οὕτω:

«Παρακαλοῦμεν διατάξητε ἀπαγόρευσιν πάσης περαιτέρω σκαφικῆς ἐργασίας εἰς τόπον ἀνευρέσεως ἀρχαίων μέχρις ἀφίξεως ἀρχαιολόγου».

Τὸ σήμα, διαβιβασθέν, ὡς φαίνεται, αὐθωρεὶ προεκάλεσεν ἄμεσον ἐνέργειαν τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος, διότι, εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐν Ν. Καλλιθέα ἐργοτάξιον ὃ ἐν Θεσσαλονίκη εὐρισκόμενος Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης προσῆλθεν εἰς τὴν Ἐφορείαν περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

Συνεφωνήθη, ὅπως τὴν ἐπομένην 28.9.1968 παραλάβῃ διὰ τοῦ αὐτοκινήτου του τὸν παρ' ἡμῖν Ἐπιμελητὴν κ. Γ. Δεσποῖνην, μεταβοῦν ἐπὶ τόπου καὶ ἐπανέλθουν αὐθημερόν.

Ἐπανελθὼν οὕτω ἐκ τῆς αὐτοψίας ὁ Ἐπιμελητὴς Γ. Δεσποῖνης περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 28.9.1968 ἀνέφερε περὶ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῶν συνθηκῶν καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων λειψάνων. Προσεκόμισεν ἐπίσης ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων¹, τμήμα μαρμαρίνου κιονίσκου² καὶ τεμάχιον πηλίνης σίμης μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. Ἐκ τῶν φωτογραφιῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ κ. Δεσποῖνης προέρχονται καὶ αἱ συνημμένως ὑποβαλλόμενα.

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Δεσποῖνη προέκυπτε σαφῶς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποκαλυφθέντων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.

Ἦσθη ἐζητήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1749/27.9.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς ἡ ἔγκρισις μεταβάσεώς μου, καί, τὴν ἐπομένην τῆς Κυριακῆς τοῦ Δημοψηφίσματος, ἤτοι τὴν 30.9.1968, μετέβην ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Γ. Δεσποῖνη καὶ τῶν 1) Ἀγαπητοῦ Τρικαλιώτη, ἰδιοκτῆτου τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν ξενοδοχείου, 2) Εὐθυμίου Σιωζοπούλου, ἀρχιτέκτονος καὶ Δημητρίου Τσαγκάρη, πολιτικοῦ μηχανικοῦ, οἵτινες ἐνήργησαν ὡς ἐργολάβοι ἀναθέτοντες τὰς ἐσκαφικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας εἰς ὑπεργολάβους καὶ 3) Γεωργίου Γαλοπούλου, τῆς Ἐταιρείας Delco Ε.Π.Ε., ἡ ὁποία ἐξετέλεσε τὰ σχέδια τοῦ ξενοδοχείου.

Εἰς τὸ ἐργοτάξιον δὲν ἀνευρέθη, ὡς ἀνεμένετο, ὃ ἐνεργήσας τὰς ἐσκαφὰς χειριστῆς Fuchs³ Γεώργιος Τζουρίδης, διότι δὲν εἶχεν ἐπανέλθει ἐκ τοῦ χωρίου του, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ νὰ ψηφίσῃ. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1774/1.10.1968 τηλεγραφήματος παρεκλήθη τὸ Ἀστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας νὰ εἰδοποιήσῃ τοῦτον, ἵνα παρουσιασθῇ ἐνώπιόν μου, πρὸς συμπλήρωσιν στοιχείων διὰ τὴν ὑποβολὴν μηνύσεως ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων τῆς καταστροφῆς.

1. Ἐδῶ πίν. 155γ.

2. Ἐδῶ πίν. 155α.

3. Τοῦτο εἶναι μηχανήμα ἐσκαφῶν.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν τῆς ὑποθέσεως.

Τὰ συνημμένα 2 σχέδια καὶ 11 φωτογραφία παρέχουν ἀσθενῆ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς.

Ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1 δηλοῦνται αἱ ἀνοιγεῖσαι διὰ Fuchs 7 τάφροι (ἠριθμημένοι ἀπὸ 1-7) εἰκονιζόμεναι καὶ εἰς τὰς φωτογραφίας ὑπ' ἀριθ. 1-3. Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφρους ἐλάχιστα ἐνδιαφέροντα πράγματα παρατηροῦνται. Τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται κυρίως εἰς τὰς τάφρους ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ εἰς τὸν παρακείμενον κυκλικὸν λάκκον, ὁ ὁποῖος προορίζεται νὰ γίνῃ βόθρος¹.

Ταῦτα σχεδιάζονται ὑπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα εἰς τὸ σχέδιον ὑπ' ἀριθ. 2. Ἐκ τούτων ἀπεσπάσθησαν βαναύσως ὑπὸ τοῦ μηχανήματος ἐκσκαφῆς ἐκατοντάδες λιθοπλίνθων ἐξ ἀρχαίων κατασκευῶν καὶ ἀπετέθησαν εἰς σωροὺς ὡς δεικνύουν αἱ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 4-7². Εἰς ποίαν ἐλεεινὴν κατάστασιν ἀπέμειναν τὰ ἀρχαῖα λείψανα δεικνύουν αἱ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 8-9³.

Ἄνευ καθαρισμοῦ εἶναι δύσκολον νὰ περιγραφοῦν καὶ ἐκτιμηθοῦν δεόντως τὰ πράγματα. Ὅ,τι εἶναι βέβαιον εἶναι ἡ σπουδαιότης τῶν μνημειακῶν κατασκευῶν καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Πρόκειται τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν γνωστῶν μνημείων τῆς Χαλκιδικῆς⁴.

Ἡ ἑκτασις τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν δηλοῦται δι' ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὰ σχέδια ὑπ' ἀριθ. 1-2. Κυρίως μνημειώδη χαρακτῆρα ἔχουν τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῶν τριῶν τάφρων. Εἰς τὴν τάφρον ὑπ' ἀριθ. 1 (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 8)⁵ διατηρήθη τὸ νότιον ἄκρον τῆς κατασκευῆς γωνιάζον πρὸς Βορρᾶν ὡς δηλοῦται εἰς τὰ σχέδια. Δυστυχῶς τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατεστράφησαν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 9⁶.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν βάθος τῆς κατασκευῆς φθάνει μέχρι πέντε δόμων συνολικοῦ ὕψους περίπου 1,50μ. Εἶναι θεμέλια, τῶν ὁποίων ὁ ἀνώτατος δόμος φέρει εὐθυντηριάν⁷. Μέρη ἢ μέλη ἀνωδομῆς δὲν παρουσιάσθησαν.

Τοῦτο δυσχεραίνει τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν κατασκευῶν. Ἀπαιτεῖται καθαρισμὸς καὶ περαιτέρω ἀποκάλυψις.

1. Ἐδῶ, πίν. 152α, δεξιὰ οἱ ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ ἀριστερὰ ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφροι. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ κυκλικὸς λάκκος. Στὸν πίν. 152β ἡ θέση τῶν σκαμμάτων μόλις διακρίνεται στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας.

2. Ἐδῶ, πίν. 153α-β.

3. Ἐδῶ πίν. 154α-β.

4. Τώρα μπορεῖ νὰ προστεθῇ ὅτι εἶναι σχεδὸν ὁ μόνος στῆ Μακεδονία ἀρχαῖος ναὸς ποῦ ξέρομε.

5. Ἐδῶ πίν. 154α.

6. Πρβλ. ἐδῶ, πίν. 154β.

7. Ἰδὲ πίν. 154α, ἄνω.

Παφός, πίν. 8. Ἐργοποιεῖα τοῦ χύου τοῦ κάτω πόλεος τῆς ἰσχυρᾶς
Ἐδέσης καὶ τῶν πωρφήσεων ἀπὸ Α. (90)

Ησάβηθ, πάλ. 9. Ἀεροποιογρομιά τοῦ Ἀόργου τῆς Ἐδέσσης μεταξὺ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας
Τριάδος (ἀμπαστεῖα) καὶ τῶν λειψάνων παλαιολογιστικῶν βασιλικῶν (καίτρο δεξιά) (90)

Ἔως πρὸς τὴν χρονολόγησιν, ἡ ἐπιμελὴς κατασκευή, σπανίως ἀπαντῶσα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐν Μακεδονίᾳ, δηλοῖ κλασσικούς χρόνους. Εἰς τούτους ὀδηγεῖ καὶ ἡ παρατήρησις μεγάλου σιδηροῦ συνδέσμου μολυβδοχομένου, σχήματος διπλοῦ ταῦ¹.

Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα εἰς τὰ πέριξ συμπληροῖ οὐσιασθῶς τὴν εἰκόνα τῶν ἐκτεταμένων ἀρχαιολογικῶν λειψάνων τῆς περιοχῆς. Τὰ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ σχεδίου ὑπ' ἀριθ. 1² σημειούμενα κτίσματα (πρβλ. φωτογραφίαν ὑπ' ἀριθ. 10)³ ἐν πολλοῖς ἔχουν κτισθῆ δι' ἀρχαίον ὕλικόν ὡς δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 11⁴ εἰκονίζουσα τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὑπὸ στοιχείου Β κτίσματος ἐν σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1. Ὑπὸ στοιχείου Α αὐτόθι σημειοῦται ἐκκλησία χρονολογούμενη εἰς τὸ 1865⁵. Τοῦ μεγαλυτέρου κτηρίου (Γ ἐν σχεδ. 1) εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ κατεδάφισις πρὸ τῆς ἐπισκέψεώς μας (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 10 κέντρον⁶). Ταῦτα καὶ ἄλλα κτίσματα ἀνήκουν εἰς τὸ «Μετόχι» τῆς ρωσικῆς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, παρ' ἧς ὁ ρηθεις Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἠγόρασε τὸ κτῆμα πρὸ δεκαετίας περίπου.

Εἰς ὄλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Μετοχίου παρατηροῦνται διάσπαρτα ἀρχαία (μαρμάρινον τρίγυφον, μαρμάριναι ἰωνικαὶ βάσεις, πλίνθοι μετὰ ἀναθυρώσεως κλπ.), λέγεται δὲ ὅτι οἱ μοναχοὶ μετέφερον καὶ εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Μονῆν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη⁷.

Πρὶν προβῶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν προτάσεών μου ὀφείλω νὰ σημειώσω τὰς ἐξῆς πληροφορίας μου:

Ὁ Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἐδανειοδοτήθη ὑπὸ τῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς κατόπιν συνηγορίας τοῦ Ε.Ο.Τ. (ἔγγραφον Ε.Ο.Τ. πρὸς Ἀγ. Τρικαλιώτην ὑπ' ἀριθ. 51116/13.7.1968) διὰ ποσοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸ 70% τῆς προϋπολογισθεῖσης δαπάνης τοῦ Ξενοδοχείου, ἧτοι περίπου διὰ δρχ. 18.200.000. Ἀνέλαβε 12.000.000 δρχ., ἐξ ὧν κατέθεσε 10.000.000 δρχ. καὶ εἰσέπραξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος 2.000.000 δρχ.

Ἔως ποῦ ἐκτείνεται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Ἀγ. Τρικαλιώτη μου εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσω.

Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω ὑποβάλλω τὰς ἐξῆς προτάσεις:

1. Πρὸ πάσης ἀποφάσεως ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῆ ὁ χώρος. Πρὸς τοῦτο

1. Ἐδῶ πίν. 155β.

2. Ἴδε ὑπὸ τὸ πλάι (ὑπὸ Ἀνατολῶν) τὸ σχέδιον στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 358, σχέδ. 8.

3. Ἐδῶ πίν. 156α.

4. Ἐδῶ πίν. 156β.

5. Διατηρεῖται καὶ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν ἄλλων κτισμάτων δυτικὰ τοῦ ξενοδοχείου.

6. Εἶναι ἐδῶ ἢ τοῦ πίν. 156α.

7. Καὶ γλυπτὰ, προσθέτω τώρα.

ἀπαιτείται ποσὸν τοῦλάχιστον 200.000 δρχ., ἵνα καταστή δυνατὴ καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν ἀποκαλυφθησομένων ἀρχαίων εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας.

2. Ἐν συνεχείᾳ δεόν νὰ καταβληθῇ προσπάθεια συμβιβασμοῦ τοῦ ξενοδοχείου μετὰ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεταβυζαντινῶν λειψάνων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ εὐκαταφρόνητα.

3. Νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ συνεργασία τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὰς δαπάνας καὶ τὴν μελέτην πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀπὸ τουριστικῆς ἀπόψεως.

Παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστοῦμενοι διατάξῃτε ὅ,τι ἠθέλατε ἐγκρίνει τοῦ δυνατόν ταχύτερον ἐπικειμένου χειμῶνος, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατος ἀνασκαφικὴ ἐργασία ἐν Μακεδονίᾳ.

Εὐπειθέστατος

Ὁ Ἔφορος

τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολ. Περιφέρειας

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Κοινοποιεῖται ὑ.τ.ε.

Ἐφορείαν Βυζαντινῶν

Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας

Ἄφου παρείλκυσε τὸ ζήτημα μὲ ποικίλους τρόπους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δαπανῆσῃ ὁ (ιδιώτης) Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης πάνω ἀπὸ 100.000 δρχ. γιὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (!) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιμελείας, ἢ ὑπὸ τὸν Μαρინᾶτον Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων ἐνήργησε μόνον τὴν ... μετὰθεση τοῦ ἀνασκαφέως - Ἐφόρου στὴν Πάτρα! Τοῦ ἐπέτρεπε ἀπλῶς νὰ μεταβαίνει ἀπὸ τὴ νέα του θέση στὸν Πολύγυρο γιὰ νὰ παρίσταται, μαζί μὲ τὸν Ἐπιμελητὴ Γ. Δεσποίνῃ, ὡς μάρτυς κατηγορίας στὶς ἀλλεπάλληλες δίκες, ὅπου δικασταὶ καὶ συνήγοροι ὑπερασπίσεως ρωτοῦσαν δικαίως: «μ ε τ ἄ τ ἰ ς κ α τ α σ τ ρ ο φ έ ς , π ο ὗ π ρ ο κ ἄ λ ε σ α ν ο ἰ κ α τ η γ ο ρ ο ὕ μ ε ν ο ἰ , τ ἰ ἔ κ α μ ε ἢ Ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ι κ ῆ Ἐ π η ρ ε σ ῖ α;». Ἀποτέλεσμα: σχεδὸν ὅλοι οἱ κατηγορούμενοι ἄθωοι. Οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ.

Ἀξιοθρήνητος εἶναι ὁ ἀντίκτυπος στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ μνημείου καὶ στὴ μελέτη του, ποῦ δὲν ἦταν δυνατό νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν Πάτρα... δι' ἀλληλογραφίας!

Κατ' ἀνάγκην θὰ περιορισθοῦμε ἐδῶ σὲ λίγα ἀκόμα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα προέκυψαν κατὰ τὰ ἔτη μέχρι τοῦ 1970, στὰ ὅποια ἀναφέρονται τὰ Χρονικὰ τοῦτα.

Στὶς 13.3.1969 ἀρχίσαμε δοκιμαστικὴ τομὴ ἀνάμεσα στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ στὴ θάλασσα, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε, ἂν θὰ ἦταν

1. Τί ἐγινε ἀπὸ τότε δὲν γνωρίζω, ἀλλὰ, νομίζω, οὔτε ἡ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου δὲν πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα (τέλη 1975).

δυνατό νά κτισθῆ τὸ ξενοδοχεῖο στὴ θέση αὐτὴ (πίν. 157α), ὅπου τελικὰ κτίσθηκε. Ἡ τομῆ, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ χαράχθηκε σὲ ἀπόσταση 10,30 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Ἀπὸ τὴ βόρεια γωνία τοῦ ναοῦ, τὸ νότιο ἄκρο τῆς τομῆς ἀπέιχε 24,50 μ., τὸ βόρειο 17,30 μ. Στὸ μέσο τῆς τομῆς αὐτῆς χαράχθηκε, σὲ σχῆμα σταυροῦ κάθετος πρὸς τὴν πρώτη, ἄλλη τομῆ μήκους 15 μ., πλάτους 2 μ. Μέχρι βάθους 0,58 μ. εὐρέθησαν χώματα καθαρὰ ἢ δάπεδα ἢ «ξεροντούβαρα» τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς. Μεταξὺ τῶν λειψάνων τούτων εὐρέθησαν καὶ λίθοι ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια σὲ δευτέρη χρήση.

Σὲ βάθος 1,25 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς (2,30 μ. ἀπὸ τὸ καλντερίμι δυτικά, στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἔξω ἐδάφους) παρουσιάσθηκαν ὄστρακα μελαμβαφῆ ἢ ἄβαφα (ἀπὸ πινάκια, σκύφους, ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς).

Γενικὰ δὲν εἶχαμε ἐνδείξεις γιὰ διατηρητέα ἀρχαῖα λείψανα οὔτε στὸ χῶρο αὐτὸ οὔτε σὲ ἄλλες δοκιμαστικὲς τομέες μας πλησιέστερα πρὸς τὸν ἀρχαῖο ναὸ (πίν. 158α-β καὶ 159α-β), ποῦ ἔγιναν μὲ σκοπὸ νά προσδιορισθῆ ἡ ἀπαλλοτριωτέα ἔκταση.

Τὴν ἴδια μέρα (13.3.1969) ἄρχισε καὶ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος. Ἀρχὴ ἔγινε μὲ σκαφές: α) στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου παρὰ τὴν ΝΑ γωνία καὶ β) στὴ βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρὰ, μὲ σκ πὸ νά καθορισθοῦν τὰ πέρατα τοῦ ναοῦ πρῶτα καὶ τοῦ ἀπαλλοτριωτέου χώρου γενικώτερα.

Παράλληλα ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τὰ μετακινημένα ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (πίν. 160α) γιὰ νά ἐλευθερωθῆ ὁ χῶρος γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ ναοῦ. Καθαρίσθηκαν ἐπίσης οἱ ἄθλιοι σωροί, γιὰ νά φανοῦν καὶ καταγραφοῦν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἄλλα εὐρήματα (πίν. 160β, 161α-β καὶ 162α-β).

Σὲ λίγες ἀκόμα εἰκόνας δίνουμε ἀνασκαφικὲς φάσεις καὶ λεπτομέρειες τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ προσκτισμάτων. Ὁ ἀνώτερος σωζόμενος δόμος, τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν πλίνθοι «κατὰ χώραν» εἶναι ὁ στυλοβάτης. Ὑπ' αὐτὸν σώζεται κατὰ μέρη ἡ πρώτη βαθμίδα, ἀκολουθεῖ ἡ εὐθυνητήρια καὶ 5 δόμοι θεμελίων. Ὁ δόμος τῆς πρώτης βαθμίδος, ὁ δόμος τῆς εὐθυνητήριας, οἱ τρεῖς ἀνώτεροι δόμοι τοῦ θεμελίου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπομένου (ἐκ τῶν κάτω δευτέρου κατὰ σειρὰν) εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 165α καὶ πίν. 166α-β, ὅπου φαίνονται ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες μόνον οἱ ἀνώτεροι 5 δόμοι).

Πρὸς ΝΔ τοῦ ναοῦ ἀποκαλύψαμε κατὰ τὸ 1969 θεατρικὴ κατασκευή, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὡς «Ἀμφιθέατρον» ἀπὸ τὸν Ν. Β. Χρυσανθίδη σὲ δημοσίευσμά του τοῦ 1970¹. Τὸ «θέατρο» ἔχει ἐδῶλια πρὸς τὴν ἀνατολικὴ του

1. Ἰδὲ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 357, σημ. 19.

πλευρά και κλίμακα στη δυτική του (πίν. 164β, πρβλ. πίν. 165, άνω δεξιά).

Ή από τὰ κινητὰ εϋρήματα αξιολογώτερα είναι τὰ λίθινα (εἰκ. 44-46), μαρμάρινα και πήλινα (πίν. 166α-β) ἀρχιτεκτονικά μέλη, πού βοηθοῦν στήν ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ σέ διαδοχικές φάσεις και ἄλλων πιθανῶς γειτονικῶν κτηρίων. Τὰ ἀρχαιότερα φθάνουν σέ ὕστερους κλασσικούς χρόνους, ἐνῶ ἄλλα χρονολογοῦνται στήν ἑλληνιστική ἐποχή.

Σπαράγματα σημαντικά γλυπτῶν ἤλθαν στό φῶς ἐπίσης, ἀπό τὰ ὁποῖα σημαντικότερο εἶναι κεφάλι μαρμάρινο Διονύσου (πίν. 167α-β), πού φέρει στό νοῦ τή μαρτυρία τοῦ Ξενοφῶντος γιά Ἱερό τοῦ Διονύσου παρά τήν Ἄφυτιν (Ξενοφ. Ἑλλην. 5.3.19)¹, ἐνῶ ἀπό τό πλῆθος τῶν ἄλλων θραυσμάτων δέν εἶχαμε ἀκόμα τή δυνατότητα νά ἰδοῦμε ποιά συνανήκουν (παραδείγματα, πίν. 168α). Ἐπίσης ἀπό τὰ ἐπιγράμματα σημαντικότερο εἶναι τὸ θραῦσμα λεκάνης περιρραντηρίου με ἐπιγραφή ἀναθηματική εἰς Ἄμμωνα (πίν. 168β, δεξιά) και ἄλλο πού δέν δίνει νόημα ἐπί τοῦ παρόντος (πίν. 168γ)². Τὰ πήλινα ἀγγεῖα, τέλος, μᾶς διαφωτίζουν γιά περισσότερες ἐποχές τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου.

Τὰ πρῶτα συμπεράσματα τῆς ἐρευνας τῶν ἐτῶν 1968 και 1969 στό Ἄμμωνιον τῆς Ἄφυτιος ἔχουν ἐκτεθῆ στήν Ἑκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου και πλατύτερα σέ ὁμιλία μου στή σειρά τῶν διαλέξεων τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κατὰ τήν 14.5.1969³.

Ἡ ἐρευνα τοῦ Ἄμμωνίου και τῆς περιοχῆς τῆς Κασσάνδρας γενικότερα ἔδωσε τή δυνατότητα νά διαπιστώσουμε κι ἄλλη μιὰ καταστροφή στήν τελείως σχεδόν ἀφύλαχτη κι ἀνεπιτήρητη Χαλκιδική: Στήν Ἄθυτο, πού ἔχει τή θέση (και τό ὄνομα παραλλαγμένο) τῆς ἀρχαίας Ἄφυτιος, κατὰ ἰσοπεδωτικές ἐργασίες πάνω στό λόφο τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ (εἰκ. 169α) με μηχανικά μέσα ἀποκαλύφθηκαν και καταστράφηκαν λείψανα σπουδαῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πίθοι (πίν. 169β-171α), σιροῖ, τοῖχοι κ.λ. Συλλέξαμε ὅτι ἀπόμεινε σέ χῶρο στήν Ἄθυτο και στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ὄστρακα κ.λ.).

1. Πρβλ. ΑΔ, ἔ.α., σημ. 16.

2. Ἐνεπίγραφα περιρραντήρια ἀρχαῖα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τελευταῖος ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 16, και ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 65 κ.έ., εἰκ. 1-2 (Ντίνα Πέππα-Δελμούζου). Δὸ ρο ν σέ ἀναθηματικές ἐπιγραφές τοῦ βορείου χώρου ἰδὲ π.χ. ἀπὸ τῆ Βεροια («Μακεδονικά», τ. 2 (1951), Χρον. Ἀρχαιολ. 1940-50, ἀριθ. 66), στό ἐπίγραμμα τοῦ Λεωνίδου στό ἀνάθημα τοῦ Πύρρου (P. Lévesque, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 566) και κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 147 (Κολινδρός).

3. Εἶχα ἀντλήσει τότε κυρίως ἀπὸ C. J. Classen, The Libyan God Ammon in Greece before 331 B. C., «Historia», τ. VIII (1959), σ. 349-355, και H. W. Park e, The Oracles of Zeus: Dodona-Olympia-Ammon, Cambridge Mass. 1967. Σχετικά με τό δεύτερο πρβλ. τώρα βιβλιοκρισίες, «Gnomon», τ. 42 (1970), σ. 690-697 (Helmut Berve) και AJ Phil., τ. 91 (1970), σ. 104-108 (J. Fontenrose).

Ἐξ ἄλλου παρά τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεώς της — καὶ μετὰ τὸν ἐρευνησαμε — κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος (πίν. 171β).

Γιὰ τὰ πρῶτα εὐρήματα τοῦ Ἀμμωνίου ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 302ιδ', 307 καὶ 322.

127. Μ ἐ ν δ η. Ὁ R. Vasić σὲ ἄρθρο του συζητεῖ τὴν καταγωγή τοῦ Παιωνίου καὶ δίνει συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Παιώνιο, τὴ Μένδη, τοὺς Παίονες κ.λ. Ἡ ἐξέταση καταλήγει στὴν ὀρθόδοξη γνώμη ὅτι ὁ Παιώνιος εἶχε πατρίδα τὴ Μένδη τῆς Παλλήνης καὶ ὅτι εἶχε ἴσως ἀπώτερη καταγωγή ἀπὸ τὴν Παιονία¹. Νομίσματα τῆς Μένδης, στὴν Ἐπιγραφικὴ τῆς M. Guarducci².

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραζήσης τοῦ Ἀκύλλα, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Κασομούλη 17, δ ἡ λ ω σ ε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 8.6.1968 τὰ ἐξῆς ὑπὸ τὴν κατοχὴν του ἀρχαία. Καταχωρίζονται ἐδῶ, ἐπειδὴ τὰ περισσότερα ρητῶς, ἴσως καὶ ἄλλα, ἂν ὄχι ὅλα, ὅπως καὶ μέρος τῆς Συλλογῆς τοῦ ἐτέρου ἀδελφοῦ Γεωργίου Καραζήση³ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μένδη:

1. Ἀμφορίσκος ἄβαφος ὁμοιος πρὸς Olynthus XIII, πίν. 4, 3. Στὸ λαίμῳ μὲ κόκκινο χρῶμα E. Ὑψος 0,272 μ. Δηλώθηκε προέλευση: Μένδη Χαλκιδικῆς, ὅπως καὶ γιὰ τὰ κατωτ., ἀριθ. 2-13 καὶ 15.

2. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει μέρος τῆς στεφάνης καὶ μιὰ «ὕδρια»⁴. Πηλὸς ἀνοικτὸς κόκκινος μὲ κόκκους ἄμμου καὶ ψήγματα μαρμαρυγίου. Γάνωμα κόκκινο στὸ χεῖλος, στὴ βάση καὶ στὶς λαβὲς τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ. Μέγ. σ. μ. 0,125 μ.

3. Ὅμοιο πρὸς τὸ προηγούμενο σὲ δυὸ κομμάτια. Ὑψος 0,078 μ. Μέγ. σ. μ. 0,10 μ.

4. Ὅμοιο, ὕψος 0,75 μ., μέγ. σ. μ. 0,09 μ.

5. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει τὴ στεφάνη καὶ μιὰ «ὕδρια» χωρὶς τὶς ὀριζόντιες λαβὲς της. Γάνωμα καστανὸ στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς στεφάνης, στὸν ὄμο, στὸ χεῖλος καὶ στὴ λαβὴ τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ., Μέγ. σ. μ. 0,105 μ.

6-9. Τέσσερις μικρὲς ὕδριες ἀπὸ κέρνο, μὲ παρόμοια μορφή καὶ διακόσμηση. Ὑψη: α) 0,07 μ., β) 0,057 μ., γ) 0,057 μ., καὶ δ) 0,068 μ.

1. R. Vasić, Concerning the Origin of Paeonius from Mende, «Živa Antika», τ. 19 (1969), σ. 63 κ.έ.

2. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 621.

3. Γι' αὐτὰ καὶ γιὰ νομίσματα τῆς Μένδης ἰδὲ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 275 καὶ 348 κ.έ.

4. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 304, κάτω δεξιά.

10. Μικρή οίνοχόη συγκολλημένη με δακτυλιόσχημη λαβή άσκού και λαιμό τριφυλόστομης οίνοχόης. Ύψος 0,11 μ.

11. Ειδώλιο συγκολλημένο από τρία μη συνανήκοντα μέρη: κεφάλι και λαιμός τύπου της πεπλοφόρου Olynthus VII, 158, σῶμα τοῦ τύπου Olynthus VII, 168. Ύψος 0,175 μ.

12. Ειδώλιο γυναίκας καθιστής με άνθος στο άριστερό χέρι πρό τοῦ στήθους. Λευκό επίχρυσμα. Ύψος 0,125 μ.

13. Κεφάλι με τὸ λαιμό γυναίκας, σπασμένο στο πρόσωπο. Τύπος κεφαλιού ὅμοιος με τὸ κολλημένο στο ὑπ' αριθ. 11. Ύψος 0,047 μ.

14. Μολύβδινο σταθμίο.

15. Χάλκινο ψέλιο από έλασμα έλλειψοειδούς τομής, τὰ άκρα τοῦ ὁποίου ἀπολήγουν σὲ κεφάλια φιδιών. Μεγ. διάμ. 0,063 μ.

16. Δακτυλιόλιθος έλλειψοειδής με παράσταση Τύχης δεξιά και νέου, Ἰσως Έρμου, άριστερά.

17. Φακοειδής δακτυλιόλιθος από υαλόμαζα.

Ν ο μ ί σ μ α τ α. 18. Άσημένιο διώβολο Μένδης. Α. Ύονος προς δεξιά. Β. Πτηνό (άετός) προς άριστερά.

19. Χάλκινο, Φιλίππου Ε'. Α. Κεφάλι Άπόλλωνος προς δεξιά, Β. Ίππεύς.

20. Χάλκινο, Φιλίππου Β'. Α. Κεφάλι Έρακλέους προς δεξιά, Β. Ρόπαλο, τόξο, ΒΑ.

21. Χάλκινο, Άλεξάνδρου Α'. Α. Κεφάλι Άπόλλωνος, Β. Ίππεύς, Α]ΛΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ.

22. Χάλκινο, Κασσάνδρου. Α. Κεφάλι Έρακλέους, Β. Ίππεύς.

23-24. Χάλκινα, Άντιγόνου. Α. Άσπίδα, Β. Κράνος.

25. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Κρατήρ.

26-27. Χάλκινα: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος (;), Β. Άμφορεύς.

28-29. Χάλκινα διώβολα: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος, Β. Άμφορεύς και γύρω κλάδος δάφνης.

30. Χάλκινο διώβολο: Α. Κεφάλι νέου προς άριστερά. Β. Άμφορεύς.

31. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Δύο κρατήρες.

32. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος (;), Β. Δύο άμφορείς.

33. Χάλκινο: Α. Κάνθαρος, Β. Βότρυς.

34. Χάλκινος ὀβολός: Α. Κεφάλι νέου, Β. Κεφαλή Άθηνάς.

35. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή Άθηνάς, Β. Άδιάγνωστο.

36. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή άνδρός προς άριστερά, Β. Όμοιο.

37. Χάλκινο 3ου αι. μ.Χ.: Α. Προτομή άνδρός προς δεξιά, Β. Άδιάγνωστο.

38. Χάλκινο, Κωνσταντίνου Β': Α. Προτομή άνδρός προς δεξιά, Β. Άδιάγνωστο.

127α. Σ κ ι ώ ν η. Νομίσματα ἀπὸ τῆ Σκιώνη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336.

128. Ὁ ρ μ ὺ λ ι α. Ἀγγεῖο τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων ἀναφέρονται στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321 καὶ 333.

129. Τ ο ρ ώ ν η. Ἐπιφανειακὲς παρατηρήσεις ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹. Ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου καὶ ἀπὸ τὰ Χρονικά μας ἀντλοῦν οἱ ξένοι. Κριόμορφο ἀγγεῖο (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 129) ἀναφέρεται στὴν Chronique², ἀσημένια ὕδρια στὶς Arch. Reports³. Οἱ J. καὶ L. Robert ὑπομηματίζουν ὡ ν ἠ ν οἰκίας ἀπὸ τὴν Τορώνη (ΑΔ 21, 1966, σ. 151 κ.έ., Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου), ἀλλὰ παρασύρονται ἀπὸ τὸ δημοσιευμένο κείμενο τῆς μεταγραφῆς καὶ δὲν βλέπουν πῶς ἐκεῖ ἐγίνε τὸ λάθος νὰ παραλειφθοῦν τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ στίχου 6 καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ στίχου 7. Τὸ κείμενο ἔτσι γίνεται λειψὸ καὶ ἀκατανόητο⁴. Καταχωρίζεται σωστὰ στὸ SEG⁵.

Στὸ περιοδικὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῆς Χαλκιδικῆς⁶ δημοσιεύεται μετάφραση παλαιοῦ ἄρθρου τοῦ Β. D. Meritt γιὰ τὴν Τορώνη (AJA 27, 1923, σ. 447 κ.έ.). Εἰδήσεις ἀπὸ τὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα, ἰδὲ ἄνωτ., ὑπ' ἀριθ. 107.

130. Π υ ρ γ α δ ῖ κ ι α. Στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 296, 312 καὶ 322) καταχωρίσθηκαν πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα, ποὺ ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Μικρὴ σκαφικὴ ἔρευνα συνωψίσθηκε στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας καὶ μὲ σχετικὴ ἔκταση ἀνακοινώθηκε ἰδιόρρυθμος ἀμφορεὺς ντόπιου ἐργαστηρίου, ποὺ συντροφεύεται ἤδη μὲ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἴδιας τεχντροπίας⁷. Ἀπὸ τὰ Χρονικά μας ἀντλοῦν οἱ ξένοι⁸.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

4. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 328.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 574.

6. «Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς» 19-20, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 35 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 130, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 310 κ.έ. Crude outline technique σὲ ἀγγεῖα ἀπὸ Ἱερὸ Δήμητρος καὶ κόρης στὴν Κόρινθο, «Hesperia», τ. 37 (1968), σ. 302 κ.έ., πίν. 87b-d.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1067 καὶ εἰκ. 398, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε στὴ βόρεια πλαγιά ὑψώματος-ἀκρωτηρίου, ποὺ ὀνομάζεται μὲ διάφορα ὀνόματα: Ἄσπρος Κάβος, Κρεμάλα ἢ Κακόσκαλα (πίν. 172α). Ἐρευνήθηκε περιορισμένη ἔκταση (πίν. 172β), στὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι (πίν. 173α-β) καὶ εὐρέθησαν ὄστρακα καὶ ἄλλα εὐρήματα. Συγκροτήθηκαν ἀπὸ κομμάτια: α) ἄβαφο ἀγγεῖο κοινῆς χρήσεως σὲ σχῆμα ἀμφορέως μὲ πλατὺ στόμιο (πίν. 174α) καὶ β) ἰδιόρρυθμος κρατήρας μὲ πῶμα (πίν. 174β). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κρατήρος χωρισμένη σὲ πλατιεὺς ὀριζόντιες ζῶνες διακοσμεῖται μὲ γραμμικὰ καὶ φυτικὰ θέματα. Στὴν ἄνω ζώνη τῆς κύριας ὀψεως δὺὸ ἄνισα κεφάλια γυναικῶν ἀντίνοτα καὶ στὴν ἄλλη ὄψη δὺὸ πτηνὰ ἀντιμέτωπα. Ὑψος (μαζὶ μὲ τὸ πῶμα) 0,54 μ., Ἡ κ. Γιούρη τὸν χρονολόγησε στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Μέρος τῆς ἐγχρωμῆς διακοσμῆσεως πηλίνου βωμοῦ ἀποδίδει σχέδιο (εἰκ. 47) καὶ ἐγγράφατα γράμματα πάνω σὲ κεραμίδι ἄλλο σχέδιο (εἰκ. 48).

Στὴν περιοχή τοῦ κοντινοῦ χωριοῦ Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος, παρὰ τὰ Πλανά, μᾶς ἔδειξαν τὴν 31.7.1968 ρωμαϊκὸ τάφο, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθῆ τυχαῖα. Τὸν καθάρισαμε, ἀλλὰ δὲν εἶχαν μείνει ἀξιόλογα εὐρήματα (πίν. 174γ).

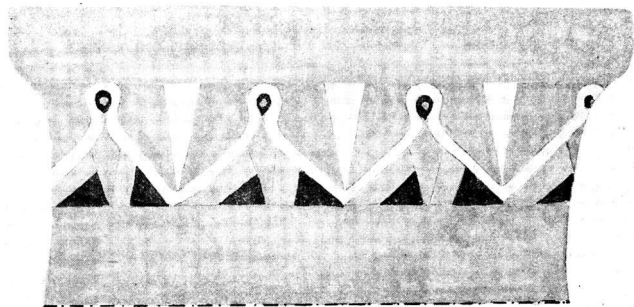
130α. Μ ε τ α γ κ ἱ τ σ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 131, πρβλ. τὴν Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹.

131. Σ τ ἄ γ ε ἱ ρ α. Ἐδῶ πρέπει νὰ δώσουμε πρῶτα μιὰ διασάφηση: Εἶναι τὸ τωρινὸ χωριὸ τ ἄ Σ τ ἄ γ ἱ ρ α, ἄλλοτε Καζαντζῆ-Μαχαλᾶ, συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Στρατονίκης (πρβλ. Ἴσβορον). Ἀποσπᾶσθηκε τὸ 1920 ἀπὸ τὴ Στρατονίκη κι ἔγινε Κοινότητα μὲ τὸ ὄνομα Στάγειρα (1924), μετέπειτα Στάγिरα. Εὐρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα (ὑψόμε. 510 μ.), ἡ κοινοτική του περιοχή ὅμως ἔφθανε ὡς τὴν παραθαλάσσια Ὀλυμπιάδα, ποὺ ἦταν συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Σταγίρων. Ἡ Ὀλυμπιάδα, μικρὸ χωριὸ στὴν ἀρχὴ (κάτοικοι 105 τὸ 1920), ἔγινε χωριστὴ Κοινότητα τὸ 1928 καὶ μεγάλωσε σιγά-σιγά, γιατί ἔγινε θέρετρο προσιτὸ ἀπὸ τὸ Σταυρὸ μὲ αὐτοκινητόδρομο, ποὺ τώρα βγάζει ὡς τὸ Στρατῶνι (κάτοικοι 357 τὸ 1961).

Στὰ τωρινὰ Στάγिरα (εἰκ. 49) ὑπάρχουν ἐρείπια μεσαιωνικὰ καὶ ὅσο ξέρω δὲν ὑπάρχουν λείψανα ἀρχαῖα. Ἐν τούτοις ἀνάμεσα στὰ μεσαιωνικὰ ἐρείπια τῶν σημερινῶν Σταγίρων, ἐκεῖ στὰ βουνά, στήθηκε τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τὸ χωριὸ περνάει γιὰ πατρίδα τοῦ φιλοσόφου, ὅπου προσκυνοῦν οἱ διερχόμενοι πρὸς Ἅγιον Ὄρος κ.λ., ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ περνάει ὁ δρόμος Θεσσαλονίκης-Ἱερισσοῦ.

Τὰ ἀρχαῖα Στάγειρα (ὀρθότερα ἢ Στάγιρος ἢ τὰ Στάγिरα) δὲν ἔχουν σχέ-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403.

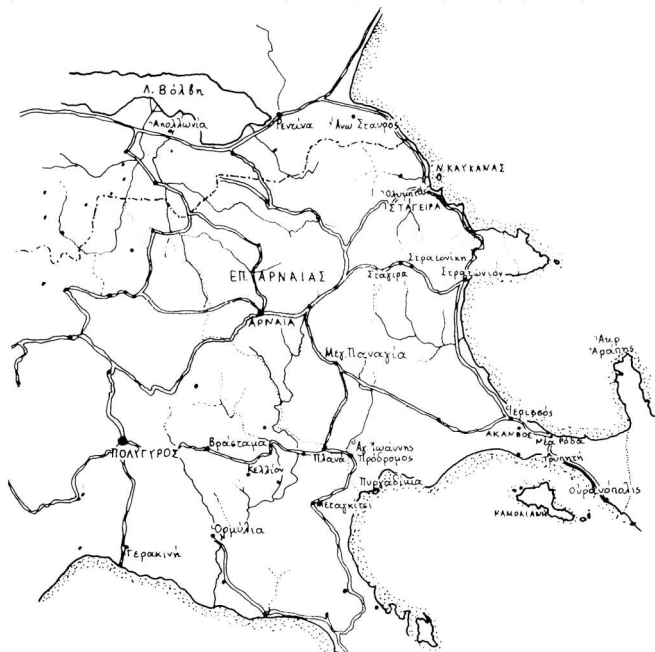
Εἰκ. 47. Ἐγχρωμη διακόσμηση βουμοῦ (130)

Εἰκ. 48. Ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ κεραμίδι (130)

ση με τὰ σημερινά. Ήταν παραθαλάσσια ἀποικία τῶν Ἀνδρίων (περὶ τὸ 665 π.Χ.), ὅπως καὶ ἡ κοντινὴ Ἰακάνθος. Φαίνεται πὼς δέχθηκε ἀποίκους ἀπὸ τὴ Χαλκίδα. Λέγεται πὼς ἀπὸ ἐκεῖ καταγόταν ἡ μητέρα τοῦ φιλοσόφου.

Τὴν Στάγυρο προσπέρασε ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν πορεία πρὸς τὸν Ἰσθμὸ τῆς Ἀκάνθου. Ἡ θέση της ταυτίζεται κυρίως σὲ σχέση πρὸς τὸ νησάκι Κά-

Εἰκ. 49. Χάρτης τῆς ἀνατολικῆς Χαλκιδικῆς μετὰ τὶς θέσεις τῶν ἀρχαίων Σταγείρων καὶ τῆς Ἀκάνθου (131 καὶ 133)

προς, τὸν τωρινὸ Κανκανᾶ. Βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον ὀνομαζόταν ἐπίσης Κάπρος.

Κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ πρὸς Στρατώνι τὸ χειμῶνα τοῦ 1961/62, ὅπως ἀνέγραψαν τότε οἱ ἐφημερίδες «εἰς θέσιν Παλαιῶν Λιμάνι, 200 μ. ἀνατολικῶς ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ... ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ ἐδάφους 5 πηλίνα ἀγαλμάτια (τερακότες), 3 μαρμάρινοι κίονες ὕψους 1,80 μ., μία μαρμάρινη πλάξ μετὰ

στοιχεῖα ΑΓΕΜΟ καὶ μία ὑπόγειος σήραγξ. Αἱ ἐργασίαι ἐσταμάτησαν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τοῦ κ. Μακαρόνα...».

Ἐπισκέφθηκα γιὰ πρώτη φορά καὶ ἐρευνῆσα μὲ τὰ πόδια καὶ μὲ βάρκα τὴν περιοχή κατὰ τὴν 27.6.1968, ὅταν μεταφέραμε στὸν Πολύγυρο ἡμίεργο κοῦρο (πίν. 175), ποῦ εἶχαν ἀνασύρει ξένοι δύτες ἀπὸ τὴ θάλασσα τοῦ νότιου λιμανιοῦ τῶν ἀρχαίων Σταγίρων (πίν. 176α). Κατὰ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰουλίου ἐνεργήσαμε μικρὲς σκαφικὲς ἐρευνες σὲ διάφορα σημεῖα, ἀλλὰ κυρίως γυρίσαμε ὅλον τὸν τόπο γύρω-γύρω στὴν ἀκτὴ καὶ μέσα στὴ δασωμένη στεριά, ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ὡς τὴ θέση Βήνα. Ἡ πρόσφατη διάνοιξη τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ὀλυμπιάδα πρὸς Στρατώνι μᾶς ἔδινε δυνατότητα κινήσεως καὶ παρατηρήσεων.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα, στὴ θέση Συκιές (ὅπου δὲν ὑπάρχουν τώρα συκιές), παρατηροῦνται κάτω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο (πίν. 177α) λείψανα ἀναλημματικῶν καὶ ἄλλων τοίχων. Τὰ νερὰ λάκκου ποῦ περνάει τώρα τὴ νέα γέφυρα (ἄνω ἀριστερὰ στὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 177α) εἶχαν καθαρῶς σὲ μεγαλύτερο βάθος τμῆμα τοῦ ἀναλήμματος καὶ ἐμεῖς ἐπωφελήθηκα γιὰ νὰ σκάσουμε βαθύτερα (πίν. 177β). Μὲ τομὴ 2×2 μ. ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου τοίχου κάθετου πρὸς τὸ ἀνάλημμα. Λαβὲς χονδρῶν ἀγγείων καὶ βάσεις ἀπὸ ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς σχημάτιζαν στρώμα, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν καὶ μερικὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ, ἕνα μὲ στιλπνὸ γάνωμα.

Νοτιώτερα κάναμε παρατηρήσεις στὰ τοιχώματα τοῦ δημόσιου δρόμου (πρὸς τὸ βουνό), ὅπου διακρίνονταν καλὰ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ λείψανα κτηρίων, σπιτιῶν πιθανῶς. Ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς τους συλλέξαμε ὑστεροκλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα.

Ἄνατολικά τοῦ δρόμου ἐρευνήσαμε τὸν ἀπότομο βράχο τῆς ἀκτῆς (πίν. 176β), ὅπου παρατηροῦνται σὲ διάφορα σημεῖα λείψανα τοίχων πολὺ καλῆς κατασκευῆς ψευδοδομικῆς, ἐνῶ ἡ θάλασσα στὴν ἄκρη τῆς εἶναι γεμάτη ἀπὸ λιθόπλινθους πεσμένους. Στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος (πίν. 176α) δὲν λείπουν τὰ ἀρχαῖα λείψανα, ἀλλὰ ἐδῶ τὸ πιὸ θεαματικὸ καὶ καλοδιατηρημένο τεῖχος εἶναι νεωτέρων χρόνων. Ἀπομονώνει τὴν κορυφὴ ἀπὸ τὴ στεριά (διακρίνεται ἡ γραμμὴ του κατὰ τὴ διαγώνιο περίπου, ἀπὸ ἄνω ἀριστερὰ πρὸς κάτω δεξιὰ, τῆς εἰκόνας, πίν. 176α) σαφῶς, γιὰ νὰ τὴν προστατεύσῃ ἀπὸ ἐπιθέσεις στεριανῶν. Τὰ ἀξιολογώτερα λείψανα πάντως εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Παρατηροῦνται σ' ὅλην τὴν περιοχή: πάνω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο ποῦ τᾶ διέσχισε, τὰ κατέστρεψε καὶ τὰ σκόρπισε πρὸς τὴ θάλασσα, ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ λιμάνι, ὅπου φαίνεται πὼς ἦταν πολλὰ κυλισμένα πολὺ πρὶν διανοιγῇ ὁ δρόμος, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν κοῦρο, ποῦ δὲν εἶναι ἄπλῶς μισοδουλεμένος, ἀλλὰ καὶ φαγμένος ἀπὸ τὴν ἀλμύρα τῆς θάλασσας.

Νοτιώτερα, ὀδηγηθῆκα ἀπὸ κατοίκους τῆς Ὀλυμπιάδος σὲ κορφὴ ὑψώματος στὴ θέση Βίνα, ὅπου φαινόταν στὴν ἐπιφάνεια ἐρειπιῶνας. Γιὰ

νά εύκολύνουμε τήν προσπέλαση χρειάσθηκε ν' άνοιξουμε δρόμο σέ δασωμένη άνηφόρα μερικῶν εκατοντάδων μέτρων ύλοτομώντας τήν πυκνή βλάστηση. Μετά τήν άπομάκρυνση τῶν επιφανειακῶν λιθοσωρῶν φάνηκε καθαρά κυκλικὸς περιβόλος ίσχυροῦ τοίχου (πίν. 178)¹. Μεγαλύτερες πολυγωνικὲς πέτρες άπ' ἔξω, μικρότερες στὸ μέσα «πρόσωπο» τοῦ τοίχου, γεμίσματα ανάμεσα. Τὸ ύλικὸ εἶναι ἐγχώριος εὐθρυπτος λίθος, σάν άμμόπετρα, πού φαίνεται πὼς ἔγινε πιὸ εὐθρυπτος καθὼς εἶναι ἐκτεθειμένος ἐπὶ αἰῶνες στήν άλμύρα τοῦ θαλασσινοῦ άνέμου (ιδεῖ καὶ κατωτ., "Ακανθος, ύπ' άριθ. 133). Δέν παρατηρήθηκαν σύνδεσμοι.

Πρὸς Ἄνατολάς ύπάρχει άνοιγμα 1,30 μ., πιθανῶς γιά εἴσοδο, ἐνῶ πρὸς Δ άντίστοιχα ἢ διακοπή τῆς τοιχοδομίας ὀφείλεται ἴσως στή φθορά. Τομές σέ βάθος 1μ., με πλάτος 2 μ., ἐβεβαίωσαν εὐθυντηρία καὶ τὸ βάθος τοῦ θεμελίου. Βρέθηκαν άραιά κεραμιδοκόμματα καὶ ὄστρακα άπό χονδρά άγγεῖα άβαφα καὶ ὀλίγα μελαμβαφῆ.

Λίθοι άπό τὸ κτίσμα κατρακύλισαν σέ μεγάλη άπόσταση πρὸς τῆ δυτικῆ κατωφέρεια μάλλον, ἐνῶ κεραμιδοκόμματα βρήκαμε πρὸς Ἄνατολάς ὡς τὸ σημεῖο πού ἰσοπεδώσαμε γιά νά στήσουμε μιὰ σκιάδα (πίν. 178, άνω άριστερά).

Οἱ ἔρευρες αὐτὲς στὰ Στάγειρα διακόπηκαν άπότομα. Ὁ Μαρινάτος εἶχε στείλει στή Θεσσαλονίκη (καὶ στή Νάουσα) τὸν Ταγματάρχη Λεωνίδα Λέλο γιά ... άνακρίσεις εἰς βάρος μου καὶ ἢ Χωροφυλακῆ κατ' έντολήν του παράγγειλε στοὺς Σ.Χ. Χαλκιδικῆς ὅπου κι άν εἶμαι νά ἐπιστρέψω άμέσως στήν ἔδρα μου!

Τὶς ἔρευρες παρακολούθησε ἐπὶ τόπου καὶ κράτησε τὸ Ἡμερολόγιο ἢ ἐπιστημονικῆ βοηθὸς Δέσποινα Πικοπούλου, τώρα κ. Τσολάκη.

Ἐπιυλάσσομαι γιά κάπως πληρέστερη Ἐκθεση με σχέδια, τεκμηρίωση καὶ συμπεράσματα, άν, ὅπως ἐλπίζω, θά ἔχω τῆ δυνατότητα νά ἐπανέλθω στοὺς τόπους.

122. Μεγάλη Παναγιά. Πήλινα άγγεῖα, λύχνοι καὶ εἰδώλια, κοσμήματα, ύάλινο βαλσαμάριο καὶ νομίσματα, άπό τῆ Μ. Παναγιά στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, αναφέρονται στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, 327, 330 καὶ 336. Δύο πίθοι άποκαλύφθηκαν στὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ².

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 καὶ πίν. 323α.

ἘΟ Θεόφραστος στή διαθήκη του, ὅπως τὴν ξέρουμε άπό τὸ Διογένη Λαέρτιο, αφήνει ἓνα κτῆμα του, στὰ Στάγειρα, στὸν Καλλίνο. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ απέκτησε κατὰ τὰ χρόνια τῆς θητείας του μεταξύ Πέλλης, Μιέζης καὶ Σταγείρων. Ἰδεῖ καὶ κατωτ., σ. 284, σημ. 1.

2. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 309.

Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο ἐκτείνεται στὸ πλάτωμα ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ «προσκύνημα», δηλαδή τὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (πίν. 179α), ἐνῶ σωροὶ σχιστολίθων μὲ ψημένα τοῦβλα στὴ θέση Κοιμητήρια προέρχονται ἴσως ἀπὸ τεῖχος ἀκροπόλεως (πίν. 179β).

Στὴ θέση «Καρινάδικες Καλύβες» κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ Μ. Παναγίας-Πλανῶν ἀσήμαντες μᾶλλον παρατηρήσεις θεωρήθηκαν ὡς ἐνδείξεις ἀρχαίων τάφων, τοὺς ὁποίους ὅμως δὲν μπορέσαμε νὰ βεβαιώσωμε (πίν. 180α-β). Ἴσως ἄλλοι τὸ ἐπιτύχουν.

132α. Σ τ ρ α τ ὄ ν ι. Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ καταχωρίζονται διορθωμένες στὸ SEG¹. Ἕνα μικρὸ Μουσεῖο ἔχει συγκροτηθῆ στὸ Κοινοτικὸ κατάστημα τοῦ χωριοῦ (πίν. 181).

133. Ἄ κ α ν θ ο ς - Ἰ ε ρ ι σ σ ὄ ς. Σύντομη Ἐκθεση προανασκαφικῶν καὶ μικρῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο² καὶ συμπληρώνεται κάπως ἐδῶ:

Ἀρχίζοντας τὶς προανασκαφικὲς ἐρευνες πῆγαμε τὴν 1η Αὐγούστου 1968 στὴν Τρυπητῆ, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μιλτιάδη Σοφιανοῦ, ποὺ ὑπέδειξε τὶς θέσεις, ἐπισημάναμε λείψανα προϊστορικοῦ καὶ κλασσικοῦ οἰκισμοῦ στὸ ὕψωμα ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀποβάθρας (πίν. 182α-β).

Ὁ Μ. Σοφιανὸς εἶχε συγκροτήσῃ ἐκεῖ στὸ «κεντράκι» τῆς ἀποβάθρας μικρὴ Συλλογὴ ἀπὸ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν:

1. Τμῆμα κρανοφόρου κεφαλῆς ἀπὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο. Σῶζει τὸ πίσω μέρος τῆς περικεφαλαίας (πίν. 181γ).

2. Τέσσερες ἀγνῆτες πυραμιδοειδεῖς καὶ ἀπιόσχημες, πῆλινη ἄτρακτος διάτρητη κ.λ. (πίν. 181α).

3. Τμῆμα λύχνου, σφονδύλι κ.λ. (πίν. 181β).

4. Μέρη χονδρῶν ἀγγείων ἄβαφα (πίν. 184α).

5. Κοτύλη μελαμβαφῆς σὲ κομμάτια (πίν. 184β).

6. Ὅστρακα μὲ ραβδωτὴ διακόσμηση κ.λ. (πίν. 184γ).

7. Ὅστρακο ἀγγείου ἐρυθρομόρφου (περὶ τὸ 400 π.Χ.), μελαμβαφῆς βάση μὲ σταμπωτὰ κοσμήματα κ.λ. (πίν. 184δ).

Ἐπίσης κομμάτι ἀπὸ μολύβδινο σύνδεσμο, κομμάτι προϊστορικοῦ λίθινου πελέκους καὶ πῆλινων προϊστορικῶν ἀγγείων κ.ἄ.

Οἱ τοπικὲς ἀρχεὺς μᾶς ὡδήγησαν σὲ θέση Τράπεζος, γιὰ νὰ ἰδοῦμε τάφο. Τὸν τάφο δὲν εὐρήκαμε, ἀλλὰ εἶδαμε σφηνοειδῆ θολίτη λίθο (πίν. 185α-β) καὶ στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου βυζαντινὴ ἐπιγραφή (πίν. 185γ-δ).

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 575-577.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ.

Τὴν Παρασκευὴ 2 Αὐγούστου 1968 ἀρχίσαμε τέσσερες δοκιμαστικές τομές στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀκάνθου (πίν. 186α).

Ἡ πρώτη τομὴ σκοπὸ εἶχε τὴν ἀποκάλυψη τῆς θεμελιώσεως τοῦ τείχους, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξὺ καθορίσαμε γιὰ φωτογράφηση καὶ μελέτη (πίν. 186β). Ἡ τομὴ ἔγινε στὸ νότιο ἡμισυ τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ ἐδάφους (πίν. 187). Μετὰ τὴν ἀποκάλυψη καὶ πέμπτου δόμου κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (πίν. 188), σὲ βάθος 2,10 μ. περίπου, εὑρέθη τὸ στέρεο. Οἱ τέσσερες κατώτεροι δόμοι εἶναι δόμοι θεμελίου. Ὁ πέμπτος παρουσιάζει χαρακτηριστικὴ κύρτωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας (πίν. 189α), ἡ ὁποία δὲν παρατηρεῖται στοὺς δόμους τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἄλλης ἀνωδομῆς. Τὴν ἐξήγηση δίνει μιά παρατήρηση σὲ συνδυασμὸ μὲ μιά πληροφορία τῶν ἐργατῶν μας, κατοίκων Ἱερισσοῦ. Παρατηρήθηκε δηλαδὴ ὅτι ἀνάμεσα στὸ τείχος καὶ στὴν ἐπίχωση ὑπάρχει λεπτὸς ἄμμος, ποῦ φανερά εἶναι τριμμένους μὲ τοὺς καιροὺς καὶ πεσμένους ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν δόμων τῆς ἀνωδομῆς (πίν. 189β-δ), οἱ ὁποῖοι — κατὰ τὴν πληροφορία — ἔχουν πελεκηθῆ ἐπιφανειακά καὶ ἀπὸ τοὺς περιοίκους γιὰ δική τους οἰκοδομικὴ χρῆση. Ἔτσι οἱ δόμοι τῶν θεμελίων κρατοῦν τὴν ἀρχικὴ τους ἐπιφάνεια μᾶλλον ἄθικτη καὶ δὲν παρουσιάζουν κύρτωση, οἱ δόμοι τῆς ἀνωδομῆς ἐξ ἄλλου δὲν διατηροῦν τὴν ἐπιφάνεια πλὴν τοῦ πέμπτου ἐκ τῶν κάτω, ὁ ὁποῖος τὴ διατήρησε καθὼς ἦταν κρυμμένος στὸ χῶμα (πίν. 188). Τοῦτον τὸν πρῶτο δόμο τῆς ἀνωδομῆς ἀποκαλύψαμε σ' ὄλο τὸ μήκος τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους. Κινητὰ εὐρήματα σημαντικὰ δὲν εἶχαμε στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἐπίχωση στὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς τομῆς ἦταν καθαρὴ. Ἀραιὰ ὄστρακα διάσπαρτα, μερικά μελαμβαφῆ, καὶ νόμισμα τουρκικὸ δὲν ἀποτελοῦν σημαντικές ἐνδείξεις.

Μιά δευτέρα τομὴ ἔγινε στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους (πίν. 187 καὶ 186β), μὲ σκοπὸ νὰ διαπιστωθῆ ἡ συνέχεια. Βεβαιώσαμε ὅτι δὲν συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν τὸ τείχος, ἀλλὰ κάμπτεται σὲ ὀρθὴ γωνία, ἡ ὁποία δὲν διατηρεῖται στὴν ἀνωδομῆ.

Μιά τρίτη τομὴ ἔγινε μέσα ἀπὸ τὸ τείχος, στὴ συνέχειά του πρὸς Ν (πίν. 187, ὅπου τὸ μελανὸ σημεῖο στὸ ἄκρο ἄνω ἀριστερά), γιὰ νὰ διαπιστωθῆ ἂν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ ἦταν κατὰ χῶραν. Βεβαιώθηκε ὅτι τὸ ἀρχαῖο ὑλικὸ ἦταν ἐκεῖ σὲ δευτέρη, πολὺ μεταγενέστερη χρῆση. Παρουσιάσθηκαν πάντως σὲ μικρὸ βάθος, σχεδὸν στὴν ἐπιφάνεια, ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων καὶ μικρὸ τμῆμα τετρακότας μὲ ἀστράγαλο καὶ κυμάτιο (διαστάσεις 0,115×0,14×0,08 μ.).

Τέταρτη τομὴ ἔγινε στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς κορυφῆς (πίν. 187, ἄνω) μὲ πρόθεση κι ἐδῶ νὰ διαπιστώσουμε ἂν ἦταν ἀρχαία κατασκευὴ καὶ τί νόημα εἶχαν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὑλικό. Κι ἐδῶ ἡ ἐπιπόλαια σκαφὴ μας εἶχε ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ κατασκευὴ φάνηκε ὅτι εἶναι μιά ἀπὸ τὰ πολλὰ λείψανα τῆς Ἱερισσοῦ τῆς κατεστραμμένης ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τῆς Χαλκι-

δικῆς (1932). Ἦταν συνταρακτικό πὸν γύριζα σὲ καλύτεριμία καὶ αὐλὲς σπιτιῶν ἐρειπωμένων ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς μὲ τὶς ἀναμνήσεις μου τῶν ἡμερῶν ἐκείνων πὸν ἔζησα κάτω ἀπὸ ἓνα ἀντίσκηνο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ μας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου ζωντάνεψε σὲ μεγαλύτερο βάθος ἔτσι, καθὼς ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ λόφου ἀντικρύζαμε, μάλιστα κατὰ τὰ ἡλιοβασιλέματα, τὶς δαντελωτὲς ἀκτὲς, ἱστορία γεμάτες, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη ὡς τὸν Ἄθω (πρβλ. ἀπὸ ἄλλη ἄποψη τὴν εἰκόνα, πίν. 181).

Στὴν περιοχὴ Ξενόφι ἀποκαλύψαμε ρωμαϊκὴ σαρκοφάγο (πίν. 190α, πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 309 καὶ πίν. 326β) καὶ πλησιέστερα, στὴν Ἰερισσό, σπόνδυλο ἀρραβδῶτου κίονος μ' ἐπιγραφή (πίν. 190β καὶ 191α-β), πὸν θέλει πλατύτερη διαπραγμάτευση, τὴν ὅποια προτίθεται νὰ ἐπιχειρήσω σύντομα. Κοντὰ στὴν Τρυπητὴ τέλος καθαρίσαμε ἐπιφανειακὰ γιὰ φωτογράφιση κτῆριο ἀξιόλογο (πίν. 192, πρβλ. ΑΔ, ἔ.α., πίν. 323β).

Ἐν ὄψει τῶν ἀδημοσίεωτων ἀκόμα σαρκοφάγων τοῦ τύπου τῶν Κλαζομενίων (ἀνασκαφὲς Ε. Γιούρη, 1970) ἀπὸ τὴν Ἰερισσό, πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 213, καὶ ἀπὸ τὰ Ἀβδῆρα ὁμοιες¹.

Νομίματα τῆς Ἀκάνθου στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 276 καὶ 278, καὶ γιὰ τὴν Τρυπητὴ, σ. 320. Γιὰ τὸν Πρόβλακα, στὰ Ἀγορεύτικα Ἀρχεῖα².

134-135. Ἰερισσός. Πρόβλακας, Τρυπητὴ. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 133, Ἀκανθος.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

136. Γενικά. Σὲ μεγάλο μέρος τῆς ὄρχαιας τοπογραφίας τοῦ Νομοῦ Πιερίας ἀναφέρεται μελέτη γιὰ τὴ μάχη τῆς Πύδνας (22 Ἰουνίου 168 π.Χ.) τοῦ καθηγητοῦ W. Kendrick Pritchett³. Συνοψίζομε ἐδῶ ὅσα σχετίζονται πρὸς τὴν τοπογραφία (ἰδὲ καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 140).

Ὁ Pritchett δέχεται, ὅπως προηγουμένως ὁ L. Heuzey, ὁ J. Kromayer, ὁ S. Casson καὶ ἄλλοι (AJA 65, 1961, σ. 372-373), ὅτι, καθὼς συνέβη στὶς Θερμοπύλες, ἔτσι καὶ στὴν Πιερία ἔγιναν ἐπιχώσεις στὶς ἐλώδεις περιοχὲς ἀνάμεσα στὸ ἀκρωτήριο Ἀθερίδα καὶ στὸ Δῖον (πρβλ. χάρτη, E. Kirsten, W. Kraiker, Griechenlandkunde, 4η ἔκδ., Heidelberg 1962, σ. 595). Ὁ Λίβιος (44.6.15) δίνει ἀπόσταση, ἀπὸ τὰ ριζὰ τοῦ Ὀλύμπου ὡς τὴ θάλασσα, λίγο πιὸ πολὺ

1. H. Koukouli-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdère, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.έ.

2. P. Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 152 κ.έ.

3. W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Greek Topography, Part II (Battlegrounds), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1969, κεφ. XII, The Battle of Pydna in 168 B.C. Πρβλ. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 357.

ἀπὸ ἓνα ρωμαϊκὸ μίλιον, ὁ Στράβων (7c 330, ἀπόσπ. 7) ἐξ ἄλλου δίνει ἀπόστασιν τοῦ Δίου ἀπὸ τῆ θάλασσα ἐπὶ σταδίου, ἐνῶ τῆ σημερινῆ ἀπόστασιν ὁ Kromayer ὑπολογίζει κοντὰ τέσσερα χιλιόμετρα.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Pritchett ταυτίζει τὸν ποταμὸν Ἑλπειὸν μὲ τὸ Μαυρόλογγον (εἰκ. 50, κάτω δεξιὰ). Παρατηρεῖ ὅτι ὁ Λίβιος καὶ ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρουν ἔλος στὶς ἐκβολές του. Ὁ ποταμὸς, φαίνεται, χυνοῦταν κατ' εὐθείαν στὴ θάλασσα. Οἱ ἐπιχώσεις ἀποδίδονται στὴν ἀποψίλωση τῶν δασῶν.

Ἐξετάζει ἐνα-ἐνα τὰ γνωστὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς περιοχῆς, κυρίως τὰ ποτάμια, τὶς πόλεις, τοὺς «λόφους» τῆς μάχης, τὸ βουνὸ Ὀλόκρον.

Τὰ ποτάμια ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν εἶναι: 1. Ἑλπειὸς (Ἐνιπεύς), 2. Βαφύρας, 3. Λεῦκος καὶ 4. Αἴσων (τὰ ὀνόματά τους δίνονται παραλλαγμένα στὶς διάφορες πηγές). Καὶ τὰ τέσσερα ποτάμια εἶναι βορειότερα ἀπὸ τὴ Ζηλιάνα, πού ταυτίζει πρὸς τὸν Σὺν τοῦ Πausania (9.30.11, πρβλ. Ν. Κοτζίαν, ΑΕ 1948-1949, Χρονικά, σ. 25 κ.έ.).

Τοῦ Ἑλπειοῦ ἡ ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Δίου κατὰ τὸν Λίβιον εἶναι πέντε μίλια. Ὁδηγούμεθα ἔτσι στὸ Μαυρόλογγον τοῦ Λιτοχώρου.

Βαφύρας ποταμὸς δὲν ἀναφέρεται στὶς περιγραφές τῆς μάχης, ἀλλ' ἡ παρουσία του στὴν περιοχὴ εἶναι γνωστὴ ἀπ' ἄλλου (Ἀθήναιος 7.326 D = Ἀρχέστρατος 43, Πausaniaς 9.30.8, Λίβιος 44.6.15, Πτολεμαῖος 3.12). Ὁ Pritchett θεωρεῖ ὡς Ἑλικῶνα (τὸν ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Πausania) τὸ ποτάμι πού κατεβαίνει ἀπὸ τὸ Σανατόριον τῆς Πέτρας καὶ χάνεται στὴ «Γούβα», γιὰ τὴ ξαναφανῆ ὡς Βαφύρας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Ποτόκι σήμερα, ἀνάμεσα Μαλαθριά καὶ Καρίτσα. Ὁ P. δηλαδὴ δὲ δέχεται τὴν ταύτισιν τοῦ Βαφύρα πρὸς τὸ Μαυρονέρι, πού τὴ δέχονται ἄλλοι καὶ ὁ C. Edson.

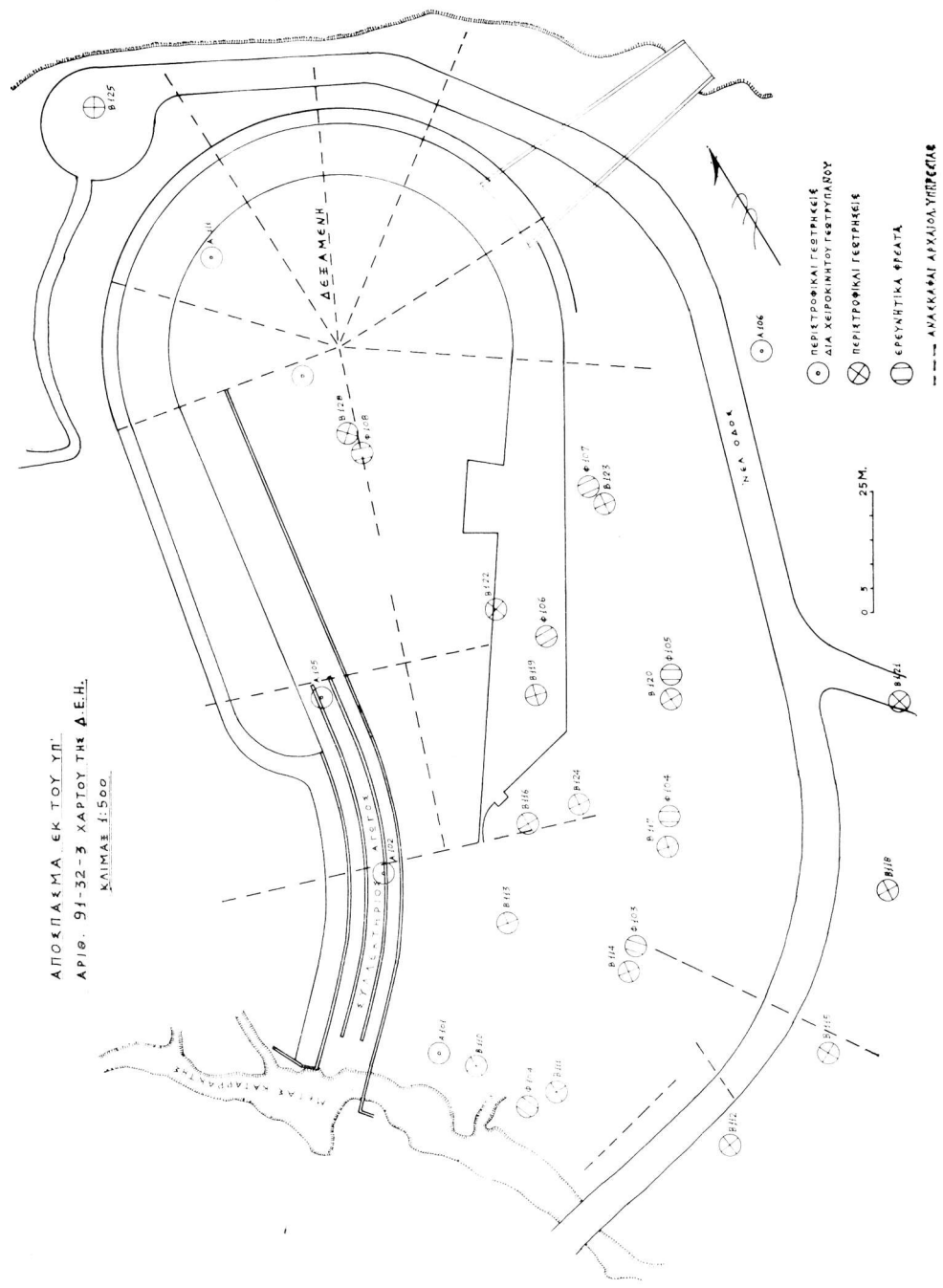
Ἐτσι μένει τὸ Μαυρονέρι διαθέσιμο γιὰ τὴν ταυτισθῶν οἱ δύο κλάδοι του, κατὰ τὸν P., πρὸς τὸν Λεῦκο καὶ τὸν Αἴσωνα. Εἶναι τὰ δύο ποτάμια πού σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὸ πεδίο τῆς μάχης. Τὴν ἐπομένη τῆς μάχης, λέει ὁ Πλούταρχος (Αἴμ. Παῦλος, κεφ. 21), ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι περνοῦσαν τὸ Λεῦκο, τὰ νερά του ἦταν ἀκόμα κόκκινα ἀπὸ τὸ αἶμα.

Ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Πιερίας μὲ τὴ μάχην σχετίζονται ἡ Πύδνα καὶ τὸ Δίον. Ἀλλὰ ἡ Αἴσων τῶν καταλόγων τοῦ «Θρακικοῦ φόρου» τοποθετήθηκε ἀνάμεσα στὸ Δίον καὶ στὴν Πύδνα, κοντὰ στὸ ὀμώνυμο ποτάμι, ὑποτίθεται.

Γιὰ τὴ θέση τοῦ Δίου δὲν ὑπάρχει ἀμφισβήτησις. Γιὰ τὴν Πύδνα ἀπαιτοῦνται δύο θέσεις: μία γιὰ τὴν παραθαλάσσια πόλιν, τὴν ἀρχαιότερη, καὶ ἄλλη γιὰ τὴν Πύδνα τοῦ Ἀρχελαίου, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Διόδωρον (13.49.2), μετέφερε τὴν πόλιν 20 στάδια πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ Pritchett ἀναγνωρίζει τὶς δύο θέσεις στὸ Κίτρος καὶ στὸ Παλαιόκιτρος¹.

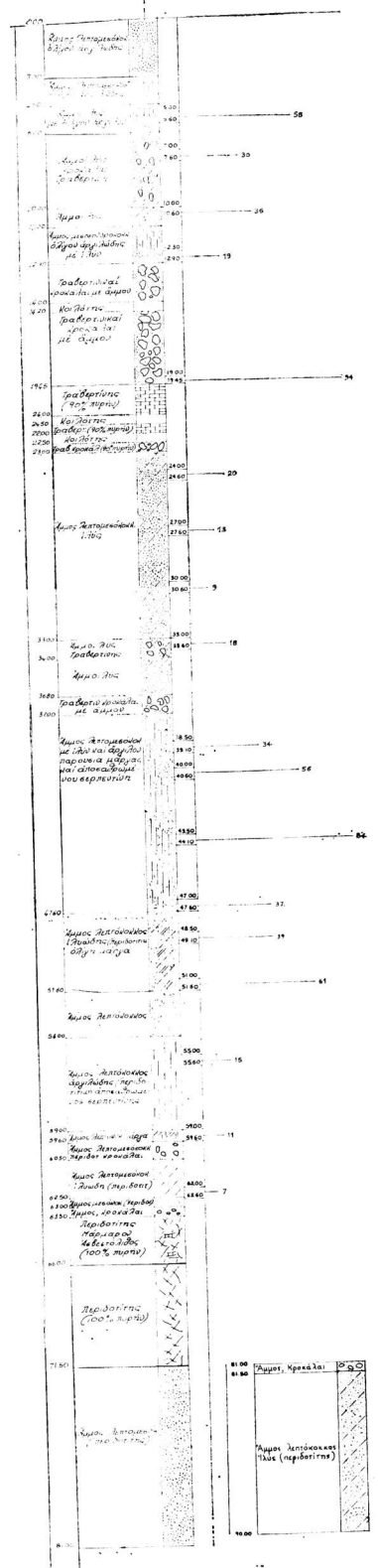
1. Προηγουμένως ὁ Leake τοποθέτησε τὴν Πύδνα στὸν Ἅγιον Ἰωάννην. Ὁ Heuzey δέχθηκε τὴν παραλιακὴν στὸ ἀκρωτήριο Ἀθηρίδα καὶ τὴ μεσόγειαν στὸ Κίτρος, ἐνῶ μεταγε-

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΥΠ.
 ΑΡΙΘ. 94-32-3 ΧΑΡΤΟΥ ΤΗΣ Δ.Ε.Η.
 ΚΑΙΜΑΣ 1:500.

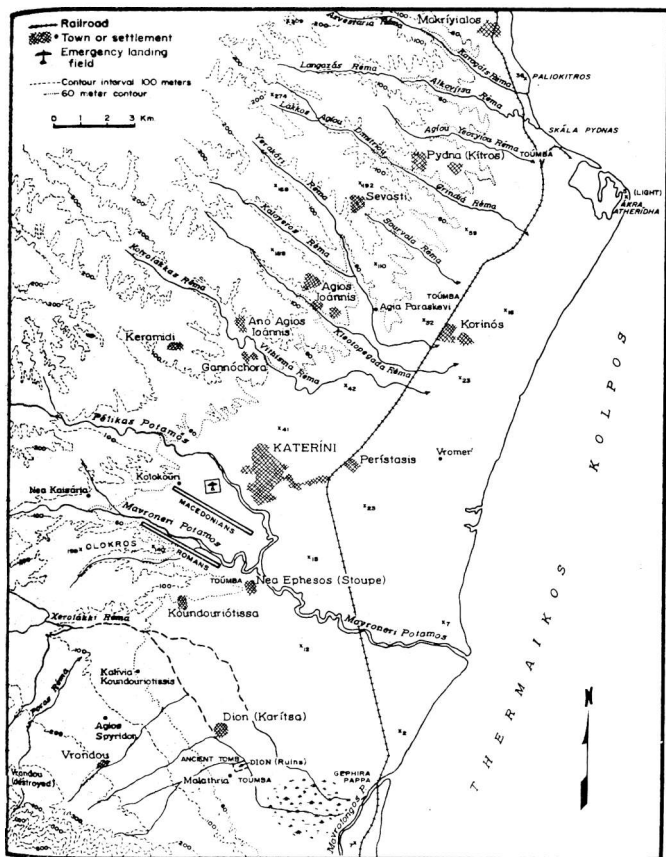
- ΠΕΡΙΦΟΡΙΚΗ ΓΕΤΡΗΣΕΙΣ
ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΚΙΝΗΤΟΥ ΓΕΩΥΠΟΛΟΓΟΥ
- ⊗ ΠΕΡΙΦΟΡΙΚΗ ΓΕΤΡΗΣΕΙΣ
- ⊙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΦΥΛΑΚΑ
- ΑΝΑΚΑΦΑΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΥΠΕΡΕΣΤΑΣ

Παράρτ. πλ. 10. Τοπογραφικό της περιοχής προς Βορράν τοῦ μεγάλου καταυλάτου τῆς Ἐδέσσης, ὅπου τόσα ἢ δεξιά τῆς ΔΕΗ, μέ ἴσχυρή τῶν δομηματιῶν ἀνακατασκευῶν τῶν φρεατίων (90)

ΠΑΡΕΝΘ. Π.Ν. 11. Γεωλογική τομή στο σημείο Β 125 /26730
91-32-3
91-38-1

Παρένθ. πίν. 11. Γεωλογική τομή στο σημείο Β 125 /26730, πρβ. τοπογραφικό του παρενθ. πίν. 10 (90)

Εἰκ. 50. Ἡ περιοχή τῆς μάχης τῆς Πύδνας
κατὰ τὸν W. Kendrick-Pritchett (136 καὶ 140)

Τῆς Α Ἴ σ ω ν ο ς ἡ θέση δὲν εἶναι στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀνατολική, ὅπως ἔδειξε ὁ Edson καὶ δέχονται, πρὶν ἀπὸ τὸν P. καὶ ἄλλοι καὶ ὁ H. B. Mattingly (Classical Quarterly 60, 1966, σ. 184). 'Ἄλλ.' ἢ βεβαίωση, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότερες στὴν περιοχὴ τῆς Κατερίνης δικαιολογεῖται μόνον γιατί εἶναι θαμμένες ἢ πολὺ λίγο γνωστές, ἀπὸ τὶς σύντομες ἀνακοινώσεις ποὺ μειώνουν τὴ σημασίαν τους¹.

Τοὺς «λ ὀ φ ο υ ς» τῆς μάχης (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 16,8) ὁ Leake καὶ ὁ Heuzey ἐντόπισαν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὁ Kromayer, ὁ Meloni καὶ ὁ P. νοτιότερα, πρὸς τὴ Νέα Καισάρεια καὶ τὸ Κολοκούρι.

Τὸ Ὀλόκρον τέλος ταυτίζει ὁ P. μὲ τὸ ὕψωμα πρὸς Β τῆς Κουντουριώτισσας.

Ἑλληνικὴ μελέτη γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Πιερίας (καὶ τῆς μάχης τῆς Πύδνας) δὲν γνωρίζω ἄλλη νεώτερη ἀπὸ τοῦ Ν. Κοτζιά (ἔ.ἀ.). Εἴμαστε ἀκόμα σχεδὸν στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Πιερία «διαρρέεται ὑπὸ ... παραποτάμων τοῦ Ἁλιάκμονος»!²

Τὸ μελετητὴ τῆς Πιερίας καὶ τῶν Πιερίδων Μουσῶν ἐνδιαφέρει κατὰ κάποιον τρόπο ψηφιδωτὸ στὴν Ἡλιδα, τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ., μὲ θέμα τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὶς Μοῦσες, ὅπου ὁ τόπος καταγωγῆς τοὺς εἰκονίζεται ὡς ὄρεινός ὄγκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ΠΙΕΡΙΑ³.

Ἐπιγραφές τῆς Πιερίας συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη δημοσίευσε ὁ καθηγητὴς James M. R. Cormack⁴. Εἶναι: ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη ἡ CIG 1954, ἀπὸ τὸ Δίον (Μαλαθριά-Καρίτσα) πέντε, ἀπὸ τὴν Κουντουριώτισσα τρεῖς, ἄλλες δύο τοῦ Δίου (Καρίτσα), δύο ἀπὸ Κολινδρό, καὶ ἀνὰ μιὰ ἀπὸ Σφενδάμι, Λόφο, Λαγόρραχη καὶ Νέα Ἐφεσο. Ὅλες εἶναι ἐπιτύμβιες ἐκτὸς μιᾶς ἀπὸ τὸν Κολινδρό, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 147.

137. Δ ἴ ο ν, Κ α ρ ἰ τ σ α. Στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου δημοσιεύθηκαν Ἐκθέσεις διαφόρων ἀνασκαφῶν. Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀνέσκαψε τάφους στὴν Καρίτσα καὶ κατέγραψε ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Δίου, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης συνέχισε τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Δίου, τῆς ὁποίας νομισματικὰ εὐρήματα δημοσιεύθηκαν καὶ

νεότερα παρατήρησε τὰ ἀρχαῖα λείψανα στὴν παραλία τοῦ Παλαιοκίτρου. Ὁ Geyer συμφωνεῖ μὲ τὴν ταύτιση τῆς μεσόγειας Πύδνας καὶ ὁ Kromayer τοποθετεῖ τὴν παραλιακὴ στὴν ἀκτὴ τοῦ Παλαιοκίτρου. Ἄλλὰ μεταγενέστερα ὁ Edson («Hesperia», τ. 18 (1949), σ. 84 κ.ἑ.) θέλει τὴν Πύδνα στὸ Μακρύγαλο.

1. Ἰδὲ π.χ. ΑΔ, τ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 404 κ.ἑ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (χορηγὴ Μιχαηλίδου) καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 138.

2. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. Κ., λ. Πιερία (X.I.M.)

3. AAA, τ. 1969, I, σ. 15 κ.ἑ.

4. J. M. R. C o r m a c k, Inscriptions from Pieria, «Klio», τ. 52 (1970), σ. 49 κ.ἑ.

παραδόθηκαν στη Νομισματική Συλλογή τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου¹. Ἀπὸ τὶς Ἐκθέσεις αὐτὲς καὶ παλαιότερες ἀντλοῦν οἱ ξένοι στὰ Χρονικά τους². Ἀπὸ τὰ Χρονικά μας 1951-1965, ἀριθ. 152, περνοῦν στὸ Bulletin Épigraφική των J. καὶ L. Robert ἐπιγραφικὰ εὐρήματα τοῦ Δίου, χωρὶς ἀξιόλογο ὑπομνηματισμό³. Στὰ νομισματικά τοῦ ΑΔ 19, 1964 (1966), σ. 344-349 πρβλ. P. Franke⁴.

Τὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου μένει δυστυχῶς στὴν ἴδια σχεδὸν κατάσταση ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σωτηριάδη (πίν. 193 καὶ 194). Σπουδαία νέα ἐπιγραφή μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ψήφισμα γραμμένο «εἰστήλην λιθίνην», γιὰ νὰ στηθῆ «πρὸ τοῦ ναοῦ», «τὴν δὲ εἰκόνα στήσαι ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου...». Σώζονται περισσότεροι ἀπὸ 17 στίχοι.

Ὁ «τάφος τοῦ Σωτηριάδη» ἀπασχόλησε δύο ξένους ἀρχαιολόγους. Ὁ John Boardman παραλλήλισε τὶς ζωγραφίεις του μὲ στολίδια ἀνατολίτικων χαλιῶν⁵ καὶ ὁ H. Büssing περιέλαβε τοὺς ἡμικίονες καὶ τὰ τέταρτα κίωνων τοῦ προθαλάμου σὲ σχετικὴ μελέτη του⁶ (πρβλ. καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 64). Γιὰ γλυπτὰ κ.λ. τοῦ Δίου ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, 267 κ.έ., 287 καὶ 297. Ἐπιγραφές, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

138. Κ α τ ε ρ ῖ ν η - Κ α λ λ ι θ έ α. Μὲ τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 138, πρβλ. τώρα τὴν Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁷. Νέες παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα, καταγραφὴ τῶν ἀποκτημάτων τῆς Συλλογῆς στὴν Κατερίνη κ.λ. ἀναφέρονται στὶς νεώτερες Ἐκθέσεις⁸.

Ἡ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα δὲν ἐπέτρεψε τὴ διερεύνηση ἀρχαίων, ποὺ τὰ διαπιστώσαμε μετὰ τὴν καταστροφὴ τους στὸ κτῆμα Μιχαηλίδου πρὸς ΒΑ τῆς Κατερίνης. Οἱ δημοσιευόμενες ἐδῶ εἰκόνας θὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῆς καταστροφῆς ποὺ ἐγίνε μὲ μηχανικοὺς ἐκσκαφεῖς. Ἐμειναν παραμερισμένα σὲ σωροὺς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ἐπιτάφια πιθανῶς μνημεῖα (πίν. 195α-β), τῶν ὁποίων λείψανα ἀπέμειναν καὶ στὰ τοιχώματα τοῦ σκάμματος (πίν. 196α, δεξιὰ, καὶ 196β), ὅπου παρατηρήσαμε καὶ ἐν μέρει καθάρισαμε νεκρικό θάλαμο. Στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ σκάμματος (πίν. 196α, ἀριστερά), εἶδαμε δια-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 339 κ.έ. καὶ 341 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7, 340 κ.έ. καὶ 344 κ.έ., καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1060, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23, καὶ 1969-1970, σ. 70.

3. Bull. Épigra. 1969, ἀριθ. 359 (καὶ 360).

4. «Hamburger Beiträge zur Numismatik», τ. 22/23, 1968/69 (1972), σ. 787.

5. J. Boardman, Travelling Rugs, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 143.

6. H. Büssing, Die Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 33, 61 καὶ 63.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

τηρημένα ακόμη λείψανα κεραμεικού κλιβάνου: στήλες με κεραμίδια και μαύρα χρώματα μεταξύ τους (πίν. 197a-β). Άτυχώς κατά την ημέρα της επισκέψεώς μας δεν είχαμε τόν καιρό νά πάρουμε πληρέστερα στοιχεία και ή έρευνα πού προγραμματίσαμε δεν έγινε, γιατί μεσολάβησε ή «μετάθεση» στην Πάτρα.

Στήλη από τὸ Κίτρος στη συλλογή της Κατερίνης ιδέ στο πρώτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, και νόμισμα, αὐτ., σ. 335. Νομίσματα από την Καλλιθέα αναφέρονται σὲ Ἐκθεση της Ἐφορείας¹.

138a. Κορινός, Ἄγιος Ἰωάννης. Ὁ παλαιὸς δρόμος Θεσσαλονίκης - Κατερίνης ἄφηνε ἀριστερά, πρὸς Ἄνατολάς, τοὺς τύμβους τοῦ Κορινοῦ. Τώρα ή νέα ἐθνική ὁδὸς περνάει ἀνάμεσα στοὺς δύο τύμβους ἔχοντας ἀριστερά μόνον τὸν ἐρευνημένο ἀπὸ τὸν L. Heuzey, πού μετέφερε στοὺς Λοῦβρο μαρμάρινα μέλη του.—Γιὰ τὰ πεδία της μάχης της Πύδνας ιδέ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

139. Ὀλυμπος. Τὰ εὐρήματα στὴν κορυφή τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου πέρασαν στὴ διεθνή βιβλιογραφία ἀντλημένα ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίον (πρβλ. Χρονικά μας 1966-1967, ἀριθ. 139). Καταχωρίζονται στοὺς Χρονικὸ της Miriam Ervin², κάτω ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ τίτλο Thessaly, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα εἶναι στοὺς Μουσεῖο της Θεσσαλονίκης. Καταχωρίζοντας στοὺς δικὸ τους Χρονικὸ τὴ μελέτη τὸν Β. Κυριαζοπούλου - Γ. Λιβαδά οἱ J. και L. Robert διαβάζουν ἀπὸ τὴν εἰκόνα, *Λεόντατος Ἄνδρο-*, στοὺς δυσανάγνωστο πρῶτο στίχο της ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 2, και κάνουν ἄλλες λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις³. Τὰ εὐρήματα πέρασαν και στοὺς ἄρθρο της ἐπιτομῆς Γερμανικῆς ἐγκυκλοπαίδειας Pauly⁴ με παραπομπή στοὺς ΑΔ 22, 1967, σ. 6 κ.έ.

Ὁ Rainer Spieker ἀναλύει και ὑπομνηματίζει τοὺς στίχους της Ὀδυσσεΐας, ὅπου περιγράφεται ὁ Ὀλυμπος ἀμέσως με τὴν ἐπιστροφή της Ἀθηναῶς ἀπὸ τὴ Νῆσο τῶν Φαιάκων: *Ἢ μὲν ... ζούρη*⁵. Κάνει ἐπίσης γενικώτερη

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

2. News Letter from Greece, AJA, τ. 73 (1969), σ. 351 κ.έ.

3. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 323.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 292 κ.έ.

5. R a i n e r S p i e k e r, Die Beschreibung des Olympos (Hom. Od. ζ. 41-47), «Hermes» τ. 97 (1969), σ. 136 κ.έ. Οἱ στίχοι στὴ μετάφραση τοῦ Ἐφταλιότη εἶναι:

«Ἀὐτὰ σάν εἶπε, μίσηψε ή θεὰ ή γαλιανομάτα
στον Ὀλυμπο, πού τῶν θεῶν εἶναι ή καθέδρα στέρια,
τί μήτε ἀνέμοι τὴ φυσοῦν, μήτε βροχή τὴ δέρνει,
και μήτε χιόνι ἀγγίζει την, παρά καθάριο ἄγερν
ἀπλώνεται ἀσυννέφιαστο, και φῶς λευκὸ τὴ λούζει

θεώρηση τῆς εἰκόνας τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια, καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀθανάτων ἐκεῖ.

Ὁ Bruno Helly¹, μὲ ἀφορμὴ νομίσματα τῶν Γόννων τῆς Θεσσαλίας, ποὺ ἔχουν στῆ μιὰ ὄψη τους λιοντάρια, πραγματεύεται τὶς πληροφορίες ἀρχαίων συγγραφέων (Ἡρόδοτος, Ξενοφῶν, Ἀριστοτέλης, Πausανίας) γιὰ τὴν παρουσία λιονταριῶν στὰ βουνὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα στὸν Ὀλυμπο. Οἱ πληροφορίες ἀναφέρονται στοὺς χρόνους μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπου τοποθετοῦνται καὶ τὰ νομίσματα τῶν Γόννων. Τὸ ἄρθρο περιέχει καὶ γιὰ τὴ Μακεδονία πληροφορίες καὶ σκέψεις. Συζητοῦνται π.χ. τὰ χωρία τοῦ Pausanias 9,40, 8-9 καὶ 6,5, 4-6 μὲ προσαγωγή σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν. Πρβλ. τὰ μαρμάρινα λιοντάρια στὰ γειτονικὰ Πιέρια, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 141α.

Λίγες πληροφορίες γιὰ τὸν Ὀλυμπο, φωτογραφία του ἀπὸ ἀέρος καὶ ἄλλη τῶν Τεμπῶν ἀπὸ Δ πρὸς τὴν ἐξοδο τοῦ Πηνηιοῦ, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους².

140. Πύδνα. Δώσαμε περιληπτικὰ τὴν τοπογραφία τῆς μάχης τῆς Πύδνας κατὰ τὸν W. Kendrick Pritchett (ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136). Ὁ ἴδιος περιγράφει τὴ μάχη μὲ βάση τὸν Πλούταρχο καὶ τὸ Λίβιο κυρίως. Μιά περιληψὴ τῆς ἐπιγραφῆς του δίνομε ἐδῶ:

Ὁ Περσεὺς εἶχε ὀχυρώσει τὸ 169 π.Χ. τὴ θέση του στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς χαράδρας τοῦ ποταμοῦ Ἐπειοῦ (Μαυρόλογγου): *ἐπὶ χωρίων οὐδαμῶθεν προσαγωγῆν ἐχόντων καὶ πανταχόθεν ὑπ' αὐτοῦ* (τοῦ Περσεῦς δηλ.) *διαπεφραγμένων ἐρύμασι καὶ προτειγίμασι ξυλίνοις* (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 13,5). Ὁ Περσεὺς παρέταξεν ἐκεῖ 4.000 ἵππεῖς καὶ 40.000 πεζοὺς. Ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς ἀριθμοῦσε 38.000 συνολικὰ.

Γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν κατὰ μέτωπο ἐπίθεση ὁ Αἰμίλιος Παῦλος κατέφυγε σὲ τέχνασμα. Ἐστειλε ἓνα ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Σκιπίωνα Νασικῶν στὸ Ἡράκλειον (παρὰ τὸν Πλαταμόνα), δῆθεν γιὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦν σὲ πλοῖα γιὰ ἐπίθεση κατὰ τῶν ἀκτῶν. Ἄλλ' ὁ Σκιπίων μὲ ὀδηγούς δύο Περραιβοὺς, νύχτα, πῆρε ἀντίθετη κατεύθυνση.

Συνήθως γίνεται δεκτὸν ὅτι ὁ Σκιπίων διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, τοῦ Τυρνάβου, τῆς Μελοῦνας καὶ τῆς Ἐλασσόνας ἔφθασε στὸ Πύθιον, τρία

κεῖ μέσα αἰῶνια χαίρονται οἱ ἀθάνατοι. Ἐκεῖ πῆγε,
τῆς κόρης σάνε μίλησε ἢ θεὰ ἢ γαλανομάτα».

Εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ὀλύμπου, ποὺ τὴ χαίρειται πάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα, ὅποιος ταξιδεῦει μὲ τὸ ἀεροπλάνο Θεσσαλονικῆ-Ἰωάννινα, ἂν εἶναι τυχερὸς νὰ ἔχῃ κατάλληλες ἀτμοσφαιρικὲς καὶ ἄλλες συνθήκες. Ἀληθινὰ εἰκόνα οὐράνιας, θείας μακαριότητος!

1. B r u n o H e l l y, Des lions dans l'Olympe! REA, τ. 70 (1968), σ. 271 κ.έ.

2. IEE, τ. Α', σ. 10 καὶ 17, εἰκ. σ. 22-23 καὶ σ. 24-25.

χιλιόμετρα νοτίως του Κοκκινοπηλού. 'Αλλ' ό Ρ. ύποστηρίζει ότι ό Σκιπίων άκολούθησε συντομότερο δρόμο. 'Αλλού, AJA 65, 1961, σ. 369 κ.έ., ό Ρ. έδειξεν ότι και ό Ξέρξης είχε χρησιμοποιήσει τμήμα του δρομολογίου αυτού άπό τη Σκοτίνα της Πιερίας ως τους Γόννους της Θεσσαλίας. 'Ο Σκιπίων δηλαδή άπό τη Σκοτίνα κατευθύνθηκε πρός Καλλιπεύκη Τιρνάβου και Καρυά 'Ελασσόνος (εικ. 51) και κυκλώνοντας τον 'Όλυμπο αϊφνιδιαστικά έφθασε στο Πύθιον άπειλώντας τά νώτα του Περσέως, πού αναγκάστηκε νά εγκαταλείψει τις άπρόσβλητες θέσεις του και νά όπισθοχωρήσει «πρός της Πύδνης». Αυτό δέν έννοείται «πρός των τειχών» της πόλεως, αλλά πρός των όριών της και ό Ρ. δέχεται ως όριο της τό Μαυρονέρι.

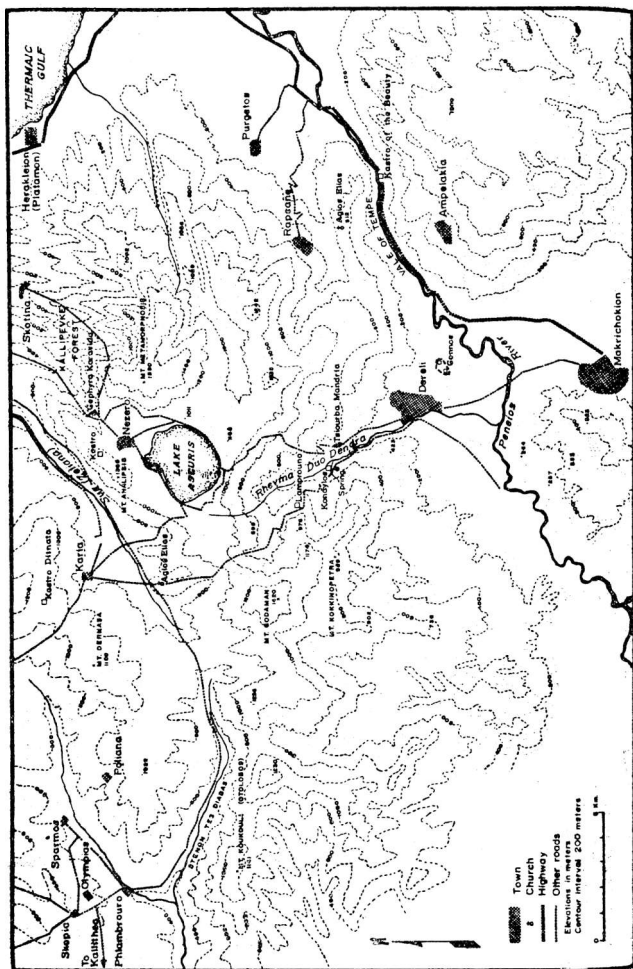
'Ο Κρομαγερ ύποθέτει και ό Ρ. δέχεται ότι τό ύψωμα της Κουντουριώτισσας με ύψόμετρο 199 μ. πρός τά ΒΑ του χωριού (σ. 162) ταιριάζει για όφεικτηρία των Ρωμαίων. 'Από εκεί ό Αϊμίλιος άντίκρυσε τον έχθρο, *είδε την παράταξιν τό πλῆθος θανμάσας και κατέβανε κατά του έχθρου*. Μιά νύχτα έμειναν έτσι άντικρυστά οί άντίπαλοι. Οί Μακεδόνες, όπως είπαμε, 4.000 πεζοί και 4.000 ίππεις. Οί Ρωμαίοι ύπολογίζονται σε 33.400 πεζούς και 4.200 ίππεις, με 22 έλέφαντες.

Κατά την πρώτη έπίθεση των Μακεδόνων (μετά τό γνωστό έπεισόδιο του ίππου) οί Ρωμαίοι ύποχώρησαν «πρός όρος τό καλούμενον 'Ολόκρον». Και αυτό ταυτίζεται πρός τό ύψωμα, πού αναφέραμε, πρός ΒΑ της Κουντουριώτισσας. 'Αλλά με την τελική νίκη των Ρωμαίων σκοτώθηκαν 20.000 Μακεδόνες και 10.000 πιάσθηκαν αιχμάλωτοι¹. Αυτό ήταν τό Βατερλώ της Μακεδονικής δυνάμεως και γενικότερα του 'Ελληνισμού.

Στά περιστατικά της μάχης αναφέρεται ή δημοσιευμένη όμιλία του καθηγητού Θ. Χ. Σαδικάκη (ιδε και πρώτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 249 κ.έ.). Στην πρώτη ή ιστορία της Πύδνας αναφέρθηκε ό C. Edson² και στην πολιορκία της πόλεως κατά τό Σεπτέμβριο 433/2 π.Χ. ό Wesley E. Thompson, άνωτ., ύπ' άριθ. 124. 'Ιδε και τό πρώτο Μέρος των Χρονικών, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258 και 264.

1. 'Η βιβλιοκρισία, Class. Phil., τ. 65 (1970), σ. 279 κ.έ. (Stewart Irvin Oost) δέν προσθέτει στά δικά μας ένδιαφέροντα. Παρατηρώ ότι ό Pritchett άδικα κατηγορεί τον Κοτζιά πώς δίνει δυό όνόματα στο ποτάμι του Λιτοχώρου: άλλος ό Μαυρόλογγος (τό ποτάμι) και άλλο πράγμα ό «Βάλτος» (όνομα και πράγμα) πού σχηματίζεται άπό τό ποτάμι στις έκβολές του κοντά. 'Εξ άλλου ό J. M. R. Cormack σε πρόσφατη δημοσίευση έπιγραφής (Mélanges G. Daux, 1974, σ. 51 κ.έ., ιδίως σ. 55) τοποθετεί την Πύδνα παρά τά 'Αλώνια, 4 χλμ. πρός ΒΔ του Κίτρου. Πρβλ. και G. A. L e h m a n n, Die Endphase des Perseuskrieges im Augenzeugenbericht des P. Cornelius Scipio Nasica, Festschr. F. Altheim, όπου «είσι τό λιο ν» του Νασικά «πρός τινά των βασιλέων», τό όποιο αναφέρεται στην κυκλωτική πορεία του Νασικά διά του κάτω 'Όλύμπου.

2. «'Αρχαία Μακεδονία», σ. 24 και σημ. 38.

Εἰκ. 51. Οἱ κινήσεις τοῦ Σκεπτικισμοῦ Ναυσικά στὴν περὶ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου
κατὰ τὸν W. Kendrick Pritchett (140)

140α. Κίτρος. Στήλη από τὸ Κίτρος, στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 136 καὶ 140.

141. Ρητίνη. Ὁ θησαυρὸς τῶν χαλκῶν (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 141) ἀναφέρεται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀντλοῦν οἱ ξένοι. Στὴν Chronique εἰκονίζονται ὁ κοῦρος, ὁ Ἔρωσ καὶ ὁ Ἡρακλῆς². Ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος στὶς λεζάντες τῶν πινάκων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, παρασυρμένος ὁ P. Fraser γράφει Rytine, μνημονεύει τὰ χάλκινα εὐρήματα τοῦ 1967 καὶ εἰκονίζει τὸν κοῦρο σὲ πρόσθια καὶ ὀπίσθια ὄψη³. — Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ρητίνης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Χρονικά 14, 1974, σ. 297, 327 καὶ 330.

141α. Μηλέα. Σημαντικὲς ἀρχαιότητες διατηροῦνται στὴν ἐπιφάνεια γύρω ἀπὸ ἐξωκκλήσι μεταξὺ Μηλιάς καὶ Καρυῶν: περίβολος τείχους, ρωμαϊκὴ ἐπιγραφή κάτω ἀπὸ τὸ «εἰκόνισμα»⁴, θραύσματα θωρακίων παλαιοχριστιανικῶν, ὄστρακα καὶ δυὸ μαρμάρινα λιοντάρια (πίν. 198α-β). Ἕνας θαυμάσιος τόπος γιὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ χῶρο τῶν Πιερίδων Μουσῶν.

141β. Μοσχοχώρι ἢ Μοσχοπόταμος: Ἐνεπίγραφη πλάκα στὴ θέση Καρβουναριὲς Μοσχοχωρίου ἔχει ἀναφερθῆ στὴν Ἐφορεία⁵, ἀλλὰ τώρα βλέπω, δὲν ὑπάρχει Μοσχοχώρι στὸ Νομὸ Πιερίας, ἀλλὰ Μοσχοπόταμος.

142. Λόφος. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 142, πρβλ. τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁶. Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς περιοχῆς ἔχουν κατατεθῆ στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου⁷. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

143. Κουντουριώτισσα. Ἐπιγραφή, ἀπὸ πολὺ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, σχολιάζεται τώρα στὸ SEG⁸. Ἄλλες τρεῖς πραγματεύεται ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

144. Ρυάκια. Μνεῖα τοῦ χάλκινου πορτραίτου, μὲ ὀλοσέλιδη εἰκόνα σὲ πίνακα ἐκτὸς κειμένου, γίνεται στὴν Chronique, καὶ ὁ G. Daux σωστά

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340 καὶ πίν. 285α-β καὶ 286α-δ.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1071, εἰκ. 399-404.

3. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 20, εἰκ. 35.

4. «Ἐγχρωμὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆ», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 56, κάτω ἄριστερά.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 405.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 478.

παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Ρυάκια ὄχι Ρυάκι¹. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρους αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 256 καὶ 322.

144α. Ἐ λ α φ ο ς. Πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινο νόμισμα καὶ ἱατρικὸ ἐργαλεῖο κατατέθηκαν στὴ Συλλογὴ Κατερίνης².

145. Σ φ ε ν δ ἄ μ ι ο ν. Στὴ θέση Προφήτης Ἡλίας παρατηρήθηκαν καὶ εἶναι τώρα στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφή (μέγ. μήκος 1,08 μ., μέγ. πλ. 0,52 μ., μέγ. πάχος 0,26 μ.)³. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

146. Μ ε θ ὠ ν η. Γιὰ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς Μεθώνης ἰδὲ παρατηρήσεις τοῦ C. Edson⁴. Νομίσματα ἀπὸ τὴν τωρινὴ Μεθώνη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974 σ. 337.

147. Αἰ γ ἰ ν ι ο ν, Π α λ ι ἄ μ π ε λ α, Κ ο λ ι ν δ ρ ὸ ς κ α ἰ δ ι ἄ φ ο ρ α.

Τμῆμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἀπὸ τὸ Αἰγίνιον περισυνέλεξε ὁ ἑκτακτὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέας Γιώτας στὴ Συλλογὴ τῆς Κατερίνης⁵. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἶναι, μάλιστα κατὰ τὰ ἀνώτερα μέρη, κτισμένος μὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ (πίν. 199β) μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρινα μέλη (πίν. 199α)⁶.

Ἀπὸ τὰ Π α λ ι ἄ μ π ε λ α ἤλθαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης διάφορα προϊστορικὰ εὐρήματα⁷. Συνέλεξε καὶ ἐγὼ ὄστρακα, τμῆμα εἰδωλίου κ.λ. στὴν ἴδια θέση, στὸ σχολικὸ ἀγρό, ὅπου ἐκτείνονται λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρους τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 330.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ δημοσίευσε ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136, ἀπὸ Ἅγιο Ἰωάννη, Λαγόρραχη, Νέα Ἐφεσο κ.λ., εἶναι καὶ δυὸ ἀπὸ τὸν Κολινδρό, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀναθηματικὴ: *Ἡλιοφῶν Λιονύσω δῶρον*.

1. Chron. 1967, σ. 886, σημ. 1, καὶ πίν. 28. Χρειάζεται πράγματι προσοχὴ στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνεύθυνα δηλώνονται καὶ χωρὶς ἐξακρίβωση καταχωρίζονται σὲ Εὐρετήρια κ.τ.τ., ὅθεν περνοῦν καὶ στὶς δημοσιεύσεις.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ.

4. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 24, σημ. 38.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. Πρβλ. καὶ ΑΔ, ἔ.ἀ.

7. ΑΔ, ἔ.ἀ.

Γ'. ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

148. Ἡμαθία, γενικά. Οἱ E. S. F. Gow - D. L. Page¹ θεωροῦν Ἡμαθία τὸ τμήμα μεταξύ Ἀλιάκμονος καὶ Ἀξιτοῦ, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὴν Πέλλα. Παραπέμπουν εἰς Πτολ. 3.12.36 καὶ RE 5,2.480. Παρατηροῦν ὅτι σὲ ὕστερους χρόνους (καὶ στοὺς χρόνους τῆς Ἀνθολογίας) Ἡμαθία σήμαινε γενικά τὴ Μακεδονία. Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 239 κ.έ. κ.ά. Σχετικὸ καὶ τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσωλῆνες τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Πέλλας Ἡμα(θίας), *Balkan Studies*, 4, 1, 1963, σ. 169.

Στὸ χρήσιμο Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Ἡμαθίας² ὑπάρχουν πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὶς ἀρχαιότητες τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ. Μακάρι νὰ εἶχαμε γιὰ ὄλες τὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος μιὰ τέτοια ἐκλαίκευτικὴ ἐκδόση προσεγμένη, ὅσο δὲν εἶναι δυστυχῶς οἱ ὅμοιες ἐκδόσεις τῶν ἄλλων Νομῶν.

Στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἰδὲ γιὰ τὰ προϊστορικὰ τῆς περιοχῆς (σ. 232 κ.έ), γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία (σ. 239 κ.έ., 283, 284 καὶ 285), γιὰ τὸν Ἀλιάκμονα (σ. 282) κ.λ. Ἰδὲ καὶ κατωτέρω, στοὺς τόπους.

ΒΕΡΟΙΑ

149. Μουσεῖο. Διάφορα νέα προσκτῆματα τοῦ Μουσείου Βεροίας «ἐκ περισυλλογῆς» κατὰ τὸ 1966 εἶναι μᾶλλον ἀσήμαντα³. Μουσειακὲς ἐργασίες, περισυλλογή, ἐπανεκθεση ἀρχαίων κ.λ. περιλαμβάνονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁴. Ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀντλεῖ τὶς πληροφορίες ἡ *Chronique* τοῦ 1967 γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ 1964⁵ καὶ ὁ G. Daux παρατηρεῖ: «le musée de Véria ... s'enrichit à un rythme rapide et est déjà trop petit pour contenir les objets découverts»⁶.

Ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας, ποὺ καθαρίσθησαν κατὰ τὸ 1968, ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν καὶ ἀλλοῦ, ἰδὲ κατωτέρω, στοὺς τόπους προελεύσεως.

1. Gow - Page, *Hellenistic Epigrams*, τ. II, σ. 12, *The Garland of Philip* κ.λ., τ. II, σ. 7.

2. Ἀπ. Μ. Τζαφεροπούλου, Ἡμαθία, Θεσσαλονίκη 1959.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 33, 325 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 386 καὶ 388.

5. *Chron.* 1967, σ. 886 κ.έ.

6. *Chron.* 1967, σ. 892.

150. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ á. Ὁ «ἀμυγδαλόσχημος διπρόσωπος λίθινος χειροπέλεκυς...», τὸ ἀρχαιότερο παλαιολιθικὸ ἐργαλεῖο, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἑλλάδα, ἡλικίας 100.000 χρόνων περίπου», ἀναφέρεται καὶ εἰκονίζεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους¹.

151. Δ ρ ό μ ο ι. Νέα τμήματα ρωμαϊκῶν δρόμων μέσα στὴν πόλη τῆς Βεροίας ἐπισημάνθηκαν καὶ ἀποκαλύφθηκαν².

152. Κ τ ή ρ ι α. Λείψανα διαφόρων κτηρίων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Ἦρας τοῦ Ἡλ. Λιάκου, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 12 τοῦ Δημ. Μίσια³, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 10 τοῦ Στ. Δέτσκα, τῆς ὁδοῦ Ἑλ. Βενιζέλου τοῦ Χαρ. Ἐλευθεριάδου, στὴ νησίδα τῆς Πλατείας Ἀγ. Ἀντωνίου, σὲ οἰκόπεδο Ἀντ. Μπουλασίκη, λουτρῶν σὲ οἰκόπεδο τοῦ Ἀλ. Κωστάκη⁴, τοῖχος στὴν ὁδὸ Περικλέους, δωρικοὶ κίονες «κατὰ χώραν» (:) σὲ οἰκόπεδο Σαρηγιαννίδη, καὶ ἄλλα σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Μπουλασίκη, σὲ οἰκόπεδα Κωστάκη-Καλογήρου, καὶ σὲ οἰκόπεδο Δασκαλοπούλου-Παπαγεωργίου⁵. Οἱ πολυτίμες αὐτὲς παρατηρήσεις θὰ ἐπαιρναν ὅλη τὴν ἀξία τους, ἂν ὑπῆρχε συνέχεια στὴν ἔρευνα καὶ δὲν ἐναλλάσσονται οἱ Ἐφοροὶ καὶ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων, χρόνο μετὸ χρόνο σχεδόν.

153. Τ á φ ο ι. Στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶, παρουσιάσθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους τάφους τῆς Βεροίας (εἰκ. 52-56). Δυὸ τάφους ἑλληνιστικούς, μὲ καλὰ σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα, περιέλαβε ἀνακοίνωση στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁷. Πολλοὶ τάφοι περιλαμβάνονται ἐπίσης στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας κατὰ τὴν τριετία⁸. Ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὸ προαύλιο τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων προέρχονται ἡ χρυσὴ δανάκη, οἱ λαβῆς καὶ ἡ πόρπη, ποὺ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 200α-β).

1. IEE, τ. Α', σ. 35.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 410, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 320 κ.έ. (οἰκόπεδα Ἀφῶν Θεοδωρίδη. Μιλτ. Μαυρίδη, ἐργασίες ΟΤΕ), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346, ἀριθ. 3-5.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 315 κ.έ., 320, 322 καὶ 324.

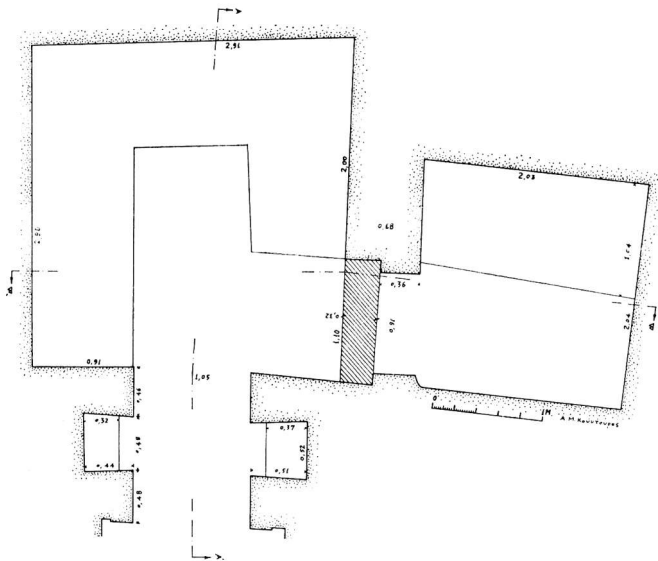
5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 380, 381 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 407 κ.έ. Πρβλ. καὶ Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

7. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 228-235.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 346 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 313, 322 καὶ 323, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379 κ.έ. (οἰκόπεδα Καμαντουμάνη, Θ. Βασιλειάδη, Κ. Φωτιάδου, καὶ ἄλλα στὴν ὁδὸ Ἴωνος καὶ τὴν ὁδὸ Σμύρνης).

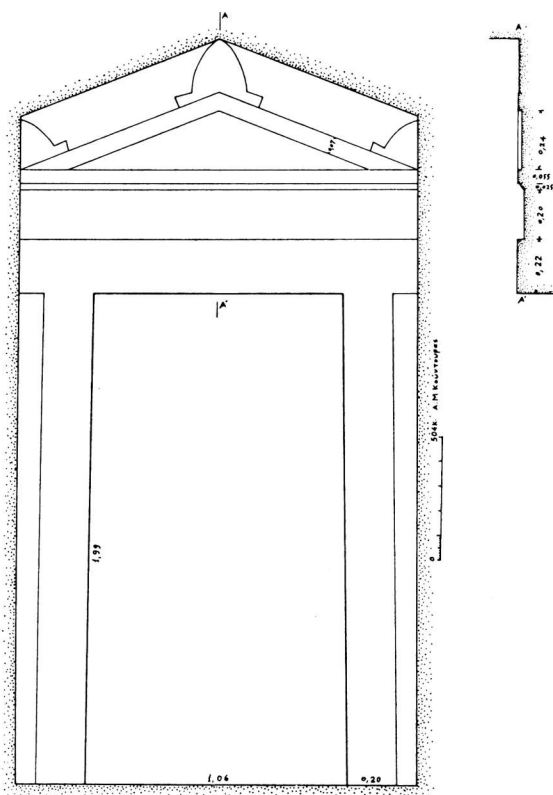
154. Γλυπτά και ἐπιγραφές, Σὲ ἀνακοίνωσή του¹ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βεροίας (Inscriptiones Graecae X), ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack ἔδωσε σύντομο χρονικὸ τῆς εὐρέσεώς των (καὶ τῆς ἀπωλείας πολλῶν), τόνισε τὴν καθυστέρηση τῆς δημοσιεύσεως μερικῶν ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες καὶ κατέταξε σὲ κατηγορίες τὶς 300 περίπου

Εἰκ. 52. Κάτοψη ὑπογείου λαξευτοῦ τάφου στὴ Βέροια (153)

γνωστὲς ἐπιγραφές τῆς Βεροίας. Εἶναι: 24 περίπου ἑλληνιστικῶν χρόνων (βασιλικές ἐπιστολές, μία ἀπελευθερωτικὴ, ὁ γυμνασιαρχικὸς νόμος, ἐπιτύμβιες κ.λ.), 50 τιμητικὲς ρωμαϊκῶν χρόνων, μερικὰ ψηφίσματα, ἀρκετὲς ἀπελευθερωτικὲς, 12 περίπου ἀναθηματικὲς καὶ 10 κατάλογοι ἐφήβων. Ἐπὶ τὶς 150 περίπου ἐπιτύμβιες, περὶ τὶς 10 εἶναι ἔμμετρες. Ὑπάρχουν καὶ 6 ἐπιγραφές μονομάχων. Χρονολογημένες εἶναι 30 περίπου: δύο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, 7 μὲ τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία, 9 μὲ διπλῆ, 5 μὲ ἀκαθόριστη καὶ 7 ἀπὸ τὰ περιεχόμενα (ὀνόματα αὐτοκρατόρων κ.λ.). Ὁ καθηγητὴς Cormack

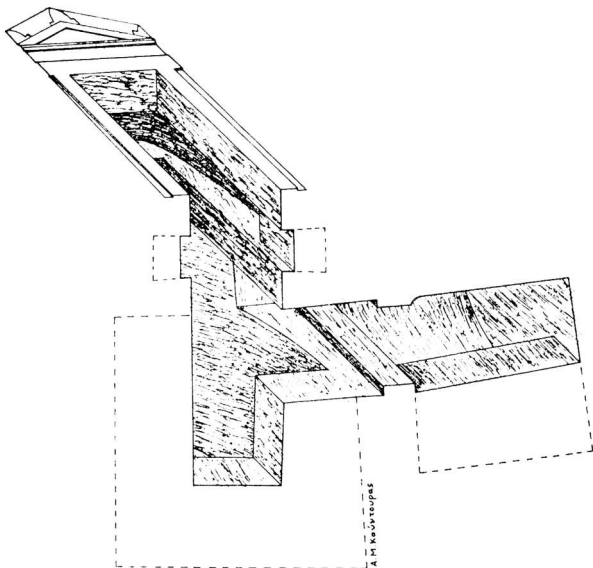
1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 193-198.

Εἰκ. 53. Ἡ πρόσοψη τοῦ λαξευτοῦ τάφου (153)

επίσης διόρθωσε σημεία στο κείμενο ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες. Δυὸ σπουδαιότερες νέες ἐπιγραφές ἀνακοίνωσε στὸ ἴδιο Συμπόσιο ὁ Ἰω. Τουράτσογλου¹.

Νέα γλυπτά κι ἐπιγραφές περιλαμβάνονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας². Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη (πίν. 120α) τοῦ μονομάχου Πεκουλιάρη. Μετεφέρθη ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Μακροχώρι. Οἱ

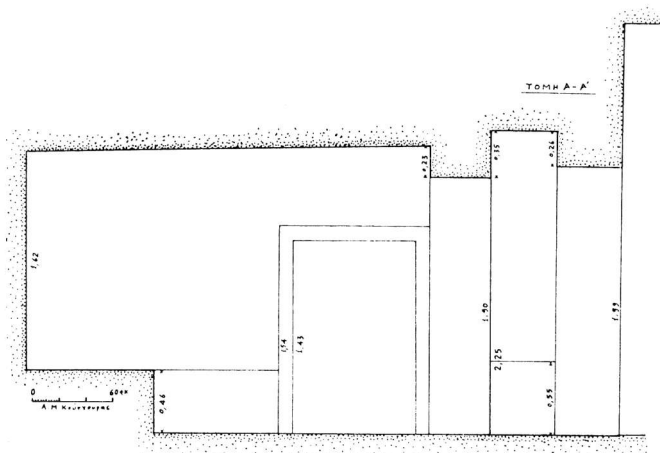
Εἰκ. 54. Ἀξονομετρικὴ ἀπόδοση τοῦ Τάφου (153)

J. καὶ L. Robert παρατηροῦν ὅτι ὁ μονομάχος εἶναι *retiarus*, δικτυβόλος. Τὸ ὄνομά του, Πεκουλιάρις, συνηθισμένο ὄνομα προσώπων ταπεινῆς καταγωγῆς, ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἔνδειξη ὅτι σὲ ἀγώνα πυ(γμῆς) κέρδισε Α' νίκη³.

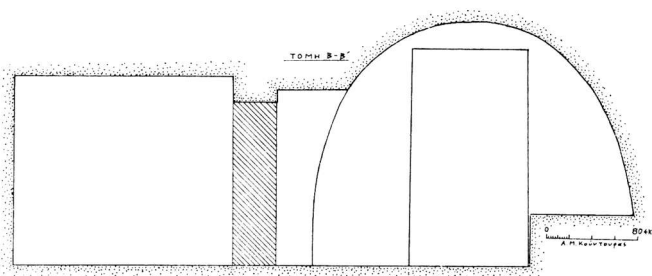
1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 280-290. Παρουσιάστηκαν καὶ στὴν ἑφημερίδα «Φρουρὸς τῆς Ἡμαθίας» τῆς 15.4.1968 (Γ. Ι. Χιονίδης).

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 315 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 385 κ.έ.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 356. Ἡ πρώτη δημοσίευση ἀνήκει στὴν Ἄ. Ἀνδριωμένου καὶ ὄχι στὸν Ἰω. Τουράτσογλου, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ Bull. Épig.

Εἰκ. 55. Τομὴ Α-Α' τοῦ τάφου (153)

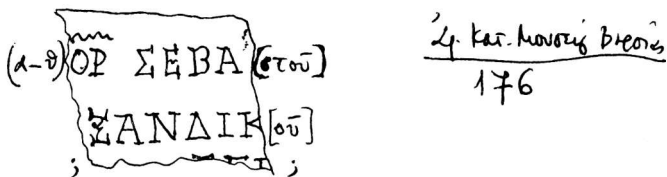

Εἰκ. 56. Τομὴ Β-Β' τοῦ τάφου (153)

Σημαντική είναι η επιγραφή σε «τμήμα μαρμαρίνης στήλης» (:): *Ἡ πόλις Ἡρακλεί Κυναγίδα επισ[τατοῦντος τοῦ δεῖνος]*, ὅπως διορθώνοντας τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς επιγραφῆς συμπληρώνουν οἱ J. καὶ L. Robert σωστά, ἀποδίδοντας τὸ μνημεῖο σε ἑλληνιστικούς χρόνους¹. Εἶναι ἀνάθημα τῆς Βεροίας στὸν Ἡρακλῆ Κυναγίδα, τοῦ ὁποῖου ἡ λατρεία εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπ' ἄλλου (πληρέστερα γιὰ τὸ θέμα, J. N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*, I, Athènes 1954, σ. 227 κ.έ.).

Ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Λαζοχώρι μετεφέρθη βομὸς ἐνεπίγραφος καὶ μιλιάριο², ἐνῶ ὁ ἀνάγλυφος ἀετὸς ἀπὸ τῆ γειτονικῆ ἐπίσης Πατρίδα ἀνήκει πιθανῶς σε παράσταση Διὸς Ὑψίστου³.

Ἐπιγραφὲς ποῦ ἔδωσα σε σύντομες ἀνακοινώσεις ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert⁴. Πολλὲς δημοσιευμένες ἐπιγραφὲς καταχωρίζονται στὸ SEG⁵. Μεταξὺ αὐτῶν (ὑπ' ἀριθ. 502) καὶ τὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα ποῦ δημοσιεύσα (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, πίν. 480στ') με λανθασμένη ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση, ὅπως δέχομαι, ἔπειτα ἀπὸ γράμμα με ἡμερομηνία 6.4.70 τοῦ φίλου Ἰω. Τουράτσογλου, Ἐπιμελητοῦ τότε στὴν Ἐφορεία τῆς Βεροίας. Τὸ λανθασμένο κείμενό μου πέρασε ἀτυχῶς ὄχι μόνο στὸ SEG, ἀλλὰ καὶ στὴν *Chronique*⁶. Ὁ κ. Τουράτσογλου παρατήρησε τὴν τεθλασμένη γραμμὴ πάνω ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα γράμματα καὶ σωστά διαβάζει καὶ συμπληρώνει (εἰκ. 57):

Εἰκ. 57. Συμπλήρωση ἐπιγραφῆς κατὰ Ἰ. Τουράτσογλου (154)

Καὶ παρατηρεῖ: «Ἡ τεθλασμένη γραμμὴ (βέβαιη) δηλώνει ἀσφαλῶς χρονολογία=171 ἕως 179. Δηλαδή, σύμφωνα με τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία

1. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 354, ὅπου γίνεται λάθος στὴν παραπομπὴ στὸ AD (116 et pl. 290 ἀντὶ τοῦ ὄρθου: 146 et pl. 292a). Πρβλ. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 21.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 καὶ πίν. 325γ.

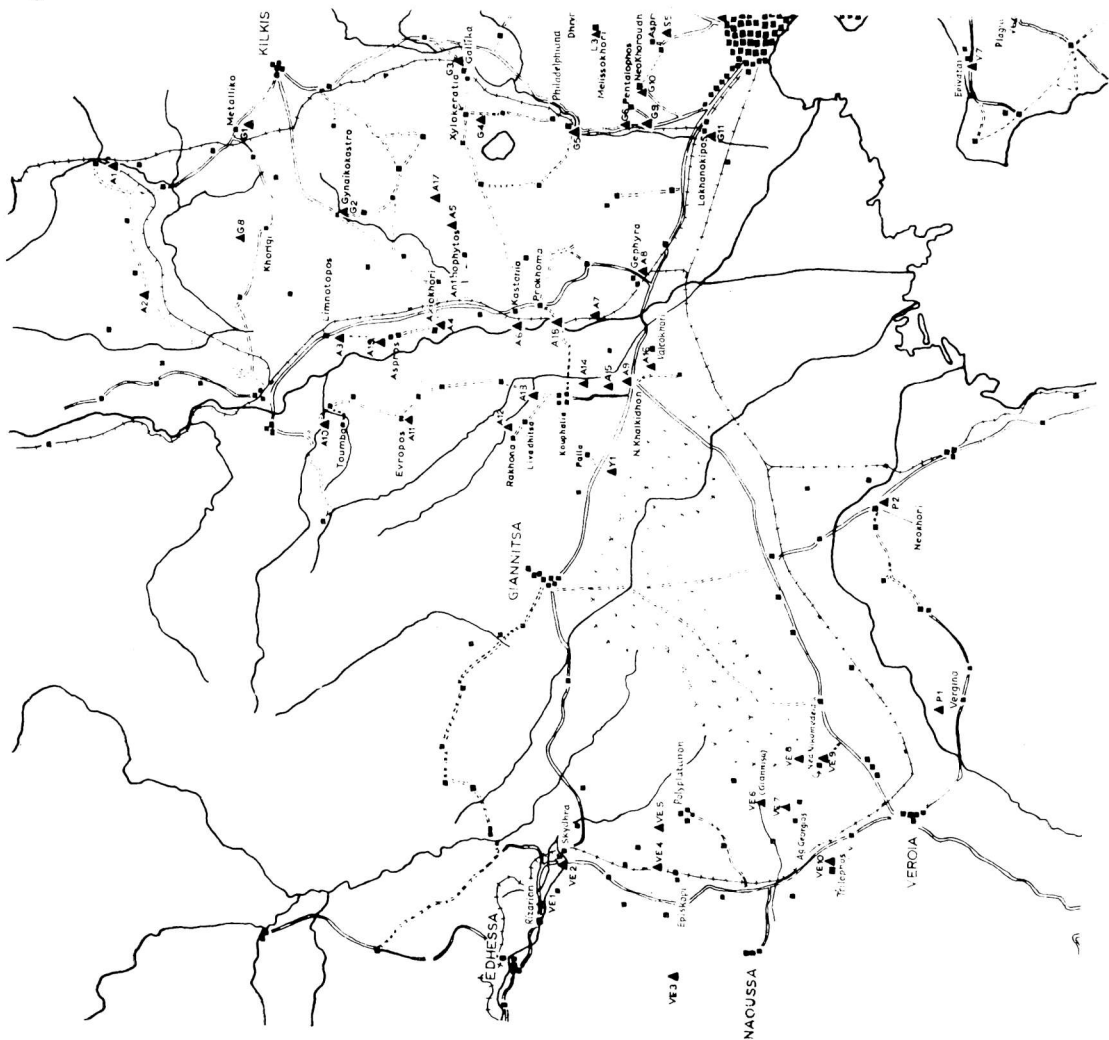
3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 καὶ πίν. 291γ.

4. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 362.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 499-522.

6. Chron. 1967, σ. 886 καὶ εἰκ. 7.

στοιχός χάρτης των παρεμφερότων πινάκων υπ' αριθ. 12 και 13, και των εικόνων υπ' αριθ. 37 και 38 με τις ομάδες προϊστορικών συνοικισμών της Μακεδονίας.

Παρόνθ. πίν. 12. Οι Προϊστορικοί συνοικισμοί της Κεντρικής Μακεδονίας (D. French) (101)

1. Ομάδα Αξιού
  - L5 Περιβόλακι
  - L6 Άσπρος (τούμπα)
  - L7 Σπίρος Α
  - L8 Σπίρος Β
  - L9 Κιβαλάζοι
  - L10 Άγιος Βασίλειος (τούμπα)
  - L11 Σχοζόρι
  - L12 Κριθέα
  - L13 Άσπρος (ελάκκος)
  - L14 Λευκοζόρι
  - L15 Χρυσάνθη
  - L16 Σογός (τούμπα «Ούρδα»)
6. Νιγρίτα
  - N1 Βέρηη
7. Παλαίτιτσια
  - P1 Τούμπα Βεργίνης
  - P2 Νεοζόρι
8. Ομάδα Θεσσαλονίκης
  - S1 «Καλαμαριές» (Άνω Τούμπα)
  - S2 Αμπετί
  - S3 Παλάια
  - S4 άνοιξη
  - S5 Άσπροβουση
  - S6 Άρβιστοζόρι
9. Σιθωνία
  - S11 Άγιος Νικόλαος (Πύργος)
  - S12 Άγιος Νικόλαος (Βερού)
  - S13 Νικήτη
  - S14 Τορώνη
  - S15 Σούκια
10. Ομάδα Βασιλικών
  - V1 Βασιλικά Α
  - V2 Βασιλικά Β
  - V3 Γοα
  - V4 Θέρμη
  - V5 Αιβάδοκι
  - V6 Παγαζόρι II
  - V7 Νέον Επαφίται
  - V8 Γαλάτιστα
  - V9 Βασιλικά Γ
  - V10 Λουτρά Θέρμης
  - V11 Νέα Ρυδιστάς
  - V12 Καρβιά
11. Ομάδα Βερούιας
  - VE1 Ριζόρι
  - VE2 Σκιδέρα
  - VE3 Σπήλιτο Ροδοζορίου
  - VE4 Επισκοπή (Τούμπα Σλάτα)
  - VE5 Πολυλάτanos
  - VE6 Γιαννισα
  - VE7 Άγιος Γεώργιος
  - VE8 Νέα Νικομήδεια I
  - VE9 Νέα Νικομήδεια II
  - VE10 Τρίλοπον
12. Γιαννιτσία
  - Y1 Φίκος

1. Ομάδα Αξιού
  - A1 Κωλύδρια
  - A2 Τσαουστια
  - A3 Λιμότοπος
  - A4 Άξιοζορι
  - A5 Άνθοφτον Α
  - A6 Κιστανιά
  - A7 Δουρμουσλή
  - A8 Γεφύρα
  - A9 Νέα Χαλακιδών
  - A10 Τούμπα Παιονίας
  - A11 Εϊσιπός
  - A12 Τούμπα Ραζώνας
  - A13 Τούμπα Λειβαδιών
  - A14 Τούμπα Κουφάλιον
  - A15 Κουφάλια Α
  - A16 Βατοζόρι
  - A17 Άνθοφτον Β
  - A18 Πιρόζομια
  - A19 Τούμπα Άσπρου
2. Χαλακιδική
  - C1 Άγιος Μάμας
  - C2 Όλυθος
  - C3 Κριτσάκι
  - C4 Μοδιουβουργός,
  - C5 Φυλόγητα
  - C6
3. Ομάδα Γαλακτικού
  - G1 Μεταλίκι
  - G2 Γυναικόκαστρο
  - G3 Γαλλικό
  - G4 Ξυλοκερατιά
  - G5 Φλαδέλασανά (τούμπα)
  - G6 Πεντάλοφος Β
  - G7 άνοιξη
  - G8 Χαρήγιον
  - G9 Πεντάλοφος Α
  - G10 Νεοζορούδια
  - G11 Λαζανακίτιος
4. Κασσυνδρια
  - K1 Νέα Φίκια
  - K2 Άθως
5. Ομάδα Λαγκαδιά
  - L1 Λητή 1
  - L2 Λητή 2
  - L3 Μεζισσοζόρι
  - L4 Αρμούς

Παρένθ. πίν. 13. Οι Προϊστορικοί σιτοκομισμοί τοῦ κομματιοῦ τῆς Χαλκιδικῆς
(D. French), παρ. Ὑπόμνημα, παρένθ. πίν. 12 (101)

ή επιγραφή πρέπει να χρονολογηθῆ ἀπὸ 139/40 ἕως 147/8 μ.Χ., ὅπου ὀδηγοῦν καὶ τὰ γράμματα». "Ὅλα σωστά! Εὐχαριστῶ.

Βάθρο, πὺν κατόπιν ἀνασκαφῆς βρήκα ἐντειχισμένο, τὸ ἀποκάλυψε καὶ τὸ μετέφερα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας (BCH 1960, Chron., σ. 778, εἰκ. 2), τὸ δημοσιεύει ἡ Κ. Ρωμοπούλου, χωρὶς «εὐχαριστῶ»¹. Ἀντίθετα, ὁ Ἰ. Τουράτσουλου δημοσιεύει «κατὰ τὰ εἰωθότα» μιλιάρια τοῦ Μουσείου Βεροίας².

Στὸν *Τύριο* επιγραφῆς τῆς Βεροίας πρβλ. Ο. Masson³ καὶ στὰ *Ἐρμαῖα* τοῦ Γυμνασιαρχικοῦ Νόμου, τὰ Ἐρμαῖα τῆς Χίου⁴.

Ὁ C. C. Vermeule στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορικὴ Τέχνη⁵ ἐξετάζει καὶ εἰκονιστικὰ κεφάλια τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας: τοῦ Κλαυδίου (σ. 43 καὶ 387) καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (σ. 299 καὶ 399).

155. Διὰ φ ο ρ α. Στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴ Βέροια, γιὰ ἐπιγραφές της (σ. 258 καὶ 274), γιὰ τὴν τέχνη (σ. 263) καὶ τὰ πορτραῖτα (σ. 267 κ.έ.), γιὰ τὰ νομίσματά της (σ. 286) καὶ τὰ εἰδῶλια (σ. 281), ἄρθρο στὴ Δομῆ (σ. 265) καὶ νέο ἄρθρο στὴν Ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης (σ. 285) καὶ μάλιστα γιὰ τὸ Γυμνασιαρχικὸ Νόμο (σ. 296, παρένθ. πίν. 1, πρβλ. σ. 332). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91 (Nörr).

Στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀναφέρονται ποικίλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Βεροίας καὶ τὴν γύρω της περιοχῆ. Προῆλθαν ἀπὸ οἰκόπεδα, ὅπως τῶν Ἀφῶν Καραντουμάνη στὴν ὁδὸ Βενιζέλου 13, τῶν Βελτισίδου-Ἐλευθεριάδου στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως 11-13⁶, κ.ἄ. Βάση μνημειακὴ καὶ πάνω της ἔδρανο μὲ λεοντόποδες βρέθηκε στὴν Κεντρικὴ ὁδὸ, ἀριθ. 197, καὶ μεταφέρθηκε στὸν αὐλόγυρο τοῦ Μουσείου⁷. Διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βρέθηκαν σὲ δευτέρη χρήσι μπρὸστὰ σὲ οἰκόπεδο Ζάχου. Μεταξὺ ὀστράκων ἀπὸ μαγαρικοὺς σκύφους εὐρέθη καὶ κομμάτι μήτρας μὲ ἐπιγραφὴ: *Ὀδυσσεύς*. Λεῖψανα τοίχου ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο Χρήστου Δημοπούλου στὴν ὁδὸ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ Ἐδέσσης⁸. Αὐτὰ κατὰ τὸ 1966. Δημοσιεύθηκαν μὲ καθυστέρηση τὸ 1969.

Κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1968, ἐκτὸς ἄλλων τυχαίων εὐρημάτων, εὐρέθη-

1. ΑΕ, 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 12 κ.έ.

2. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 355.

3. BCH, τ. 83 (1969), σ. 679 κ.έ.

4. BSA, τ. 61 (1966), σ. 206.

5. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1968.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

7. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 10 κ.έ.

8. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 411.

σαν ἀρχιτεκτονικά μέλη διάφορα (ἐπιστύλια, κίονες κ.λ.).¹ Ἐπίσης κατά τὸ 1969 ἐρευνήθηκαν διάφορα λείψανα καὶ περισώθηκαν κινητὰ εὐρήματα. Εἶναι ἀρχιτεκτονικά μέλη, ψηφιδωτὰ, νομίσματα, ἐπιγραφές, τοῖχοι καὶ μέρη τῶν τειχῶν², πού εἶχα ἀποκαλύψει παλαιότερα (ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 218 κ.έ. με σχέδια).

¹ Ἀπὸ τὴν Chronique 1967 ἀντλεῖ καὶ κάνει μνεῖα τῶν ἀνασκαφῶν μου ὁ Henri Metzger στὸ Bull. Archéologique³. Νομίσματα τῆς Βεροίας σὲ ἄρθρο τοῦ S. Franceschi⁴.

² Ἀσπίδες σὲ πύργο, ὅπως σὲ *disiecta membra* τῆς Βεροίας, ἔχομε στὴν Πέργη καὶ ἄλλοῦ⁵.

155β. Μακροχώρι, Ἐργοχώρι, Πατρίς, Λαζοχώρι. Κυκλικὸ κτήριο ἐπισημάνθηκε στὸ Ἐργοχώρι⁶. Ἀπὸ τὸ Μακροχώρι, τὴν Πατρίδα καὶ τὸ Λαζοχώρι, ὄλα χωρὶά γειτονικά τῆς Βεροίας, εὐρήματα στὸ Μουσεῖο τῆς ἰδῆ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 155.

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΣΙΑ

156. Γενικά. Τὸ σημαντικώτερο γεγονός σχετικὰ μὲ τὴ Βεργίνα εἶναι ἡ δημοσίευση τόμου γιὰ τὸ «Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων» (ἰδῆ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 158). Χάλκινο ἀγαλματάκι Πανὸς καὶ χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν τὸ 1966 καὶ εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁷. Θεμέλιο κατασκευῆς καὶ ἄλλα τυχαῖα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967⁸. Εἶναι: στήλη, ξίφος, πόρπες, κοσμήματα, νομίσματα. Χάλκινα εὐρήματα, στήλη, νομίσματα ἀναφέρει ἡ Ἐφορεία ὡς τυχαῖα εὐρήματα ἢ ὡς παραδοθέντα κατὰ τὸ 1968⁹. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ λέβης χάλκινος (πίν. 399δ) ὁμοῖος πρὸς παλαιότερο εὔρημα ἀπὸ τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (κατωτ., ἀριθ. 186α). Στὸ ἴδιο Χρονικὸ ὁ Ἰω. Τουράτσογλου δημοσιεύει νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου¹⁰. Κλιμακώνονται ἀπὸ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο ὡς τὴν ἐποχὴ

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 322 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 90.

4. S. Franceschi, La trouvaille de Verroia, «Bull. du Cercle d'Études Numismatiques», τ. 5, Bruxelles 1968, σ. 55-59 καὶ εἰκόνες.

5. ΑΑ, τ. 1968, σ. 272 (Lanckoronski I, 61, εἰκ. 48, Mansel, Atatürk Konferanslari 1964, εἰκ. 26).

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413. Ἡ Chron. 1968-1969, σ. 1057, ἄπλως παραπέμπει εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), σ. 357-358.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

9. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 327 κ.έ.

10. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 340.

τοῦ Φιλίππου Ε΄ καὶ τοῦ Περσέως, μὲ ἐξαίρεση ἓνα ρωμαϊκὸ νόμισμα 4ου αἰ. μ.Χ. Τυχαῖα εὐρήματα (τάφος; κτήριο, σήραγξ κ.λ.) καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρονται καὶ στὰ πεπραγμένα τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1969¹.

«Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος» στὰ Παλατίτσια ἐγινε μὲ «εἰκοσι στρατιώτας καὶ δύο αὐτοκίνητα» ποὺ διέθεσε τὸ Β΄ Σῶμα Στρατοῦ. Στὴ ράχη Γκριντιά, θέση Βοσκίνα, ἀποκαλύφθηκαν ἔτσι θεμέλια, χαλικοστρωτὸ δάπεδο, δύο στέρνες κ.λ. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐνήργησε ἡ Ἀ. Ἀνδριωμένου. Ἡ θέση εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ παλαιότερα, πρὸ τοῦ 1940, εὐρήματα. Δυτικότερα εὐρέθη ἀκέφαλο μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Τύχης, σωζ. ὕψ. 0,53 μ., ὑστεροελληνιστικὸ. Ἡ γνωστὴ ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες μαρμάρινη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, στὴ Βοσκίνα, κομματιασμένη μετεφέρθη στὴ Βεργίνα².

Στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἀκούσαμε τὴ νέα θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond γιὰ Βεργίνα-Αἰγές³.

Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά» 14, 1974, σ. 266 καὶ 285.

157. Ἀ ν ά κ τ ο ρ ο. Ὅταν, «κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1969, ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Βεροίας προέβη εἰς προσεκτικὸν καθαρισμόν τοῦ ἀνακτόρου... οἱ ἐργάτες τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκάλυψαν τρία μαρμάρινα τεμάχια ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφή: *Ἡρακλῆ Πατρῶν*». Ἐτσι παρουσιάζουν⁴ οἱ ἀνασκαφεῖς τὸ εὑρημα στὴν ἐπιφάνεια τῆς Θόλου, τὸ ὅποιον «ἦτο ἡ πρώτη ἐπιγραφή ἡ ὁποία ἀνευρίσκετο εἰς τὸ ἀνάκτορον» καὶ βέβαια τὸ σπουδαιότερο εὑρημα μετὰ τὰ ἀρχιτεκτονικά. Ἐπ' εὐκαιρία, θυμοῦμαι καλὰ ὅτι σὲ τρία κομμάτια κεραμίδια, κατὰ τὶς πρὸ τοῦ 1940 ἀνασκαφῆς τοῦ Ρωμαίου, εἶχαν παρατηρηθῆ γράμματα, ποὺ τὰ διαβάσαμε: α) ΚΛΕΥ..., β) ΒΑΒΑ..., γ) ΕΠΑΓ... Τί ἀπέγιναν;

Ὅταν, κατὰ τὸ 1969 ἐπίσης, «ἀπεκαλύφθη σχεδὸν πλήρως τὸ νέον κτηριακὸν συγκρότημα πρὸς Δ τοῦ ἀνακτόρου», οἱ ἀνασκαφεῖς διεπίστωσαν ὅτι δὲν εἶναι ἐπέκτασις τοῦ ἀνακτόρου (εἰκ. 58). Τὶς λεπτομέρειες τῆς Πανεπιστημιακῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ συμπληρώνει ὁσονοῦπω τεσσαρεκονταετία ἀπὸ τοῦ 1937, ἀνακοινώνουν οἱ Γ. Μπακαλάκης-Μ. Ἀνδρόνικος στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 386 κ.έ., ΑΕ 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 13 κ.έ.

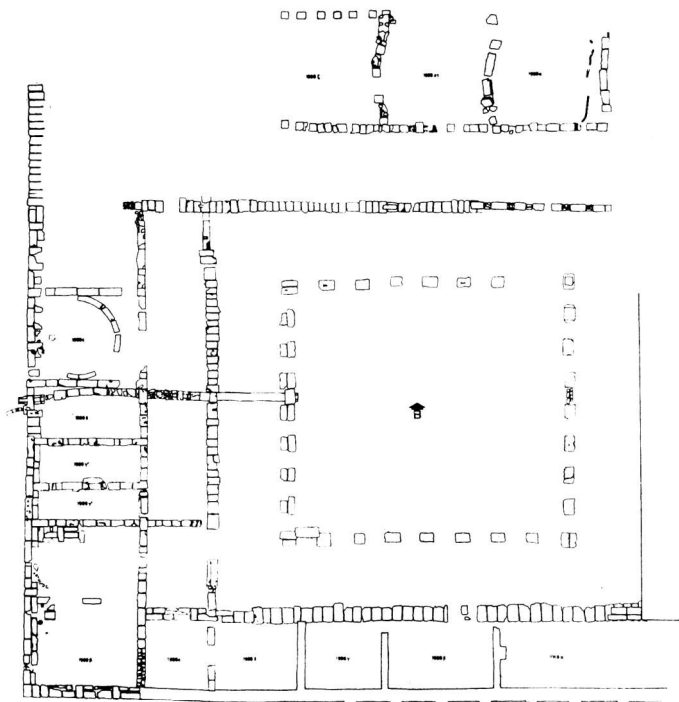
2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 246 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1062.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 89.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 394.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 390 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 336 κ.έ. (ὅπου ἡ παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), εἶναι λανθασμένη). Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057, ὅπου ἀπλῆ παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, 1970-1971, σ. 20.

⁶ Ἀλλὰ τί γίνεται τώρα τὸ «ἀνάκτορον» μὲ τὴ γειτνίαση «τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς

Εικ. 58. Κάτοψη νέας οικίας πλάι στο «ανάκτορο» της Βεργίνας (157)

Εἶναι λυπηρὸ ὅτι ἐκτὸς προσφάτων ἐργασιῶν συντηρήσεως, μόνο τῶν ψηφιδωτῶν μὴ παραστάσεις¹ (τὰ ἄλλα ἀφέθηκαν νὰ καταστραφοῦν), καμιά ἐργασία ἀναστηλώσεως δὲν ἐγίνε, μολονότι ὑπάρχει ἄφθονο καὶ γερὸ (πιὸ γερὸ ἀπὸ τῆς Πέλλας) ὑλικὸ (πίν. 202-204). Τώρα ποὺ ἀσφαλτοστρωμένος δρόμος ἔφθασε ὡς τὸ ἀνακτορο, ἴσως εὐκολυνθῆ καὶ ἡ ἀναστήλωσή του².

Ὁ Hermann Büsing³ σχετικὰ μὲ τὸ ἀνάκτορο παραπέμπει στὸν H. Daumet τοῦ H. d. Esprouy, *Fragments d'architecture antique II* (1905), πίν. 18-20, τὸ ὁποῖο δὲν ξέρω. Περιλαμβάνει στὴ μελέτη του τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου (σ. 40 κ.έ. καὶ 43) καὶ τοὺς ἀμφικίονες (σ. 52 καὶ 80 καὶ εἰκ. 56-57). Παραπέμπει ὁμως καὶ στὸ λανθασμένο ἄρθρο τοῦ A. Bisi στὴν EAA V, 850, Palatitza, πρβλ. καὶ σ. 80. Γιὰ τὴ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Carl Schneider καὶ ἄλλα, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 159 καὶ 158.

158. Νεκροταφεῖο. Ἔχομε τώρα τὸν πρῶτο τόμο γιὰ τὴ Βεργίνα, ποὺ εἶναι ἡ τελικὴ δημοσίευση 35 τύμβων τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου⁴. Ἡ ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Μακεδονία δὲν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ χαρῶ τὴ «Βεργίνα I» κοντὰ στὸν τόπο ἢ μαζί μὲ τὰ πράγματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ μεταξὺ δημοσιεύθηκαν βιβλιοκρισίες⁵, ποὺ ἀφήνουν λίγα περιθώρια γιὰ παρατηρήσεις, μάλιστα τόσο καθυστερημένες. Σημειῶνω μερικὲς, ποὺ μπορεῖ νὰ κάμῃ μόνον ἓνας ποὺ ξέρεῖ ἀπὸ κοντὰ πρόσωπα καὶ πράγματα:

Σ. στ'. «Τὰ σχέδια τῶν ταφῶν καὶ τῶν τύμβων ἐγένοντο, ἐπὶ τῇ βάσει προχεῖρων ἰδικῶν μου σχεδιογραφημάτων» μακριὰ ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπὸ διάφορους σχεδιαστάς πολὺ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴ σχηματικότητα καὶ τὰ κενὰ, ποὺ κάνουν μόνον ἐπιζημιους γιὰ τὴ χρῆση τοῦ βιβλίου τοὺς δυσανάλογα μεγάλους παρένθετους πίνακες, ἐνῶ καὶ τὰ σχέδια δὲν θὰ ἔχαναν⁶ καὶ τὸ βιβλίο θὰ ἦταν πιὸ εὐχρη-

ἀνασκαφῆς 1968/1969 νέας οἰκίας»; Πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 458, σχετικὴ μὲ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. A. Tomlinson («Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 313 κ.έ.).

1. Γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲ τὸ πρῶτο Μέρος, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 265.

2. Ἄν ποτε ἐνδιαφεροῦν καὶ γι' αὐτὰ οἱ Ἀρχαιολογικοὶ Σύμβουλοι.

3. Ἐ.ά.

4. Μαν. Ἀνδρονίκου, Βεργίνα I, Τὸ Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων, Ἀθῆναι 1969, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 62.

5. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24 (P. Fraser, ἀλλὰ ὁ Ρωμαῖος δὲν εἶχε σκάψει στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο), «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye), AJA, τ. 75 (1971), σ. 98 κ.έ. (Keith De Vries) κ.ά.

6. Ὅπως ἐγίνε μὲ τὴν ὑπερβολικὴ σμίκρυνση τῶν δικῶν μου στὸ ΑΔ, ἔ.ά.

στο μέ τὰ σχέδια ὄλων σχεδόν τῶν τύμβων σέ εἰκόνες ἐντός κειμένου, ὅπως π.χ. οἱ εἰκ. 2 καὶ 9. Τὸ χειρότερο: κλονίζουσι τὴν ἐμπιστοσύνη στὴν τεκμηρίωση¹.

Σ. στ'-ζ'. Οὕτε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία στὸ σύνολό της οὕτε Ἐφορος τῆς εἰκοσαετίας μνημονεύεται «μετ' εὐχαριστιῶν», ὅπως συνηθίζουν οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἀνασκαφεῖς. Τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ μοναδική, ὅσο θυμοῦμαι, ἐξαίρεση. Μένουμε μόνο μετὰ τὰ παράπονα, μετὰ τὴν «μικρὰν πίστω-σιν» τῆς σελ. ε'.

Ξένος θὰ εἶχε λόγους νὰ γράφῃ ὀνόματα τῶν τόπων μόνον τὰ παλιά, πιθανώτατα ὁμοῦ θὰ πρόσθετε καὶ τὰ νέα, τοῦλάχιστον ὁποιοσδήποτε Ἕλληνας ἀρχαιολόγος. Γράφει ἑλληνικά, γιὰ νὰ διαβαστῆ καὶ ἀπὸ Ἕλληνες, ποὺ ἤδη ἔχουν ξεχάσει πὼς εἶναι τὸ Βάρδινο (κατὰ τοὺς ξένους) ἢ Βάρδενον (παλαιότερα «ἐπισήμως») καὶ ποτὲ Βαρδίνον, ὅπως π.χ. στή σ. 167 κ.ά.². Γιατὶ ὄχι καὶ Λιμνότοπος, ὅπως τὸ ξέρον πλεον οἱ νεώτεροι; Ποιὸς θυμᾶται πιά τὰ Καιλάρια; Ὅλοι λέμε Πτολεμαῖδα. Γιὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους χρειάζεται, ὅπως γιὰ ὅλα, πρῶτα τὸ ἐπίσημο καὶ ἐν χρήσει ὄνομα κι ἔπειτα τὸ ἀρχαιολογικό. Παράδειγμα: Λαμία (Ζητούνη). Ὅπως: Βεργίνα (Μπάρμπες-Κοῦτλες) καὶ ὄχι ἀπλῶς Μπάρμπες ἢ Κοῦτλες. Λίγη τοπογραφία. Ἡ Εἰσαγωγή (σ. 1) ἀρχίζει ἔτσι: «Τὸ χωρίον Βεργίνα κεῖται εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῶν Πιερίων εἰς ἀπόστασιν 12 χλμ. ΝΑ τῆς Βεροίας, 6 χλμ. ἀνατολικῶς τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης!» Γιὰ ποιὰ ἀπόσταση πρόκειται; «Ἐπὶ τοῦ χάρτου» ἢ ὀδική; Ἡ ὀδικὴ πάντως εἶναι 13,250 μ. καὶ αὐθεντία μου εἶναι τὸ ἀρμόδιο Γραφεῖο τῆς Νομαρχίας Ἡμαθίας (Μ. Μαρμαρᾶς)³. Ὑστερα, γιὰ ἄλλες ἐιδικότητες ἴσως μπορεῖ νὰ βοηθῆ ἢ «πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης» μέχρι «τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος». Ἄλλ' ὅταν μιλοῦμε ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἀξιὸς ποταμὸς «διῖστησιν» τὰ τῆς Βεροίας ἀπὸ τὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὅτι ἀπὸ τὸν Ἀξιὸ πρὸς τὴ Θεσσαλονικὴ ὑπάρχει ἄλλο ἓνα ποτάμι, ὁ Ἐχέδωρος ἢ Γαλικός, καὶ ἄλλο ἓνα πρὸς τὴ Βέροια, ὁ Λουδίας. Τὰ ἄλλα εἶναι προχειρότη-

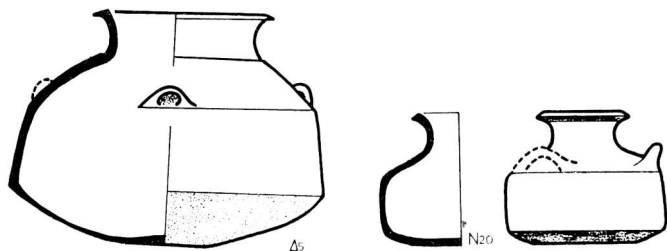
1. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς μας Στρατῆς Πελεκίδης, ὄχι πάντοτε παραδοξολογώντας, ἔλεγε συχνά: «οἱ προϊστορικοὶ τὰ λέν ὅπως θέλουν» ποιὸς μπορεῖ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ». Τὸ ἔλεγε ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν, νομίζω.

2. Ποτὲ ἐπίσης, «Ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας», (σ. 1) ἀντὶ Παλατίτσας (ἢ Παλατίτσης!) ἢ τοῦ ὀρθοῦ (τὰ Παλατίτσια), ποτὲ Τσαουζίτσα (σ. 173 κ.ά.) ἀντὶ Τσαουσίτσα κ.ο.κ. Ἐμεῖς δὲν ἔχομε τὴν ἀνάγκη νὰ μεταγλωττίζομε, ποὺ ἔχουν οἱ ξένοι, ἂν, ὅπως πρέπει, ἀκοῦμε πῶς τὰ λέει ὁ λαὸς μας ἢ ξέρομε ποιὸ εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄνομα. Ἀλλιῶς ἐκβαρβαρίζομε τὰ βαρβαρικά, ποὺ εἶναι ἐκβαρβαρισμένα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

3. Ὁ Ρ ω μ α ἰ ο ς, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθήνα 1951, σ. 5, ἔγραψε: «17 χιλιόμετρα νότιω» τῆς Βέροιας, ἀλλὰ τότε ἦταν μιὰ ἄλλη ἐποχὴ.

τες, ἄν ὄχι ἄγνοια, ὅπως αὐτὴ ποὺ σημείωσα πιὸ πάνω, ὅτι δῆθεν ἡ Πιερία διαρρέεται ὑπὸ παραποτάμων τοῦ ... Ἀλιάκμονος (ἄνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136).

Ἔτσι κλονίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ σὲ ἄλλα καὶ στίς μετρήσεις· πρὸς τὰ ἄπειρα μέτρα στὸ βιβλίο, ποὺ δὲν ἔχει κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγξει. Καὶ λίγα γιὰ τὴν ὄρολογία: Τὰ «μυκηναϊκὰ» (σ. 167 κ.έ., ἐδῶ εἰκ. 59) ἢ «μυκηναϊκοῦ τύπου» ἄγγεια εἶναι «πυξίδες»; Καί, μὲ ποιὰ βάση γίνεται ὁ χωρισμὸς μεταξὺ «σκύφων» καὶ «κρατῆρος» (σ. 168 κ.έ.), «οἰνοχοῶν» καὶ «πρόχου» (σ. 175 κ.έ.); Τῶν «ἀμφορίσκων» (σ. 178 κ.έ.) «χαρακτηριστικῶς εὐρύς»

Εἰκ. 59. «Μυκηναϊκὰ» ἢ «μυκηναϊκοῦ» τύπου ἄγγεια, κατὰ Μ. Ἀνδρόνικον (158)

δὲν εἶναι μόνο ὁ λαιμὸς, ἀλλὰ πιὸ πολὺ τὸ στόμιο, ἀσύνηθες γιὰ ἀμφορέα. Δὲν νοεῖται πάντως ἡ «προχοὴ ὀπισθόμητος» (σ. 194), ἀλλὰ τὸ στόμιο, τὸ χεῖλος, ὁ λαιμὸς, τὸ ἄγγειον ἔστω. Ἡ προχοὴ μπορεῖ λογικὰ νὰ εἶναι μόνο «ἐμπροσθεν τετμημένη», προέχουσα, ἐξέχουσα, πλατεῖα, στενὴ κ.τ.τ.

Ἴδου καὶ ὁ τρόπος χρήσεως τῶν πηγῶν: «Τὴν ἐγκατάστασιν Φρυγῶν ἐν Μακεδονίᾳ μαρτυρεῖ ἡδὴ ὁ Ἡρόδοτος (VI 45)· ὁ Στράβων (VII 330 frg. 25) ἐπιτρέπει νὰ τοὺς τοποθετήσωμεν εἰς τὸ Βέρμιο, ὅπου καὶ οἱ περιφημοὶ κῆποι τοῦ Μίδα, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἡμαθίαν, εἰς περιοχὴν ὄχι μακρὰν κειμένην τῆς Βεργίνας³». Ἡ ὑποσημείωσις 3 παραπέμπει εἰς τὸν Fr. Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, 1930, σ. 24. Οὐδὲν νεώτερον!

Μὲ ἄλματα, ἀπὸ τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ περιοχὴ (Ἡρόδοτος VI. 45), φθάνομε στὸ Βέρμιο μὲ τοὺς κήπους τοῦ Μίδα, γιὰ τοὺς ὁποίους αὐθεντία εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ἡ Ἡμαθία δὲν συζητεῖται ἐνῶ ἀποτελεῖ πρόβλημα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦμε τὸ ποτάμι χωρὶς γέφυρα μολονότι ἀντίκρου εἶναι ἡ Πιερία. Τὸ πρόβλημα: «Ποιοὶ ἦταν οἱ Πίερες» θέλει κάποια γέφυρα, δηλαδὴ κάποια συζήτηση. Ἐνας ποταμὸς κάπου κάποτε «μέγας οὕτω ἐρρῦρη ὥστε τοὺς ἱππέας μὴ οἶσους τε γενέσθαι διαβῆναι» (Ἡρόδ. VIII. 138).

Δὲν διαφωνῶ, ἐννοεῖται, μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεκροὶ τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας εἶναι θρακικὸ φύλο, Φρύγες ἔστω, ὅταν μάλιστα εἰσάγεται μὲ τὴν προκαταβολικὴ ἐπιφύλαξη: «Ἀκόμη περισσότερο ἐπισφαλῆς πρέπει νὰ θεωρηθῆ οἰαδήποτε προσπάθεια ἐθνικοῦ καθορισμοῦ τοῦ φύλου τούτου» (σ. 285). Ἄλλὰ τὰ ἰσχνὰ συμπεράσματα ὁλοκληρώνονται στὴ συνέχεια: «Ἄν τὰ εὐρήματα τοῦ νεκροταφείου¹ φθάνουν μέχρι τοῦ 7ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος, ἄλλα τυχαιὰ εὐρήματα τῆς περιόχης, ἀναγόμενα εἰς τὸν βον καὶ τὸν 5ον αἰῶνα, μαρτυροῦν περὶ τῆς συνεχείας τοῦ ἀδιελίπτως καὶ κατὰ τοὺς «ἱστορικούς» διὰ τὴν Μακεδονίαν χρόνους, ὅτε οἱ Μακεδόνες ἐδημιούργησαν τὸ ἰσχυρὸν κράτος τῶν. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ οἰκισμὸς οὗτος (ποῖός καὶ ποῦ;) ἐγνώρισε νέαν περίοδον ἀκμῆς καὶ μετεβλήθη εἰς πόλιν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου αἰῶνος οἱ Ἀντιγονίδαι προέκριναν τὴν θέσιν αὐτὴν (;) διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἀνακτόρου τῶν εἰς τοὺς πρόποδας ἀκριβῶς τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους. Συνάγεται λοιπὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην φάσιν οἰκισμοῦ (ἢ οἰκισμῶν;), ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας (ποῦ;), ἀναπτυχθεὶς ἀργότερον εἰς λαμπρὰν πόλιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Heuzey ὑποτεθεῖσιν Βάλλαν, ὅπου καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀνήγειραν ἀνακτορον, καὶ ἄλλα πλεῖστα οἰκοδομήματα ὑπῆρχον, τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων ἀναμένουν τὴν ἀρχαιολογικὴν σκαπάνην διὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς».

Ἐκατὸν τόσα χρόνια ἔρευνα προσθέτει ὑποθέσεις ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ ζοῦμε... μὲ τὴν ἐλπίδα.

Στοὺς πίνακες: τί νόημα ἔχουν εἰκόνες ὅπως πίν. 6 Φ, Χ καὶ ἄλλοι, ἂν σκοπὸς εἶναι νὰ δείξουμε τὴ μορφή τῶν τύμβων καὶ ὄχι τοπίο σὲ μιὰ ἐποχὴ τοῦ ἔτους;

Εἶναι τίμιον νὰ διορθῶναι κανεὶς τὸν ἑαυτοῦ (παράδειγμα, σ. 28), ἀλλ' ὄχι νὰ μνημονεύῃ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖο παρέσυρε σὲ λάθος, μὲ ἔμφαση, γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ ἔτσι τὴ θέση του (σ. 254) καὶ ὄχι γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνη τῆς πατρότητος τοῦ λάθους.

Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία, ποῦ δίδεται στὴ σελ. 5, σημ. 4 (μὲ συνέχεια στὴ σελ. 6), πληρέστερη εἶναι στὰ Χρονικά 1951-1965, Μακεδονικά 7, 1967, σ. 325, γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφή, καὶ σελ. 325 κ.έ. γιὰ τὴ σωστικὴ ἀνασκαφή. Μιὰ ἀκόμα παραπομπή, δηλ. στὰ Χρονικά μας, δὲν θὰ ἐβλαπτε.

Μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Βεργίνα I παρέλκει ἴσως ἡ παραπομπὴ στὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Μ. Ἀνδρονικοῦ στὸ «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 168-171.—Γιὰ

1. Τὰ ἄραϊα καὶ τὰ ἐρωτήματα εἶναι δικά μου ὡς τὸ τέλος τῶν εἰσαγωγικῶν.

τό Vergina, Lund 1964, πρβλ. «Revue Belge»¹, καὶ γιὰ τὸ Tetenkult βιβλιοκρισία².

Συχνὰ ἀναφέρεται στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὴ Βεργίνα, παραπέμποντας στὰ δημοσιεύματα τῶν Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα, ὁ Jan Bouzek³.— Σχετικὰ μὲ ξίφη, πόρπες κ.λ. ἰδὲ H. W. Catling⁴. Τὸ χάλκινο ξίφος ἀπὸ τύμβο τῆς Βεργίνας (Χρονικά 1951-1965, πίν. 42β, ΑΔ 17, 1961-1962. Μελέται, σ. 242, πίν. 146α) πρέπει νὰ παραβληθῆ τώρα καὶ πρὸς ξίφος ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία τύπου Naue II⁵.

Κατὰ τὸ 1968, βάσει πρωτοκόλλου μὲ ἡμερομηνία 27.6.1968, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ καθάρισμό, φωτογράφιση, σχεδίαση καὶ μελέτη, σιδερένια, χάλκινα καὶ ἄλλα μικροεργάματα ἀπὸ τὴ «σωστικὴ» ἀνασκαφὴ στὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας (1960-1961, πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 181). Ὁ καθάρισμός ἐγίνε ἀπὸ τὸν τεχνίτη κ. Τζανέτο μὲ τὴν ἐπιβλεψή μου, ἐγίναν ἐπίσης πρόχειρες φωτογραφίες γιὰ τὸν ἔλεγχο κατὰ τὴ διακίνηση τῶν ἀρχαίων στὰ ἐργαστήρια κ.λ., ἀλλὰ δὲν πρόλαβα νὰ κάμω σχέδια καὶ νὰ προχωρήσω στὴ μελέτη πρὶν ἀπὸ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα. Γιὰ τὴν ὥρα δίνω ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς πρόχειρες φωτογραφίες λίγων σιδερένιων ὄπλων (πίν. 205-209α-β) καὶ χάλκινων κοσμημάτων (πίν. 209γ-δ - 211).

Ἰσως δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ δικό μας ἀγκυστροειδὲς LXV AA 169 (Μακεδονικά 7, 1967, σ. 331, σχέδ. 7) μεταλλικὸ εὐρημα, ὁμοίοσχημα πηλίνα εὐρήματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ⁶, ποὺ ὅλα μοιάζουν μὲ ἀγκλιτσεσ τσομπάνικες. Μερικὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἦταν καμωμένα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1969 ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης καὶ προϊστορικὲς ταφές⁷. Στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο ἐγίνε ἀναφορὰ κατ' ἐπανάληψιν στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν τούτων, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 238, 239 κ.ά.

Μὲ τὸν τίτλο Sarissa ὁ Μ. Ἀνδρόνικος⁸ δημοσιεύει κτιστὸ τάφο ἑλλη-

1. «Revue Belge de Philologie», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye).

2. BA Besch., τ. 45 (1970), σ. 203-206 (Maria H. Groothand).

3. Jan Bouzek, Homerisches Griechenland, Praha 1969, σποράδην.

4. BSA, τ. 63 (1968), σ. 101 κ.έ., ὅπου (General Index, σ. 338) τὸ Καλμπάκι, ἢ Καστρίτσα καὶ τὸ Λυκούρεσι κατὰ λάθος σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία (ἀλλοῦ τὸ Καλμπάκι καὶ ἡ Πάργα μὲ τὴν Ἀλβανία, αὐτ. λ. Epirus) καὶ ὁ Φ. Πέτσας γίνεται ἀπροσδόκητα Chr. Petzas! (σ. 101).

5. AAA, τ. 1969, 2, σ. 226 κ.έ.

6. Π.χ. «Israel Exploration Journal», τ. 18 (1968), σ. 46 κ.έ., πίν. 3c, καὶ «Iraq», τ. 11 (1949), σ. 129, No 4 (ποὺ δὲν εἶδα).

7. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 395 κ.έ.

8. BCH, τ. 94 (1970), σ. 91 κ.έ.

νιστικό σχεδόν τετραγώνου κατόψεως, με πλευρές του εσωτερικού περίπου 1,50 μ. και ύψος 1,44 μ. Ὁ τάφος ἀνοίχθηκε σὲ προϊστορικό τύμβο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πολὺ λίγα πράγματα σώθηκαν. Ἐλάχιστα ἔμειναν καὶ ἀπὸ τὸν πρῶτιμο ἑλληνιστικό τάφο. Ὁ πωρόλιθος μετὸ τοῦ κοίλωμα γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τεφροδόχου ἔχει ὅμοιο τοῦ ὀρθογώνιου πωρόλιθο, ἐπίσης κονιαμένο, τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων (Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 174, ἀριθ. 3 καὶ σχέδ. 39γ). Ἡ μορφή τῆς «fosse... bizarre» δὲν δείχνεται μετὰ πληρότητα σὲ σχέδια. Ὁ τάφος, μετὰ μαρτυρίες τὰ εὐρήματα τῆς πυρᾶς ἄλλου τάφου τῆς Βεργίνας καὶ τὸν κρατήρα τοῦ Δερβενιοῦ, χρονολογεῖται στὸ δεύτερο ἡμισὺ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Δὲν ἐξετάζεται ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου καὶ τὸ κονίαμα (ἐρυθρόν, ΠΑΕ 1959, 61, en rouge BCH, σ. 95, ἐρυθροκαστανόχρουν ΠΑΕ 1959, BCH, σ. 94). Ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται τὰ ἐκτὸς τοῦ τάφου εὐρεθέντα μέρη ὄπλων ἀπὸ σίδηρο (ΠΑΕ 1959, σ. 61, ἀριθ. 1-4) καὶ γίνεται εὐρύτερος λόγος γιὰ τὴ σάρισσα (ιδεῖ ἀνωτ., Μακεδονικά 14, 1974, σ. 272).

Σὲ προηγούμενο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ δημοσίευσεν ἑ λ λ η ν ι σ τ ι κ ὸ τ ἄ φ ο ἡ Ἰ α λ ἑ κ α Δάφφα-Νικονάνου¹. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 159.

159. Μ α κ ε δ ο ν ι κ ὸ ς Τ ἄ φ ο ς Β ε ρ γ ί ν α ς. Τοὺς ἡμικίονες τῆς προσόψεως περιλαμβάνει στὴ μελέτη ὁμοίων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ὁ Η. Büsing². Ἡ ναόσχημη πρόσοψη δὲν εἶναι κολλημένη, ἀλλὰ συμφυῆς μετὰ τὸν πρόσθιο τοῖχο³. Ὁ Carl Schneider στὴ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πολιτισμοῦ περιγράφει (τὸ ἀνάκτορο καὶ τὸν τάφο, ἀλλὰ παραβλέπει τὸν προθάλαμο, μιλάει γιὰ ἀνύπαρκτη σαρκοφάγο καὶ ὑπερτονίζει τὸν ὑποθετικό τύμβο⁴.—Ὁ θρόνος τοῦ τάφου κατατάσσεται στὴν κατηγορία τοῦ ἀπὸ τὸν Helmut Kyrieleis⁵ στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς μορφῆς κ.λ. θρόνου καὶ κλίνης στὴν Ἀνατολή καὶ στὴν Ἑλλάδα ὡς πρὶν ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους (στοὺς ὁποίους ἀνήκει ὁ θρόνος).

Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264, 265 κ.έ.).

160. Τ ἄ φ ο ς «Π α λ α τ ῖ τ σ α ς». Στὴν τρίτομη δημοσίευση τοῦ Ἰερωῦ τῆς Σαμοθράκης παρατηροῦνται ὁμοιότητες στὴν τοποθέτηση τῶν θυροφύλλων τοῦ τάφου, στὴ διακόσμηση τῶν θυροφύλλων κ.λ. (πρβλ. Μακεδονικά, ἔ.α., σ. 264).

1. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 225 κ.έ.

2. Η. Büsing, Griech. Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23, 67, 80 κ.έ. καὶ εικ. 36.

3. Ἀντίθετα Rev. Arch., τ. 1968, 1, σ. 177.

4. Carl Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, I, München 1967, σ. 327 κ.έ.

5. Η. Kyrieleis, Throne und Klinen, Berlin 1969, σ. 156.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

161. Μίεζα, Νυμφαῖο. Καί μετά τή μετάθεσή μου ἀπό τή Βέροια στή Θεσσαλονίκη (1965) διηύθυνα τήν ἀνασκαφή τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας στό Νυμφαῖο τῆς Μίεζας. Τά ἀποτελέσματα ἔχουν ἐκτεθῆ στά Πρακτικά τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας (καί στό "Ἔργον συνοπτικά)¹. Ἀπό τὸ "Ἔργον ἀντλεῖ ἡ Chronique καί δίνει τρεῖς εἰκόνες ἀπό στοιχεῖα τῆς πῆλινης σίμης². Τὴν ἐργασία τοῦ 1968 μνημονεύει καί ὁ P. M. Fraser³. Ἐδῶ δίνουμε μόνον μερικῆς εἰκόνες ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ 1968. Τὴν ἔρευνα στό κεφαλᾶρι τοῦ νεροῦ ἐμπόδισαν τὰ νερά, ὅπου μπορέσαμε μόνο νὰ διαπιστώσωμε τοῖχο σὲ μῆκος 13,50 μ. ἀπὸ Β πρὸς Ν καί ἄλλα λείψανα (πίν. 212α). Ἀνάμεσα στὰ δυὸ σπήλαια ὑπ' ἀριθ. 1 καί 2 ἀποκαλύψαμε τὰ λείψανα στοῶς καί ἄλλα θεμέλια καί λαξεύματα (πίν. 213α-β καί 214). Δείγματα ἀπὸ πῆλινη κεράμωση, ποῦ βρέθηκαν ἀστροφάμιτιστα καί πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ψηλότερο ὄροφο, εἰκονίζονται καί ἐδῶ (πίν. 212β-γ καί 215γ). Γοργόνεια (ΠΑΕ 1968, πίν. 49γ) ἦταν ἔνθετα σὲ σίμες, ὅπως τοῦ πίν. 212β, κέντρο τῆς εἰκόνος. Ἐξ ἄλλου στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονικῆς βρήκαμε παλαιὸ ἀπόκτημα του μὲ προέλευση (κατὰ τὸ Εὐρέτηριο) Λευκάδια, δηλαδὴ τμῆμα πλαστικοῦ ἀγγείου, ποῦ διατηρεῖ μέρος τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος καί ἴχνη χρωμάτων (πίν. 234).

'Εργασίες καί εὐρήματα τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων Βεροίας ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴.

Κοντὰ στό ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀνάμεσα Λευκάδια καί Κοπανό, βρέθηκε ἐπιγραφή ἐπιτύμβια: *Μελάνθιον Ἐδρημέδοντος ἡρώα*⁵. Τίς ἀοσπασματικῆς ἐπιγραφῆς ποῦ ἔδωσα στὰ ΠΑΕ 1966, σ. 30-38 (ὄχι 30-58, ὅπως οἱ Robert) καταχωρίζουν οἱ J. καί L. Robert⁶. Μεταγραφή τους μὲ σημειώσεις καί στό Supplementum Epigraphicum Graecum⁷.

*Ο Carl Schneider⁸ λέει τὴ Μίεζα «βασιλικὴ ἔπαυλη μὲ ἀνάκτορο» (καί πόσα ἄλλα;) καί συνεχίζει: «ἐδῶ ἔμεινε γιὰ λίγο ὁ Θεόφραστος κι ἐδῶ συνασπράφηκε ὁ βιογράφος τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλισθένης, ἐδῶ ἐδίδαξε ὁ

1. ΠΑΕ, τ. 1968, σ. 65-71, καί τ. 1969, σ. 36 ("Ἔργον 1968, σ. 59 κ.έ., καί 1969, σ. 28 κ.έ.).

2. Chron. 1968-1969, σ. 1054, εἰκ. 362-364.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 328 κ.έ. (πρώτῃ μνεῖα τῆς ἀνασκαφῆς Ἰ. Τουράτσο-γλου), σ. 329 (ψηφιδωτὸ στὴ Νάουσα), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387 κ.έ. (ἀνασκαφὴ Τουράτσογλου), σ. 388 (ὄστρακα, νομίσματα καί τάφος λαξευτὸς 4ου αἰ. π.Χ.).

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 412, ὄθεν Chron. 1968-1969, σ. 1057, Bull. Ἐπigr. 1970, ἀριθ. 357.

6. Bull. Ἐπigr. 1968, ἀριθ. 324.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 525-529.

8. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 324.

Ἄριστοτέλης τὸν Ἀλέξανδρο»¹. Ἀλλὰ καμιά ἰδέα γιὰ τὶς ἀνασκαφές, γιὰ τοὺς τάφους, γιὰ τὸ Νυμφαῖο.

Ὁ Chr. Danoff τοποθετεῖ ὀρθά τὴ Μιέζα στὴν Ἡμαθία, ἐνῶ στὸ ἴδιο Λεξικό² ἢ περιοχὴ Ἑδέσσης-Βεροίας περιλαμβάνεται στὴ Βοττιαία! Ἄλλ' ἄγνωστὸ ὁ Danoff ὅσα γράφηκαν γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως³. Καὶ οὐτε θυμᾶται τὶς ἀχαιότητες τῆς περιοχῆς, ἀνεσκαμμένες καὶ δημοσιευμένες, γιὰτὶ ἔγραφε μακρὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, γιὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἀνέθεσαν νὰ γράψῃ (ἐνῶ τοῦ ἦταν ἀπρόσιτοι) κι ἐκεῖνος δέχθηκε. Γιὰτὶ τοῦ ἀνέθεσαν καὶ γιὰτὶ δέχθηκε; Στὸν ἐπόμενο τόμο τῆς ἴδιας ἐπιτομῆς ἔκδοσης τῆς Pauly καμιά προσθήκη στὸν κατάλογο τῶν νυμφαίων⁴.

Ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 275, 285 καὶ 301, καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 162-165.

162. Τ ὸ ς τ ὶ ὠ ν Λ ε υ κ α δ ῖ ὠ ν. Ἡ δημοσίευση τοῦ μεγάλου τάφου εἶχε ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητα τοῦ μνημείου ὑποδοχῆ. Στὰ προηγουμένα Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 162, παραπέψαμε ἤδη σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς εἰδικώτερους ἐπιστήμονες, στὸν καθηγητὴ τότε τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης R. Bianchi Bandinelli, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη γιὰ τὴ σημασία τῆς Μακεδονικῆς Ἀρχαιολογίας βαρύνει: «Ὁ Φ. Πέτσας... δίνει μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἀκρίβεια περιγραφή καὶ ἀναπαράσταση τοῦ ὅλου κτηρίου...Βασίζεται πρὸ παντὸς κατὰ τρόπο πειστικὸ στὴ μορφή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων... Μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ Φ. Πέτσα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔχει συνδεθῆ μὲ τὶς λαμπρές ἀνακαλύψεις τῆς Πέλλας καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς, ὁ μνημειώδης τάφος... ἔρχεται νὰ παρεμβληθῆ εὐτυχῶς στὴν ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία καὶ θ' ἀποτελέσῃ ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ἓνα σταθερὸ σημεῖο γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς. Ὅλη ἡ Μα-

1. Θεαγένης, F. Gr. Hist. III C, Nr. 774, fragm. 7, Πλουτ. Ἀλέξ. 7, E. Will, Kallisthenes' Hellenica, Diss. Wü. 1913, 7 κ.έ. Ἀλήθεια, πόσοι καὶ πόσο φέρνουμε στὸ νοῦ μας τὸν Ἄριστοτέλη νὰ κινῆται ἀπὸ τὸ 342 π.Χ. γιὰ τρία χρόνια ἀνάμεσα Πέλλα-Μιέζα, νὰ διδάσκῃ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς συμμαθητὰς του, νὰ ἐπιδίδεται στὶς ἔρευνές του κατὰ τὶς ἐλεύθερες ὥρες καὶ νὰ «παραθερίζῃ» στὴν Ὀλυμπιάδα, ὅπου τὰ Στάγειρα, μαζί μὲ τὸ Θεόφραστο. Ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Καλλισθένης θὰ ἦταν στὴ Μιέζα μεταξύ τῶν «καθηγητῶν», ὁ Νέαρχος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Περδίκκας, ὁ Σέλευκος καὶ ἄλλοι θὰ ἦταν μεταξύ τῶν «μαθητῶν». Ἐτσι ἐξηγοῦνται οἱ δεσμοὶ μεταξύ Καλλισθένη καὶ Ἀλεξάνδρου, μεταξύ Θεοφράστου καὶ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ἀργότερα καλεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια μαθητὰς τοῦ Θεοφράστου, τὸ Δημήτριο Φαληρέα, τὸ Μένανδρο, τὸ Στράτωνα, καὶ ἰδρύει τὴν περίφημη Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας. Οἱ Μακεδόνες λοιπὸν δὲν ὑπῆρξαν ἀπλῶς «δορυκτῆρες».

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), πρβλ. στ. 910 πρὸς στ. 1291.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 1 κ.έ., μάλιστα σ. 5 κ.έ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 81-93.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 213, πρβλ. Φ. Πέτσα, ἔ.α., σ. 5, σημ. 3.

κεδονική περιοχή, πού ἀκόμα περιμένει κατὰ τὰ πλείεστα τὴν ἔρευνα, θὰ μπορέσει στὸ μέλλον νὰ συμβάλῃ, πιστεύομε, στὸν περαιτέρω πλουτισμὸ τῶν γνώσεών μας σ' αὐτὸν τὸν τομέα βασικῆς σπουδαιότητος ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας καὶ τέχνης».

Τὴ δημοσίευσή ἐπαινεῖ καὶ ὁ τότε Διευθυντῆς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης P. M. Fraser: «...contains an admirably complete and fully documented study of the Macedonian tomb excavated by him...»¹.

Ὁ εἰδικώτατος στὴν ἀρχιτεκτονικὴ κυρίως Γάλλος καθηγητῆς Roland Martin, ἀναφέρειται ἐπίσης ἐπαινετικά στὸ μνημεῖο καὶ στὴ δημοσίευσή του κατ' ἐπανάληψιν²: «Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, πού ἔγινε ἀντικείμενο ὀραίας δημοσιεύσεως» (σ. 177), «Στὰ Λευκάδια, ὅπως σημείωσε ὁ Φ. Πέτσας, τὸ στυλ τῆς μνημειακῆς προσώψεως καθώρισε τὸ ἀσυνήθιστο μέγεθος τοῦ προθαλάμου» (σ. 54-55) κ.ο.κ. Σχετικὰ μὲ τὴ ζωφόρο δέχεται «τὴ γνώμη τοῦ Φ. Πέτσα (σ. 71-72) πού τὴν ἐρμηνεύει ὡς φρίζα κρητιδώματος συνηθισμένη σὲ ταφικά μνημεῖα πάνω σὲ πόδιο» (σ. 179 κ.έ.), ὅπως δέχεται καὶ τὴ χρονολόγησή τοῦ μνημείου (σ. 185).

Ὁ ἴδιος καθηγητῆς R. Martin παρατηρεῖ ὅτι ἡ μεγάλη μνημειακὴ πύλη τῆς νότιας Ἀγορᾶς τῆς Μιλήτου καὶ ἄλλα μεταγενέστερα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ μνημεῖα μὲ θεαματικὴ διακοσμητικὴ πρόσοψη, χωρὶς ἀντιστοιχία στὸ ἔσωτερικὸ τῶν κτηρίων, θεωροῦνταν ὅπως προηγούμενο σὲ κλασσικούς καὶ πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴ δημοσίευσή τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων ἀναπαριστάνεται τώρα ἀπὸ τὸν R. Martin καὶ ἄλλο μνημεῖο τῆς κατηγορίας τῶν πρώιμων μνημείων μὲ πρόσοψη διακοσμητικῆ. Εἶναι ἡ πύλη τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας στὴ Θάσο (κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 207). Τὴν πρόσοψη τοῦ τάφου ὁ Μ. θεωρεῖ «si curieuse». «Τὸ πιὸ πρωτότυπο στοιχεῖο», λέει, εἶναι ἡ πρόσοψη, πού δὲν εἶναι πάντως «un coup de sabre», ἀλλὰ ἔχει κάποια ἀντιστοιχία μὲ τὸν προθάλαμο, πού μεγάλωσε γιὰ χάρι τῆς. Ὁ Μ. ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν κύρια δημοσίευσή τοῦ τάφου καὶ τὴν περιγραφὴ καὶ τὰ σχέδια κατόψεως καὶ τομῆς, καὶ τρεῖς εἰκόνες (Φ. Πέτσας, ἔ.α., εἰκ. 1 καὶ 3, πίν. 12α-β καὶ ἐγχρωμος πίν. Α σὲ ἀσπρόμαυρη ἀπόδοσι). Γιὰ τὸν ἄνω ὄροφο λέει: «Ἐχομε καθαρὸ ἰλουζιονιστικὸ στυλ, σ' ἓνα πλαίσιο πάντως πού διατηρεῖ μιὰ πραγματικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευή».

Κατὰ τὴν προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως ταφικοῦ μνημείου στὸν Τάραντα, εἰδικότερα τοῦ τριγλύφου, γίνεται ἀναφορὰ στὰ δεδομένα τοῦ τάφου

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

2. R. Martin, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVE siècle av. J-C, «Revue Archéologique», τ. 1968, σ. 171-184, κυρίως σ. 177 κ.έ., εἰκ. 5-9.

τῶν Λευκαδίων¹. Ἐπίσης κατὰ τὴ πραγματεύση λεπτομερειῶν σπιτιοῦ τῆς Δήλου γίνεται παραπομπὴ στὴ δημοσίευσή² κι ἔτσι διαφωτίζονται στοιχεῖα τοῦ τάφου.

Ὅτι κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ γίνονται γιὰ τάφους σχετικῶς σπουδαῖα ἀρχιτεκτονήματα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ φτωχὰ σπίτια, παρατηρεῖται στὴ δυτικὴ Ἀπουλία³.

Ὁ Η. Büsing στὴ μελέτη του γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς ἡμικίονες, ποὺ ἀναφέραμε κατ' ἐπανάληψιν, συσχετίζει τὸν ἄνω ὄροφο τοῦ τάφου με Theater-Proskenion (σ. 23, ἀλλὰ πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 60 κ.έ., ἰδίως σ. 85 κ.έ. καὶ ἀκριβέστερα σ. 92). Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἰσογείου τῆς προσόψεως, αὐτ. σ. 71, τὰ συμπεράσματα (σ. 80) δὲν ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου (Φ. Πέτσα, ἔ.ά.). Ἐπίσης ὁ Η. Büsing (σ. 18) δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὰ τῆς παραστάσεως τῆς Κρίσεως: δὲν εἶναι μόνον «mythologischen Gestalten», πρβλ. καὶ σ. 20. Ἐξ ἄλλου ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων δὲν ἔχει «gerahmte Tür», ὅπως ὁ τάφος τῆς Βεργίνας (σ. 18), ὁ Büsing δὲν κατάλαβε τὴ «στοῶν» τοῦ ἰσογείου (ὁ Λαγκαδάς δὲν ἀπέχει 9 χλμ. βορείως τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 23, σημ. 16), οἱ παραστάδες τοῦ θαλάμου δὲν εἶναι «stuckrelief» (σ. 234) κ.ο.κ.

Ὁμοίως ὁ Jürgen Borchhardt⁴ δὲν εἶναι ἀκριβολόγος ὅταν μιλάει γιὰ ἓνα «ναόσχημο τάφο» (tempelförmiges Grab), ἂν αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἀναφέρεται στὴν πρόσοψη, ἢ ὅποια βέβαια δὲν ἔχει καμιά σχέση με κανένα γνωστὸ ναό. Ἐν συνεχείᾳ πάντως ἀναφέρεται σωστὰ στὴν παράσταση τῆς Κρίσεως, «das erste Totengericht in der griechischen Kunst», ὅπως ἔδειξα. Ἡ ἀναφορά γίνεται σὲ σχέση πρὸς ταφικὸ μνημεῖο τῆς Λυκίας με ἀνάγλυφη παράσταση Κρίσεως (εἰκ. 60).

Ὁ Helmut Sichtermann δὲν φαίνεται νὰ παραπέμπη στὸν Ἑρμῆ τοῦ τάφου⁵. Ἐξ ἄλλου ὁ Πρύτανις τῶν Τούρκων ἀρχαιολόγων Arif Müfid Mansel δημοσιεύει⁶ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀνατολικὴ πύλη

1. Joseph. Coleman Carter, Relief Sculptures from the Necropolis of Taranto, AJA, τ. 74 (1970), σ. 129.

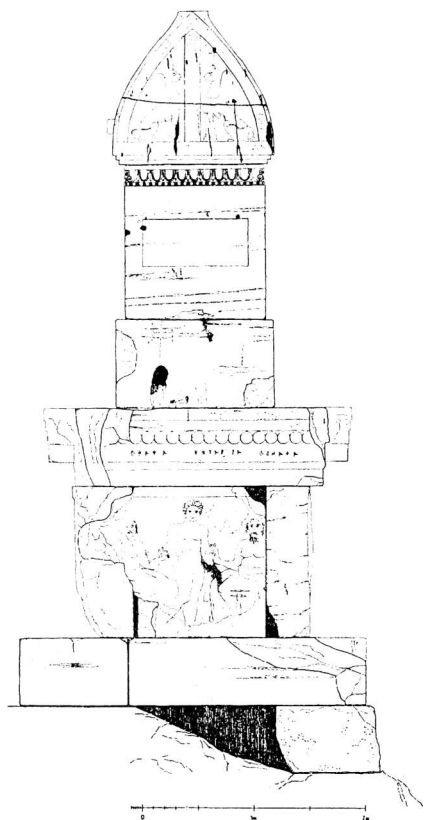
2. Philipe BrunEAU κ.ά., L'ilot de la maison des Comédiens [= Délos XXVII], σ. 134, σημ. 8, με παραπομπὴ στό σπίτι τῆς Ὀλβίας (πίν. 44) καὶ σ. 190, σημ. 11, γιὰ τὰ ἀνάγλυφα κονιάματα.

3. PBS Rome, τ. 37 (1969), σ. 136 κ.έ., κυρίως σ. 140.

4. J. Borchhardt, Ein Totengericht in Lykien κ.λ., «Istanbuler Forschungen», τ. 19-20 (1969-70), σ. 187 κ.έ., ἰδίως σ. 188 κ.έ.

5. H. Sichtermann, Zwei Darstellungen des Hermes als Seelenführer, Röm. Mitt., τ. 77 (1970), σ. 100 κ.έ.

6. Arif Müfid Mansel, Osttor und Waffenreliefs von Side (Pamphylien), AA, τ. 1968, σ. 239 κ.έ., εἰκ. 35, 37, 38, 41, 44, 48 καὶ 49. Πρβλ. τὴν ὁμοίαν «τρόπαια» τοῦ Δίου (ἀνασκαφῆς Δημ. Παντερμαλῆ).

Εἰκ. 60. Δυτική πλευρὰ ταφικοῦ μνημείου τῆς Ανκίας
 με ἀνάγλυφη παράσταση Κοίσεως (162)

της Σίδης της Παμφιλίας ανάγλυφα τρόπαια. Είναι όπλα μακεδονικού χαρκτηρος: κράνη, δερμάτινοι θώρακες, ξίφη (παρένθ. πίν. 14).

Ο Arif Müfid Mansel στη μελέτη του πολύ όρθα παρατηρεί ότι οι έλληνιστικοί στρατοί μιμήθηκαν τὸ μακεδονικὸ όπλισμό. Ὑποθέτει ότι τὸ μνημείο-τρόπαιο σχετίζεται με τὴ νίκη τῆς Σίδης ἐπὶ τῶν Περγαμηνῶν, πρὶν ἀπὸ τὴ συνθήκη εἰρήνης τῆς Ἀπαμείας (188 π.Χ.). Ἀφοῦ ὁ περγαμηνὸς όπλισμὸς δὲν μᾶς εἶναι ἄρκετὰ γνωστὸς, ὁ Μ. προχωρεῖ στὴν ἐξέταση τοῦ μακεδονικοῦ. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ δερμάτινο θώρακα τῶν Μακεδόνων συμφωνεῖ με τὸν Jaeckel ὅτι ἦταν ἑλληνικὸς θώρακας, πού τὸν προτίμησαν ἰδιαίτερα οἱ Μακεδόνες, μάλιστα οἱ ἱππεῖς. Τὴν ἔλλειψη διακόσμου τῶν θώρακων τῆς Σίδης ἐξηγεῖ υποθέτοντας ὅτι ἦταν χρωματιστὸς καὶ ἀφανίσθηκε. Γνωρίζει τὰ παραδείγματα τῶν θωράκων, πού συγκέντρωσαν οἱ A. Heckler καὶ C. C. Vermeule. Γνωρίζει ἐπίσης τὸν θώρακα τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους (Μακεδονικὰ 2, 1941-42, πίν. 18=Mansel, *Belleten* 30, 1966, εἰκ. 38 πρὸ τῆς σ. 367), ἀλλ' ἄγνοεῖ τὸ καλύτερο παράδειγμα, τὸ θώρακα τοῦ νεκροῦ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδιῶν (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 115 κ.έ., εἰκ. 33, ἐγχρωμος πίν. ΣΤ' καὶ Γ' 2, καὶ πίν. 5).

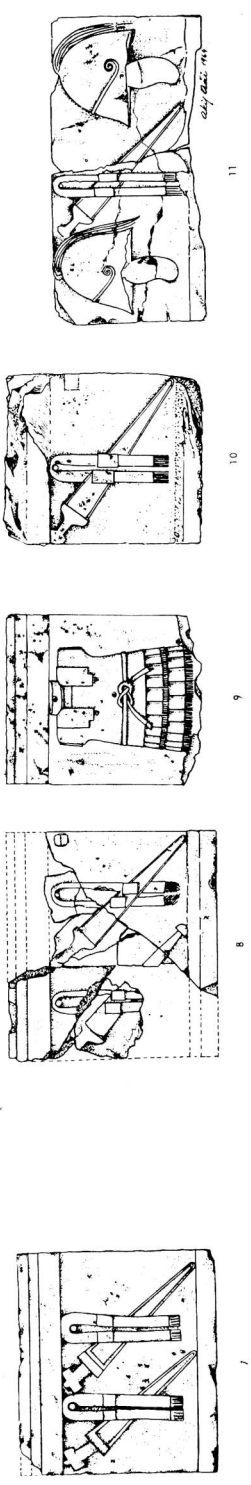
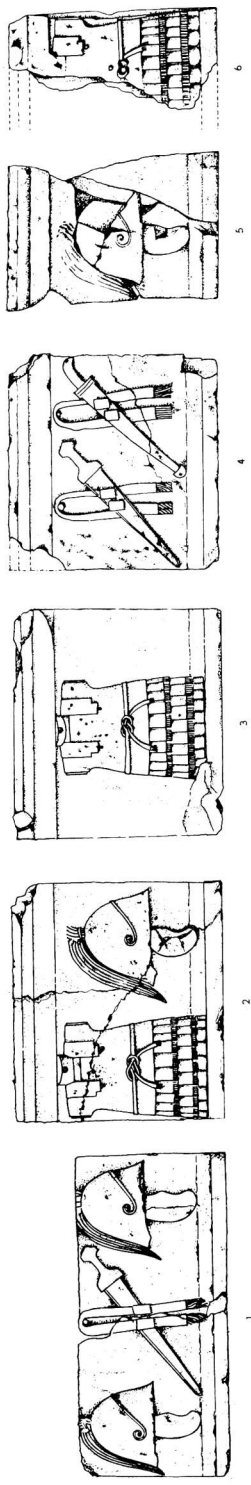
Ο Volkar von Graeve¹ παραλληλίζει μορφές τῆς ἀνάγλυφης ζωοφόρου τοῦ τάφου πρὸς ὅμοιες τῆς λεγόμενης σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Παρατηρεῖ ὅτι τὴ μεγαλύτερη τυπολογικὴ ὁμοιότητα με τὴν παράσταση μάχης τῆς σαρκοφάγου παρουσιάζει ὁ ζωοφόρος τοῦ τάφου. Συνεχίζει τὴν παράδοση τοῦ ἀναγλύφου καὶ εἰκονίζει ἐπίσης μάχη κατὰ Περσῶν με ἀντιστοιχία ἐπὶ μέρους σκηνῶν καὶ μορφῶν, ὅπως ἦδη εἶχα παρατηρήσει (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 165 κ.ἀ.).

Τὰ ὑάλινα εὐρήματα ἀπὸ τὸν τάφο (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 177-178, πίν. 38α-β) ἀναφέρονται σὲ μελέτη γιὰ Περσικὰ ὑάλινα² ὡς ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα στὸ ἐργαστήριό τοῦ Φειδία στὴν Ὀλυμπία.—Στὸ SEG καταχωρίζεται³ ἡ σπουδαία ἐπιγραφή με 10 πράξεις ἀγοραπωλησίας κτημάτων, ὅπως τὴ μετέγραψα καὶ τὴ συμπλήρωσα (ΑΕ 1961, σ. 1 κ.έ.), με ἐλάχιστες παρεκκλίσεις μᾶλλον ἀσήμαντες. Δὲν δέχομαι ὡς πολὺ πιθανὴ τὴ μερικὴ συμπλήρωση τοῦ στίχου 11

1. V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, «Istanbuler Vorschungen», τ. 28, Berlin 1970, ἰδιαίτερα σ. 66, σημ. 31, καὶ 67, σημ. 33, ὅπου κατὶ δὲν «διάβασε» καλὰ: ἢ τὸ ἀνάγλυφο ἢ τὸ κείμενό μου τῆς σ. 163 κ.έ. με τὶς εἰκόνες πίν. 29α-β καὶ κυρίως 30α, ὅπου εἶναι φανερὴ ἡ στρόγγυλη ἀσπίδα με τὸ χέρι ὀριζόντια περασμένο σ' αὐτήν. Ἀπὸ τὶς εἰκόνες πάντως δύσκολα μπορεῖ νὰ κρίνει κανεὶς ὅσο με τὴν ἐπίμονη αὐτογία ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἐξῆς με ὄλους τοὺς δυνατοὺς φωτισμοὺς καὶ με τὰ μάτια πολλῶν τρίτων, ἀρχαιολόγων καὶ μὴ. Γι' αὐτὸ μένει στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἱππεὺς τῆς τετράμορφης ὁμάδος εἶναι ὁ νεκρὸς.

2. «*Journal of Glass Studies*», τ. 12 (1970), σ. 9, σημ. 3.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 524.

Παρόθ. πόν. 14. Θύρακες και άλλα όπλα μακεδονικόό τύπου στη Σίδη της Παμφύλιας
κατά Arif Mufid Mansel (1962)

τῆς «σελίδος» I, ἐνῶ πιθανώτερη εἶναι μικρὴ συμπλήρωση στὸ στίχο 22 τῆς ἴδιας «σελίδος». Κατ' ἐπανάληψιν ἔχει γίνεи ἀναφορὰ στὸν τάφο καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 265 κ.έ., 285 καὶ 328 κ.έ.

163. Τά φ ο ς τ ο ὺ Κ ι ν c h. Εἶχα καθαρίσει τὸν τάφο καὶ τὸν τύμβο καὶ εἶχα συγκεντρώσει τὰ ὑλικά γιὰ τὴν περίφραξη τοῦ μνημείου, ποῦ θὰ εὐκόλυνε τὶς ἐργασίες συντηρήσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως, πρὶν ἀπὸ τὴ μετάρθεσή μου ἀπὸ τὴ Βέροια στὴ Θεσσαλονίκη (1965). Εἶχα ἀρχίσει μάλιστα καὶ τὴ σκαφή στὸ «δρόμο» γιὰ διευκόλυνση τῆς προσπελάσεως. Ἡ περίφραξη ὀλοκληρώθηκε τὸ 1969¹ καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως ἐγίνε τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἰω. Τουράτσογλου καὶ συνεργεῖο μὲ τεχνίτη τὸν Σπύρο Καρδάμη. Στὴν ἀναστήλωση ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου ὑλικοῦ, ποῦ εἶχα ἀραδιασμένο ἐξω ἀπὸ τὸν τάφο μελετώντας το, χρησιμοποιήθηκαν καὶ νέοι πώρινοι πλίνθοι: στὸ ὑπέρθυρο τοῦ μεσοτοιχοῦ τὸ μεγάλο κομμάτι ἀριστερὰ καὶ ἄλλη πλίνθος ἄνω, στὶς ἐξωτερικὲς παραστάδες τὰ δύο ἐπίκρανα καὶ τὰ τεμάχια πάνω τους κ.λ. Ἐλπίζω τώρα νὰ μὴ ἀρήση ἢ δημοσιεῖται τῆς μελέτης τοῦ τάφου, ποῦ ἐβράδυνε μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες μεταθέσεις μου.

Ἡ ζωγραφία τοῦ τάφου εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν Paul Vigneron² καὶ γίνονται σχετικὲς παρατηρήσεις μάλιστα γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἵππικοῦ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας. Ὁ ἵππεας ἐδῶ μάχεται, λέει, μὲ τὸ δόρυ, ἐνῶ σὲ ἄλλη ρωμαϊκὴ στήλη ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἐνεπίγραφη (*Ἡρωὶ προτυλαῖω*) ἵππεας μάχεται μὲ ἀκόντιο³.

164. Τά φ ο ς Λύσωνος καὶ Καλλικλέους. «Εὐτυχὲς γεγονός ἀπετέλεσεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως ἐγκρισις τῆς ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως συνταχθείσης μελέτης στεγανοποιήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ καταγράφου ἐσωτερικῶς μακεδονικοῦ τάφου...»⁴, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1942 περιμένει ἀκόμα νὰ δημοσιευθῇ, νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ νὰ γίνῃ προσιτός. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 165.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

2. P. Vigneron, *Le cheval dans l'antiquité*, Nancy 1968, τ. I, σ. 240, II, πίν. 86a μὲ παραπομπὴ σὲ ἐγχρωμὴ εἰκόνα, J.-C. Couissin (P), *Les Institutions militaires et navales*, πίν. I-II (ποῦ δὲν εἶδα).

3. P. Vigneron, ἑ.ά., σ. 629, πίν. 88c, μὲ παραπομπὴ στοῦ R. Lefebure de Noëttès, *L'attelage* κ.λ., Paris 1931, εἰκ. 250.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

165. Ἐ λ α φ ο ς. Δύο επιτύμβια ανάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων κακοδιατηρημένα βρέθηκαν σὲ κτῆμα τοῦ Εὐάγγ. Παπαχρυσοπούλου¹.

166. Σ φ η κ ι á. Ὁ ἀκτέριστος τάφος «ἀκαθορίστου ἐποχῆς»² δὲν θὰ εἶναι πάντως προχριστιανικός (κοντὰ τὴν ἐκκλησία, κάλυμμα μὲ κρίκους κ.λ.).

167. Ν έ á Ν ι κ ο μ ή δ ε ι α. Στὸν πρῶτο τόμο τῆς Cambridge Ancient History³ ἡ Νέα Νικομήδεια παίρνει τὴν ἀναμφισβήτητα σπουδαία θέση τῆς γιὰ τὴ μελέτη τῶν πρώτων γεωργοκτηνοτροφικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ Εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος κατὰ τὴν πρώιμη Νεολιθικὴ Ἐποχὴ. Σημειώνεται ὅτι τὰ σπῆτια τῆς ἦταν χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, ὅπως στὴ Ras Shamra στὰ παράλια τῆς Β. Συρίας (στρῶμα VB, πρὶν ἀπὸ 6.000 χρόνια π.Χ.), στὸ Jeitun τοῦ Νοτίου Τουρκεστάν καὶ στὸ Καράνοβο I τῆς Βουλγαρίας (σ. 268). Διορθώνεται ἡ ὑψηλὴ χρονολογία, ποὺ ἔδωσε ἡ ἔρευνα μὲ τὸ ραδιενεργὸ ἀνθρακὰ 14 γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια (σ. 572, μὲ παραπομπή, S. S. Weinberg, *The Relative Chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages*, στὸ *Chronologies in Old World Archaeology*, ἐκδότης R. W. Ehrlich, σ. 310). Τοποθετεῖται στὰ πλαίσια ποὺ ἔδωσε ἡ στρωματογραφία τῶν πρωϊμώτερων τῆς νεολιθικῶν συνοικισμῶν (σ. 574, πρβλ. σ. 577 καὶ 586 κ.έ.). Ἐξαίρεται ἡ προχωρημένη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ συνοικισμοῦ καὶ περιγράφονται τὰ ἀποκαλυφθέντα, στὰ ὁποία ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἡ γνώση μας γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὸ σχέδιο ἑνὸς πρώιμου νεολιθικοῦ χωριοῦ (ἀλλὰ κανεὶς ἴσως δὲν θὰ μάθῃ ποτὲ πόσες προσπάθειες χρειάσθηκαν γιὰ νὰ σωθῇ «ἀπὸ τοῦ Χάρου τὰ δόντια», δηλαδὴ ἀπὸ τὶς μπουλντόζες καὶ τὶς πολλαπλὲς πιέσεις ἰδιωτῶν καὶ ἀρχῶν!). Ἡ Νέα Νικομήδεια ἔδωσεν ἐπίσης τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ταφῶν καὶ τὰ καλύτερα διατηρημένα πῆλινα εἰδῶλια. Βρέθηκαν σὲ Ἱερὸ καὶ στηρίζουν τὴ θεωρία ὅτι ἡ κατηγορία τῶν «στεατοπυγικῶν» εἰδῶλιων εἰκονίζει τὴ «θεὰ-μητέρα». Ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ εἰδῶλια βατράχων, τὰ ἀνθρωπόμορφα ἀγγεῖα, οἱ ἀξίνες καὶ τὰ ἄλλα ἐργαλεῖα, οἱ σφραγίδες καὶ λοιπὰ μικροτεχνήματα. Ὅλα, καὶ μάλιστα τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, κατατάσσονται ἀνάμεσα σὲ ὁμοιά τους ἀπὸ ἄλλους τόπους, ἂν δὲν εἶναι μοναδικὰ (σ. 577 κ.έ.). Ὅσο γιὰ τὴν «ἐγκατάλειψη» τοῦ συνοικισμοῦ (σ. 589 καὶ 600) κατὰ τὸ τέλος τῆς Πρώιμης Νεολιθικῆς Περιόδου ἔχω ἐπιφυλάξεις ποὺ διευτύπωσα ἤδη (Μακεδονικά 13, 1973, σ. 486 κ.έ.). Στὴν CAH εἶναι λανθασμένη ἡ τοποθέτηση τῆς λεζάντας τοῦ Map 15 (ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια) κάτω

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 412.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

3. CAH, τ. I, σ. 1.

ἀπὸ τὸν Μαρ 16 (ὅπου ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια, ὑπ' ἀριθ. 1). Τὸ λάθος ἰσχύει γιὰ ὄλους τοὺς τόπους καὶ ὀφείλεται στὸ «δαίμονα τοῦ τυπογραφείου». Ἄλλὰ οἱ χάρτες, ὅπως συνήθως, ἔχουν καὶ ἄλλα λάθη: ἡ Νέα Νικομήδεια π.χ. ἀπέχει χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα καὶ δὲν εἶναι παραποτάμια, ὅπως φαίνεται στοὺς Μαρ 16 καὶ 17 (ἄλλο πρᾶγμα ἂν ἦταν παραλίμνια).

Καὶ στὴ νέα ἐκδοση τῆς Παγκόσμιας Προϊστορίας τοῦ Graham Clark φυσικὰ παίρνει τὴν ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητά της θέση ἡ Νέα Νικομήδεια ὡς ὁ τόπος μὲ τοὺς πρώτους (ὅσο ξέρομε) Εὐρωπαίους γεωργούς¹, ἐνῶ ὑποτίθεται ὅτι οἱ Δωριεῖς, ποὺ ἀπὸ τὴν Πίνδο κατέβηκαν καὶ κατέστρεψαν τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα, ὀρμήθηκαν σ' ἓνα ἀπώτερο παρελθὸν ἀπὸ τὴ Μακεδονία².

Δυσανάλογα πρὸς τὴ σημασία τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Νικομήδειας μικρὸς εἶναι ὁ λόγος στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, γιατί δὲν ἔχει γίνεῖ ἀκόμα ἡ τελικὴ δημοσίευσή της. Ὅπως δὲποτε ἀναφέρονται καὶ εἰκονίζονται τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα³.

Ὁ Ν. Κ. Sandars ἀναφέρει ἀνάμεσα στὶς πρῶτες γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις τὴ Νέα Νικομήδεια μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραλληλίζει τὰ ἀρχαιότερα νεολιθικὰ γλυπτά, τοῦ Starčevο τῆς Γιουγκοσλαβίας ἰδίως, πρὸς ὅμοια εὐρήματα τῆς Ν. Νικομήδειας⁴.

Ὁ D. Srejonić παραβάλλει τὸν πολιτισμὸ τῆς Νέας Νικομήδειας πρὸς τὸν κατὰ τὴ νεώτερο πολιτισμὸ τοῦ συνοικισμοῦ Λεπένσκι Βήρ κοντὰ στὶς Σιδηρὲς Πύλες τοῦ Δουνάβεως⁵. Σὲ ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο του ὁ Colin Renfrew τονίζει τὴ σημασία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τοῦ 1961, ποὺ ἄνοιξε τὰ μάτια τῶν προϊστορικῶν σὲ μιὰ πολὺ παλαιότερη περίοδο νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ὥστε ν' ἀμφισβητοῦνται σήμερα καθιερωμένες ἀντιλήψεις γιὰ προέλευση τοῦ πολιτισμοῦ «ἐξ Ἀνατολῶν», ἀφοῦ καὶ στὴ Θεσσαλία ἔχομε στρώματα «ἀκεραμεικά»⁶.

Στὴ Νέα Νικομήδεια ἀναφέρθηκαν κατὰ τὸ Διεθνὲς Συνέδριο Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης οἱ G. I. Georgiev⁷ καὶ H. Я. Мерперт⁸.

Ὁ εἰδικὸς παλαιοζωολόγος καὶ παλαιοανθρωπολόγος J. Lawrence

1. G. Clark, *World Prehistory, A New Outline*, Cambridge 1969, κυρίως σ. 122 κ.έ.

2. G. Clark, ἔ.α., σ. 155.

3. IEE, τ. Α, σ. 58, 60, 83, καὶ εἰκ. σ. 56 καὶ 57.

4. N. K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe, The Pelikan History of Art*, 1968, σ. 103, σημ. 2 καὶ 4, καὶ 105, σημ. 11.

5. D. Srejonić, *Lepenski Vir*, Beograd 1969 (σερβικά).

6. C. Renfrew, *Greek Neolithic, Backward or Precocious?*, «*Current Archaeology*», τ. 7, 3 (1968), σ. 168 κ.έ.

7. CIESEE, σ. 213 καὶ 217.

8. CIESEE, σ. 235 κ.έ.

Angel, πού μελέτησε τὰ ὀστὰ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Νέας Νικομήδειας, δημοσίευσε ἤδη μελέτες του, πού ἀτυχῶς ἀδυνατοῦμε νὰ κατανοήσουμε οἱ κλασσικοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ τὸ εὐρύτερο κοινό¹. Ἀναφέρονται συχνὰ στὰ εὐρήματα τῆς Νέας Νικομήδειας.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234, 236, 281, 285 καὶ 287.

168. Ρ ο δ ο χ ώ ρ ι. Στὴ θέση Ἀσβεσταριά ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη, με ἀνάγλυφη παράσταση ζεύγους καὶ ἐπιγραφὴ *Κνιδία*, προκάλεσε τὴν ἔρευνα κτιστοῦ κιβωτιόσχημου καμαροσκέπαστου τάφου².

169. Μ ι κ ρ ῆ Σ ά ν τ α. Τυχαῖα εὐρήματα κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ παραδόθηκαν στὴν Ἐφορεία, ἀπὸ τάφο πιθανῶς 4ου αἰ. π.Χ.³

170. Ἀ λ ε ξ ά ν δ ρ ε ι α. Ἡ δίγλωσση ἐπιγραφὴ (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435) πέρασε στὴν Chronique⁴.

171. Ν η σ ί. Σὲ κομμάτι κιονίσκου ἀπὸ μάρμαρο σώζεται ἡ ἀρχὴ μόνον σπουδαίας ἐπιγραφῆς: *Ἀγαθῆ Τόχη* κ.λ.⁵. Ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀ. Ἀνδρειωμένου, κατὰ τὸ 1966, δημοσιεῖθη με καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1968 δημοσιεύονται στὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας⁷ με σχέδιο πού διορθῶνει κατὰ τι καὶ συμπληρώνει τὸ δημοσιευμένο στὰ Χρονικά μας 1966-1967, σ. 199, σχέδ. 19. Ἀπὸ τὸ Ἔργον 1968 καὶ τὸ ΑΔ 1967 ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει σχέδιο κατόψεως καὶ φωτογραφία τοῦ ἡμικυκλίου τῶν λουτρῶν⁸.

Σὲ ἐπιγραφὴ ἀποσπασματικὴ, πού ἡ Ἀ. Ἀνδρειωμένου ἔδωσε με κεφαλαῖα μόνον γράμματα χωρὶς μεταγραφὴ ἢ εἰκόνα, οἱ J. καὶ L. Robert⁹ ὑπο-

1. J. Lawrence Angel, Porotic Hyperostosis, Anemias, Malaras, and Marshes in the Prehistoric Eastern Mediterranean, ἀνάτ. «Science», 12 Αὐγούστου 1966, τ. 153, ἀριθ. 3737, σ. 760-763, τ ο ὄ ἰ δ ι ο υ, Porotic Hyperostosis or Osteoporosis Symmetrica, στὸ Diseases in Antiquity, compiled and edited by Don Brothwell and A.T. Sandison, Springfield Illinois, U.S.A., κεφ. 9, σποράδην, τ ο ὄ ἰ δ ι ο υ, The Bases of Paleodemography, «Journal of Physical Anthropology», N.S. 30, 3, Μάιος 1969, σ. 427-438, σποράδην.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

3. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 328.

4. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 18.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

6. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 412 κ.έ.

7. ΠΑΕ 1968, σ. 60-64, πρβλ. Ἔργον 1968, σ. 54 κ.έ.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1705 κ.έ., εἰκ. 365 καὶ 366.

9. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 363.

θέτουν Μάλειο Θεό και Κόρη, ἀβέβαια πράγματα, πού μπορεί νά δημιουργήσουν ὀλόκληρη βιβλιογραφία ἀπό τό τίποτε. Ἔλλα δύο ἐπιγραφικά θραύσματα ἀντλοῦνται ἀπό τό ΑΔ και μνημονεῦονται¹.

172. Σταυρός. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172, πρβλ. τὴν Chronique² και τώρα τὴ δημοσίευση τοῦ Ἰω. Τουράτσογλου σ' αὐτὸ τὸ περιοδικό³.

173. Βαρβάρες. Δύο ἑλληνιστικοὶ τάφοι με κτερίσματα ἐνδιαφέροντα, ὅπως πρόχους ρυθμοὶ «δυτικῆς κλιτύος», πῆλινα εἰδῶλια κ.λ., ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁴.

173α. Ράχη. Μεγάλο κτήριο με πόρινους δόμους καταστράφηκε κατὰ ἐσκαφὴν αὐλάκων⁵.

174. Ἀλιάκμων, φράγμα. Μετὰ ἀπὸ παλαιότερες ἐργασίες στερέωσης τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172) ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιμετρία ἐπανῆλθε κατὰ τρόπο δραστικώτερο⁶. Με τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μπορέσω τώρα νά δημοσιεύσω σύντομα τὸ μνημεῖο δίνω ἐδῶ σχέδια κατόψεως, προσόψεως τοῦ τάφου και τομῆς κατὰ μήκος τῶν θαλάμων (εἰκ. 61-63).—Μαρμάρινη ἀκροκέραμος ἀνεμωτὴ προῆλθεν ἀὲκ τῆς περιοχῆς Φράγματος Ἀλιάκμωνος⁷, ὑποθέτω στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ποταμοῦ, ὅπου και ἄλλα λείψανα (ψηφιδωτὸ κ.λ.) εἶχαν παρατηρηθῆ παλαιότερα, ἐνῶ και στὴ δεξιὰ εἶχαν παρατηρηθῆ λείψανα τοίχων κατὰ τὶς σκαφικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ φράγματος.

175. Συκιά. Ἐπιγραφή, πού δόθηκε σωστὰ στὸ «Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο» 21, 1966, Χρονικά, σ. 354, (πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 175) πάσχισαν νά τὴ διορθώσουν μάταια οἱ J. και L. Robert⁸, ὅπως δείχνουν καθαρὰ οἱ εἰκόνες ὄχι μία, ἀλλὰ δύο).—Χάλκινο ψέλιο παρουσιάσθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁹ και στὴλῃ ἐπιτύμβια με παράσταση κυνηγοῦ κάτω ἀπὸ δένδρο¹⁰.

1. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 357.

2. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 17.

3. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ., ἀριθ. 2.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 411 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 28.

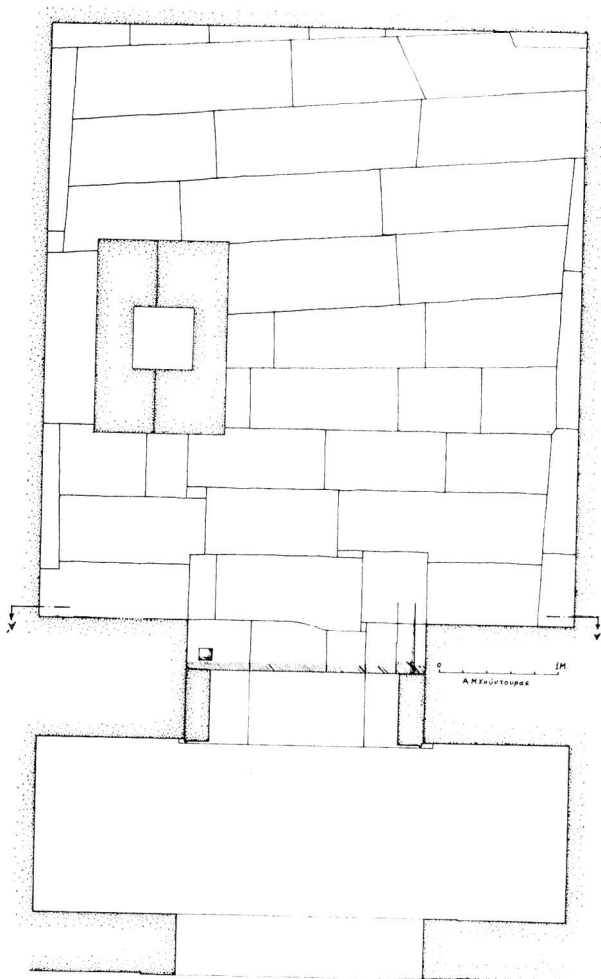
6. ΑΔ, ἔ.α., σ. 327. Στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387, ὁ τάφος ὑπάγεται στὸν τίτλο Βεργίνα χωρὶς λόγο.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

8. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 358. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057.

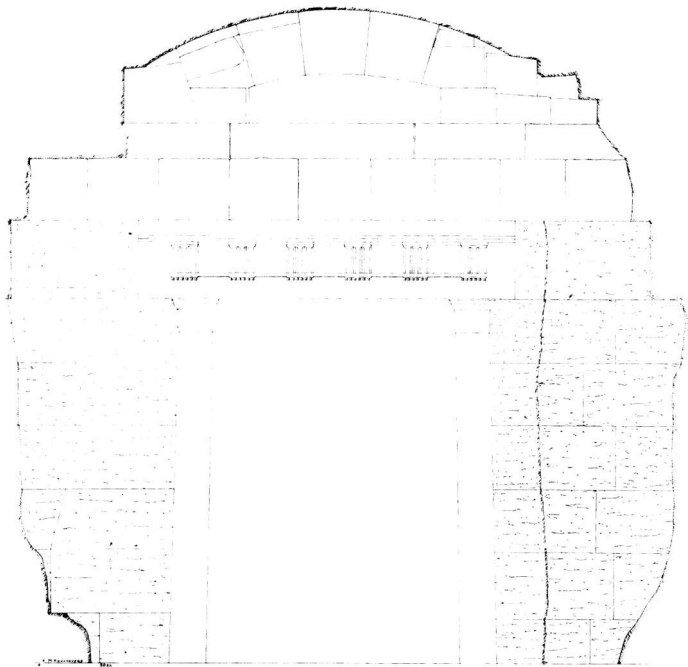
9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

Ειγ. 61. Κάτοψη μακεδονικῶν τάφων στὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάμονος (174)

176. Κομνηνίου. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 176, πρβλ. τὴν Chronique 1967. Τὶς ἐπιγραφὲς ἀναφέρουν οἱ J. καὶ L. Robert καὶ ἐπιχειροῦν μερικὴ συμπλήρωση μᾶς: [Α]ἰλιανὴν Ὀλυμπιάδα... ἡρωίδα¹.

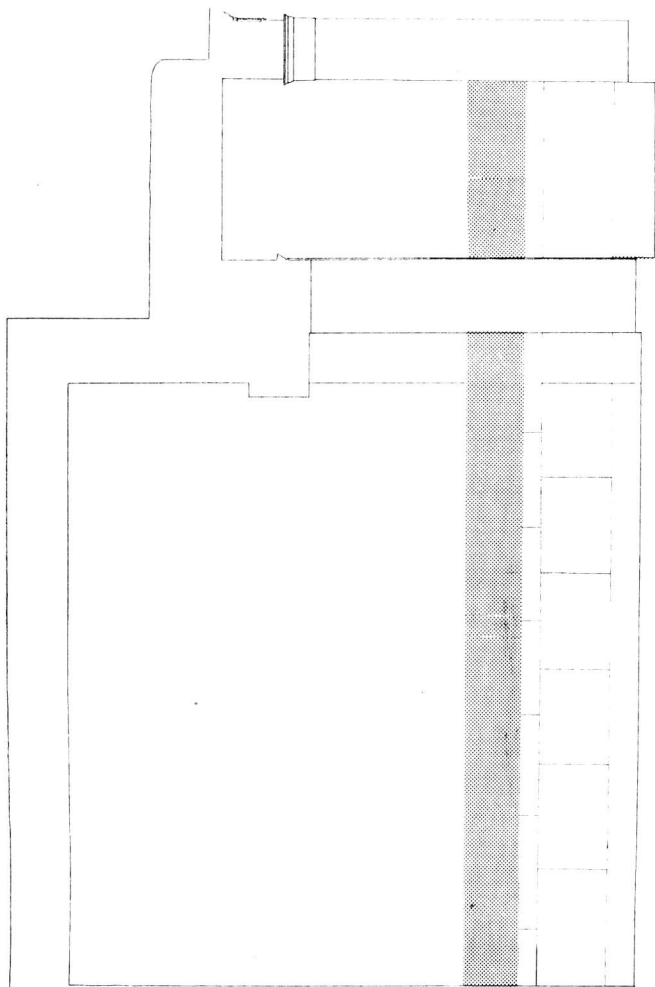

Εἰκ. 62. Πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος (174)

177. Λευκόπετρα. Ἡ Chronique² ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ Χρονικά στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ στὰ Μακεδονικά καὶ δίνει τὰ κείμενα τεσσάρων ἐπιγραφῶν, εἰκόνα τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 360), τὴν ἀναπαράσταση (εἰκ. 360a) καὶ πλάκα ἐνεπίγραφη (εἰκ. 361). Ἐπίσης μνημονεύονται ὁ ναὸς καὶ οἱ ἐπιγραφὲς

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 435, πρὸς Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 362, καὶ SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 523.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1054.

Εἰκ. 63. Τομή κατὰ μῆκος τῶν θαλάμων τοῦ πάφου τῶν εἰκ. 61-62 (174)

στις Archaeological Reports (ἀλλὰ ὁ ναὸς δὲν εἶναι ὀλόκληρος of marble)¹. Τὶς λίγες ἐπιγραφές, ποὺ ἀνακοίνωσα τὸ κείμενό τους, μπορεῖ νὰ τὶς ἰδῆ κανεῖς, χωρὶς σοβαρὰ λάθη καὶ ἀξιόλογο ὑπονηματισμό, καὶ στὸ Bulletin τῶν J. καὶ L. Robert², οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν ἰδῆ τὰ Χρονικά 1951-1966 καὶ προσπάθησαν νὰ διαβάσουν τὶς εἰκόνες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Στὸ Supplementum καταχωρίζονται ὅπως στὰ Χρονικά μας³.

Ἡ Λευκόπετρα πέρασε στὴν Ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁴. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91.

Γιὰ τὴ μελέτη τῆς φύσεως τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος χρήσιμες μελέτες εἶδαν τὸ φῶς σὲ ἔκδοσι πρὸς τιμὴν Marcel Renard⁵.

177a. Κ λ ε ἰ δ ἰ. Ἐνεπίγραφη στήλη ἐπιτύμβια μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροῖας⁶.

177. Ἀ λ ω ρ ο ς. Προχειρότητες τοῦ Μαρινάτου ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 287.

177γ. Λ ο υ δ ἰ α ς. Παρατηρήσεις (ὁδογέφυρα;) στὸ πρῶτο Μέρος, ἔ.ἀ., σ. 241.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

178. Κοζάνη, Μουσσεῖο καὶ Νομὸς γενικὰ. Στὴ Ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁷ συγκεντρώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ λ. Κοζανὶ (ἀλλ' ὄχι Κοζάνι) εὐρήματα τῆς περιοχῆς σὲ ἄκτινα χιλιομέτρων, ἀπὸ τὸ χειροπέλεκυ τοῦ Παλαιοκάστρου, τώρα τοῦ Νομοῦ Γρεβενῶν (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 186) ὡς τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο καὶ τὴν Ἀκρινή (!) μὲ ἀρκετὴ βιβλιογραφία ὡς τὸ 1966. Πράγματι στὴ Συλλογὴ τῆς Κοζάνης, ποὺ δὲν ἀπέκτησε ἀκόμα Μουσειακὸ κτήριο, συγκεντρώνονται ποικίλα εὐρήματα, κατὰ τὸ πλεῖστον τυχαῖα, ἀπὸ τοὺς Νομοὺς Κοζάνης καὶ Γρεβενῶν⁸.

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23 κ.έ.

2. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 364.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 498.

4. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), σ. 452.

5. K. Z i e g l e r, Mater Magna oder Magna Mater, Hommages à Marcel Renard, τ. II, Bruxelles 1969, σ. 845 κ.έ., ἰδίως σ. 854, M. B i e b e r, The Images of Cybele in Roman Coins and Sculpture, αὐτόθι, τ. III, σ. 29 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

7. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), λ. Κοζανὶ (L. Beschi).

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

Τὴν παράσταση ἐνεπιγράφου ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Κοζάνης, ποῦ ἀνακοίνοσα σὲ σύντομη Ἑκθεση (ΑΔ 21, 1966, Χρον., σ. 354), οἱ J. καὶ L. Robert τὴ θεωροῦν ἐνδιαφέρουσα, γιατί βλέπουν νά κρατῆ ὁ ἰπλέας μαστίγιω μὲ τὸ ἀριστερὸ χερί¹. Ἀσημένιο βραχιόλι ἀπὸ τὴν Κοζάνη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. παραβάλλεται μὲ ἀπόκτημα Μουσείου τοῦ Ἀμβούργου μακεδονικῆς ἴσως προελεύσεως². Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο, ποῦ ἔδωσα σὲ σύντομες ἀνακοινώσεις, καταχωρίσθηκαν καὶ στὸ Supplementum³. Τάφος μὲ κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καθαρίστηκε κοντὰ στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, θέση Τρίδενδρο, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ παλαιότερα εὐρήματα⁴. Τὸ μάρμαρο τῆς περιοχῆς Κοζάνης (καὶ τῆς Καβάλας) ἐξετάζεται σὲ πετρολογικὴ μελέτῃ τῶν Colin Renfrew-J. Springer Peacey⁵.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, κυρίως σ. 235, εἰκ. 5 (προϊστορικοὶ συνοικισμοί), ἀλλὰ καὶ σ. 233 κ.έ., 238 καὶ 289 (Πλατανιάς-Μπουμπούστι), σ. 239, εἰκ. 6 (Ἀξιόκαστρο), σ. 258 (ἐπιγραφὴ Ἀκρινῆς), σ. 274 (βραχιόλια Κοζάνης), σ. 278 (Θησαυρὸς νομισμάτων), σ. 287 (πόρπες), σ. 288 (ἀγγελία ἀπὸ Σέρβια) καὶ σ. 327 (αἰχμὴ ἀπὸ τῆ Γαλατινὴ, ἔδω πίν. 215α).

179. Κ α ι σ α ρ ε ι ἄ , Π α λ α ι ὀ κ α σ τ ρ ο . Τμῆμα ἀναγλύφου σώζει τὴν ἐπιγραφὴ *Φιλωτέρα Ἀροϊδαίου Ἐρομῆ Ἀγοραῖω εὐχγῆν*⁶. Γιὰ τὸ ὄνομα οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν: «beau nom macedonien»⁷.

180. Σ έ ρ β ι α . Στὴν Cambridge Ancient History⁸ ὁ συνοικισμὸς τῶν Σερβίων, κρινόμενος ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα του, θεωρεῖται παρακλάδι τοῦ Θεσσαλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ τελευταίου μέρους τῆς περιόδου Σ έ σ κ λ ο (σ. 592 κ.έ.), ποῦ συνεχίζει καὶ στὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ Περίοδο τῆ ζωῆ του ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Θεσσαλίας. Γίνεται λόγος ιδιαίτερα γιὰ τοὺς τάφους τοῦ συνοικισμοῦ.

ἽΟlaf Höckmann⁹ ἐξετάζει γραπτές, χαρακτῆς ἢ ἀνάγλυφες μορφές μὲ

1. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 365.

2. H. Hoffmann V. von Claer, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz a. R. 1968, σ. 90 (ἀλλὰ ἡ Κοζάνη δὲν εἶναι Südserbia (!), ὅπως γίνεται ἀπὸ ἀπροσεξία στὸ διάβασμα τοῦ σχετικοῦ μέρους στοῦ Amandry, Coll. Stathatos I, σ. 52).

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 480-483.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

5. BSA, τ. 63 (1968), σ. 52.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350.

7. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 361.

8. CAH, τ. I, 1, σ. 603 καὶ 607.

9. O. Höckmann, Ringkopffiguren der Jungsteinzeit in Südosteuropa, «Jahrbuch des Röm. - German. Zentralmuseums Mainz», τ. 16, 1969 (1971), σ. I κ.έ.

κεφάλι σάν ἓνα κύκλο, ἀπὸ τόπους τῆς ΝΑ Εὐρώπης μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ Σέρβια. Θεωροῦνται ὡς μορφές θεῶν ἢ πνευμάτων.

Στὴν ἀντικρυνή, ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ Ἀλιάκμονος, παρὰ τὴ Νεράϊδα καὶ τὴ γέφυρα, ἀναφέρονται τάφος καὶ ἄλλα ἀβέβαια πράγματα¹.

181. Αἰ α ν ἦ. Ὑπόγειο ταφικὸ οἰκοδόμημα ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα καὶ ἀνασκάφηκε, ἀλλὰ δὲν χρονολογεῖται. Ἀρχαῖο κτήριο διαπιστώθηκε μὲ δοκιμαστικὴ τομὴ καὶ τυχαῖα εὐρήματα προῆλθαν ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέση Μεγάλη Ράχη², ποὺ κηρύχθηκε διατηρητέος ἀρχαιολογικὸς χώρος. Ἐκτακτὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐπαρχίας Κοζάνης ὄρισθη ὁ Διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Αἰανῆς κ. Κωνστ. Σιαμπανόπουλος καὶ στὴ Συλλογὴ εἰσήχθησαν καὶ νέα ἀποκτήματα³. Νέο χάλκινο κόσμημα τῆς Συλλογῆς πρέπει νὰ προστεθῆ στὸν Κατάλογο ὁμοίων (τώρα ΑΕ 1973, σ. 133). Τάφος ἀνεσκάφη καὶ τυχαῖα εὐρήματα προϊστορικὰ καὶ ἄλλα εἰσήχθησαν καὶ κατὰ τὸ 1968 στὴ Συλλογὴ, ἢ ὁποῖα στεγάζεται πλέον στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα⁴.

Στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα δόθηκε σύντομη εἰδηση γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ⁵ χωρὶς παραπομπὴ σὲ παλαιότερες σχετικὲς εἰδήσεις. Νέοι τάφοι τῆς περιοχῆς ἀνακοινώθηκαν ἐπίσης στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα. Ὅκτὸ βρέθηκαν τυχαίως δυὸ χιλιόμετρα βορείως τοῦ χωριοῦ, στὸ λόφο «Κομμένοι». Ἐν συνεχείᾳ ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ καὶ ἔδωσαν ὀκτώσηχμες πόρπες ὡς χαρακτηριστικὰ εὐρήματα χρονολογούμενα περὶ τὸν 9ον αἰ. π.Χ.⁶. Ὑστερορωμαϊκὸς (:) τάφος καμαρωτὸς ἐρευνήθηκε τὸ 1968 καὶ εἰκονίζεται σὲ διαφωτιστικὰ σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα μὲ συνοδευτικὸ κείμενο τῆς Ἐφόρου⁷. Ἀπὸ τὸ ΑΔ τοῦ 1967 καὶ τὰ ΑΑΑ τοῦ 1969 ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique⁸. Τάφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνακοίνωσε καὶ στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἢ Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, μὲ ὠραῖα σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα⁹.

Ἐπιγραφή τῆς Αἰανῆς, γνωστὴ ἀπὸ σύντομες ἀνακοινώσεις μου, ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.
2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413 κ.έ.
3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 349.
4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 331 κ.έ., καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.
5. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 213-214.
6. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 244 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.
7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 182 κ.έ.
8. Chron. 1968-1969, σ. 1060.
9. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 235-238.
10. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 361.

Τὸ Πλουτώνιο τῆς Αἰανῆς, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων (Heuzey-Daumet, Mission, Paris 1876, σ. 288 κ.έ.), περιλαμβάνει σὲ μελέτῃ της γιὰ ναοὺς τοῦ Πλούτωνος ἢ Καλλιόπῃ Γιαννουλίδου¹. Ἡ «γεινίασις πρὸς τὴν Θράκην» — τῆς Αἰανῆς! — εἶναι ἀκατανόητη, ὅπως καὶ ἄλλα τινά.

182. Λι κ ν ά δ ε ς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴν τοπικὴ Συλλογὴ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀναφέρεται σὲ Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας².

183. Π ύ ρ γ ο ι. Τὰ ἀναφερόμενα σὲ Ἔκθεση τοῦ 1966³ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἐτῶν (ΑΔ 17, 1961/1962, Χρονικά, σ. 218).

184. Ἐ π α ρ χ ι α Κ ο ζ ά ν η ς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρεται ἀπὸ Κτένιον, Ρύμνιον, Καισάρεια, Κάτω καὶ Ἄνω Κώμη, Τετράλοφον⁴. Ἐπίσης ἀπὸ Ροδιανή, Κοιλάδα, Βελβεντό καὶ Ἁγία Παρασκευή⁵. Ἀπὸ τὴν Οἰνὴ ἀναφέρθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι⁶. Ἀπὸ τὴ γνωστὴ νεολιθικὴ τούμπα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (προσιώτερη ἀπὸ τὴν Κοιλάδα) προῆλθαν καὶ νέα ὄστρακα καὶ θραύσματα λιθίνων ἐργαλείων, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Τούμπα τῆς Ἁμυγδαλιᾶς⁷. Ἐπιγραφὴ τοῦ Βελβεντοῦ, ἀπὸ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁸. Ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκρινῆς, τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258.

185. Ἐ π α ρ χ ι α Β ο ῖ ο υ. Ἀρχαῖα ἀναφέρονται, χωρὶς χρονολόγησι, στὸ Χορηγὸ καὶ στὸ Σισάνιον⁹. Ἐπίσης στὸ Τσοτύλι¹⁰. Τὸ ἀγαλμάτιο Πανὸς ἀπὸ τὴ Νεάπολη Βοίου, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης, εἰκονίζει μαζὶ μὲ ἄλλα ὁ Ἄγγελος Δεληβοριάς¹¹.

185. Ἐ π α ρ χ ι α Ἐ ο ρ δ α ί α ς. Νέα εὐρήματα, ὅμοια πρὸς προγενέστερα τυχαῖα εὐρήματα, προῆλθαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐξοχῆς¹².— Ἀσημέ-

1. «Πλάτων», τ. 22 (1970), σ. 278 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 239 κ.έ., 331 καὶ 333.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 479.

9. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333.

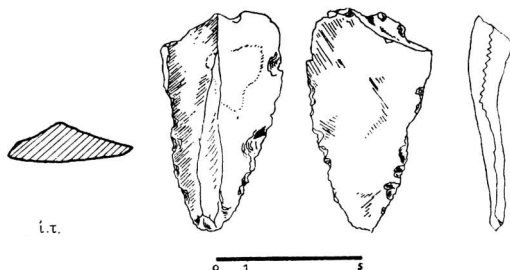
11. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 220 κ.έ., εἰκ. 4.

12. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

νιος στατήρας Ἀμύντου Γ' (πρώτης βασιλείας, 389-383 π.Χ.) προήλθε ἀπὸ τῆ Μαυροπηγῆ¹.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

186. Παλαιόκαστρον, παλαιολιθικά. Στὶς καθυστερημένες εἰδήσεις τῆς Chronique 1967 εἰκονίζεται ἡ παλαιολιθικὴ ἀξίνη τοῦ Παλαιοκάστρου², τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας, πρβλ. καὶ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234. Προστίθεται τώρα καὶ νέα μικρολιθικὴ αἰχμὴ ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ (εἰκ. 64)³. Τὰ παλαιοντολογικὰ

Εἰκ. 64. Μικρολιθικὸ ἐργαλεῖο ἀπὸ τὴν περιοχὴ Παλαιοκάστρου Γρεβενῶν κατὰ Ἰ. Τουράτσογλου (186)

εὐρήματα στὶς λεκάνες τῆς Κοζάνης καὶ τῶν Γρεβενῶν παραλληλίζονται πρὸς τὸ ζωϊκὸ κόσμον τῆς λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 100.000 χρόνια⁴.

186α. Περιβόλι. Κατὰ τὸ 1968 καθάρισαν τὰ σιδηρένια ὄπλα (πίν. 215β) καὶ τὸ χάλκινο λέβητα, στὸν ὅποιον κολλήσαμε τὶς ζωόμορφες λαβὲς (πίν. 216α-β)⁵. Τὸ ἀξιόλογο ἀγγεῖο ἀξίζει νὰ μελετηθῇ καὶ νὰ παραβληθῇ πρὸς σύγγρονά του καὶ ἀρχαιότερα ἑλλαδικὰ καὶ ἀνατολίτικα παραδείγμα-

1. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 330.

2. Chron. 1967, σ. 880, εἰκ. 1a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333, σχέδ. 12.

4. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

5. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 186, καὶ Chron. 1967, σ. 898, εἰκ. 20.

τα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ κυπριακό, τοῦ ὁποῖου τὴν εἰκόνα χρωστῶ στὴν καλωσύνη τοῦ φίλου συναδέλφου Κυριάκου Νικολάου (εἰκ. 65) καὶ πρόσφατο τυχαῖο εὑρημα τῆς Βεργίνας (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 327 καὶ πίν. 339δ).

187. Τυχαῖα εὑρήματα διάφορα. Καὶ νέοι τάφοι ἀποκαλύφθηκαν στὴ γνωστὴ θέση ἸΑΐ-Λιάς τοῦ Σπηλαίου. Τμῆμα λαβῆς με-

Εἰκ. 65. Μέρος λέβητος, τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου τῆς Λευκωσίας (186)

γάλου χαλκοῦ λέβητος βρέθηκε στὴ θέση Αὐλαγάδια τῶν Ἄναβρυτων. Τάφοι καὶ κτερίσματα ἐπισημάνθηκαν τυχαῖα σὲ διάφορες θέσεις περὶ τὸ Κάστρον¹. Μαρμάρινη τεφροδόχος ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὸ Φέλλιον² καὶ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὸ Ὀροπέδιον³. Νέα ταφικὰ εὑρήματα διάφορα σὲ κιβωτιόσχημο τάφο τῆς περιοχῆς Κατάκαλης⁴ ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὴν Αἰκ. Ρωμιοπούλου.

1. Γιὰ τὰ εὑρήματα στὸ Σπήλαιον, Ἄναβρυτα καὶ Κάστρον, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389 κ.έ.

4. ΑΕ, τ. 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 14-15.

187α. Σειρήνι. Μετὰ τρεῖς δημοσιεύσεις (Ν. Παππαδάκις, Edson, Peek) καταχωρίζεται τώρα καὶ στὸ Supplementum¹ τὸ ἐπίγραμμα ἐπιτύμβιας πλάκας ἀπὸ τὴν περιοχὴ βορείως τῶν Γρεβενῶν, κατὰ τὸν Παππαδάκι ἀπὸ τὸ Σειρήνι, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Κυρακαλῆς, ἐπὶ δασώδους λόφου, ὅπου ἐκκλησιά τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 200 μ.Χ. Μετὰ τετρακόσια περίπου χρόνια ρωμαϊκῆ κυριαρχία, ἐκεῖ στὸ Σειρήνι τῶν Γρεβενῶν, ἓνα τέτοιο ἐπίγραμμα:

*Μίτηρ ἦδε σοὶ εἰμι Φιλωτέρα, ἦν σὸ θανοῦσαν
ἐπέτισες, Χρήστη, μητοὶ φέρονσα χάριν.
Τίς σε πόθος ταχὺς ἔσχεν ἐμεῦ, τέκνον; Ὠκύμορον δέ
πένθος καὶ γενέτη γείναο καὶ γαμέτη.*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

188. Καστοριά. Ἡ εἶδηση γιὰ τὰ χάλκινα τῆς Συλλογῆς τῆς Καστοριάς (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 188) πέρασε τὴν Chronique². Ἡ Συλλογὴ πλουτίσθηκε μὲ νέα εὑρήματα ἐκ περισυλλογῆς καὶ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη στὴν ἐκκλησιά τοῦ Ἁγ. Σπυριδῶνος (Ὀρφανοτροφεῖον)³.

189. Ἄργος Ὀρεστικόν. Εὑρήματα ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέση Πάραμαπέλα ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση ποῦ δημοσιεύθηκε μὲ καλυστέρηση⁴. —Τὸ Ἄργος Ὀρεστικὸν ἔρχεται σὲ συζήτηση σχετικῆ πρὸς εἰσβολὴ Σκορδισκῶν, μὲ ἀφορμὴ τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση θησαυροῦ νομισμάτων ἀπὸ τὸ Ἄργινιο⁵.

190. Μαυροχώρι. Ἐνδιαφέρον προϊστορικὸ ἀγγεῖο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Δημ. Συστάτση, στὴ γνωστὴ προϊστορικὴ θέση Κρεπενή⁶.

191. Δισπηλιό. Ὁ Σπ. Μαρινᾶτος δημοσίευσε 4 φωτογραφίες καὶ 2 σχέδια, ποῦ τοῦ παραχώρησε ὁ Νικ. Μουτσόπουλος. Ἡ σημειωματικὴ ἀνακοίνωση⁷ θυμίζει ἀπλῶς τὸ χρέος νὰ ἐρευνηθῇ ὁ λιμναῖος οἰκισμὸς, γνωστὸς ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου.

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 484.

2. Chron. 1967, σ. 881, εἰκ. 2a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

5. Margaret Thompson, The Agrinion Hoard, Numismatic Notes and Monographs No 159, New York 1967, πρβλ. βιβλιοκρισία Harold M. Mattingly, «The Numismatic Chronicle», τ. 9 (1969), σ. 325 κ.έ., ἰδίως σ. 331 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

7. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 162 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1967, σ. 881, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334.

192. Νεστόριον. Ἐπιγραφή πού ἔδωσα σέ σύντομες εἰδήσεις (ΑΔ 20, 1965, Χρον., σ. 439), πέρασε στό SEG¹ μέ τὴν παρατήρηση ὅτι δύσκολα μπορεῖ ν' ἀνήκει στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ, ὅπως εἶχε παρατηρήσει ἀνεξάρτητα (;) καὶ ὁ Ἡλίας Καπετανόπουλος, στὸν ὁποῖο εἶχαν στείλει φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Νεστόριο.

192α. Διάφορα. Τάφος κτιστὸς ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ δρόμο καὶ καμαροσκέπαστο θάλαμο, παρουσιάσθηκε στό Πεντάβρυσον τὸ 1966 καὶ *imago cireata* (;) τὸ 1969². Στὴν Πτεριὰ βρέθηκαν τὸ 1966 κομμάτια γλυπτῶν, στὸν Κορησσὸ πίθοι κ.λ. τὸ 1968 καὶ στό Ὑψηλὸν ἀκέφαλη ἀνδρική προτομή³.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

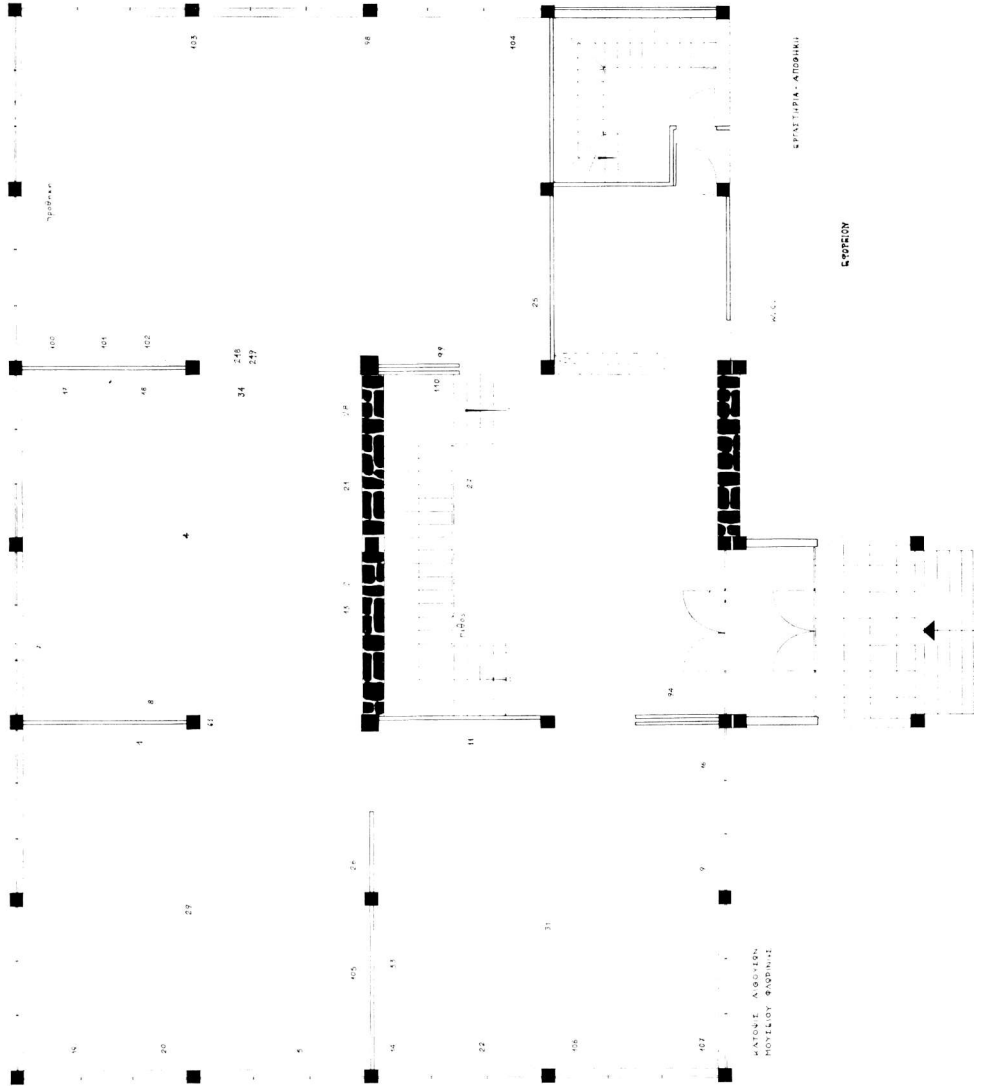
193. Φλώρινα καὶ Μουσεῖο Φλωρίνης. Στὴν πόλη καὶ γειωκότερα στό Νομὸ Φλωρίνης ἀναφέρεται ἔκδοση τῆς Νομαρχίας Φλωρίνης⁴ ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἔγιναν «κατὰ διαταγὴν». Ἀλλά, ὅπως καὶ ἂν ἔγινε, γιατί τόση προχειρολογία; Σημειῶνω ἀπλῶς (δὲν ἀξίζει συζήτηση) μερικὲς παρατηρήσεις. Στὴ σελ. 22, ἀπὸ πού βεβαιώνονται τά: «περὶ τὸ 1000 π.Χ.», «πρὸς τὸν Ὀλυμπον», «πρὸς Δ καὶ πρὸς ΒΔ», «Ἀχαιοὺς», «Μπαν(τ)κεράμικα» κ.ο.κ. Στὴ σελ. 23, πῶς βεβαιώνεται ἡ Λύγκος στό λόφο τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος; Καὶ μάλιστα «παλάτι» (σ. 37, πρβλ. σ. 40). Στὴ σελ. 24: Κάστωρ-Καστοριά, νόμισμα κ.λ. Πού εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα; Ἡ Λεβαία στὴ Λακκιά πῶς στηρίζεται; Ὁ Γαυάνης γιατί ἔγινε Γαύανος (δῖς) καὶ ὁ Περδίκκας ἔγινε Περδίκας (πολλάκις), πῶς στηρίζεται τὸ «ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς τοῦ Ὀλύμπου», «μετὰ τὴν ἀπόπειραν» (ποιά;); κ.τ.τ. Στὴ σελ. 25 παραπομπὴ στὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλη ξεκρέμαστη. Στὴ σελ. 26 συνονθύλευμα ὀνομάτων πόλεων χωρὶς τάξη καὶ τεκμηρίωση. Πόθεν: Λύγκος = Ἡράκλεια (δηλ. Φλώρινα) καὶ ἀπὸ Φιλίππου Β' (358 π.Χ.) μετατόπιση στό Μοναστήρι κ.λ.; Στὴ σελ. 27: Λυγκηστεὺς (!), ἀλλὰ τὸ δόκιμο Λυγκηστῆς-Λυγκησταί, καὶ «δεξιὰ τῆς Βεγορίτιδος» (sic) τί θὰ πῆ; Θυμίζει ἀνέκδοτο μεθυσμένου, πού σ' ἐκδρομὴ ζήταε ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὸ χαμένο πιάτο του ἐπιμένοντας ὅτι τὸ δικό του «ἔχει κόκκα στὴν ἀριστερὴ μεριά»! Τῆς σελ. 28 τὰ εὐρήματα πού εἶναι δη-

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 485.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, καὶ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

3. Ἀντιστοιχῶς, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 416, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 334, καὶ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 389.

4. Φλώρινα, Ἐθνικὴ Ἱστορία καὶ Τουριστικὸς Ὁδηγὸς Νομοῦ Φλωρίνης, ἔκδοσις Νομαρχίας Φλωρίνης, 1969. Πρβλ. τὸν ἀντίστοιχο Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Ἠμαθίας, ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 148, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ καλύτερος.

Παρεμβ. πίν. Γ'. Κάτοψη των αιθουσών Έκθεσης τοῦ ἰσογείου τοῦ Μοναστερίου τῆς Φλωρίνης (1953)

μοσιευμένα; Ἀπὸ τῆ σελ. 35 κ.έ. (οἱ ναοὶ εἶναι μνημεῖα δὲν εἶναι «χῆροι») σφάλματα κατατάξεως. Στῆ σελ. 36 ἡ Λεβαία τοποθετεῖται στὴ Βεγόρα (προηγούμενως, σ. 24, στὴ Λακκιά) καὶ στὸ λ. Λεβαία κοντὰ καὶ στὰ δύο¹. Στῆ σελ. 37 καμία μνεῖα τῶν σπουδαίων προχριστιανικῶν εὐρημάτων τῆς νησιδὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου (πρβλ. καὶ τὴν κατὰ Πελεκανίδην, σ. 43), ἐκτὸς ἂν εἶναι τῆς σελ. 86 τὸ «ἐργαστήριον κεραμοποιίας»! Τῆς σελ. 39 οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ὑπ' ἀριθ. 2-4 εἶναι δύο καὶ ὄχι τρεῖς. Στῆ σελ. 54 ἀναφορὰ στὴν «Ὀμηρικὴν ἐποχὴν» κ.ο.κ.

Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σὲ πολὺ λίγες σελίδες. Γιατί; Τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχε σημασία, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ παίρουν θέση τέτοιες ἐκδόσεις σὲ ἰδιωτικές, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐπαρχιακὲς βιβλιοθηκές, καὶ νὰ ἀποτελοῦν αὐθεντία γιὰ νεαροὺς, ποὺ τολμοῦν πότε-πότε, ἀντιλῶντας ἀνεξακρίβωτα, νὰ δημοσιεύουν ἢ καὶ νὰ κάμουν ἀνακοινώσεις σὲ Συνέδρια! Γιατί ν' ἀφίνουμε τὴν προχειρολογία νὰ μᾶς «ἀλλάζῃ τὰ φῶτα», ὅταν, γιὰ τὴ Φλώρινα εἰδικὰ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, κανένας ἀρμόδιος δὲν θ' ἀρνηθῆ νὰ δώσῃ τὰ φῶτα του— δὲν δικαιούται τοῦλάχιστον ν' ἀρνηθῆ νὰ δώσῃ ὅ,τι μορεῖ.

Τὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης δέχθηκε κατὰ τὸ 1966 τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς, ποὺ στεγάζονταν σὲ μαγαζὶ τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως². Μέσα στὴν τριετία ὡς τὸ 1970 ἐγινε ἡ «παραλαβὴ» τοῦ κτηρίου καὶ κάποια «ἐπανέκθεση»³. Ἡ κάτοψη τοῦ ἰσογείου (παρένθ. πίν. 15), τὴν ὁποία ὀφείλω στὴ δ. Καίτη Ρωμοπούλου, καὶ μιὰ φωτογραφία παλαιότερη, πρὶν τοποθετηθῆ ἐξώθουρα (πίν. 217), θὰ μᾶς βοηθήσουν ἐδῶ γιὰ μιὰ περιγραφὴ σύντομη τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ τρόπου τῆς Ἐκθέσεώς τους⁴.

Ἐξω ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ Μουσείου ἔχει ἀποτεθῆ προσωρινὰ ἡ γνωστὴ βάση (πίν. 218α) ἀπὸ τὴν θέση Τ σ α ἰ ρ ι α τ ῆ ς ἔ κ κ λ σ ἰ α ς (πίν. 218β) τῆς περιοχῆς Βεγῶρων (πίν. 219). Στὸν κῆπο, μπαίνοντας δεξιὰ, ἔχει τοποθετηθῆ σὲ βάθρο βάση ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου ἀπὸ τὸ Ἐθνικόν, πιθάρι κ.λ.

Στὸ χ ὡ λ τοῦ Μουσείου, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (ἀριθ. 94) ἀπὸ τὴν εἰσοδο ἔχομε ἀνὰ μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τεφρὸ σχιστόλιθο, εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰ. Τουράτσογλου στὸ Ἐθνικόν, ὅπως καὶ ἡ βάση τῆς αὐλῆς. Ἀντίκρυ, πιθάρι ἀκέραιο, βωμὸς (ἀριθ. 27), τοῦ ὁποίου ἔχει δοθῆ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967 πίν. 108β)⁵, καὶ ἡ ὀροθετικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα (ἀριθ. 110), γιὰ τὴν ὁποία ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 195.

1. Πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 264.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

4. Ὄφειλὸ νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ἐφορὰ τῆς Περιφέρειας κ. Μαρία Καραμανώλη-Σιγανίδου, ποὺ εὐκόλυνη τὴ μελέτη τῶν παλαιῶν εὐρημάτων μου στὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης.

5. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 358.

Στις αΐθουσες θα κινηθοῦμε κατὰ τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως «τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου».

Σ τ ἡ ν 1η α ἴ θ ο υ σ α: Τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 ἐπιτύμβιο ἔφερε ἀνάγλυφη διακόσμηση κατὰ ζῶνες (πίν. 220). Διατηροῦνται μέρη δύο ζωνῶν. Στὴν ἀνώτερη διατηρεῖται καθισμένη μορφή πρὸς δεξιὰ καὶ μπροστά τῆς τὰ κάτω μέρη ἄλλων τεσσάρων ὄρθιων μορφῶν. Στὴν κατώτερη ζώνη ἰππέας πρὸς δεξιὰ καὶ ὄρθιες μορφές μπρὸς καὶ πίσω του. Ἐκ τῶν πιὸ πλούσιες κι ἐνδιαφέρουσες θεματικὰ παραστάσεις στὰ ἐπιτύμβια τῆς περιοχῆς, 3ου αἰ. μ.Χ.

Τὸ ἐπιτύμβιο ὑπ' ἀριθ. 9 ἀπὸ τῆ Βεϋῆ ἔχει δοθῆ ἤδη στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, πίν. 62α (ιδεὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 197α). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 107 ἐκθέμα εἶναι ἡ γνωστὴ ἐνεπίγραφη βάση (πίν. 221α) ἀπὸ τὰ Τ σ α ἴ ρ ι α τ ῆ ς Ἐ κ κ λ η σ ἱ α ς τῶν Βεγόρων (Chron. 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 5-8, πρβλ. Χρονικά 1954-1965, ἀριθ. 264). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 106 εἶναι νεώτερο εὑρημα τῶν τελευταίων ἐτῶν μὲ ἐπιγραφή (Π. ΤΕΡΕΝΤΙΟΝ ΠΟΣΕΙΔΩΝΕΙΟΝ...) «περὶ τὸν 3ον αἰ. μ.Χ.», κατὰ τὴν πινακίδα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐκθέματα τῆς αἰθούσης αὐτῆς εἶναι παλαιὰ εὑρήματα τῶν χρόνων μου ἢ καὶ παλαιότερα. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 ἀνάγλυφο εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 221β). Τοῦ ὑπ' ἀριθ. 14 ἔχει δοθῆ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967, πίν. 108α)¹.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 33 προτομή (πίν. 222) ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς Νομαρχίας, ὅπου εἶχε περισυλλεγῆ παλαιότερα μαζί μὲ τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 19, μεταφέρθηκε στὴ Συλλογῆ-μαγαζί ἀπὸ τὸν Θ. Βράκα, ὑπάλληλο τῆς Νομαρχίας, ποῦ ἐκτελοῦσε καθήκοντα Ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ ὁ τίτλος ἀνῆκε στὴ σύζυγό του, ὠρισμένη Ἐκτακτοῦ Ἐπιμελήτρια κατὰ τὰ νόμιμα.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 11 ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη (πίν. 223) εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ γιὰ τὴν ἀνάγλυφη τετράμορφη παράσταση καὶ διακόσμηση τοῦ «ἀετώματος», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή: *Λορέλιος Ἰουλιανὸς τὸν υἱὸν Λυσίμαχον ἀνέθηκεν εἰς θεὸν Ἀλέξανδρον*.

Οἱ ἀτυπικοὶ χαρακτῆρες τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἀτεχνὴ ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου δὲν ἐπιτρέπουν ἀκριβέστερη χρονολόγηση ἀπὸ τοὺς προχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου δὲν ἔχει γίνῃ ἀκόμα εἰδικὴ μελέτη τῆς γλυπτικῆς καὶ ἐπιγραφικῆς τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦς.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης ἐκτίθεται ἄγαλμα Ἀρτέμιδος, τοῦ ὁποῖου ἔχω δώσει ἤδη δύο ὄψεις (Χρονικά 1966-1967, πίν. 107α-β).

Σ τ ἡ 2η α ἴ θ ο υ σ α συναντοῦμε πρῶτα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (ἀριθ. 26) μὲ τρεῖς «ἀρρηφόρους» ἀκέραιο σχεδὸν (πίν. 224α). Ἀκολουθεῖ ἐπιτύμ-

1. Πρβλ. Bull. Épigr., ἐ.ά., ὅπου δίνεται κατὰ λάθος ἢ παραπομπὴ στὸν πίν. 193 (ἀντὶ 108α-β), ἐνῶ ἡ σχετικὴ παράγραφος τῶν Χρονικῶν φέρει τὸν ἀριθ. 193.

βιο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὶς Πέτρες μὲ παράσταση «θρακὸς ἰπέως» (ἀριθ. 105) καὶ ἐπιγραφή (...στρατιώτης Ἰπεὺς ἔτη Δ'), «ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων», κατὰ τὴν πινακίδα, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 5) μὲ tabula ansata καὶ ἐπιγραφή (Τερεντιανὸς κ.λ.). Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι νεότερα προσκλήματα.

Ἀντίθετα τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 20) εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Μαζὶ μὲ τὰ ἄνωτ., ἀριθ. 27 καὶ 11, καὶ τὸ κατωτ., ἀριθ. 13, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Βράκα μὲ αὐτοκίνητο τοῦ Δήμου Φλωρίνης ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα. Στὸν Θ. Βράκα ὁ ἰατρὸς Βασ. Γυμνόπουλος εἶχε δώσει τὴν πληροφορία ὅτι βρέθηκαν στὴν κοίτη τοῦ Παλαιοποτάμου (Στάρα Ρέκα). Τοῦτο τὸ ὑπ' ἀριθ. 20 εἶναι μαρμάρινη πλάκα ἐπιτύμβια, ἐνεπίγραφη καὶ ἀνάγλυφη. Εἰκονίζονται σὲ προτομὴ ἐπτὰ μορφές, οἱ τρεῖς ὑπεράλληλες κατὰ τὸν κεντρικὸ ἄξονα καὶ ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν, ἐπίσης ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλληλ. Κάτω ἀριστερὰ ἐπιγραφή, ποῦ συμπληρώνεται: Ἐγὼ Ζοῆ (sic) Ἀδρηλείω Ἡρακλείδῃ [τῷ συμ]-βίω αὐ[τῆς] μήμησ χ[άρεω]¹.

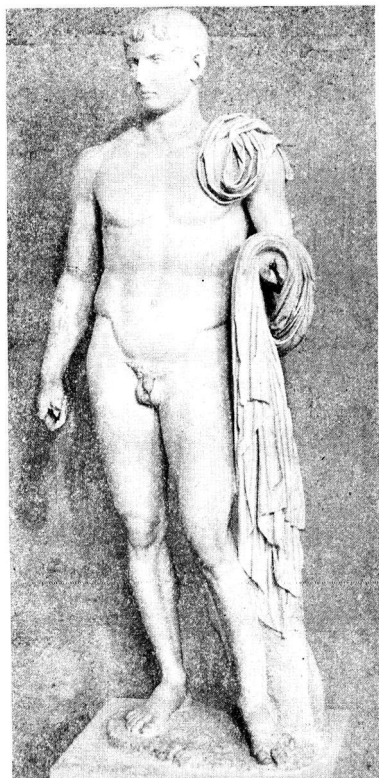
Τὸ ὑπ' ἀριθ. 19 (πίν. 225) ἐκτίθεται συμπληρωμένο. Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει περιληφθῆ στὴ μελέτη τοῦ Alfred Rüsck, ποῦ τὸ θεωρεῖ Ἀντωνίνειο. Δίνει καὶ τὴν ἐπιγραφή. Ἀλλὰ γιὰ τὴν προέλευση, ἰδὲ ἄνωτ. τὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 271 (ἀνάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 8). Καὶ ἡ περιγραφή τοῦ γλυπτοῦ εἶναι λειψή. Ἡ μορφή ἀριστερὰ εἶναι ἀνδρική. Δὲν παρατηρήθηκαν ἢ ἀποσιωπήθηκαν οἱ αὐλακώσεις πτυχώσεων μεταξὺ τῶν δύο προτομῶν καὶ ἄλλα λείψανα ἀναγλύφου ἄνω δεξιὰ, ποῦ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες μορφές πάνω ἀπὸ τὶς δύο. Καὶ τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς ἐξ ἄλλου εἶναι περισσότερα τῶν δύο. Ὁ χαρακτηρισ τῆς συνθέσεως τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λοιπὸν ὁ συνηθισμένος μὲ τὶς ὑπεράλληλες προτομές.

Ἀντίκρυ ἐκτίθεται «κορμὸς ἀγάλματος πιθανῶς ἀθλητοῦ» (ἀριθ. 1) καὶ στὸ κέντρο ὁ ρωμαϊκὸς ἀνδριάντας (ἀριθ. 29), τοῦ ὁποῖου ἔχω δώσει εἰκόνα καὶ στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 255 καὶ 261, πίν. 60. Ἔχει συγκολληθῆ τὸ ἀριστερὸ του χέρι. Μιὰ ἰδέα τῆς μορφῆς ποῦ θὰ εἶχε τὸ σύνολο, μὲ τὸ κεφάλι καὶ τὰ ἄκρα ποῦ λείπουν, δίνει ὁ ἀνδριάντας τοῦ Λουκίου Καίσαρος στὸ Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (εἰκ. 66).

Στὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ 2η πρὸς τὴν 3η αἴθουσα ἐκτίθεται τὸ κεφάλι (ἀριθ. 61) ποῦ περιέλαβε ὁ Α. Rüsck (ὑπ' ἀριθ. Ρ 8) στὴ μελέτη του.

Σ τ ἡ ν 3 η α ἴ θ ο υ σ α ὄλα σχεδὸν εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 εἶναι μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη, τῆς ὁποίας τεμάχιο ἀπὸ τὰ συγκολληθέντα εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 226α). Βρέθηκε

1. Πρβλ. Chron. 1959, σ. 767, Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 259.

*Εἰκ. 66. Ἄνδριάς τοῦ Δουκίου Καίσαρος
στό Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (193)*

τὸ 1947 στὴν περιοχὴ τῆς Κοινότητος Φλάμπουρο, καθὼς ἔσκαβαν λάκκους γιὰ νὰ φυτεύσουν μηλιές. Μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Θ. Βράκα μὲ κάρρο ὡς τὸ Μεσονήσι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ στρατιωτικὸ αὐτοκίνητο στὰ Γραφεῖα τῆς Νομαρχίας.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 σώζει τριμμένες ἐπιφανειακὰ δύο προτομὲς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τὸ ὄνομα *Λούκουλος* (πίν. 230β).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 17 εἶναι μαρμάρينو ἐπιτύμβιο μὲ πολυπρόσωπη παράσταση (πίν. 227) 3ου αἰ. π.Χ. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 18 εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο «ρωμαϊκῶν χρόνων», ὅπως καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀγάλματι ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου στὴ Φλώρινα. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 28 (πίν. 228α) καὶ 21 (πίν. 229α) ἔχουν τὸν ἴδιο ἐπαρχιακὸ χαρακτήρα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι ἀνάγλυφο Διὸς Ὑψίστου καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 13 «εἰκῶν ἐν ὄπλῳ» (medaillon) μὲ τρεῖς ἀνάγλυφες προτομὲς, ἀνδρὸς ἀνάμεσα σὲ γυναικεῖς, καὶ κάτω ἰπέα. Ἐντειχισμένο στὴν Ἀχλάδα, τὸ μετέφερε τὸ 1957 ὁ Θ. Βράκας.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης (ὑπ' ἀριθ. 4) εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ Ἄρτεμις, τῆς ὁποίας ἔδωσα ἤδη πρόσθια ὄψη στὰ Χρονικά 1966-1967, πίν. 106 (ἔδω πλάγια ὄψη καὶ λεπτομέρεια, πίν. 230α καὶ γ). Βρέθηκε τὸ 1956 τυχαῖα στὴ λίμνη Πετρῶν παρὰ τὸ Ἀμύνταιο κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἀποξηραντικῶν ἔργων ἀπὸ Τάγμα Μηχανικοῦ.

Σ τ ἡ ν 4η α ἰ θ ο υ σ α ἢ Ἐκθεση ἔχει περισσότερα κενὰ καὶ προσωρινότητες, ὅπως οἱ δύο προθήκες. Στὴ μία (ἀριθ. 248, 249 κ.λ.) εἶναι προσωρινὰ ἀπλωμένα πῆλινα ἀγγεῖα, πόρπη καὶ ἡλοι ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή στοῦ Ἐθνικόν. Ἀκολουθοῦν ἀνάγλυφο ἀναθηματικὸ στὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὴν Γ σ ἄ κ ο ν η Καστοριᾶς (ἀριθ. 102), «ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Σ κ ο π ὸ τῆς οἰκογενείας τῆς Αὐρηλίας Μαρκίας μὲ παράσταση καὶ τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἑρμῆ, «τέλους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 101) καὶ ἐπιτύμβιο οἰκογενειακὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Κ ἄ τ ω Ὑ δ ρ ο ὕ σ α «3ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 100).

Τὴ στενὴ πλευρὰ τῆς αἰθούσης καταλαμβάνει προσωρινὰ προθήκη. Στὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ τρία ράφια τῆς εἶναι ἀπλωμένες ἀγνῦθες κ.λ. ἀπὸ τὴ Φλώρινα καὶ ἄλλες θέσεις, στὸ μεσαῖο ράφι πῆλινα ἀγγεῖα, σιδερένια αἰχμὴ κ.λ. ἀπὸ τὸ Ξ υ ν ὸ Ν ε ρ ὸ καὶ στὸ κατώτερο τρία ἀπὸ τὰ σφραγίσματα σὲ κεραμίδια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Ἀ γ ἰ ο υ Ἀ χ ι λ λ ε ἰ ο υ (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257 καὶ πίν. 61).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 103 ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Κρισεινίας καὶ τῶν τέκνων τῆς, «τέλους 2ου αἰ. μ.Χ.», ἀπὸ τῖς Π ἔ τ ρ ε ς, ἔχει μεταφερθῆ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τῖς Π ἔ τ ρ ε ς ἐπίσης προέρχεται τὸ ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης τῆς οἰκογενείας τοῦ Δαβρείου, «2ου αἰ. π.Χ.» (ἀριθ. 98).

Ἐδῶ εὔρε καταφύγιο κι ἓνα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἡ-

πειρο, περιοχή Κ ο ρ υ τ σ ᾶ ς. Είναι ανάθημα πρὸς τιμὴν ἤρωος ἢ ἀφηρωϊσθέντος νεκροῦ (ἀριθ. 104).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 ἀνάγλυφο καὶ ἐνεπιγραφο μνημεῖο παρουσιάζει ἰδιορρυθμία. Δὲν εἶναι στήλη, πλάκα ἢ Medaillon, ὅπως τὰ ἄλλα ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικά μνημεῖα. Εἶναι πεσσοσχημο, ὅπως διατηρεῖται σπασμένο τώρα ἄνω καὶ κάτω, σώζει μέρος ἀνάγλυφης παραστάσεως στὴν κύρια πρὸς τὸ θεατὴ πλευρὰ (πίν. 231α), μέρος ἀναγλύφου «θρακὸς ἰπέως» (:) καὶ ἐπιγραφῆς ἴσως ἔμμετρης στὴν ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ πλευρὰ (πίν. 231β), λεία τὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ ἀδοῦλευτη τὴν πίσω. Ὑποθέτω εἶναι ἐπιτύμβιο ἀλλοιώτικο ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὸ μετέφερα ἀπὸ τὴ Βεϋή (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές).

Τέλος τὸ ὑπ' ἀριθ. 99 ἔκθεμα εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὶς Πέ τ ρ ε ς .

Στὸν ὄ ρ ο φ ο τοῦ Μουσείου τὸν πολὺ χῶρο καταλαμβάνει προσωρινὰ λαογραφικὴ Συλλογὴ. Σὲ βιτρίνες ἔχουν ἀπλωθῆ καὶ ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Μεταξὺ ἄλλων «ἐκ διαφόρων τόπων» καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (πίν. 224β).

Στὴν Ἄ π ο θ ῆ κ η τοῦ Μουσείου φυλάσσονται ἐκτὸς γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀποκτημάτων τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς, ὁμάδες εὐρημάτων ποικίλης προελεύσεως. Εἶναι τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς μου στὴ νησιδα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Εἶναι συλλογὴ ποικίλων εὐρημάτων τοῦ Φιλολόγου Γ. Ἀζῆ, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ὀλίγα ἐδῶ (πίν. 229β). Εἶναι τέλος διάφορες ὁμάδες εὐρημάτων, ποὺ συνέλεξα σὲ διάφορες περιοδεῖες μου. Γιὰ νὰ σημαδέσω τὴ σπουδαιότητα τοῦ τόπου, δίνω ἐδῶ εἰκόνες ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων μου ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό στὴ νότια ἄκρη τῆς Βεγορρίτιδος (πίν. 226β καὶ 232α-β). Ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ πῆλινο σκέλος τῆς εἰκόνας στὸν πίν. 232α, ἄνω δεξιὰ). "Ἄν δὲν ἔπεσα ἔξω στὴν ὑπόδειξη τῆς Νέας Νικομήδειας γιὰ ἀνασκαφὴ, ἴσως θὰ γίνω πιστευτός, ἂν πῶ πὼς ὁ σπουδαιότερος προϊστορικὸς συνοικισμός, ἀπ' ὅσους ξέρω τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ προσφέρονται γιὰ εὐκόλη καὶ ἀποδοτικὴ ἀνασκαφὴ, εἶναι αὐτὸς τῆς Βεγορρίτιδος. Ἴσως κάποτε κάποιος, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν μιὰ τέτοια ἀνασκαφὴ, θὰ μὲ ἀκούσῃ. Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχουμε φῶς δυνατὸ στὴν προϊστορία τῶν Μακεδόνων ἀπ' αὐτὸν τὸ συνοικισμό, ποὺ ἄλλοτε ἦταν πνιγμένος στὰ νερά τῆς λίμνης, ἐκεῖ στίς ριχάδες τῆς νότιας ἄκρας τῆς. Ἴσως καὶ ἡ ἐλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κάποτε θὰ παύσῃ νὰ δικαιολογῇ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μόνο μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ μὲ τὸ θόρυβο μιὰ γιὰ τὴν Πύλο, μιὰ γιὰ τὴ Θήρα, πάλι γιὰ τὴν Πύλο κ.ο.κ.

Στὸ Φίλιππο Β' καὶ στὴν Ἡ ρ ἄ κ λ ε ι α (σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ δη-

μοσίευση, ΠΑΕ 1934, σ. 104-113) ἀποδίδει ἡ Μ. Guarducci γνωστὸ σφράγισμα σὲ κεραμίδι: *βασιλέως Φιλίππου*¹.

194. Π ρ ε σ π ε ς. Τῆ διαπίστωσή μου ὅτι στὸ νησάκι τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ὑπῆρξε ἀρχαία πόλη σημειώνει ὁ Ν. Μουτσόπουλος² παραπέμποντας στὴν Ἐκθεσή μου στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο (ΑΔ 17, 1961-1962, Χρονικά, σ. 219 κ.έ.), ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα διατυπώνω ἐντονώτερα στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257.

Ἡ πολυσυζητημένη ἐπιγραφή (Μουτσόπουλος, Πέτσας, Robert κ.ά.)³ πῆρε νέα μορφή μὲ τὴ συμβολή τοῦ καθηγητοῦ Edson, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὴν εἶχεν ἰδεῖ πρὶν τριαντατόσα χρόνια καὶ διαβάζει τὸν πρῶτο στίχο [*Λυ*]ζαίων ἢ *πολει*<τ>εία. Τὸ κέρδος εἶναι σημαντικό: στὸ νησάκι τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, ὅπου ἐπεσήμανα γιὰ πρώτη φορά πόλη καὶ ἀνέσκαψα ἑλληνιστικῶν χρόνων λειψανα, τοποθετεῖται πόλις Λ ὕ κ α. Τὸ δνομά της διάβασε ὁ καθηγητῆς Edson καὶ σὲ ἄλλη ἐπιγραφή, πού εἶχε μεταφερθῆ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχιλλεῖο στὴ Φλώρινα καὶ τὴν εἶχε ἰδεῖ στὸ Γυμνάσιο. Ἀξίζει λοιπὸν τώρα νὰ δοθοῦν μαζί τὰ δύο κείμενα, ὅπως καταχωρίζονται στὸ SEG⁴.

Ἄριθ. 588. [*Λυ*]ζαίων ἢ *πολει*<τ>εία
Κ. Ἰούλιον Κρίσπον
τὸν <ἀ>ρχιερεῖ καὶ <ε>ὐ-
εργέτην τειμῆς χά-
ρων, δι' ἐπιμελητῶν
Νειζάρχου (sic) τοῦ Δημητρί-
ου καὶ Τ. Φλασίου
Λιονυσίου.

Ἄριθ. 589. [---π]ολιταρχοῦντος ἐν Λόγῃ Φιλίππου
 ---ον Πρεῖμον καὶ Ἀνσιμάχου τοῦ [Δ]ιογέ-
 ---ΤΟΓΕΟΝΤΟΔΕ Ἀλεξάνδρου του ΔΕ|---
 ---ΣΥΝΑΝ Διὶ Κροῖω ΔημητρίΩ ---
 ---EMENAV---

Καὶ οἱ δύο ἐπιγραφές εἶναι τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖται καὶ μνημονεύεται στὸ Bull. Épigraφική ἐπιτάφιο εἰς ἰ α τ ρ ὀ ν⁵. Τετρώβολον Ἰστιαίας παραδόθηκε

1. Μ. Guarducci, Epigrafia Graeca, τ. II, σ. 500.

2. «Ἐπιστ. Ἑπετ. Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης», τ. 4 (1969), σ. 94.

3. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 194.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 488 καὶ 489.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, Bull. Épigraφ. 1970, ἀριθ. 359.

ἀπὸ τὸν Ν. Μουτσόπουλο στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὅπου ταυτίσθηκε¹.

195. Ἀ χ λ ά δ α. Ἡ ὀροθετικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα, τώρα στὸ Μουσεῖο Φλωρίνης (ἀνοτ., ἀριθ. 193), καταχωρίσθηκε στὸ Supplementum², μνημονεύεται καὶ σχολιάζεται ἀπὸ τὴν Μ. Guarducci³ καὶ ξαναδημοσιεύεται μὲ σχόλια γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ⁴.

196. Β ο κ ε ρ ί α. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 196, μὲ παραπομπὴ στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν, ἀνακαλέσαμε στὴ μνήμη τὴν ξεχασμένη Β ο κ ε ρ ί α. Μᾶς τὴν ἔμαθε μιὰ ἐπιγραφή, ὅσο ξέρω χαμένη κι αὐτή: ἐν Βοκερίας στάδιοι ἑκατόν.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ 1893 περίπου, ὅταν τὴ δημοσίευσε ὁ J. H. Mordtmann (AM 18, 1893, σ. 419). Εἶναι ὁδοσημεῖο ἢ σταδιοδείκτης. Δηλώνει τὴν ἀπόσταση (100 στάδια) ἀπὸ πόλη Βοκερία. Βρέθηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης-Φλωρίνης, παρὰ τὸ χλμ. 170,450, κοντὰ στὸ Κλειδί. Ἄλλ' ἀπὸ τότε ξεχάσθηκε.

Διέφυγε τοῦλάχιστον τὴν προσοχὴ τῶν D. L. Page καὶ E. S. F. Gow, οἱ ὅποιοι ἐξέδωκαν ἀπὸ κοινοῦ ἀρχαῖα ἐπιγράμματα⁵, ἐκ τῶν ὁποίων ἔνα τοὺς παρουσίασε προβλήματα, πού λύονται μὲ τὴ συσχέτιση τῆς Βοκερίας. Ἴδου τὸ ἐπίγραμμα:

*Εἶχεν Ἀριστείδης ὁ βοκέρριος οὐχ ἀπὸ πολλῶν
πολλὰ μῆτις δ' ὄιος καὶ βοὸς εὐπορίην,
ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ὁ πένης ἔφυγε φθόνον, ἤματι δ' αὐτῶ
θῆρες δὴν τὴν βοῶν δ' ὤλεσε δυστοκίη.
Μισήσας δ' ἀδληχὲς ἐπαύλιον ἄμματι τήρης
ἐκ ταύτης βιοτὴν ἀχράδος ἐκρέμασεν.*

Σὲ πρόχειρη μετάφραση:

«Ὁ Ἀριστείδης ὁ βοκέρριος δὲν εἶχε ἀπὸ πολλὰς πηγὲς πολλὰ, ὥστόσο τὰ βόλευε μ' ἓνα πρόβατο καὶ μιὰ γελάδα. Ὅμως καὶ τὸ φτωχὸ δὲν τὸν ἀφήνει ὁ φθόνος: τὴν ἴδια μέρα τὰ ζουλάπια τοῦ φάγανε τὸ πρόβατο, ἢ γελάδα ψό-

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 49.

3. M. G u a r d u c c i, Epigrafia Graeca, τ. II, σ. 439 κ.έ.

4. CIESEE, τ. II, Sofia 1969, σ. 155-162 (Leiva Petersen).

5. E. S. F. G o w - D. L. P a g e, The Garland of Philip and some Contemporary Epigrams, τ. I-II, Cambridge 1968, πρβλ. πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 260 κ.έ.

φησε στη γέννα. Μίσησε τὸ σπίτι δίχως βέλασμα καὶ μετὰ τὸ σχοινὶ τοῦ ταγριοῦ κράμασε σ' αὐτὴν τὴν γκορτζιά τὸ κορμάκι του».

Οἱ ἐκδότηι λοιπόν, ὅπως καὶ ἄλλοι προηγουμένως, δὲν καταλάβαιναν τί εἶναι ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς καὶ ἐπίσης δὲν ἦταν βέβαιοι ἂν τὸ ἐπιγράμμα εἶναι τοῦ Ἀντίπατρο τοῦ Θεσσαλονικέως ἢ τοῦ Σιδωνίου. Μετὰ τὴ συσχέτιση ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται ἐθνικὸ ὄνομα, Β ο κ έ ρ ι ο ς, τὸ ἐπιγράμμα ἀποδίδεται στὸ Θεσσαλονικέα Ἀντίπατρο καὶ ἡ Βοκερία ἀποκτίνει τὸν πρῶτο πολίτη της, ὁ ὁποῖος «ἔπρεπε νὰ ὁδοιπορήσῃ ἐν Βοκερίας σταδίου ἑκατόν, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου τὸ χλμ. 170, 450 τῆς σιδηροδρομικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονικῆς-Φλωρίνης, παρὰ τὸ νῦν Κλειδί»¹.

Οἱ J. καὶ L. Robert εὐρίσκουν σωστὴ τὴ συσχέτιση, καθὼς καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐπιγράμματος στὸ Θεσσαλονικέα Ἀντίπατρο².

197. Ν υ μ φ α ῖ ο ν. Φειδικὴ Ἀμαζόνα τύπου Mattei καὶ «Ἀρίστιππος» θεωρούμενος μᾶλλον Ἀριστοτέλης, γνωστὸς τοιχογραφίες στὰ ἀρχοντικὰ Μιχαὴλ Ν. Τσίρλη (τώρα Θ. Μιχαηλίδου) καὶ Θ. Τσίρλη, δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰ. Τουράτσογλου³.

197α. Δ ι ἄ φ ο ρ α. Τὸ Ἀ ρ μ ε ν ο χ ῶ ρ ι (πίν. 233α-β) κατὰ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους «εἶναι ὁ σπουδαιότερος οἰκισμὸς» τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Πρώμη Χαλκοκρατία⁴, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ξέρομε, ἐννοεῖται, καὶ ὅσο τοὺς ξέρομε ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις (πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 193, ὅσα λέγονται γιὰ τὸν ἄγνωστο συνοικισμὸ τῆς Βεγορρίτιδος).

Ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Β ε ὑ η, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἀριθ. Εὐρετ. 9, ἄνωτ., ἀριθ. 193) καταχωρίσθηκε στὸ SEG παρμένη ἀπὸ τὰ Χρονικά μας⁵.

Ἀπὸ τὰ Β έ γ ο ρ α καὶ τὴν περιοχὴ τους εἶχα μεταφέρει παλαιότερα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἄνωτ., ἀριθ. 193) προϊστορικὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν πλούσιο προϊστορικὸ συνοικισμὸ στὴ νότια ὄχθη τῆς Βεγορρίτιδος καὶ ἀπὸ ἄλλον στὰ Τ σ α ῖ ρ ι α τ ῆ ς Ἐ κ κ λ η σ ῖ α ς, ὅθεν μετέφερα καὶ τὰ προαναφερθέντα, βᾶση καὶ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο χρονολογεῖται στὸ 202/203 π.Χ.: *Δάμαχος Κοροία Ἀλεξάνδρου ἡρώδι τῆ συμβίω ἐκ*

1. Φ. Πέτσα, Βοκέρριος καὶ Βοκερία, AAA, τ. 4 (1971), σ. 115 κ.έ.

2. Bull. Épig. 1971, ἀριθ. 392, ὅπου ὁμοῦς ὁ τίτλος τοῦ ἀρθροῦ μου γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τοῦ ἐπιγράμματος Β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς!

3. AAA, τ. 1 (1968), σ. 307 κ.έ., καὶ τ. 3 (1970), σ. 45 κ.έ. Πρβλ. καὶ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 335, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 κ.έ. καὶ πίν. 326γ-δ.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 487.

των εκείνης, μνήμης χάριν. "Ετους ΝΤ 'Αϊδοναίου Α'. Η τετράπλευρη βάση, όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή (πίν. 221α), με κάτοψη σε σχήμα τραπεζίου, έχει στην άνω επιφάνεια τόρμο στο κέντρο περίπου και αύλακα μολυβδοχοήσεως από την πίσω πλευρά. Άλλος κυκλικός τόρμος πλάι με συνεχόμενο μοχλοβόθριο.—Μια άλλη επιγραφή είναι έντειχισμένη στο κωδωνοστάσιο στα Βέγορα (πίν. 228β), πάνω σε επιτύμβιο «βωμό»: *Παράμνος Ποσιδωνίου τῷ υ<ι>ῷ Θεαγέ{αγε}νη μνήμης χάριν.*

Στο Ἐθνικὸν βρέθηκαν τυχαῖα κατὰ τὸ 1966 βωμός, βάση, μέρος επιτύμβιας επιγραφῆς κ.λ.¹ καὶ ἀκολούθησε ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου² με ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

Δ'. ΙΕ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

198. Καβάλα, Μουσείο κ.λ. Πλατύτερη περιοχή καλύπτει τὸ βιβλίο τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσείο τῆς³. Γράφηκε με πολλὴ ἀγάπη τὸν ὥραιο τόπο καὶ γιὰ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἱστορίας του, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1913. Ἀπὸ τὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη (σ. 111 καὶ 137-138) ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bull. Épigr. ἐπιγραφὲς τῆς Ἀμφιπόλεως⁴ (πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 222). Τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Ι. Χιόνη γνωρίζω μόνον ἀπὸ βιβλιοκρισία⁵.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334 κ.ε.

*Τὸ μέρος τοῦτο τὸν Χρονικῶν εὐκολύνθηκε με τὴ βοήθεια τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴ συναδελφικὴ συνεργασία. Στὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ὀφείλω τὶς εἰκόνας εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Ντικιλί-Τάς, τοὺς Φιλίππους καὶ τὴ Θάσο. Στὴν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ καὶ τὸν καθ. Colin Renfrew ὀφείλονται οἱ εἰκόνας εὐρημάτων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τὸν Σιταρῶν. Ἄς συγχωρηθῆ ποὺ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι ὅλα τὰ τσιγκογραφήματα τὸν εἰκόνας καὶ τὸν πινάκων ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Δούκα-Ἀρτοποιόν-Βιάρων, τσιγκογράφους, ὅπως καὶ τὸν προηγούμενον Χρονικῶν. Ὅφειλω νὰ τοὺς εὐχαριστήσω γιὰ τὴν ἐπιμέλεια. Στους ἀγαπητοὺς Μαρία Βαφειάδου-Βογιατζάκη καὶ Δημήτρη Τσαφάρᾶ, τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὀφείλουν πολλὰ τὰ Χρονικά, ὅπως ὅλες οἱ ἐκδόσεις τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὁ κ. Νικ. Νικολαΐδης ἀνταποκρίθηκε με τὴ γνωστὴ εὐσυνειδησία καὶ ικανότητά του στὶς ἀζητημένες ἀπαιτήσεις ἐνὸς κειμένου ὅπως τὰ Χρονικά τοῦτα με τὸ φόρτο τῆς τεκμηριώσεώς τους.

3. Δ η μ. Λ α ζ α ρ ι δ η, Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα. Ὁδηγὸς Μουσείου Καβάλας, Ἀθήνα 1969. Πρβλ. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 72.

4. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 376.

5. Κ. Ι. Χιόνη, Ἱστορία τῆς Καβάλας, Καβάλα 1968, πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 355 κ.ε.

Ὁ Δημ. Λαζαρίδης δημοσιεύει¹ γραπτή στήλη, τυχαῖο εὑρημα τῆς Ἀμφιπόλεως παλαιό (1959), τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (ἀριθ. Εὐρ. 230 Λ). Εἰκονίζεται ἀριστερὰ καθισμένη γυναικεία μορφή στραμμένη πρὸς δεξιὰ, στὸ κέντρο κόρη «κατ' ἐνώπιον» καὶ δεξιὰ ἄνδρας πρὸς ἀριστερά. Τὰ ὀνόματά τους: *Πιπίς, Φαίς, Ἡγήμων*. Χρονολογεῖται στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ θεωρεῖται προῖον τῆς Δημητριάδος! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ Τ. Β. L. Webster ἐπαινεῖ τὸ βιβλίο τοῦ R. A. Higgins (πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 281) γιὰ τὶς τετρακότες, ἀλλὰ παρατηρεῖ: «nothing about the very interesting glazed terracottas at Kavalla»². Ἀδημοσίετο κεφάλι ἀνάγλυφο τοῦ Αὐγούστου, στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, παραβάλλεται πρὸς ἄλλα³. Χάλκινο νόμισμα τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπὸ τὴν Καβάλα εἰσήχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ χρονολογήθηκε μετὰ τὸ 168 π.Χ.⁴

Γιὰ νέα εὑρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ. καὶ γιὰ θησαυρίσματα καὶ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, 301, 317, 327, 329 καὶ 337. Συνοπτικὴ Ἔκθεσις τῶν ἐργασιῶν Ἐπανεκθέσεως κατὰ τὸ 1966 δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση τὸ 1969⁵. Ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας κ.λ. ἀναφέρονται ἐπίσης σὲ σύντομο Χρονικὸ Ἀμερικανικοῦ Περιοδικοῦ⁶. Νεώτερες ἐργασίες ἐπανεκθέσεως, νέα ἀποκτῆματα ἀπὸ κατάρχεση ἢ τυχαῖα εὑρήματα, καθαρισμὸς ἀντικειμένων στὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν, μουσειακὰ ἔργα συμπληρωματικά, ταξινομήσις στὶς ἀποθήκες, εἰσαγωγὴ νέων εὑρημάτων ἀπὸ Ἀμφίπολη καὶ ἄλλοῦ ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορίας⁷. Στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, σημειωτέον, φυλάσσονται καὶ εἶναι ἐκτεθειμένα εὑρήματα καὶ ἀπὸ τόπους τῆς Θράκης, ὅπως π.χ. τὰ Ἀβδηρα (πίν. 235α-γ). Ἐπιγραφὰς τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἄλλων τόπων στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας πέρασαν στὸ SEG⁸.

1. D. Lazaridis, Stèle peinte d' Amphipolis, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 68 κ.έ.

2. JHS, τ. 38 (1968), σ. 241.

3. Arch. Anz., τ. 84 (1969), σ. 328 (Herbert Hoffmann-Walter H. Gross).

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.έ. καὶ 427 κ.έ.

6. AJA, τ. 71 (1967), σ. 301 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 5, 347 καὶ 355, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 4, 397 καὶ 404.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 583 κ.έ.

199. Νεάπολις, Καλαμίτσα. Για τη Νεάπολη (πίν. 236) δημοσιεύθηκε τρισέλιδο άρθρο του Δημ. Λαζαρίδη στην ιταλική 'Εγκυκλοπαιδεία 'Αρχαίας Τέχνης¹. Συνοδεύεται από εικόνες (τείχος, μηλιακός άμφορεύς, αρχαϊκά ειδώλια, ιωνικό κιονόκρανο και στήλη με τὸ ψήφισμα τοῦ 355 π.Χ., εἰκ. 532-536) καὶ βιβλιογραφία.

Σὲ γερμανόγλωσσο λεξικό² ὁ Βούλγαρος καθηγητὴς Christo Danoff τοποθετεῖ τὴ Νεάπολη στὴ Θράκη, ἀλλὰ γιὰ τὴν 'Αμφίπολη τὸ εἶχε περὶ καλύτερα: «in dem früher zu Thrakien gerechneten Teil von Makedonien»³. 'Εξ ἄλλου τὸ Δ ἄ τ ο ν δὲν εἶναι «im O.». Στὴ βιβλιογραφία, ποῦ δίνει ὁ Danoff λείπει καὶ ἡ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Γ. Μπακαλάκη (ΑΕ 1936, σ. 1 κ.έ.) καὶ νεώτερες, ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ δοθοῦν, μάλιστα οἱ 'Εκθέσεις τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν μὲ τὰ σπουδαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παρθένου κ.λ. 'Η «Pauly» δὲν ὠφελήθηκε ἀναζητώντας στὴ Βουλγαρία τοὺς συνεργάτες της γιὰ τοὺς ἐλληνικοὺς τόπους.

'Απὸ τὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴ καὶ τὰ δικὰ μας⁵ ἀντλοῦν οἱ Γάλλοι στὰ ἀντίστοιχα 'Επιγραφικὰ καὶ 'Αρχαιολογικὰ Χρονικά τους⁶. 'Επιγραφὲς ὀστράκων πέρασαν στὸ Supplementum⁷. 'Αγγεῖο ἀπὸ τὸ 'Ιερό τῆς Παρθένου στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (Δημ. Λαζαρίδη, 'Οδηγός, 1969, σ. 103 κ.έ., πίν. 35α-β) ἀναφέρεται γιὰ παραβολή⁸ καὶ μιλιάριο στὴ λατινικὴ γλῶσσα ἐπὶ Σεπτιμίῳ Σεβήρῳ καὶ Καρακάλλῳ⁹. 'Ἰδὲ καὶ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 301, ἀριθ. 38.

'Εκθεση μικρῆς ἀνασκαφῆς στὴν Κ α λ α μ ί τ σ α δόθηκε στὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο¹⁰. 'Αφορμὴ τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἀνέγερση τοῦ τουριστικοῦ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλαμίτσας. Τὰ εὐρήματα δὲν ἐστήριξαν περισσότερο τὴν ταύτιση τῆς 'Α ν τ ι σ ἄ ρ α ς (πρβλ. εἰκ. 67), ἔδωσαν ὅμως ἐπιγραφικὲς καὶ ἄλλες μαρτυρίες ἀπὸ τοῦ βου αἰ. π.Χ. (πίν. 237α, ἄνω) καὶ εἰδικώτερα ἐβεβαίωσαν λατρεία τοῦ 'Ασκληπιοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 237β-γ).

1. EAA Suppl. 1970 (1979) λ. Neapolis, 1.

2. «Der Kleine Pauly», τ. 4 (1969), στ. 29.

3. Αὐτ., τ. 3 (1964), στ. 314.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417.

5. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 199.

6. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 333, 1970, ἀριθ. 379, REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 128, ἀριθ. 88.

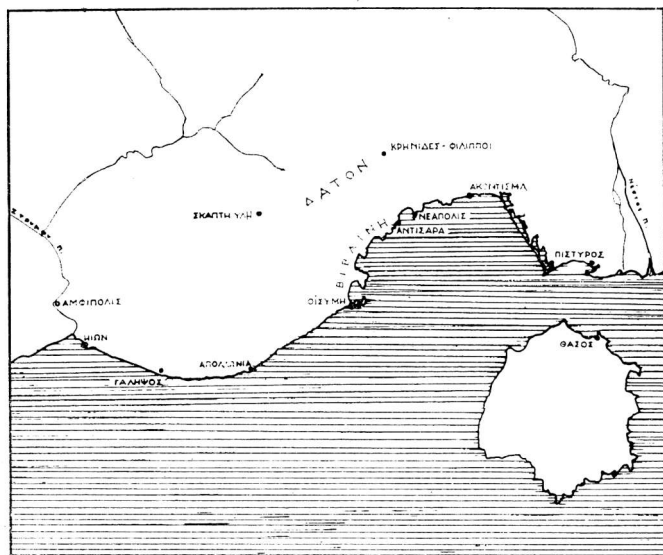
7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 622.

8. «Antike Kunst», τ. X (1970), σ. 69, σημ. 15.

9. C. C. V e r m e u l e, Roman Imperial Art κ.λ., 1968, σ. 313 καὶ 421.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 397, πρβλ. Δ. Λ α ζ α ρ ί δ η, 'Οδηγός, σ. 22.

200. Φίλιπποι, Μουσείο. Ἔργασίες ἐπανεκθέσεως καὶ περισυλλογῆς κατὰ τὸ 1966 περιλαμβάνονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας δημοσιευμένη με καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹. Ἔργα ἐπανεκθέσεως καὶ ταξινομήσεως, νέα προσκτήματα καὶ ἡ ἔναρξη λειτουργίας τοῦ Μουσείου στὸ νέο κτήριο (πίν. 239α) ἀναφέρονται σὲ νεώτερες Ἐκθέσεις².

Εἰκ. 67. Ἡ «περαία» τῆς Θάσου στὸ μακεδονικὸ τμήμα τῆς ἄλλοτε Θράκης (199 κ.έ.)

201. Φίλιπποι, ἀνασκαφές καὶ ἀναστηλώσεις. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ Στ. Πελεκανίδη³ καὶ τῆς Ἐφορείας στοὺς κατ' ἐξοχὴν παλαιοχριστιανικοὺς Φιλίππους ἐνδιαφέρουν καὶ ἀπὸ τῆ ἄποψη τῶν Χρονικῶν μας. Εἶναι σημαντικὰ τὰ λίγα ἔστω προχριστιανικά, μακεδονικά καὶ παλαιό-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 422 κ.έ.

2. ΑΔ., τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347 τ. 25 (1970), Χρον., σ. 398 καὶ 402.

3. ΠΑΕ 1968 κ.έ., Ἔργον 1968 κ.έ., ὄθεν καὶ Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, καὶ ἄλλου σὲ περιοδικὰ καὶ αὐτοτελῆ δημοσιεύματα.

τερα μνημεία που ἀποκαλύπτονται στους Φιλίππους και ἀναμένονται, πρέπει μάλιστα νά ἀναζητήσουμε περισσότερα. Για τὴν ὥρα τὸ σημαντικώτερο εἶναι ὁ «μακεδονικός» τάφος, που περιλαμβάνεται στὸ συγκρότημα τοῦ Ὁκταγώνου (πίν. 238) καὶ νοεῖται μὲ τὴ συνέχεια λατρείας ἐκεῖ (πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 205). Στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας περιλαμβάνονται ἀνασκαφές (παλαιοχριστιανικῶν ἀκτέριστων τάφων),¹ ἐργασίες συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῆς Ἀγορᾶς, τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν καὶ τῶν βασιλικῶν, τυχαῖα εὐρήματα κ.λ.²

202. Φίλιπποι, Ἀκρόπολη. Ὁ Pierre Ducrey δίνει στὴν Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς³ περίληψη τῶν ἐρευνῶν που ἐγιναν στὰ ἀνάγλυφα τῶν βράχων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων κατὰ τὸ 1969. Ἔγινε νέα ἀποτύπωση ὄλων καὶ βρέθηκαν δέκα νέα: Εἰκονίζονται σὲ 8 Ἀρτεμις-Diana-Βενδῖς, σὲ 2 «Ἴσις». Ἔτσι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν πέρασε τὰ 180! Εἶναι ὅλα, ὡς γνωστόν, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ εἶδηση τῶν νέων ἐρευνῶν πέρασε καὶ σὲ ἄλλα Χρονικά⁴. Ἐδῶ δίνουμε εἰκόνες ἀπὸ δείγματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων (πίν. 239β καὶ 240α-β). Εἶναι ἀπὸ τὰ νέα που βρέθηκαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1969.

Σχέδιο χαραγμένο σὲ βράχο στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (εἰκ. 68) ἐρμηνεύεται ὡς δεῖγμα Θρακο-παιονικῆς ἡλιακῆς λατρείας βάσει παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν Εὐρώπη (ἐκτὸς Ἑλλάδος) καὶ μαρτυριῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ Ιου αἰ. μ.Χ.⁵

203. Φίλιπποι, διάφορα. Τὸ ἄρθρο τοῦ Στ. Πελεκανίδη στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Ἀρχαίας Τέχνης ἀναφέρεται κυρίως στὰ χριστιανικὰ μνημεία⁶. Στὸ ἄρθρο Teatro τοῦ συμπληρωματικοῦ αὐτοῦ τόμου τῆς ἴδιας Ἐγκυκλοπαιδείας ἔχουν καὶ οἱ Φίλιπποι τὸ μέρος τους μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 777).

¹ Ἀπὸ τὴ μεταπολεμικὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς Φιλίππους ὁ Carl Schneider⁷ ἀρκεῖται μόνον στὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη, παλαιὸ καὶ ἐξαντλημένο

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347, τ. 25 (1970), Χρον. 398 καὶ 399.

3. BCH, τ. 94 (1970), σ. 809.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407, πίν. 339α-γ, Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, εἰκ. 40 NLGr., 1970 σ. 274, πίν. 68, εἰκ. 29.

5. O l a f H ö c k m a n n, Eine Felszeichnung in Philippi (Ostmakedonien), «Istanbul Mitteilungen», τ. 19-20 (1969-1970), σ. 146 κ.έ.

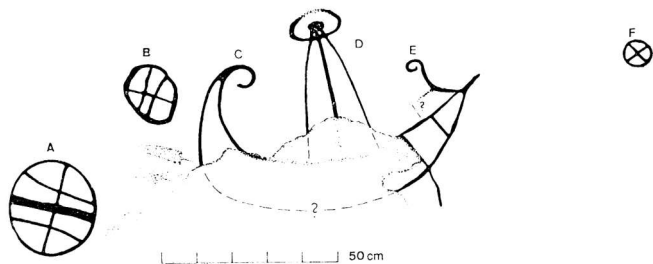
6. EAA Suppl. 1970 (1973), λ. Filippi.

7. C. S c h n e i d e r, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 335, καὶ τ. II, σ. 1004.

ἤδη. Στὸ νέο Ὅδηγὸ γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς ὁ Δ. Λαζαρίδης ἀναφέρεται συχνὰ στοὺς Φιλίππους καὶ σὲ εὐρήματα ἀπὸ ἐκεῖ¹.

Στοὺς Φιλίππους καὶ στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας βρῖσκομε τὴν ἀττικὴ μορφή ἰωνικῆς βάσεως (ὄχι τὴ ρωμαϊκῆ), παρατηρεῖ ἡ Lucy Shoe-Meritt². Αὐτὴ κληροδοτήθηκε καὶ στὸ Βυζάντιο³. Μικρασιατικοὶ διακοσμητικοὶ τρόποι διαπιστώνονται κατὰ τὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. στὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς παράδειγμα γιὰ τὴ Μακεδονία προσάγεται ναὸς τοῦ Forum στοὺς Φιλίππους (P. Collart, Philippes, 1937, σ. 336 καὶ 341, πίν. 50, 3 καὶ 4)⁴.

Ἀπὸ τὸ ΑΔ, 22, 1967, Χρον. σ. 422, ἀντλεῖται ἡ ἐπιγραφή μὲ τὴν ὑπογραφή *Βένας ἐποίησεν* καὶ καταχωρίζεται στὸ Bulletin Ἐpigraphique⁵. Λα-

Εἰζ. 68. Χάραγμα στὸ βολάχο τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (202)

τινικὴ ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, πέρασε ἀπὸ τοῦ G. Susini, *Épigraica* 28, 1966, σ. 147 κ.έ., στὸ L'Année Ἐpigraique⁶, ὅπου καταχωρίζεται μὲ σχετικὲς παρατηρήσεις. Ἐπιγραφὲς τῶν Φιλίππων σὲ νέο τόμο τοῦ Supplementum⁷. Γιὰ τὴ μικροτεχνία τῆς περιοχῆς χρήσιμες παρατηρήσεις κάμει ὁ Ivan Venedicov σὲ ἀνακοίνωσή του γιὰ τὴ σχέση τῆς «θηρακικῆς» τέχνης πρὸς τὴν τέχνη τῶν Ἀχαμενιδῶν⁸.

Οἱ Φίλιπποι περιλαμβάνονται⁹ στὶς εὐνοημένες ἀπὸ τὸν Αὐγουστο πό-

1. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Ἀθήνα, 1969, σποράδην.
2. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 196.
3. «Hesperia», ἔ.α., σ. 203.
4. Wolf-Dieter Heilmeyer, *Korinthische Normalkapitelle*, Heidelberg 1970, σ. 77.
5. Bull. Ἐpigr. 1970, ἀριθ. 382.
6. Anné Ἐpigr. 1968 (1970), ἀριθ. 466.
7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 620-621.
8. CIESEE, σ. 381 κ.έ., ἰδίως σ. 383 κ.έ.
9. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art κ.λ.*, 1968, σποράδην.

λεις (σ. 170), διακοσμήθηκαν από τους 'Αντωνίους (σ. 267) κ.λ. 'Αναφέρονται μνημεία επί Σεβήρου και νεώτερα του Καρακάλλα, του Καρίνου κ.λ. (σ. 219 και 313), κεφάλι του Γαΐου Καίσαρος (σ. 383) και του Γρατιανού (σ. 405) και ανάθημα του Κωνσταντίνου Α' (σ. 44 και 358). Δίνεται βιβλιογραφία μνημείων και γλυπτών (σ. 421 κ.έ.).

Γιά διάφορα θέματα σχετικά προς τους Φιλίππους ιδέ και τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 246 (μάχη Φιλίππων κ.λ.), 258 (λατρεία Φιλίππου και Αἰγυπτίων Θεῶν), 269 (πορτραῖτα), 276 (ἐπιγραφή), 279 (νομίσματα) και 288 (χάλκινο ἀλογάκι).

204. Κ ρ η ν ῖ δ ε ς, Ν τ ι κ ι λ ῖ - Τ ᾶ ς, Ὑ δ ρ ὀ μ υ λ ο ι. Στῖς Κ ρ η ν ῖ δ ε ς¹ παρουσιάσθηκαν τυχαῖα και ἐρευνηθήκαν ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων διάφορα ἀρχαῖα λείψανα. Σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Πασβάντη λείψανα κτηρίου ἀνήκουν πιθανῶτατα σὲ λουτρόνα ρωμαϊκῶν χρόνων. Κοντὰ βρέθηκε λατινικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος εἶναι και οἱ τάφοι σὲ οἰκόπεδα Γρηγ. Μητσόγλου (παλαιοχριστιανικός) και Ἰω. Κაკανῖα (νομίσματα ἐποχῆς Μ. Κωνσταντίνου).

Στὸ Ν τ ι κ ι λ ῖ Τ ᾶ ς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἑ λ λ η ν ι κ ο ὕ τ ο μ ῆ ω ς, ποὺ εἶχε διακοπῆ μετὰ τὸ 1961 (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 220), ἐπαναλήφθηκε τὸ 1967. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1967 δόθηκαν με συντομία στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ νέου περιοδικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας². Σὲ λείψανα οἰκημάτων εὐρέθησαν ἀγγεῖα και ὄστρακα διαφόρων κατηγοριῶν τῆς «Λιθοχάλκου», περὶ τὰ 200 ἄλλα μικροαντικείμενα, δύο ἵπνοι κ.λ. Ἐν συνεχείᾳ δόθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου Ἐκθέσεις τῆς ἀνασκαφῆς και τοῦ Ἑλληνικοῦ και τοῦ Γαλλικοῦ τομέως³. Κατὰ τὸ 1968 δὲν ἔγινε ἀνασκαφὴ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Γ α λ λ ι κ ῶ ν ἀ ν α σ κ α φ ῶ ν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1969 ἐκθέτει ὁ Jean Deshayes στὴν Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς⁴:

Ἡ ἀνασκαφὴ κράτησε ἀπὸ 7-31 Ἰουλίου και ἄλλες 12 ἡμέρες περίπου ἀφιερῶθηκαν γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν εὕρημάτων. Ἐγινε τὸ ὀριστικὸ σχέδιο με συντεταγμένες, στὸ ὅποιο πῆραν τὴ θέση τους οἱ προηγουμένως ἀνασκαφῆς (εἰκ. 69). Οἱ τομῆς E, F, G, H μετωνομάσθηκαν ἀντίστοιχα: W29, W30, X29, X30. Ἐδῶ ἐντοπίσθηκε ἡ κύρια προσπάθεια με σκοπὸ νὰ φθάση παντοῦ ἡ ἀνασκαφὴ στὰ στρώματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 353 κ.έ.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 48 κ.έ. και εἰκ. 1-2.

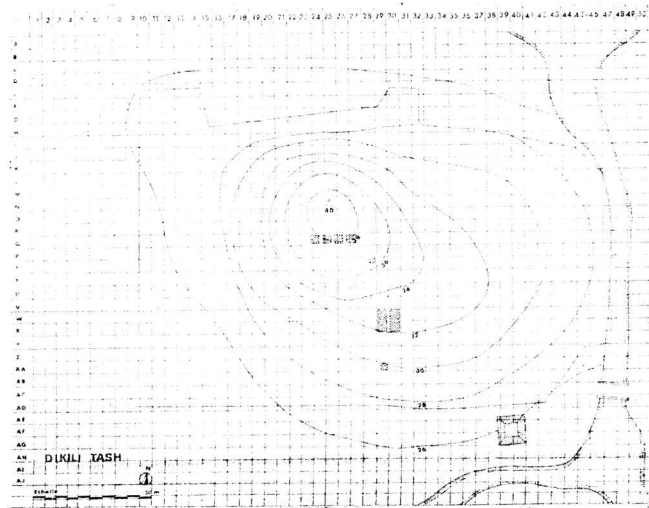
3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 και 362 ἀντίστοιχος, Πρβλ. Chron. 1967, σ. 1067 κ.έ., NLGr. 1968, σ. 273-274.

4. BCH, τ. 94 (1970), σ. 799 κ.έ.

Παράθ. πίν. 16. Αρχειώματα στη γεωλόγησο τής 'Ανωτής Θύσου (2006)

Ἔτσι στὰ τέσσερα τετράγωνα ἐρευνήθηκαν πρῶτα τὰ κατώτερα στρώματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Οἱ μόνες κατασκευές ποῦ ἀποκαλύφθηκαν ἦταν πεταλὸσχημοὶ φοῦρνοι (ἵπνοι). Τὰ ἀγγεῖα ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν διακόσμηση μὲ μαῦρο χρῶμα στὸ κόκκινο βάθος. Ἄφθονα εἶναι τὰ ὄστρακα μὲ διακόσμηση γραφίτη (πίν. 241α), καθὼς καὶ μὲ ἐγχάρακτη, ἢ ὁποία συναντᾶται καὶ σὲ ζωόμορφα ἀγγεῖα (πίν. 241β). Συχνὰ τὰ χαράγματα εὐρίσκονται γεμισμένα μὲ πάστα λευκῆ.

Εἰκ. 69. Σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ντικιλί Τὰς (204)

Καὶ τὰ μικροαντικείμενα στὰ κατώτερα στρώματα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Μιὰ χάλκινη βελὸνῃ εἶναι τὸ ἀρχαιότερο μεταλλικὸ ἀντικείμενο, ποῦ βρέθηκε ὡς τώρα στὸ Ντικιλί Τὰς καὶ γενικώτερα στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου. Ἡ φάση αὐτὴ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὅμοια πρὸς τὴν Gumelnitsa (πρβλ. εἰκ. 70).

Τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου τὸ στρῶμα τὸ χαρακτηρίζει τεράστια καταστροφὴ ἀπὸ πυρκαϊά. Περιέχει ἄφθονα ἀγγεῖα, ὅμοια πρὸς τὴ φάση Vinca C τῆς Σερβίας. Ἐνα τμῆμα ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτες ἀνθρώπινες μορφές ὁδηγεῖ ψηλότερα, στὸν ποταμὸ Tisza.

Μιὰ τομὴ στὸ τετράγωνο AA 29 ἀποκάλυψε ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντες

κατασκευές. Οί φούρνοι ἐδῶ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς φούρνους τοῦ στρώματος τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Εἶναι σὲ σχῆμα ὠσειδῆς καὶ ὄχι πεταλόσχημο, ἀλλὰ διαφέρουν ἐπίσης καὶ στὴν κατασκευὴ (πίν. 242α). Οἱ ἀρχαιότερες φάσεις τοῦ στρώματος θυμίζον τὸ στρώμα Vinca B, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐπίσης ἀγγεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς τῆς Δράμας. Ἐξ ἄλλου λείπουν τὰ ἄφθονα εἰδώλια, ποὺ εὐρίσκονται στὴ Vinca. Συνηθέστερα εἶναι τὰ λίθινα ἐργαλεῖα (πίν. 241γ). Ἕνα ὄστρακο, μὲ διακόσμηση Starčevo τῆς

Dikili Tash			Yugoslavie (Hongrie)	Roumanie	Bulgarie	Anatolie	Iles de l'Égée orientale		Grèce continentale
période	niveau	observations							
BA IIc	Q 24 2		première phase de la culture slavonne	première phase du groupe de Zuto Brdo		Troie I récent			
	5								
BA IIb	5		Bubani-Hum II Kostolac	Cernavoda II-III	Ezero VI-V	Troie I moyen	Thermi IVb-V	Poliochni III	
	8								
BA IIa	8		dernière phase de Baden		Ezero X-VII	Troie I ancien	Thermi III-IVa		
	12								
BA I	12								
	16		Baden-Pécel			Beysultan XIX	Thermi I-II	Poliochni IIb	Thessalien ancien I
néolithique récent	Q 24 17 WX 29/30	„Galepsos“		Gumelnita	Karanovo VI				
	12	„Marica“		„Marica“	Karanovo V				
néolithique moyen	13		Vinča C 1-2	Vinča B	Karanovo III				
	?		Vinča A		Karanovo II				céramique grise lissée de Grèce centrale

Εἰκ. 70. Πίναξ συγχρονισμοῦ τῶν φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ντικιλί Τὰς (204)

Σερβίας καὶ Kremikinci-Karanovo I τῆς Βουλγαρίας, δίνει ἐλπίδα γιὰ εὐρήματα ἀρχαιότερα καὶ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου σὲ βαθύτερα στρώματα.

Ὁ ἴδιος J. Deshayes ἐξετάζει ἀλλοῦ¹ τὶς σχέσεις τῆς Σερβικῆς προϊστορίας μὲ τὸ Βορρᾶ καὶ τὴν Ἀνατολή, μὲ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ Ντικιλί Τὰς (ἀνασκαφές 1961, 1967 καὶ 1969). Τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία (ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει) εἶναι:

Ἡ ἀνατολικὴ Μακεδονία (χωρὶς Μακεδόνες τότε, νὰ μὴ τὸ ξεχνοῦμε) ἀποτελοῦσε προφανῶς ἓνα σημεῖο συναντήσεως προνομιοῦχο, ἀλλὰ πρέπει νὰ βρεθοῦν στὴ νότιο Γιουγκοσλαβία ἐνδιάμεσες θέσεις. Ὅπως κι ἂν ἦταν

1. J. Deshayes, Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie yougoslave, «зборник народног музеја», τ. 6 (1970), σ. 21 κ.έ.

ὁ πολιτισμὸς τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου τῆς Μακεδονίας, γεννήθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ διασταύρωση διαφορετικῶν πολιτισμῶν, στοὺς ὁποίους ἤλθαν νὰ προστεθοῦν καὶ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς «κεραμεικῆς με κορδόνι», τοῦ ὁποίου συχνὰ ἐντοπίζουν τὴν ἀφετηρία στὴν περιοχή τῶν στεπῶν στὰ βόρεια τοῦ Εὐξείνου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου στὴ Μακεδονία χαρακτηρίζεται ἀπὸ συνέχεια. Στὸν κάμπο τῆς Δράμας πῆρε τέλος, φαίνεται, πολὺ συντομώτερα ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅσο μπορεῖ νὰ κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ ὑλικὸ στὸν Heurtley (σ. 37 κ.έ.).

Στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἑλληνικῆς Τέχνης ὑπάρχει τώρα ἄρθρο (τῆς συντάξεως) γιὰ τὸ Ντικιλί Τάσι¹. Ἰδὲ σχετικὰ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 287, καὶ κατωτ., ἀριθ. 243.

Στοὺς Ὑ δ ρ ὁ μ υ λ ο υ ς, ΒΔ τῶν Φιλίππων, τάφοι λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι ἔδωσαν ὑάλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων².

205. Θά σ ο ς, γ ε ν ι κ ᾶ. Ἡ βελτιωμένη ἔκδοση τοῦ Ὀδηγοῦ τῆς Θάσου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ καλύτερη Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀσυγκρίτου νησιοῦ (πρβλ. Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 205)³.

Γιὰ τὸ ρόλο τῆς Θάσου στὴν Πρωτοχαλκὴ Περίοδο γίνεται λόγος σὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους⁴. Τῇ Θάσο θυμοῦνται μὲ ἀφορμὴ τὰ μάρμαρα καὶ τὸν Πολύγνωτο⁵. Σημειώουμε καὶ τὴ νέα ἔκδοση τοῦ Ἀρχιλόχου μὲ εἰσαγωγή, μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ τὴν τέχνη του, κείμενο καὶ μετάφραση⁶.

Γιὰ τὶς αἰγυπτιακὰς λατρεῖες στὴ Θάσο ἔχομε τώρα τὶς ἐπιγραφικὰς καὶ ἄλλες μαρτυρίες συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη⁷. Εἶναι: δυὸ χάλκινες προτομὲς Σαράπιδος, ψήφισμα θιάσου Σαραπιαστῶν 2ου αἰ. μ.Χ., ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὸ Σάραπι 2ου αἰ. μ.Χ., τριπλῆ ἐπιτάφια ἐπιγραφή μὲ ἀναφορά σὲ ἰσιακὴ λατρεία, ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο στὸ Λοῦβρο Ἰσως 2ου αἰ. π.Χ., ἀπόσπασμα ἀναγλύφου παραστάσεως Ἰσίδος Πελαγίας καὶ ἐνδεικτικὰ θεοφόρα ὄνόματα.

1. EAA Suppl. 1970 (1973) λ. Dikili Tash.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικὰ, σ. 354.

3. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ 1967, ὁμολογουμένως μὲ λάθη, μνημονεύεται ἀπὸ τὴν Miriam Ervin στὸ ἀρχαιολογικὸ Χρονικὸ τῆς, AJA, τ. 73 (1969), σ. 343.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. E. K j e l l b e r g - G. S a f l u n d, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 99 καὶ 103 κ.έ. ἀντιστοίχως.

6. G. T a r d i t i, Archiloco, Roma 1968, πρβλ. βιβλιοκρισίαι REA, τ. 71 (1969), σ. 139 κ.έ. (J. Pouilloux).

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 187 κ.έ. (Claude Rolley).

Σ' αὐτὰ προστίθενται τρία κεφάλια κοριτσιῶν 2ου αἰ. μ.Χ., τὰ ὁποῖα, μὲ τὴ διάταξη καὶ τὰ στολίδια τῆς κόμης, συνδέονται μὲ μιᾶ ἄλλη σειρὰ κεφαλιῶν πηλίνων γυναικείων εἰδωλιῶν τῆς Θάσου, καθὼς καὶ ἄλλων κεφαλιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρينو κεφάλι τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 1052). Τοῦ τελευταίου δίνονται δύο εἰκόνες (πίν. 19 καὶ 20), κατὰ παραχώρησιν τῆς κ. Γιούρη, ὅπως δηλώνεται. Στὰ πραγματικά στολίδια κόμης περιλαμβάνεται καὶ ἓνα ἀπὸ τὶς ὕστερες, ρωμαϊκῶν χρόνων, ταφές στὸ μακεδονικὸ τάφο τῶν Φιλίππων. Ὁ ἀναγνώστης ἀφήνεται ἐλεύθερος νὰ κρίνη, ἂν πρέπει νὰ δοθῇ ἰδιαίτερη σημασία, σχετικὴ μὲ ἰσικὴ λατρεία, στὰ στολίδια αὐτὰ τῆς κόμης. Ἄλλὰ πρβλ. τὶς ἀντιρρήσεις τῆς Victorine von Gonzenbach στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ¹, ὅπου μεταξὺ ἄλλων τεκμηρίων προσάγεται καὶ ἀνάγλυφο τῆς Θάσου (σ. 900, ἀριθ. 5 καὶ εἰκ. 10), τὸ κόσμημα τοῦ τάφου τῶν Φιλίππων (σ. 906) καὶ ἄλλα στὸν κατάλογο (σ. 941 κ.έ., ἀριθ. 20-25). Ἀπάντηση στὶς ἀντιρρήσεις δίνεται στὸν ἐπόμενο τόμο².

Καθυστερημένη, ἀλλὰ μὲ οὐσιαστικὲς παρατηρήσεις ἔρχεται ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Paolo Enrico Arias γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Ch. Picard, γιὰ τὰ τεῖχη τῆς Θάσου καὶ τὶς πύλες μὲ τὰ θεϊκὰ ἀνάγλυφα³.

206. Θάσος, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Καὶ κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 συνεχίσθηκε ἡ παράλληλη δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ Θάσο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑλληνικῆς δραστηριότητος ἀνακοινώνονται στὰ περιοδικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑφημερίδας, τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίον καὶ τὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν. Μὲ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεσὴ τοῦ 1966, ὅπου ἀναφέρονται μουσειακὲς ἐργασίες καὶ περισυλλογὴ νέων ἀποκτημάτων⁴, ὅπως ἐπίσης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ οἰκόμεδο Ἀντ. Χρυσικοῦ, στὴ νεκρόπολι τῆς θέσεως Παχὺς τῆς Κοινότητος Ραχωνίου (πίν. 245α) καὶ στὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ χωριοῦ Ποτός⁵.

Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1967⁶ ἀναφέρονται πάλι περιορισμένους μουσειακὲς ἐργασίες καὶ ἔργα συντηρήσεως, σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες σὲ οἰκόμεδα, συντήρησις ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τυχαῖα εὐρήματα. Ὅμοιος

1. V. von Gonzenbach, Der griechisch-römische Scheitelschmuck und die Funde von Thasos, BCH, τ. 93 (1969), σ. 885 κ.έ.

2. C. Rollé, Nattes, rubans et pendeloques, BCH, τ. 94 (1970), σ. 551 κ.έ.

3. Ch. Picard, Les murailles, les portes sculptées à images divines [Études Thassiennes, VIII], Paris 1962, πρβλ. «Revue Belge», τ. 48 (1970), σ. 1449 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 423.

5. ΑΔ, ἔ.α., σ. 423.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

κατά τὸ 1968 ἔγιναν σωστικές ἐρευνες σὲ οἰκόπεδα καὶ ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γ λ υ π τ ἄ¹. Γλυπτά καὶ ὄστρακα κυρίως ὑπῆρξαν ἡ συγκομιδὴ καὶ κατὰ τὸ 1969, ἀπὸ τὰ «μάζα» καὶ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ λιμανιοῦ². Ὅλα τὰ εὐρήματα, ἐννοεῖται, συγκεντρώνονται στὸ Μουσεῖο τῆς Θάσου, ὅπου μεταφέρθηκαν ἐπίσης διάφορα ἀρχαῖα ἀπὸ χωριὰ τοῦ νησιοῦ³. Ἐπιτόμβιο ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο ἀποτειχίσθηκε ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα τοῦ ναοῦ τοῦ Σ ω τ ἦ ρ ο ς τῆς ὁμώνυμης Κοινότητος. Γλυπτά διάφορα προῆλθαν καὶ ἀπὸ τὰ χωριὰ Κ α λ λ ι ρ ρ ἄ χ η καὶ Ἄ σ τ ρ ῖ ς.

Ἀπὸ τὸν Πο τ ὄ, ἐκτὸς ρωμαϊκοῦ γλυπτοῦ, θραύσματος ἑλληνιστικῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ἐνσφραγίστων λαβῶν, παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων κ.λ., προῆλθαν καὶ ὄστρακα προϊστορικά, ὅπως τὰ πρῶμα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ εἰκονίζονται ἐδῶ (πίν. 242β), ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Σημειωτέον ὅτι οἱ Γάλλοι F. Salviat καὶ J. Servais, βασιζόμενοι στὶς ἐνδείξεις τῆς ἐνεπίγραφος στήλης τῆς Ἄλυκῆς, εἶχαν τοποθετήσει στὴν περιοχὴ τοῦ Ποτοῦ τὸ Δ η μ ἦ τ ρ ι ο ν (BCH 88, 1964, σ. 286). Ἡ κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη τῶρα εἰκάζει τὸ ἐν *Δημητρίῳ Διάσιον* στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 400).

Σπουδαιότερα ὑπῆρξαν τὰ προϊστορικά εὐρήματα σὲ δυὸ ἄλλες θέσεις τοῦ νησιοῦ: σὲ σπήλαιο παραθαλάσσιο κοντὰ στὶς Μ α ρ ῖ ε ς καὶ σὲ κορυφὴ βουνοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ὅπου θέση Κ α σ τ ρ ῖ, ἀνάμεσα στὸν Ποτὸ καὶ στὸ Θεολόγ⁴.

Στὶς Μ α ρ ῖ ε ς τὰ ὄστρακα χρονολογοῦνται στὴν Πρῶιμη Ἐποχῇ τοῦ Χαλκοῦ (πίν. 242γ) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητες ἄλλα πρὸς ἀγγεῖα τοῦ Ντικιλί Τὰς καὶ ἄλλα πρὸς τὴν κεραμεικὴ τῆς Πολιόχνης τῆς Λήμνου. Στὸ Κ α σ τ ρ ῖ λίγα ὄστρακα εἶναι τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς, πιθανῶς καὶ τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ τὰ πολλὰ εἶναι τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Σπουδαιότατη εἶναι ἡ διαπίστωση νεκροταφείου τῆς Ἐποχῆς αὐτῆς στὰ νότια τοῦ συνοικισμοῦ, σὲ θέση Κεντριά. Τὰ εὐρήματα μὲ ἐπιφύλαξη χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη ἀπὸ τὴν Ὑστερῇ Ἐποχῇ τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξῆς, ὡς τὸν 7ον αἰ., δηλαδὴ ὡς τὸν ἀποικισμό τῆς Θάσου ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Πάρου⁵. Ἐξ ἄλλου πρὸς Βορρᾶν τοῦ συνοικισμοῦ στὸ Καστρί, σὲ θέση Λ α ρ ν ἄ κ ι, διαπιστώθηκε⁶ ὁμοιο νεκροταφεῖο (πίν. 243α) καὶ στὸ κοντινὸ Μανταλοῦδι λείψανα ἑλληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων.

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 351 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 399 κ.έ.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ.

4. Κυρίως ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 215 κ.έ., πρβλ. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 400 κ.έ.

5. ΑΕ, 1970, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 16 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401.

Γ α λ λ ι κ έ ς ἀ ν α σ κ α φ έ ς. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς περιλαμβάνονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς δραστηριότητος τῆς Σχολῆς, πού δημοσιεύονται στήν Chronique des Fouilles¹ τοῦ περιοδικοῦ Bulletin de Correspondance Hellénique. Εἶναι, ὡς γνωστόν, τὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Σχολῆς (École Française d'Athènes, ὁδὸς Διδότου 6, Ἀθῆναι). Περιλήψεις δημοσιεύονται ἐπίσης στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο² (ἀλλ' ὄχι στήν ἐλληνικὴ γλώσσα).

Τὸ 1967, κατὰ παραχώρηση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἐνήργησε σωστικὲς ἀνασκαφές στὰ κτήματα Τσοῦπρα, Σωτηριάδη καὶ Ἀποστολίδη, ὅπου ἤλθαν στὸ φῶς τὰ σπουδαιότερα λείψανα μέχρι καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων, 7ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὸ 1969 ἡ Σχολὴ συνέχισε τὴν ἔρευνα στὸ κτῆμα Ἀποστολίδη (O. Picard) καὶ στὸ γειτονικὸ τοῦ Σπ. Διβανάκη, σὲ ἀρχαῖα στρώματα μὲ ὠραῖα διακοσμημένα ὄστρακα. Τμῆμα πηλίνου τρίποδος σώζει διακόσμηση μὲ σταμπωτὴ παράσταση ἀρματοδρομίας (πίν. 243β). Ἄλλες σωστικὲς σκαφικὲς ἔρευνες ἔγιναν στὸ κτῆμα Μιάμου (O. Picard) (πίν. 244α), στὰ κτήματα Φωκᾶ καὶ Ταμπάκη (J.-J. Maffre), στὸν κῆπο Ἀλμπάνη καὶ στὸ κτῆμα Λαμπίρη (Y. Grandjean). Δυὸ ὄστρακα ἀπὸ τὸ κτῆμα Φωκᾶ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 244β-γ). Ἐξ ἄλλου στήν Ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς δύο βασιλικῶν στὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἀ λ υ κ ῆ ς (J. P. Sodini) παρεντίθεται τοπογραφικὸ σχέδιο (ἐδῶ παρένθ. πίν. 16), πού δείχνει τὴ θέση καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς.

Τὴ χειρσόνησο τῆς Ἀλυκῆς ἐπισκέπτονται τώρα οἱ νοικοκυραῖοι τῶν ἐλαιῶνων, σχεδὸν μόνο γιὰ νὰ μαζέψουν τίς ἐλιές. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀκρωτήριο μὲ τὰ λ α τ ο μ ε ἰ α του προμήθευε τὸ θανάσιο θασίτικο μάρμαρο, λευκὸ καὶ λεπτόκοκκο, πού χρησίμευε γιὰ γλυπτὰ καὶ οἰκοδομές, ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαιοκρατίας. Ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ στὸ λαιμὸ τῆς χειρσονήσου ἀνεσκαμμένο εἶναι κυρίως τὸ Ἴ ε ρ ὸ. Ἰδρυμένο ἐκεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., κρατήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐχουν ἀποκαλυφθῆ δύο ὅμοια περίπου κτήρια τοῦ Ἴερού (εἰκ. 71). Ἴερά σ π ῆ λ α ι α ἔχουν ἐρευνηθῆ ἐπίσης, μὲ συνεχῆ λατρεία σχετικῆ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Οἱ Β α σ ι λ ι κ έ ς συνέχισαν τὴν ἱστορίαν τῆς τοπικῆς λατρείας ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. περίπου, ὁπότε ἐρημώθηκε ὁ τόπος.

207. Θ ἄ σ ο ς, ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ῆ. Μοῦ εἶχε διαφύγει κατὰ τὴ σύν-

1. Chron. 1967, σ. 1077 κ.έ., 1968, σ. 1030 («Θρῆξ Ἰπέυς», τυχαῖο εὔρημα, ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Θάσου 2652) καὶ κυρίως BCH, τ. 94 (1970), σ. 812 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 362 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407 κ.έ.

ταξη προηγούμενων Χρονικῶν περιγραφή και εικόνα τμήματος τῆς Ἄγορᾶς τῆς Θάσου¹.

¹Ο R. Martin² με τῆ βοήθεια και τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων (άνωτ., ἀριθ. 162) ἀν ἀπαριστάνει διώροφη τὴν πρόσοψη τῆς πύλης τοῦ Διοσκαι τῆς Ἡρας. Ἐγινε κατὰ τὴν τροποποίηση τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., με σκοπὸ νὰ κάμη ἐντυπωσιακὴ τὴν ὄψη τῆς

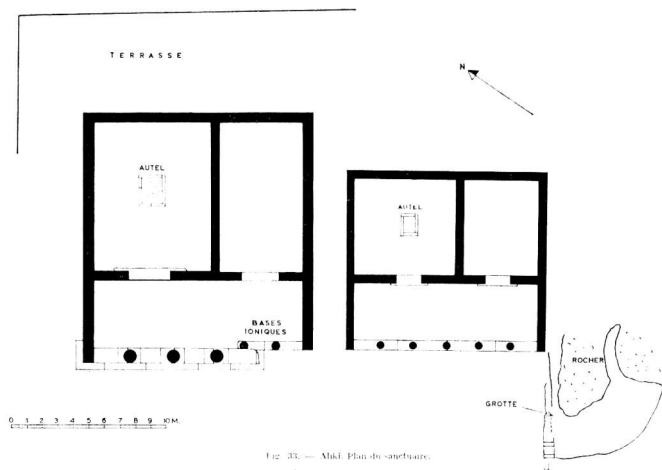

Fig. 33. — Abkl. Plan des sanctuaires.

Εἰκ. 71. Κάτοψη τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀλυκῆς (206)

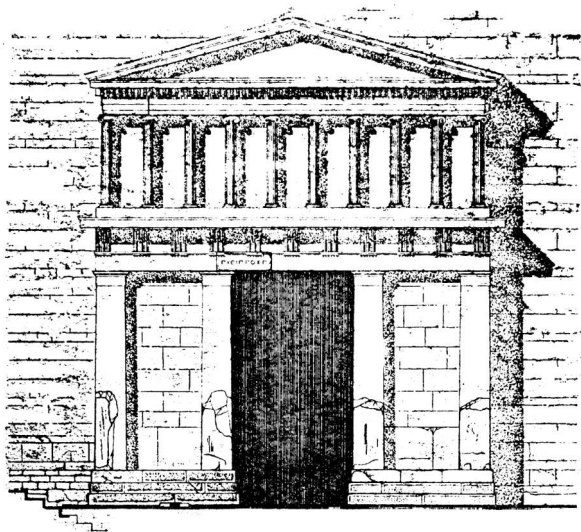
πύλης ὄχι μόνον με τὸ γλυπτὸ διάκοσμό της, ἀλλὰ και με τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὄψη της, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως (εἰκ. 72). Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων θεωρεῖται ἕνα βῆμα προχωρημένο με τὴ χρῆση ὄχι μόνον ἀρχιτεκτονικοῦ, ἀλλὰ και ζωγραφικοῦ και γλυπτοῦ διακόσμου (πρβλ. Μακεδονικά 7, 1967, σ. 335, σχέδ. 10, και ἔγχρωμη εἰκόνα τῆς προσόψεως, Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 60 κ.ε., ἔγχρωμος πίν. Α'). Διαφέρει ἐπίσης σὲ λεπτομέρειες ἀρχιτεκτονικές. Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων κλείνει δεξιὰ και ἀριστερὰ με (τοίχους, ὑποτίθεται, ποὺ ἀπολήγουν σὲ) παραστάδες, ἐνῶ στὴν πύλη τῆς Θά-

1. H. F. M u s c h e, Monumenta Graeca et Romana, τ. II, 2, Leiden 1963, ἀριθ. 68b.

2. R. M a r t i n, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVE siècle av. J.-C., RA, τ. 1968, σ. 171 κ.ε.

σου μένει άνοιχτός (λειτουργική άνάγκη) στα άκρα, όπου καταλήγει σε κίονες. Στην πύλη της Θάσου δέν υπάρχει ή ζωφόρος κ.λ.

Οί όμοιότητες έν τούτοις είναι σημαντικές και ή χρονολόγηση της πύλης στα χρόνια του Πυθίπου, υιού του Παιεστράτου (θεωρός 315-285 π.Χ.), επιβεβαιώνει και τή χρονολόγηση του τάφου των Λευκαδιών, τόν όποιο και ό Martin θεωρεί σύγχρονο και γι' αυτό άπορρίπτει τήν άπόδοση της πύλης στον πάππο του Πυθίπου (Pouilloux, Picard).

Εικ. 72. 'Αναπαράσταση της πύλης του Διός και της "Ηρας κατά R. Martin (207)

'Η ΝΔ στοά της 'Α γ ο ρ ᾱς της Θάσου αναφέρεται για παραλληλισμό από τόν J. J. Coulton¹. 'Η ίδια στοά και τό προσκήνιο περιλαμβάνονται στη μελέτη του Hermann Büsing για τούς ήμικίονες κ.τ.τ.² Πρβλ. και άνωτ., άριθ. 64 και 85, και κατωτ. άριθ. 221.

1. BSA, τ. 63 (1968), σ. 147.

2. H. Büsing, Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 7, 12 κ.έ., 15 κ.έ., 68 κ.έ. και εικ. 22 (στοά) και 37 (προσκήνιο).

Ἄντον Βάμμερ παραβάλλει κυκλικὸ κτήριο τῆς Θάσου πρὸς ὅμοια¹ καὶ τὸ Ἡρῶ προσάγεται² γιὰ παραλληλισμὸ σχετικὰ πρὸς τὴ Maison Carrée σὲ σύγγραμμα γιὰ τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα.

Ὁ Γ. Μπακαλάκης παραβάλλει³ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Θάσου (καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Θέρμης) πρὸς ὅμοια ἰωνίζοντα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Ἄργους. Συμπεραίνει ὅτι τὰ τελευταῖα μᾶλλον δὲν μεταφέρθηκαν «ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ». Ἦταν ἡ ἀλλοιώτικη δημιουργικὴ πνοή τους καὶ ἡ ἰωνικὴ «χάρη», ποῦ πιὸ εὐκολα μποροῦσε νὰ ταξιδέψῃ καὶ ποῦ παρὰ τὶς μεγάλες ἀποστάσεις, ἀκριβῶς γιὰ τὴ διαφορετικὴ νοοτροπία, ἔφθασε ἐκεῖ, ὅπου ἀποζητοῦσε τὴν πρόσμειξή της ἢ «φειδωλὴ καὶ στεγνὴ σύσταση τῆς δωρικῆς φόρμας» (σ. 219).

208. Θάσος, γ λ υ π τ ἄ. Μελέτη πετρολογικὴ τοῦ William J. Joung ὁδηγεῖ τὸ γνωστὸ καθηγητὴ Bernard Ashmole στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θρόνος Ludovisi καὶ τὸ σχετικὸ ἀνάγλυφο στὴ Βοστώνη «in all probability» δὲν εἶναι ἀπὸ μάρμαρο τῆς Νάξου ἢ τῆς Πάρου, ἀλλ' ἀπὸ δυὸ διαφορετικὲς φλέβες θασίτικες⁴. Ὁ G. Daux διατυπώνει ἐπιφυλάξεις⁵.

Μεταξὺ τῶν μνημείων ποῦ ἐξετάζει ὁ H. D. Siedentopf περιλαμβάνει καὶ βάθρο τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θάσου⁶. Ὁ H. G. Niemeyer ἐπίσης στὸν κατάλογό του περιλαμβάνει καὶ θασίτικο ἄγαλμα Ἀδριανοῦ μὲ θώρακα⁷. Λέοντες τῆς Θάσου ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο ἀναφέρονται στὸν Archaeol. Anzeiger⁸ καὶ στὸ βιβλίο τῆς Εὐαγγελίας Μαραγκοῦ γιὰ τὰ λακωνικὰ γλυπτὰ σὲ ὁστᾶ καὶ ἔλεφαντόδοντο συσχετίζονται ὅμοια εὐρήματα ἀπὸ τὴ Θάσο πρὸς λακωνικὰ καὶ ἀνατολίτικα (ὑστεροχιτιτικά)⁹.

Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (τώρα στὸ Λοῦβρο), νεκρόδειπνο (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως) καὶ τὸ ἀνάγλυφο στὴν πύλη τοῦ Διός, ποῦ εἰκονίζονται θρόνο ἢ καὶ κλίνη, περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο τοῦ Helmut

1. A. B a m m e r, Beiträge zur ephesischen Architektur, τ. II, Ein Rundfries mit Bukranien and Girlanden, ÖJh, τ. 49 (1968-71), σ. 23 κ.έ., ἰδίως σ. 27.

2. W o l f - D i e t e r H e i l m e y e r, Korinthische Normalkapitelle, Heidelberg 1970, σ. 110, σημ. 452.

3. Γ. Μ π α κ α λ ἄ κ η, Πελοποννησιακοὶ ἰωνισμοί, ΕΕΦΣΠΘεσσ., τ. II (1969), σ. 211 κ.έ.

4. «Boston Museum Bulletin», τ. 1968, σ. 124 κ.έ.

5. BCH, τ. 93 (1969), σ. 947 κ.έ.

6. H. D. S i e d e n t o p f, Das hellenistische Reiterdenkmal, 1968, σ. 144, ἀριθ. 188.

7. H. G. N i e m e y e r, Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser, Berlin 1968.

8. Arch. Anz., τ. 85 (1970), σ. 576.

9. E. -L. I. M a r a n g o u, Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien, Tübingen 1969, σ. 2, σημ. 9, 193 σημ. 1095 καὶ 1096, 205, καὶ 211 σημ. 1267.

Kyrieleis γιά τήν εξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου καί τῆς κλίνης ὡς πρὶν ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους¹.

209. Θά σ ο ς, δ ι á φ ο ρ α. Ὁ Henri Metzger στὸ Bull. Archéologique μνημονεύει τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν προηγουμένων ἐτῶν² καί κάνει παρατηρήσεις σὲ παλαιότερες μελέτες τῶν Cl. Rolley καί Y. Garlan³. Ὁ Claude Bérard γιά παράλληλα παραδείγματα κατακλισμοῦ Ἱερῶν καί Προπυλαίων θεοτήτων παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων στὸν M. Launey, *Le sanctuaire et le culte d'Héraclès*, 1944, σ. 223 καί 160, στὸν Ch. Picard, τὸν G. Pugliese Caratelli κ.ἄ.⁴ Γιά τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρας στῆ Θάσο, τὸν Πολύγνωτο κ.λ. γράφει ἡ Phyllis Lehman στῆ δημοσίευση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης⁵. Ἔργο τοῦ Πολύγνωτου εἶναι τὸ θέμα ἐπιγράμματος τοῦ Γεμίνου, τώρα στὴν ἔκδοση τοῦ «στεφάνου» τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καί D. L. Page⁶.

Ὁ Cornelius C. Vermeule⁷ ἀναφέρεται συχνά στῆ Θάσο καί στὰ μνημεῖα τῆς: πορτραῖτα τοῦ Κλαυδίου στὸ Λουβρο καί στῆ Θάσο (σ. 43 καί 387), ἄγαλμα καί βωμὸς Αὐγούστου, ἐπιγραφή γιά λατρεία τῆς Ρώμης καί τοῦ Αὐγούστου, ἄγαλματα τῆ Λιβίας, τῆς ὁμώνυμης θυγατέρας τῆς καί τῆς θυγατέρας τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίας, ἀνάθημα στὸν Λεύκιο Καίσαρα (σ. 383), ἄλλο στὸν Κλαύδιο κ.λ. (σ. 202), ἀνδριάς τοῦ Ἀδριανοῦ θωρακοφόρος (σ. 254 καί 259), τὸ τόξο τοῦ Καρακάλλα (σ. 315), ἄγαλμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Χλωροῦ καί τῶν συναρχόντων ἴσως τῆς Τετραρχίας (σ. 330), κεφάλι τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (σ. 357 καί 404), τέλος βιβλιογραφία γιά γλυπτὰ καί ἐπιγραφές (σ. 419 καί 450).

Τῆς Θάσου ἀνάγλυφο δαιδαλικοῦ τύπου (BCH 70, 1946, πίν. 60) παραβάεται πρὸς ἄλλα ἀπὸ τὸν E. Bielefeld⁸. — Ὁ J. W. Graham ἀναφέρεται στὰ σπίτια τῆς Θάσου (insula II)⁹.

Ἡ M. Guarducci¹⁰ ἀναφέρεται κυρίως στὶς ἐπιγραφές τῆς Θάσου (σ. 34, 336 κ.έ., 441 κ.έ., 465, 471, 497 κ.έ., 506 κ.έ.), ἀλλὰ καί σὲ πολλὰ ἄλλα

1. H. Kyrieleis, *Throne und Klinen*, Berlin 1969, σ. 134 κ.έ., 153 καί 189, σημ. 649.

2. REG, τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 91 καί 92, καί τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 89.

3. Cl. Rolley, *Les sanctuaires des dieux patrôoi et le Thesmophorion de Thasos*, BCH, τ. 89 (1965), σ. 441 κ.έ. Y. Garlan, *Contribution à une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne*, BCH, τ. 90 (1966), σ. 586 κ.έ., πρβλ. ἀντιστοιχῶς REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 88, καί τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 93.

4. Cl. Bérard, *Eretria III, L'Hérôon* κ.λ., σ. 67, σημ. 21, καί σ. 69 κ.έ., σημ. 50 καί 51.

5. *Samothrace*, τ. 3, II, σ. 65, 68 καί σημ. 45, 69 καί σημ. 49.

6. Gow - Page, *The Garland of Philip* κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ. 264, τ. II, σ. 297.

7. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art*, 1968, σποράδιον.

8. «Antike Kunst», τ. VIII (1968), σ. 60 κ.έ., σημ. 20

9. «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

10. M. Guarducci, *Epigrafia Graeca*, τ. II, Roma 1969, σποράδιον.

πράγματα σχετικά: στὰ σφραγίσματα ἀμφορέων (σ. 505 κ.έ.), στὸ θασίτικο μάμαρο (σ. 100 κ.έ.) κ.λ.

Σκύφος ἐρυθρόμορφος κορινθιακοῦ τύπου, μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Νικοσθένη, ἐξετάζεται μαζί μὲ ἄλλα ἄγγεια ἀπ' ἄλλου σὲ ἄρθρο τοῦ Jean-Claude Poursat¹. Νέα κεραμικά εὐρήματα καταχωρίζει στὸ Bull. Archéol. ὁ Henri Metzger².

Οἱ πανταχοῦ παρόντες ἐνσφράγιστοι θασιακοὶ ἀμφορεῖς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθηθοῦν ἱκανοποιητικά σ' αὐτὸ τὸ Χρονικὸ μας. Ἀναφέρεται καὶ (σὲ γλυπτὰ καὶ) σὲ σφραγίσματα τῆς Θάσου ἢ Zofia Sztetyllo³. Σφραγίσματα θασίτικων ἀμφορέων καὶ ἀμφορεὺς θασίτικος ἀπὸ τοὺς Τόμους δημοσιεύονται σὲ ρουμανικὸ περιοδικό⁴. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάλλατιν καὶ τὴ νότιο Δοβρουτσά⁵.

Θασίτικες ἐπιγραφές σχολιάζουν καὶ διορθώνουν οἱ J. καὶ L. Robert⁶ καὶ ὁ G. Daux στὶς πολῦτιμες Notes de Lecture⁷. Ὁ Erich Berneker δημοσίευσε βιβλιοκρισία μὲ οὐσιώδεις νομικὲς παρατηρήσεις⁸ σὲ παλαιότερη μελέτη τοῦ Γεωργίου Μαντζούφα γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ θασίτικου κρασιοῦ καὶ γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπαγορευτικὸ νόμο: *Γλεῦκος μηδὲ οἶνον...*

Ὁ Robert Sherk στὴ συλλογὴ του ρωμαϊκῶν κειμένων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή⁹ περιλαμβάνει (ὑπ' ἀριθ. 20-21) ἐπιστολὴ τοῦ Σύλλα πρὸς τοὺς Θασίους μὲ ἀντίγραφο ψηφίσματος τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Cn. Cornelius P. f. Dolabella πρὸς τοὺς Θασίους σχετικὴ πρὸς τὸ ψήφισμα. Εἶναι, καθὼς τονίζει ὁ R. Sherk, μαρτυρῆς ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, σπουδαῖα τεκμήρια γιὰ τὴν Ἱστορία τοῦ νησιοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου καὶ ἐξῆς. Βιβλιογραφία, περιγραφή καὶ ὑπόμνημα συνοδεύουν τὰ ἀποσπασματικὰ κείμενα.

Μὲ ἀφορμὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως γίνεται ἀναφορά σὲ ἐπιγραφὴς τῆς Θάσου¹⁰.

1. J.-C. Poursat, Les représentations de dance armée dans la céramique attique, BCH τ. 92 (1968), σ. 550 κ.έ.

2. REG., τ. 81 (1968), Bull. Arch., ἀριθ. 91-93.

3. Z. Sztetyllo, Quelques problèmes relatifs à l'iconographie des timbres ampho-riques, La representation des statues, «Études et Travaux», τ. I (1966), σ. 45 κ.έ.

4. «Studii și Cercetări de Istorie Veche», τ. 19 (1968), σ. 41 κ.έ., (μὲ περίληψη στὰ γαλλικά, σ. 61) καὶ 287, εἰκ. 4.

5. Dacia, N. S., XIII, 1969, σ. 127-282.

6. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 404-412, 1969, ἀριθ. 442-446.

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 242 κ.έ. καὶ 625 κ.έ.

8. «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte», τ. 85, Weimar 1968, σ. 431 κ.έ.

9. R. Sherk, Roman Documents from the Greek East, Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1969, σ. 114 κ.έ.

10. Clau de Vatin, La stèle funéraire de Byzance No 41, BCH τ. 92 (1968), σ. 220 κ.έ.

Ἐπίσης ὁ G. Daux δίνει τρεῖς φωτογραφίες καὶ ἄλλα στοιχεῖα χάλκινης λαβῆς (στηρίγματος) κατόπτρου, ἑνὸς ἀριστουργήματος, παλαιοῦ εὐρήματος τῆς Θάσου (Ἀρτεμίσιον 1957), τοῦ βου αἰ. π.Χ.¹

Χαλκᾶ νομίσματα κυκλοφόρησε πρώτη φορά περὶ τὸ 400 π.Χ. ἡ Θάσος². Στοῦ Norman Davis τὸ βιβλίον³, ποῦ περιλαμβάνει καὶ νομίσματα τῆς Θάσου, πρβλ. βιβλιοκρισία τῆς Anne E. Charman⁴.

Συχνὲς ἀναφορὲς στὴ Θάσο καὶ στὰ εὐρήματα τοῦ νησιοῦ γίνονται στὸν Ὀδηγὸ τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς (ἀνωτ., ἀριθ. 203). Πολλὲς φορὲς ἐπίσης ἀναφερθῆκαμε στὴ Θάσο στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 263, 264, 266, 275 κ.έ., 281, 282 κ.ά.

210. Πα γ γ α ῖ ο ν, Σ ύ μ β ο λ ο ν. Γερμανικὴ ἔκδοσις⁵, μὲ εὐρύτερη χρῆση πρόχειρου Λεξικοῦ, ἀναφέρει (ὡς σ η μ ε ρ ι ν ἄ ο ν ὀ ν ὀ μ ἄ τ ἄ τοῦ Παγγαίου) ὀ ν ὀ μ ἄ τ ἄ σ ἡ μ ε ρ ἄ καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ δ ι ε θ ῶ ς! Παραπέμπει τὸν ἀναγνώστη σὲ βουλγάρους συγγραφεῖς, ποῦ δὲν ξέρουں τὰ μνημεῖα καὶ τίς μεταπολεμικὲς ἑλληνικὲς καὶ ξένες ἀνασκαφὲς καὶ ἔρευνες στὴν περιοχή τοῦ Παγγαίου. — Βυζαντινὲς πηγὲς γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ Συμβόλου στὰ ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα⁶.

211. Κ η π ἰ ἄ, Ἐ λ ε υ θ ε ρ ο ὕ π ο λ η, Π α λ α ι ο χ ῶ ρ ι ο ν. Παρὰ τὰ Κ η π ἰ ἄ, 1 χλμ. πρὸς Βορρᾶν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἤλθε στὸ φῶς Ἱερὸ Θρακὸς Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον, ὅπως ὀνομάζεται σὲ ἐπιγραφὲς (πίν. 245β)⁷. Τὰ ἀνάγλυφα τὸν εἰκονίζουν κατὰ παραλλαγὲς τοῦ τύπου τοῦ «Θρακὸς ἰπέως». Στὴν ἴθια Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον ἀπαντᾶει σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, πρόσφατο εὐρημα⁸. Τὸ Ἱερὸ δὲν εὐρίσκεται «sur le versant n o r d du Pangée» (J. καὶ L. Robert)⁹, ἀλλὰ «εἰς τὰς Νύτωρειάς τοῦ Παγγαίου» (Κουκούλη), ἀκριβέστερα εἰς τὰς ΝΑ. Δὲν εἶναι ἐπίσης σωστὴ ἡ παραπομπὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, ὅπως δίνεται στὶς Arch. Re-

1. BCH, τ. 93 (1969), σ. 951 κ.έ., καὶ πίν. XXI-XXII.

2. M. J e s s o p P r i c e, Early Greek Bronze Coinage, Essays...to S. Robinson, Oxford 1968.

3. N. D a v i s, Greek Coins and Cities, London 1968.

4. «The Numismatic Chronicle», τ. 1968, σ. 277-280.

5. «Der kleine Pauly», τ. 4, στ. 458.

6. P. L e m e r l e κ.ά. Actes de Lavra, Paris 1970, σ. 229 κ.έ.

7. AAA, τ. 2 (1969), σ. 191 κ.έ., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071 καὶ εἰκ. 411-412.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 300 κ.έ., πίν. 311γ.

9. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 381.

ports¹, καθώς και ἡ ὑπαγωγή τοῦ τόπου στὴ Θράκη ἀντὶ τοῦ Νομοῦ Καβάλας².

Ἐκ τῆν Ἑλευθεροπόλιν, ἀπὸ τὴν παλαιὰ Συλλογὴ τῆς Μητροπόλεως, μεταφέρθησαν «γλυπτά τινα» στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας³. Στὸ Παλατιοχώριον τέσσερα χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρέθησαν σὲ κεραμοσκεπὴ τάφο⁴.

212. Πολύστυλον. Πίθος, κτήριον κ.λ. ἀναφέρονται στὴν περιοχὴ τῆς Κοινότητος Πολυστύλου (δὲν εὑρήκα Πολύστηλον, ὅπως στὴν Ἐκθεση)⁵. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου ἀναφέρεται μαζί με τοὺς συγχρόνους του (Σέρβια κυρίως) τῆς Μακεδονίας στὴν Cambridge Ancient History⁶, ἀλλὰ κατὰ λάθος οἱ σχετικοὶ χάρτες (Map 15 καὶ Map 16) ἔχουν ἀλλάξει (ἀμοιβαίως) θέση με ἀποτέλεσμα τὸ Πολύστυλο νὰ εἶναι σωστά σημειωμένο στὸ χάρτη τῶν Middle Neolithic Sites, ποῦ ὅμως δὲ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ δικὴ του λεζάντα, ἡ ὁποία ἔχει τοποθετηθῆ στὸ χάρτη τῶν Early Neolithic Sites!

213. Νέα Πέραμος, Οἰσύμη. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦς τοῦ Σεπτεμβρίου 1968 ἐκθέτουσιν σύντομα οἱ Ἐπιμελήτριες Ε. Γιούρη καὶ Χ. Κουκούλη στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα⁷. Τὰ εὑρήματα ἦταν: πήλινες λάρνακες (πίν. 245α-β) κιβωτιόσχημοι τάφοι, τεφροδόχες ἀπλές, ἀλλὰ καὶ «μηλιακὸς» ἀμφορεὺς σὲ μεταγενέστερη χρῆση, ἄλλα ἄγγεϊα διάφορα κ.λ. Ἀξιοσημειώτες οἱ ἀπλές ταφόπετρες-σήματα (πίν. 247α), ποῦ θυμίζουν μετὰ τὴ ἀπλότητά τοῦς π.χ. Βεργίνα (ΑΔ 17, 1961/62, Α', πίν. 112β, πρβλ. πίν. 125γ-δ καὶ πίν. 126α) ἢ μᾶλλον τῆς ἐνεπίγραφος, ἀλλὰ καὶ ἄγραφος, ἀπὸ τὸ Βοτανόσι (ΑΕ 1950-1951 Ἀρχαιολ. Χρονικά σ. 45, εἰκ. 28).

Ἐν ὄψει τῶν «κλαζομενίων» σαρκοφάγων ἀπὸ Οἰσύμη (καὶ Ἰερισσό) πρβλ. τώρα ὅμοιες ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα⁸.—Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 276,

1. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20, ὅπου δίδεται λανθασμένα ἡ παραπομπὴ στὶς σελίδες ἀντὶ τοῦ ὄρθου ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348-349.

2. Arch. Rep. 1969-70, σ. 23.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, ὅπου γίνεται παραπομπὴ εἰς πίν. 303α, ἀλλ' ἐκεῖ εἰκονίζεται ἐπιγραφή.

4. ΑΔ, ἔ.ά.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 347.

6. CAH, τ. I, 1, 1970.

7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 198 κ.έ., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1079, εἰκ. 421-422.

8. H. Koukouli-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdera, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.έ.

καί 1966-1967, ἀριθ. 213, πρβλ. καί τήν Chron. 1967¹ καί νεώτερα εὐρήματα στή Νέα Πέραμο². Ἀναφέρεται στήν Οἰσύμη ὁ Δημ. Λαζαριδῆς στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας³.

214. Νέα Καρβάλη. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 214, πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁴. Πληροφορίες τοῦ Γάλλου μηχανικοῦ R. Moulet γιὰ ὄχρωτικό περίβολο καί τυχαία εὐρήματα ἐκ περισυλλογῆς δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν G. Daux στὸ BCH 1969⁵. Μιὰ εἰκόνα τοῦ ὄχρωτικοῦ περιβόλου τῆς θέσεως, ὅπου τοποθετεῖται τὸ Ἀκόντισμα, δίδομε ἐδῶ (πίν. 247β). Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς D. Hereward⁶ πέρασε στὸ Supplementum⁷.

215. Λεύκη. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἰδὲ τώρα ἐκτενέστερα στή δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁸.

216. Ἡρακλείτσα. Τὰ ἀναφερθέντα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἐκτενέστερα τώρα στήν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁹.

216α. Γαληψός, Κορίτσιτσα (;), Ποδοχώρι, Μεσορόπη. Τάφοι ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας¹⁰. Μεταξὺ ἀγγείων ποὺ δημοσίευσε ἡ Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου ὑπάρχουν καί δύο τῶν ὁποίων εἶναι πιθανὴ ἡ προέλευση ἀπὸ τὴ Γαληψό¹¹. Συχνῆς ἀναφορῆς στή Γαληψὸ γίνονται ἀπὸ τὸ Δ. Λαζαριδῆ στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας καί τοῦ Μουσείου της¹².

Ἡ D. Hereward δημοσιεύει τρεῖς ἐπιγραφές¹³ λατινικῆς χαραγμένης στὸ βράχο, ἀπὸ Koritsitsa, ὄνομα ποὺ δὲν ξέρω. Ἡ μία εἶναι στή δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σικαλίγια, κοντὰ στὸ Ποδοχώρι. Ἡ δευτέρη στήν ἄλλη

1. Chron. 1967, σ. 916 καί εἰκ. 1-7.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349.

3. Δ. Λαζαριδῆ, Νεάπολις κ.λ., 1969, σποράδην.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 420 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1968-69, σ. 25, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 384.

5. Chron. 1968, σ. 1026 κ.έ.

6. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 144 κ.έ.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 623.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

9. ΑΔ, ἔ.ά., Chron. ἔ.ά., Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356.

11. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ.

12. Δ. Λαζαριδῆ, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα 1969, σποράδην.

13. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 145 κ.έ., ἀριθ. 16-18, εἰκ. 19-21.

ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἀντίκρου τῆς πρώτης. Ἡ τρίτη στά Χωραφούδια, κοντά στὴ Μεσορόπη.

217. Διαλεχτό, Παράδεισος, Πέρνη, Πετροπηγή. Ἀρχαῖα λείψανα ἀναφέρονται¹ στὸ Διαλεχτό καὶ ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique². Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο καὶ ἐπιγραφὲς χαραγμένες στοὺς βράχους ἀναφέρονται κοντά στὸν Παράδεισο³. Ἐπιγραφή σὲ σπῆτι τῆς Πέρνης: *Κρατεῖα Ἀλκέτων*⁴. Ἡ D. Hereward δημοσιεύει⁵ τέσσερα κομμάτια λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐντειχισμένης στὸν περίβολο τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωριοῦ Πετροπηγή. Χρονολογία: 101 μ.Χ. Εἶναι ὁ ροσ τῆς Περαιᾶς τῆς Θάσου μὲ τοὺς Θράκες. Ἡ θασιτικὴ Περαιὰ ἐκτεινόνταν ἀπὸ τὴ Γαληψὸ ὡς τὸ Νέστο, ἂν ὄχι καὶ ἀνατολικότερα (πρβλ. ἄνωτ., εἰκ. 67).

217a. Νέστος. Ἀπὸ τὴν ἐπίτομη ἔκδοση τῆς γερμανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa⁶ οἱ Ἕλληνες πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Νέστος λέγεται σήμερον Nesta καὶ εἶναι ποτάμι τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας (μόνον). Παρὰ ταῦτα ἐκβάλλει ἀντίκρου τῆς Θάσου», ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ ἀλλιώσι! Πρβλ. καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 210.

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

218. Σέρρες. Δημοσίευμα τοῦ Δημ. Σαμσάρη γιὰ τὶς Σέρρες καὶ τὴν περιοχὴ τους ἔχει ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτήρα⁷, ὅπως καὶ μελέτη τοῦ Γ. Καφταντζῆ γιὰ τὶς «Φυλῆς τῆς περιφερείας Σερρῶν ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς ὡς τοὺς Ἰουδαίους»!

Ἡ Χαίδω Κουκούλη περιγράφει στὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ τὰ νομίσματα ποὺ τυχαῖα βρέθηκαν τὸ 1966 κοντά στὸν Παλαιοημερολογίτικο ναὸ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου⁸. Ἐργασίαις περισυλλογῆς ἀρχαίων, κατάσχεση καὶ εἰσαγωγή στὸ τοπικὸ Μουσεῖο, ἐπανεκθεση σ' αὐτὸ ἢ μεταφορὰ τυχαίων

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422.

2. Chron. 1968-69, σ. 1077.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 624.

5. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 148-149, εἰκ. 25-28.

6. «Der kleine Pauly» τ. 4 (1969), σ. 83, ὅπου ὁ Casson ἐγίνε Carson, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

7. Δημ. Σαμσάρη, Τὸ Κἄστρο τῶν Σερρῶν, Σέρραι, Σεπτέμβριος 1968.

8. «Σερραϊκὰ Χρονικά», τ. 5, Ἀθῆναι 1970 (στὸ ἐξώφυλλο), σ. 7-87.

9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425.

ευρημάτων στο Μουσείο της Καβάλας περιλαμβάνονται στις ετήσιες Έκθεσεις της Έφορευσης¹.

Ὁ L. Robert σημειώνει ὅτι τὰ ὀνόματα *Ποπλᾶς* καὶ *Πουπλᾶς* ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὶς Σέρρες (Δήμιτσας, ἀριθ. 821) δὲν ἔχουν θρακική, ἀλλὰ λατινική προέλευση, ἀπὸ τὸ Πόπλιος². Γιὰ πορτραῖτα ἀπὸ τὶς Σέρρες ἰδὲ στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269.

219. Ἀμφίπολη, γενικά. Ὁ H. D. Westlake ἐξετάζει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ Θεουκιδίδη ὡς ἱστορικοῦ στὴ διήγηση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀποτυχίας του νὰ σώσῃ τὴν Ἀμφίπολη ἀπὸ τὸ Βρασίδα ὡς στρατηγὸς (Θουκυδ. 4. 102-108) καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Ἀθηναίων (4.108.4)³. Ἐξ ἄλλου ὁ R. A. Bauman, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney, σὲ ἄρθρο του ἐξετάζει τὰ γεγονότα περὶ τὸ 424/3 π.Χ. καὶ ὁ B. Baldwin, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Calgary, τὴ στρατηγικὴ τοῦ Κλέωνος στὴν Ἀμφίπολη⁴.

Στὴ νέα ἐκδοση Ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καὶ D. L. Page περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Θεσσαλονικέως Ἀντιπάτρου γιὰ τὰ ἐρείπια τῆς Ἀμφιπόλεως⁵:

*Στρυμόνι καὶ μεγάλοι πεποτισμένοι Ἑλλησπόντιοι
ἤϊον Ἡδωνῆς Φυλλίδος Ἀμφίπολι,
λοιπά τοι Αἰθιοπῆς Βραυρωνίδος ἴχνια νηῶν
μῖναι καὶ ποταμοῦ τὰμφιμάχιστον ὄδωρ,
τὴν δέ ποτ' Αἰγεΐδας μεγάλην ἔριν ὡς ἄλιανθῆς
τρῦχος ἐπ' ἀμφοτέραις δευρόμεθ' ἠϊόσιν.*

Σὲ πρόχειρη μετάφραση:

«Ἀμφίπολη, μνημεῖο ἐσὺ τῆς Ἡδωνικῆς Φυλλίδος λουσιμένο στὸ Στρυμόνα καὶ στὸ μεγάλο Ἑλλησποντο, σοῦ μένει πιά μονάχα ὁ ἐρειπωμένος ναὸς τῆς Αἰθιοπίας Βραυρωνίδος καὶ τὰ περιμάχητα νερά τοῦ ποταμοῦ. Γιὰ σένα ἔκαμαν κάποτε μεγάλο πόλεμο οἱ Αἰγεΐδες καὶ τώρα σὲ βλέπουμε πορφύρο κουρέλι θαλασσοδαρμένο καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη ὄχθη».

Συμπεράσματα ἐπιστημονικά δύσκολα βγαίνουν ἀπὸ ποιητάς. Ἡ Φυλλίς, ἐπώνυμη ἡρωίδα τῆς περιοχῆς, ἀνάμεσα στὸν Ἀγγίτη καὶ στὸ Στρυμόνα «περὶ τὸ Πάγγαιο ὄρος» (Ἡρόδ. 7.113), κατοικοῦνταν πράγματι ἀπὸ Ἡδῶνες. Ἐλλήσποντο ἐπίσης ὠνόμαζαν μερικοὶ τὸ *Αἰγαῖον Πέ-*

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 132 καὶ 374.

3. H. D. Westlake, Essays on the Greek Historians and Greek History, New York 1969, σ. 123 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219.

4. «Acta Classica», τ. 11, Cape Town 1968, σ. 170 κ.έ. καὶ 211 κ.έ. ἀντιστοίχως.

5. Ἰδὲ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 261.

λαγος μέχρι τοῦ Θερμαίου κόλπου καὶ τῆς κατὰ Θετταλίαν καὶ Μακεδονίαν θαλάσσης. Μᾶς τὸ λέει ὁ Στράβων (7, ἀπόσπ. 57). Ἄλλὰ τὴν Ἄρτεμη στὴν Ἀμφίπολη τὴν ξέρομε μὲ τὸ ἐπίθετο Ταυροπόλος μᾶλλον¹. Αἰθόπια καὶ Βραυρωνίς ὅπως ὅποτε εἶναι γνωστοὶ τίτλοι τῆς Ἀρτέμιδος. Αἰγεῖδες νοοῦνται προφανῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ξέρομε φιλῆμεγάλη ("Ἡρόδ. 4.149) στὴ Σπάρτη. Εἶναι σκόπιμη χρῆσις διπλοσημαντικῆς λέξεως; Πάντως γιὰ μᾶς ἐδῶ σημαντικώτερο εἶναι τὸ πρόβλημα: πόση σημασία θὰ δώσουμε στὰ λόγια τοῦ ποιητοῦ γιὰ τὴν ἐρημωσὴ τῆς Ἀμφιπόλεως; Οἱ Ῥωμαῖοι τὴν ἔκαμαν πρωτεύουσα τῆς Ἀ' Μερίδος καὶ οἱ ἀνασκαφῆς ἀποκαλύπτουν θαυμάσιες παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές. Πότε λοιπὸν καὶ γιὰ πόσο καιρὸ ἐρημώθηκε;

220. Ἀμφίπολη, νέες ἀνασκαφῆς καὶ εὐρήματα. Στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας τοῦ 1966, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρησιν², ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Κατὰ τὸ 1967 ἐρευνηθῆκε μακεδονικὸς τάφος κατεστραμμένος στὴ θέσι Καστᾶ, διαπιστώθηκε κτήριο, πιθανῶς θέρμες, μέσα στὸ χωριό, καὶ βρέθηκε μέσα σὲ δεξαμενὴ ριγμένη, ἀγωνιστικὴ ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐπίσης βρέθηκαν τάφοι στὴ θέσι Ἐκκλησιάκι καὶ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτὰ³.

Νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Εὐστ. Στίκα κατὰ τὸ 1967 ἀναγνωρίσθηκαν 11 χάλκινα καὶ 1 ἀσημένιο ἀπὸ τὴν κ. Μάντω Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου (Φιλίππου Ε', Ἀμφιπόλεως, Φιλίππων κ.λ.)⁴.

Κατὰ τὶς ἐργασίαις στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως εὐρέθησαν τὸ 1968 καὶ ἄλλοι τάφοι κ.λ., ἐνῶ στὴ θέσι Ἀληπασᾶ ἀποκαλύφθηκε λαξευτὸς τάφος μὲ κλίνες, πέντε ταφῆς κ.λ., 2ου αἰ. π.Χ. Τυχαῖα εὐρήματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ στηλῆ, ποὺ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 248α), μὲ τὴν ἐπιγραφὴ Ἀρραβαῖος Ἀθηνίωνος, 4ου αἰ. π.Χ.⁵

Νομίσματα ἀνασκαφῆς τοῦ 1969, ποὺ ἀναγνωρίσθηκαν ὡς ἀνωτέρω, περιλαμβάνουν ἀνὰ ἓνα Ἀμφιπόλεως, Θεσσαλονίκης, Πέλλης, Τραγίλου, δύο Φιλίππων κ.λ. ἀπὸ 4ον π.Χ. αἰ. μέχρι ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων⁶.

Τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές, ἦλθαν στὸ φῶς καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1969⁷ καὶ 1970. Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας.

1. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 220, πίν. 248β.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 357 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

5. ΑΔ, ἔ.α., σ. 353 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

7. ΑΔ, ἔ.α., σ. 404.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ εἰς Ἄρτεμιν Ταυροπόλον (πίν. 248β): --]λείδου [--Ἱερατῆ]ύσασα [--Ταυ]ροπόλω. Χρονολογεῖται στὸν 1ον αἰ. π.Χ.¹

Μιά ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές (ΑΔ 24, Χρον., σ. 355): Ἐρατῆσὼ Νικάνδρον ἱερεία τῆς Ἐύσιας ἢ Ἐφορος Χ. Κουκούλη τὴ χρονολογεῖ στο τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔτσι—παρατηρεῖ ὁ P. M. Fraser²—αὐτὸ εἶναι ἀξιοπρόσεκτο. Σημαίνει πὼς ἔχομε μιὰ ἀπὸ τὶς πρωϊμότερες μαρτυρίες εἰσοδοχῆς τῆς λατρείας τῆς Ἰσιδος ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν προήλθαν καὶ προχριστιανικά εὐρήματα, ἐπιγραφή, βωμός, νομίσματα κ.λ.³ Τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Εὐρώπης ἀποσπάσθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας⁴.

Μέλη τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, σὲ μιὰ προσπάθεια διασώσεως τοῦ ὕλικου, συγκέντρωσαν τὰ διασπαρμένα κατὰ μήκος τοῦ Στρυμῶνος ἀπὸ τὸ 1930 μέλη τοῦ μνημείου μὲ τὸ λιοντάρι⁵.

Τεμάχιο ἱεροῦ νόμου, ποῦ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὐρημα τοῦ 1965, μνημονεύει ὁ P. M. Fraser⁶. Ἐπιγραφικὰ εὐρήματα παλαιὰ καὶ νέα σχολιάζουν μὲ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις οἱ J. καὶ L. Robert⁷. Πρὸς Δ. Λαζαρίδη, ΠΑΕ 1965 (1967), σ. 47 κ.έ. πρβλ. Bull. Archéologique⁸.

221. Λέων Ἀμφιπόλεως, Ὁ C. C. Vermeule χρονολογεῖ τὸ λιοντάρι τῆς Ἀμφιπόλεως στὴ δεκαετία 340-330 π.Χ. σὲ κατάλογο ἐπιτάφιων λιονταριῶν⁹ (ὅπου φυσικὰ δὲν περιλαμβάνονται τὰ δυὸ λιοντάρια τῆς Πιερίας, ἀνωτ., ἀριθ. 141α). Τὸ βάθρο τοῦ Λέοντος ἐξετάζεται, γιὰ τοὺς ἡμικιόνες του κ.τ.τ., ἀπὸ τὸν Hermann Büsing καὶ χρονολογεῖται «nach 360/359 oder 330 v. Chr.»¹⁰. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ Heinz Luschey ἐξετάζει¹¹ ἓνα λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα, ποῦ τὸ θεωροῦσαν μνημεῖο τῶν Μῆδων, τῶν Πάρθων κ.ο.κ., ἀλλὰ μὲ τὴν παραβολὴ τοῦ

1. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 417 καὶ πίν. 412α.

2. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

3. ΠΑΕ 1969, σ. 58 1970, σ. 52 κ.έ., Ἔργον 1970, σ. 42 καὶ 47, εἰκ. 43 καὶ 47, πρβλ. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

4. ΠΑΕ 1967, σ. 220, πρβλ. Ἔργον 1967, εἰκ. 65. Chron. 1967, σ. 909 καὶ εἰκ. 4.

5. Arch. Rep., 1970-71, σ. 20.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 330, 1969, ἀριθ. 372, καὶ 1970, ἀριθ. 374 καὶ 375.

8. REG, τ. 81 (1968), σ. 127, ἀριθ. 87.

9. AJA, τ. 72 (1968), σ. 100.

10. H. Büsing, ἔ.α., σ. 21 καὶ εἰκ. 30.

11. H e i n z L u s c h e y, Der Löwe von Ekbatana, «Archaeol. Mitt. aus Iran», τ. 1 (1968), σ. 115 κ.έ.

πρὸς τὸ λέοντα τῆς Ἀμφιπόλεως (καὶ τῆς Χαιρωνείας) δείχνει πὼς ὄχι μόνον εἶναι ἑλληνικὸ ἔργο, ἀλλὰ μνημεῖο γιὰ τὸν Ἡφαιστῖωνα, ἓνα «λαλοῦν σύμβολον» γιὰ τὸν ἑταῖρο, ποῦ ἔμοιαζε τὸν Ἀλέξανδρο στὴ λεοντώδη κόμη κ.λ. Τὸ λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα εἰκονίζεται ἀναστηλωμένο (φωτομοντάζ) μετὰ τὴν βία τοῦ λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως (ποῦ δὲν εἶναι ὁμοῦς ἢ ἀρχαία) πλάι-πλάι μετὰ εἰκόνα τοῦ ἀμφιπολιτικῆς μνημείου (πίν. 49-50).

222. Ἀμφιπόλη, διαφώρα. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219, εἶχαμε συνοψίσει τὰ συμπεράσματα τοῦ W. Kendrick Pritchett γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀμφιπόλεως. Ὁ Γ. Μπακαλάκης¹ τοῦ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρχαιολογικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ γέφυρα ποῦ χρησιμοποίησε ὁ Βρασιδίας τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Τὰ μάρμαρα, ποῦ ἀποδίδονται σ' αὐτὴν, δὲν τῆς ἀνήκουν πράγματι. Ἀνήκουν σὲ βυζαντινὸ ἔργο, ὅπου εἶχαν χρησιμοποιηθῆ σὲ δευτέρῃ χρήσῃ (Γ. Μπακαλάκης, Θρακικὰ χαράγματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀμφιπόλιν φράγματος τοῦ Στρυμόνος, Θρακικὰ 13, 1940, σ. 3-42). Ὅσο γιὰ τὸν λέοντα, ὁ Μπακαλάκης τὸν χρονολογεῖ γιὰ τεχνοτροπικοὺς λόγους περὶ τὸ 360 π.Χ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ εἶναι σύμφωνη μετὰ τοῦ F. Willemssen (Olympische Forschungen IV, 52, 56, 130) καὶ βέβαια πολὺ πρὸ ψηλῆ ἀπὸ τὴ χρονολόγησιν τοῦ Oscar Broneer στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ W. Kendrick Pritchett ἔδωσε ἀπάντησιν στὸν ἐπόμενον τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ². Δὲν εἶναι, λέει, δική του ἡ ἰδέα γιὰ τὴ γέφυρα. Εἶναι τοῦ O. Broneer (The Lion Monument, 1941, σ. 10, 14 καὶ 16). Καὶ εἶναι πολὺ πιθανή, συνεχίζει (Θουκ. 4.103. 4-5). Τὸ σ τ α ὐ ρ ω μ α, συμπεραίνεται, ἔγινε γιὰ νὰ περιλάβῃ τὴ γέφυρα (ἴχνη τοῦ Pritchett, πίν. 37) καὶ ὁ O. Broneer ἔχει δικαίω δεχόμενος ὅτι ὁ Λέων πρέπει νὰ ἦταν πλάι στὸ δρόμο ποῦ ὀδηγοῦσε στὴ γέφυρα.

Ὁ Τ ο τ ὀ η ς, θρακικὴ θεότητα, ἀπέκτησε τὸ ἄρθρον του στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης³.

Ἐπιγραφές τῆς Ἀμφιπόλεως καταχωρίζονται στὸ Supplementum⁴ μετὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης στὸ Bull. Épigraphique⁵, ὅπου οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν ὅτι τὰ γυναικεῖα ὀνόματα σὲ -ις δὲν θυμίζουν τὰ ὅμοια τῆς Δημητριάδος περισσότερο ἀπὸ τὰ ὅμοια σ' ὄλον τὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Καὶ δὲν προσιδιάζουν σὲ ἑταῖρες. Πιπῖς εἶναι τὸ θηλυκὸ τοῦ Πίπιοις, ὀνόματος γνωστοῦ ἀπὸ τὴ Θάσσο, ποῦ σημαίνει p i c, δ ρ υ ο κ ο λ ἄ π τ η ς. Πίπος, πίπος, εἶναι ὁ νεοσσὸς τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ. Οἱ Robert, ἀν-

1. AJA, τ. 74 (1970), σ. 289 κ.ε.

2. AJA, τ. 75 (1971), σ. 92.

3. EAA Suppl. 1970 (1971), λ. Totoes.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 580-607 καὶ (ἀπὸ τὸ Ἄνω Κερδύλλιον) ἀριθ. 608, καὶ (ἀπὸ τὰ Νέα Κερδύλλια) ἀριθ. 609.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 200, 341 καὶ 373.

εξάρτητα από τη σχετική πρὸς τὴ Δημητριάδα ἐπιχειρηματολογία τοῦ Δ. Λαζαρίδη, ἀνάγουν τὴ στήλη τῆς Ἀμφιπόλεως ὅσο γίνεται πιὸ ψηλὰ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 198.

Λατινικῆς ἐπιγραφῆς τμήμα, δημοσιευμένο ἀπὸ τὴν D. Hereward¹, πέρασε στὸ Année Épigraphique². Ἔνας Ἀμφιπολίτης σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Σαλαμίνιος τῆς Κύπρου: Ἀπολλῆας Φιλότητος Ἀμφιπολίτης³.

Κίων Σεβήρου, Καρακάλλα καὶ Γέτα στὴν Ἀμφίπολη ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν C. C. Vermeule⁴, μὲ «ἀπίθανο» προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπόλεως: «near Provista»! Ἀλλὰ τώρα ποιὸς ξέρει ἂν ὑπάρχει, τί εἶναι καὶ ποῦ εἶναι ἢ Προβίστα, ἂν δὲν ξέρι ποῦ εἶναι ἢ Ἀμφίπολη; Ὅπως δὴποτε, γιὰ τὸ μνημεῖο (209 μ.Χ.) παρέχεται, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα μνημεῖα, ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Στὴ δημοσίευση κοσμημάτων τοῦ Museum für Kunst und Gewerbe τοῦ Ἀμβούργου προσάγονται γιὰ παραλληλισμὸ σκουλαρίκια τῆς Ἀμφιπόλεως⁵. Συχνὲς ἀναφορὲς στὴν Ἀμφίπολη καὶ τὰ εὐρήματά της γίνονται φυσικὰ ἀπὸ τὸν Δημ. Λαζαρίδη στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας καὶ τοῦ Μουσείου τῆς⁶. Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 246, 256, 258, 265, 269, 274, 275, 279, 281, 284, 332, 344 κ.έ. καὶ 348.

223. Ἡ ἰ ὦ ν. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁷.

224. Σ τ ρ υ μ ὦ ν. Στὸν ἑβδομο τόμο τῆς ἰταλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Ἀρχαίας Τέχνης περιλαμβάνεται καὶ ἄρθρο Σ τ ρ υ μ ὦ ν⁸. Στὸν ὁμῶνυμο θεό, υἱὸ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος (Ἡσιόδος, Θεογονία 339) ἀφιερώνονται λίγες γραμμὲς γιὰ τὶς εἰκόνες τοῦ Στρυμόνος στὴν Τέχνη. Ἡ μορφὴ του ἢ μόνον τὸ κεφάλι του παρουσιάζονται, ὡς γνωστὸν, σὲ νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῶν Ἀβδήρων. Σὲ νομίσματα τῆς Πανταλίας, ποῦ χρονολογοῦνται μεταξὺ Ἀδριανοῦ καὶ Ἐλαγαβάλου ὁ Στρυμὼν περιβάλλεται ἀπὸ ἀλληγορικὲς μορφές, προσωποποιήσεις τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς (Ἄργυρος, Βότρυς, Χρυσός, Στάχυς). Τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Στρυμόνα τώρα

1. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 140, ἀριθ. 8, εἰκ. 10.

2. Année Épigr. 1968, σ. 141, ἀριθ. 467.

3. Τελευταίως «Κυπριακαὶ Σπουδαί», τ. 31 (1967), σ. 21, ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ προηγούμενη βιβλιογραφία.

4. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art, 1968, σ. 313 καὶ 421.

5. H. Hoffmann - Veravon Claer, Antiker Gold- und Silberschmuck, Mainz a. R. 1968, σ. 127 καὶ 114.

6. Δημ. Λαζαρίδη, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, 1969, σποράδην.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 611.

8. EAA, τ. VII (1966), σ. 522, λ. Strymon καὶ εἰκ. 622.

στήν ἔκδοση τοῦ Gow-Page¹. Γιὰ τὸ ὄνομα Βι σ ἄ λ τ α ι καὶ τὰ ὅμοια καὶ γιὰ τοὺς Πε λ α σ γ ο ῦ ς στὴν περιοχὴ τοῦ Στρυμόνος ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέ-
ρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 222 καὶ 233.

225. Πεντάπολις, Ἄγιον Πνεῦμα, Νέον Σούλι. Τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν Πεντάπολη ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας². Στὸ Ἄγιον Πνεῦμα διαπιστώθηκε προϊστορικός συνοικισμὸς στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, πρὸς Ν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τῆς Ὑστερῆς Νεολιθικῆς καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Πρὸς Β τῆς Κοινότητος στὸ λόφο Γραδῆσκος λείψανα ἀκροπόλεως ἔχουν πρὸς Α καὶ πρὸς Β νεκροταφεῖο μὲ λαξευτοὺς τάφους. Νομίματα ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους καὶ ἐξῆς παραδίδονται ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ στὴν κρήνη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐντειχισμένο τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μὲ τὴν ἐπιγραφή, Δήμιτσας, ἀριθ. 824.

Τὰ εὐρήματα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴ θέση Μαρίνα τοῦ Νέου Σουλίου περιγράφονται ἐκτενέστερα στὴν Ἐκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὄστρακα γραπτά, ἐγχάρακτα ἢ διακοσμημένα μὲ γραφίτη, λίθινα ἐργαλεῖα κ.λ. (πίν. 249α-β). Χρονολογοῦνται στὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ καὶ στὴ Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Οἱ J. καὶ L. Robert⁴ σημειώνουν χωρὶς ὑπομνηματισμὸ ἀνακοίνωση ἐπιγραφῆς τοῦ Ν. Σουλίου, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο ξαναδημοσιεύεται στὸ Supplementum μὲ ἐπιφυλάξεις⁵.

226. Παλατιοκώμη, Δραβῆσκοι. Στὸ λόφο τοῦ νεκροταφείου τῆς Κοινότητος Παλαιοκώμης συλλέχθηκαν ὄστρακα τῆς Χαλκοκρατίας καὶ ἐλληνιστικά, καὶ παρατηρήθηκαν ἄλλα λείψανα, τάφοι κ.λ.⁶.

Ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸ Δραβῆσκο, γνωστὸ καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ καιρὸ, ξαναδημοσιεύεται στὸ Supplementum. μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία⁷.

227. Ροδολίβος. Στὸ Ροδολίβο (κατὰ τὸ Λεξικὸν Δήμων καὶ Κοι-

1. A. S. F. Gow - D. L. Page, The Garland of Philip κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ. 262, τ. II, σ. 296 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426, πρβλ. νεώτερα, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ Chron. 1968-69, ὅπου τὸ Soulion ἀπλῶς εἶναι λάθος. Ὑπάρχουν Νέον Σούλι καὶ Μικρὸν Σούλι (στὸ Παγγαῖον).

4. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 331.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 579.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 578.

νοτήτων: ὁ Ροδολίβος), στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διαπιστώθηκαν λαξευτοὶ στὸ βράχο θαλαμοειδεῖς τάφοι¹.

228. Ἀ γ γ ί σ τ α - Κ ρ η ν ί ς. Τὸν σπουδαῖο μακεδονικὸ τάφο, ποῦ ἔχομε ἀναγγεῖλει στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 228, ἔκαμε περισσότερο γνωστὸ ἡ ἀνασκαφὴς Χ. Κουκούλη μὲ σύντομες, ἀλλὰ οὐσιώδεις ἀνακοινώσεις της², ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλοῦν τὰ ξένα Χρονικά³. Ἐδῶ δίδομε ἄποψη τοῦ τύμβου ἀπὸ Δ (πίν. 250α), εἰκόνα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πεσμένων μπροστὰ στὴν εἴσοδο (πίν. 250β), λεπτομέρεια τῆς προσόψεως (πίν. 251α) καὶ τὴν εἴσοδο πάλι χρωσμένη κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μνημείου (πίν. 251β).

Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιτύμβια πλάκα, βῆθρο ἀναθήματος κ.λ., ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου⁴.

Κρατὴρ ἐρυθρόμορφος, τοπικοῦ ἐργαστηρίου, 4ου αἰ. π.Χ., βρέθηκε τυχαῖα στὴν περιοχή Κρηνίδος (Βιτάστας)⁵.

229. Τ ε ρ π ν ή. Ὁ «μακεδονικὸς» τάφος μὲ τὶς ἐπιγραφὲς μνημονεύεται⁶ καὶ οἱ Robert χρονολογοῦν τὶς ἐπιγραφὲς στοὺς πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους⁷.

230. Ε ὑ κ α ρ π ί α. Νέου «μακεδονικοῦ» τάφου μαρμάρινα θυρόφυλλα καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἑκθέση⁸.

231. Σ κ ο ὑ τ α ρ ι. Κατεσχέθη ἀνάγλυφο, 2ου αἰ. μ.Χ., μὲ δῆλωση τόπου προελεύσεως: περιοχή Μαυροθαλάσσης-Ἀηδονοχωρίου⁹.

232. Μ έ τ α λ λ α. Ἐπιτύμβια στήλη χρονολογούμενη στὸ 106 μ.Χ., κιβωτιόσχημος τάφος πρώιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ πολλὰ νομίσματα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἑκθέσεις¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 249 κ.έ., ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 359.

3. Chron. 1968-1969, σ. 1077, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 373.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 353.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

233. Νι γ ρ ί τ α. 'Από τὸ ΑΔ 21, 1966, σ. 365, ἀντλεῖ γιὰ τὸ μακεδονικὸ τάφο ἢ Chronique¹. 'Αγγεῖα μὲ πιθανὴ προέλευση τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας περιλαμβάνονται σὲ ἄρθρο τῆς Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου (πρβλ. πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 312).

234. Κ α λ ὀ κ α σ τ ρ ο ν - ᾿Α μ π ε λ ο ι. Κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ὄστρακα, λείψανα τείχους κ.λ. ἀναφέρονται σὲ ᾿Εκθεση² καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ιδε πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 335).

'Επιγραφὴ τοῦ ἔτους 21/22 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς ᾿Α μ π ε λ ο υ ς (Mekes), γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum³.

235. Β ε ρ γ η. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 235, πρβλ. τώρα σχετικὴ ᾿Εκθεση στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Παράδοση νομισμάτων καὶ ἡ τοποθέτηση φύλακος ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς ἀναφέρονται σὲ νεώτερη ᾿Εκθεση⁵.

236. Γ ἄ ζ ω ρ ο ς. 'Επιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας καταχωρίζει ὁ Δημ. Λαζαρίδης στὸν ᾿Οδηγὸ του⁶. Οἱ δύο εἶναι σὲ ἐπιτύμβια στήλη, ἡ τρίτη εἶναι τὸ σπουδαῖο ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ποὺ βρέθηκε στὸ λόφο τοῦ ᾿Αγίου ᾿Αθανασίου (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 289). Χρονολογεῖται στὸ 158/9 μ.Χ. Κανονίζει φύτευση δημοσίων κτημάτων ἀπὸ ἰδιῶτες, μὲ ἀμπέλια, συκιές, ἐλιές κ.λ., μὲ ἐπικαρπία ποσοτοῦ τῶν προϊόντων. Τὸ ψήφισμα μαζὶ μὲ ἄλλες δύο ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο πέρασε καὶ στὸ Supplementum⁷, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (εἰκ. 73).

237. Κ α σ τ α ν ο χ ὄ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 237, πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη ᾿Εκθεση στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο⁸. ᾿Ενα ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴν τ ο ὄ μ π α Σ α μ α ρ ᾱ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 252α).

238. ᾿Α η δ ο ν ο χ ὄ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967 πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο ᾿Εκθεση τῆς Χ. Κουκούλη ποὺ

1. Chron. 1968-1969, σ. 1079.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 613.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425 κ.ε., πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Δημ. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, Νεάπολις κ.λ., 1969, σ. 86 καὶ 87.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 614-661.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426.

ἐπιφυλάσσεται ὡς πρὸς τὴν ταύτιση τῆς θέσεως¹. Νεώτερη ἀνακοίνωση δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα². Στὴ θέση τοῦ ἡρώου, στὰ δυτικά τοῦ Ἀηθονχωρίου τοποθετεῖται τώρα μὲ πιθανότητα ἡ ἀρχαία Τράγυλος. Τὸ ἡρῶο χρονολογεῖται περὶ τὸ 300 π.Χ. Εἶναι ὀρθογώνιο κτίσμα πάνω ἀπὸ δύο σαρκοφάγους. Σῶζονται «κατὰ χώραν» οἱ τρεῖς βαθμίδες τῆς

Ἀγαθῆ τύχη.

- Παρά Σύρου τοῦ Εὐάλκου, Κοζειμάζου [τοῦ]
 Πολυχάρμου, Δουλέους τοῦ Βεΐθου, τῶ[ν]
 κληρωθέντων προέδρων, τῆ ἰ' τοῦ Ἀρ-
 5 [τ]μεισίου μηνὸς τοῦ Ὁρ' Σεβαστοῦ
 τοῦ καὶ ζτ' ἔτους, ΑἰΟΥΛΑΗΡΟΥΝΟΣ
 τῶ ἐν Γαζῶρω μνήμονι. Δόγμα τὸ κυρωθὲν ὑ-
 πό τε τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀπαιστάλακμεν
 πρὸς σὲ καθάπερ ὁ νόμος συντάσσει. Εἰσηγη-
 10 σαμένου Ἀλκίμου τοῦ Ταράλα καὶ εἰπόντος δεῖ-
 σθαι τοὺς δημοσίους τόπους ἐνφυτεύσεως
 ἀμπέλων τε καὶ δενδρέων καρποφόρων καὶ ὀ-
 πωρῶν εἶναι τε τοὺς βουλομένους θέλειν ἐ[πι]-
 15 μελεῖσθαι καὶ ἐπικαρπῖαν τινὰ λαμβάνειν ἐ-
 ξ αὐτῶν, τοῖς βουλευταῖς βουλευσαμένοις ἔ-
 δοξεν εὐλογος εἶναι ἡ εἰσήγησις αὐτοῦ [καὶ]
 ἔδοκίμασαν τοὺς ἐνφυτεύσαντας κα[ὶ] τοὺς]
 [βουλομ]ένους ἔχειν ἐπικαρπῖαν ἀ[μπελ]ῶν]
 20 [μὲν ἕξ] ἡμισείας, χωροῦντος το[ῦ] ἡμι]-
 σέου μέρους εἰς τὸ δημόσιον, τῆς δ' ἐ[λαί]-
 ας τὰ δύο μέρη, [σ]υκέ[ων] δ' ἐ[κ]αὶ τῶν λο[γί]-
 πῶν ὀπωρῶν καὶ στεμφύλων ἔ[χειν] τήν]
 ἐπικαρπῖαν τὸν ἐπιμελούμενον μη-
 25 δενὸς ἕξ αὐτῶν χωροῦντος εἰς τὸ δημό-
 σιον. Καὶ περὶ τούτου ψήφου διενεχθεί-
 σης ἐγένοντο πᾶσαι λευκαί· ἐπεχειροτό-
 νησεν ὁ δήμος.

Εἰκ. 73. Ψήφισμα τῆς πόλεως Γαζῶρων κατὰ SEG (236)

κρηπίδος καὶ μέρος τοῦ τοιχοβάτη πού στολιζέται μὲ κυμάτιο (πίν. 252β). Βρέθηκαν ἀκέφαλο γυναικεῖο ἄγαλμα τεμάχια ἄλλου ἀγάλματος καὶ θραύσματα τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων. Τὸ κάλυμμα μιᾶς σαρκοφάγου στολιζέουν ἀξιόλογες ζωγραφιές.

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 423 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-69, σ. 24.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 248 κ.έ. καὶ εἰκ. 1.

'Από τὸ Δελτίο καὶ ἡ 'Ανάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει εἰκόνα τοῦ ἥρωος¹. Στὴν Τράγυλο ἀποδίδουν ἀδίστακτα τὸ ἥρωο οἱ J. καὶ L. Robert² καὶ ἀντλώντας ἀπὸ τὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο³ συμπληρώνουν τὴν ἐπιγραφή: *Φιλιππὸς [Κ]όζνου*. Τὴν Τράγυλο εἶχε ταυτίσει ὁ P. Perdrizet τὸ 1900 καὶ οἱ Robert καταχωρίζουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του, στὰ ὁποῖα ἔκτοτε προσετέθησαν καὶ νέες ἐνδείξεις, ὅλες σχεδὸν νομισματικές, ποὺ καταχωρίζονται. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 238 (σ. 215 καὶ ὄχι 214, ὅπως στὸ Bull. Épigr.) καὶ Δ. Λαζαρίδη, Νεάπολις κ.λ., σ. 143, ἀριθ. Λ425, πίν. 54. 'Η μεταφορὰ τοῦ ἥρωος καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν 'Ἐκθεση τοῦ 1967⁴, καὶ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὴν 'Ἐκθεση τοῦ 1969⁵.

Χάλκινο νόμισμα τῆς Τραγίλου (περὶ τὰ 450-400 π.Χ.) εἰσῆχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου⁶. 'Επιγραφὴ ἐπιτύμβια ρωμαϊκῶν χρόνων καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁷.

Κατὰ τὸ 1970 συνεχίσθησαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες, ἐντοπίσθηκε ἡ ἀρχαία πόλη καὶ τὰ ἀρχαῖκά νεκροταφεῖα τῆς. Κτήριο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀνασκάφηκε (πίν. 253α). Σ' ἓνα δωμάτιό του βρέθησαν πήλινες προτομὲς (πίν. 253β), ποὺ τοῦ δίνουν ἱερὸ χαρακτῆρα. Χάλκινα νομίσματα τῆς Τραγίλου ἀποτελοῦν πρόσθετες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση τῆς πόλεως.

Τὰ ἀρχαῖκά νεκροταφεῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π.Χ. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι (πίν. 254α). Περιέχουν ἐνταφιασμοὺς ἢ καύσεις. Τὰ μεταλλικά κ.λ. κτερίσματα εἶναι ὅμοια πρὸς γνωστὰ ἀπὸ ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας. Ποικίλα εἶναι τὰ πήλινα ἀγγεῖα (πίν. 254α-γ). 'Επιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἤλθαν στὸ φῶς μὲ τὴν ἐρευνα τῆς περιοχῆς. 'Ιδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 231.

239. Σ ι δ η ρ ὀ κ α σ τ ρ ο. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 239, λείψανα ἀρχαίου νεκροταφείου περιγράφονται ἐκτενέστερα στὴν 'Ἐκθεση τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. 'Ο λαξευτὸς τάφος μὲ τὴ ναόσχημη πρόσοψη εἰκονίζεται καὶ στὸ ἀγγλικὸ Χρονικὸ⁹ (ἐδῶ πίν. 255α). 'Ανασκαφὴ τάφου, γλυπτὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὶς νεώτερες 'Εκθέσεις τῆς 'Εφορείας¹⁰. 'Η σπουδαία ἐπιγραφή, ποὺ πρωτοδημοσίευσεν ἡ Καίτη

1. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

2. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 377.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 358 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1969-70, σ. 21.

4. ΑΔ, ἔ.α.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 610.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

9. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25, εἰκ. 26.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

Ρωμιοπούλου (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 299), καταχωρίζεται στο Supplementum¹.

Τάφος κιβωτιόσχημος στο Β α μ β α κ ό φ υ τ ο ἔδωσε τρία ἀργυρᾶ νομίσματα Θεσίων, ὀκτὼ χαλκᾶ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐρυθρόμορφο σκύφο τέλους 4ου αἰ. π.Χ. κ.λ.² Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι ἀναφέρονται στο Ἄ χ λ α δ ο - χ ῶ ρ ι³.

239α. Ὁ ρ β η λ ο ς. Ἡ Μ. Παπαγεωργίου προσπάθησε νὰ ἐντοπίση τὸν Ὀρβηλο⁴.

240. Δ α φ ν ο ὑ δ ι. Τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο, Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 240, ἐκτενέστερα τώρα στὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁵.

241. Μ ε σ ο ρ ρ ἄ χ η. Ἐπίσης ὁ προϊστορικός συνοικισμὸς τώρα στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁶, τάφοι καὶ κτερίσματα 4ου αἰ. π.Χ. ἀναφέρονται σὲ νεώτερη Ἐκθεση⁷.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

242. Δ ρ ἄ μ α. Ὁ «ζωϊκὸς κόσμος τῆς Μεγαλοπόλεως» ἐπισημαίνεται σὲ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς τῆς Δράμας, πού χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 100.000 χρόνια⁸.

Τὸ κολοσσικὸ κεφάλι ἀπὸ ἀνδριάντα τοῦ Καρακάλλα, πού δὲν εἶδε ποτὲ ὁ ἴδιος, ἀφοῦ δολοφονήθηκε πρὶν γυρίση ἀπὸ τοὺς Παρθικούς πολέμους, ἀναφέρεται στο βιβλίο τοῦ C. C. Vermeule γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ Τέχνη στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία⁹.

Γλυπτὰ καὶ Ἐπιγραφές προῆλθαν τυχαῖα καὶ ἐνδιαφέρουν ἰδίως ὅσα βεβαιώνουν λατρεῖα Διονύσου στὴ Δράμα κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους¹⁰.

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 612.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

4. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

6. ΑΔ, ἔ.ἀ.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360 κ.έ.

8. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

9. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art, 1968, σ. 313, 400 καὶ 421. Πρβλ. καὶ A. R ü s c h, JdI, τ. 84 (1969), σ. 115, P 11 (σχετικά στο πρώτο Μέρος «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 267 κ.έ.).

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401 κ.έ.

243. Σιταγροί-Φωτολίβος. 'Ο πολιτισμός του προϊστορικού συνοικισμού ανάμεσα στους Σιταγρούς και στο Φωτολίβος ενσωματώθηκε ήδη στην 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους: Παρατηρείται ότι το «εκπληκτικό άθλημα της γραπτής κεραμεικής», που σημειώνεται στο στρώμα II, δέν έχει όμοιο του στη νότια 'Ελλάδα κατά τη Νεώτερη Νεολιθική Περίοδο. 'Η Πρώιμη Χαλκοκρατία στη περιοχή από το Νέστο ως το Στρυμόνα, ίσως και ως τη λεκάνη του Λαγκαδά, αρχίζει με στοιχεία «καταφανώς Τρωϊκά», όπως δείχνουν εύρηματα των Σιταγρών, του Ντικιλί Τάς κ.ά.¹

'Ο συνοικισμός των Σιταγρών έγινε ήδη γνωστός σ' όλον τον κόσμο από τις πρώτες 'Εκθέσεις των ανασκαφών σε ελληνικά² και ξένα περιοδικά³ και με άρθρα και ανακοινώσεις σε περιοδικά και Διεθνή Συνέδρια. 'Ο C. Renfrew σ' ένα εκλαϊκευτικό άρθρο του από τα πρώτα έδωσε και την είκόνα της τούμπας⁴. Σε άλλη μελέτη του, για την εφαρμογή των μεθόδων της Φυσικής στην 'Αρχαιολογία, αναφέρεται συχνά στα νέα δεδομένα από το Φωτολίβος⁵. Σε προηγούμενη μελέτη του στο ίδιο περιοδικό μόνο σε υποσημειώσεις αναγγέλλει για πρώτη φορά εύρηματα της ανασκαφής⁶. Νεώτερο άρθρο του δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Antiquity*⁷.

Περίληψη ανακοίνωσης της Marija Gimbutas στην 71η έτησια συνέλευση του 'Αμερικανικού 'Αρχαιολογικού 'Ινστιτούτου στο San Francisco, 1969, δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του 'Ινστιτούτου με τίτλο: *The Photolivos Mound: Excavations of a Neolithic and Early Bronze Age Site in Macedonia, 1968-69*⁸.

Συχνές είναι οι αναφορές και άλλων ειδικών επιστημόνων στους Σιταγρούς, όπως π.χ. του Γάλλου J. Deshayes (άνωτ., σ. 322, σημ. 1).

'Η ανασκαφή άρχισε το 1968. 'Η όργάνωσή της έγινε από την καθηγήτρια Marija Gimbutas, του Πανεπιστημίου της Καλλιφορνίας στο Los Angeles, και τον Dr. Colin Renfrew του Τμήματος 'Αρχαίας 'Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Sheffield στη 'Αγγλία. Είνα ανασκαφή της 'Αγγλικής 'Αρ-

1. IEE, σ. 73, 90 και 92 (Δ. Θεοχάρης).

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 357 κ.έ. (Colin Renfrew και Marija Gimbutas), και τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 405 και plan 1 (Colin Renfrew).

3. Arch. Rep., 1969-70, σ. 22, NLGr. 1970, σ. 273 κ.έ., Chron. 1968-1969, σ. 1077 κ.έ., και εικ. 20.

4. C. Renfrew, Greek Neolithic, Backward or Precocious? «Current Archaeology», τ. 7, 3, (1968), σ. 168 κ.έ.

5. C. Renfrew, The Tree-Ring Calibration of Radiocarbon: An Archaeological Evaluation, Proc. Preh. Soc., τ. 36 (1970), σ. 280 κ.έ., κυρίως 244 κ.έ.

6. PPS., τ. 35 (1969), σ. 12 κ.έ.

7. C. Renfrew, The Burnt House at Sitagroi, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 131 κ.έ. και πίν. XIX-XXI.

8. AJA, τ. 74 (1970), σ. 195, πρβλ. σ. 273 κ.έ., και «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 187.

χαιολογικής Σχολής τῶν Ἀθηνῶν με χρηματοδότηση καὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἰδρύματος National Science Foundation.

Δέν εἶναι δυνατόν νά δώσουμε ἐδῶ ἱκανοποιητική, ἐστῶ σύντομη, περίληψη τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπως θά θέλαμε. Ἴσως γίνῃ στόν προσεχῆ τόμο τῶν Μακεδονικῶν. Ἐδῶ θά περιορισθοῦμε σέ λίγα σχέδια καὶ εἰκόνες, εὐγενική προσφορά τοῦ καθηγητοῦ τώρα στό Πανεπιστήμιο τοῦ Southampton κ. Renfrew. Εἶναι:

1. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου σέ βάθος 11μ. ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, μέ τίς πολιτιστικές φάσεις I-V (εἰκ. 74). Φθάνουν ὡς τὸ 4.500 π.Χ. περίπου (φάση I).

2. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως I καὶ λεπτομέρειές τους (εἰκ. 75). Χαρακτηριστικά τῆς φάσεως εἶναι ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς ἀγγεῖα τοῦ πολιτισμοῦ Vesselinovo τῆς Βουλγαρίας.

3. Ἀγγεῖα τῆς φάσεως II (εἰκ. 76), ἡ ὁποία παρουσιάζει ποικιλία γραπτῶν ἀγγείων. Εἶναι πρωτοφανέρωτος πολιτισμός, ποῦ ἐντοπίζεται στήν Ἀνατολική Μακεδονία, εἰδικώτερα στήν πεδιάδα τῆς Δράμας.

4. Μορφές ἀγγείων ἀπό τὴ φάση III (εἰκ. 77). Ἡ φάση αὕτη περιλαμβάνει ἀγγεῖα καὶ ἄλλα πῆλινα εὐρήματα διακοσμημένα μέ γραφίτη (πίν. 256 α-β καὶ 257α-β). Θυμίζουν τὸν πολιτισμὸ τῆς Gumelnitsa, περί τὸ 3.500 π.Χ. Στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς φάσεως παρουσιάζονται ἀγγεῖα γωνιώδη (carnated, πίν. 258α-β). Στὴν ἴδια φάση παρουσιάζονται πολλὰ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζεται ἐδῶ πῆλινο κεφάλι (πίν. 259), καὶ χάλκινες περόνες (πίν. 260α), ἀπὸ τὰ προῖμότερα μεταλλικὰ εὐρήματα στήν περιοχή τοῦ Αἰγαίου.

5. Ἀπὸ τὴ φάση IV εἰκονίζεται ἐδῶ ἀρύταινα (πίν. 260β, ἄνω) καὶ ἀπὸ «καμημένο σπίτι» τῆς φάσεως VA (πίν. 255β καὶ 262) δύο ἀγγεῖα (πίν. 259β, κάτω).

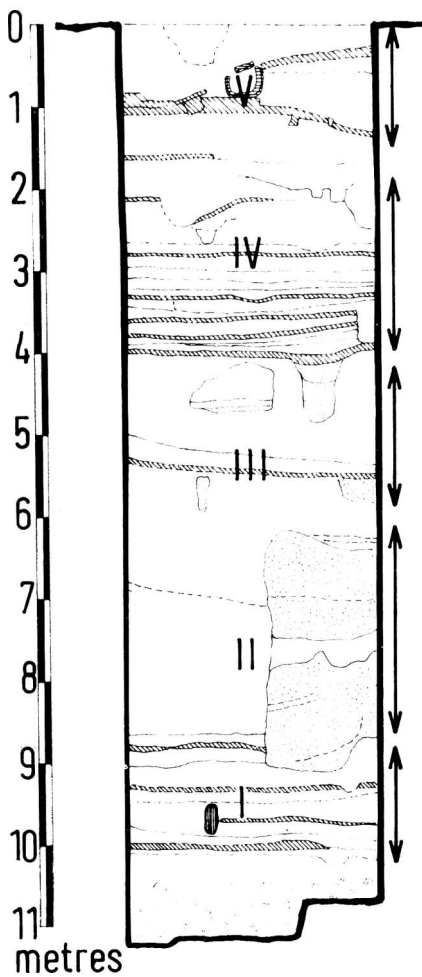
6. Κάτω ἀπὸ τὸ «καμημένο σπίτι» καὶ λίγο βορειότερα ἀποκαλύφθηκε τὸ μεγαλύτερο κτήριο, 18μ. μακρὸν (πίν. 261).

7. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως VB εἰκονίζονται στόν τελευταῖο πίνακα (εἰκ. 78).

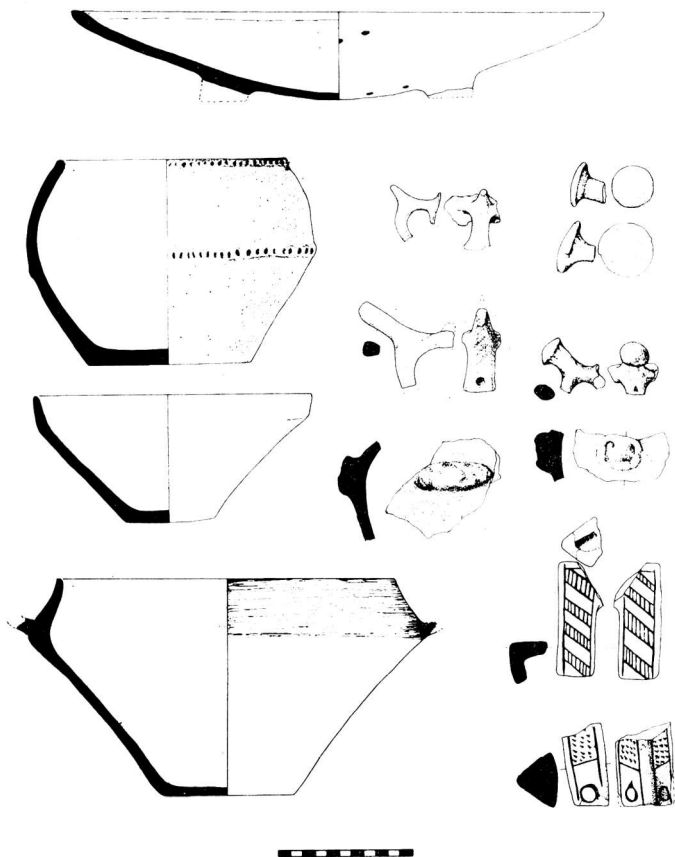
Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 236.

244-246. Πετρούσα, Ποταμοί, Πλατανιά. Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 305, πρβλ. τὴν Chronique 1967¹ καὶ πρὸς τὰ Χρονικά 1966-

1. Chron. 1967, σ. 916.

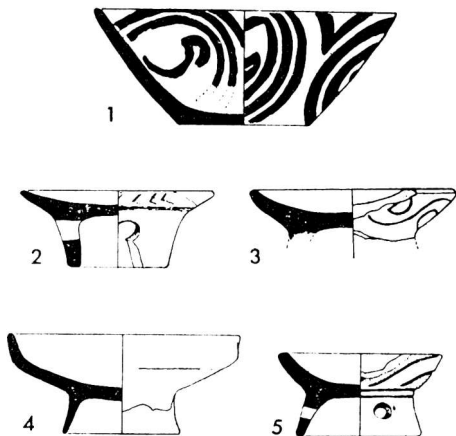
Εἰκ. 74. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς ΖΑ, στὸς Σιταροῦς (243)

Εικ. 75. Μορφές αγγείων της φάσεως Ι των Σιταγοῶν (243)

1967, ἀριθ. 244, 245 καὶ 246, πρβλ. τώρα τὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση¹.

247. Χαριτωμένη, Καλαμπάκι, Καλαμών. Στὴ Χαριτωμένη ἀναφέρεται κτήριο ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἄλλα ἀρχαῖα, στὸ Καλαμπάκι ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, λατινικὴ ἐπιγραφή, προϊστορικὸς συνοικισμὸς κ.λ., καὶ στὸν Καλαμώνα κιονόκρανα ρωμαϊκῶν χρόνων².

Εἰκ. 76. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως II (243)

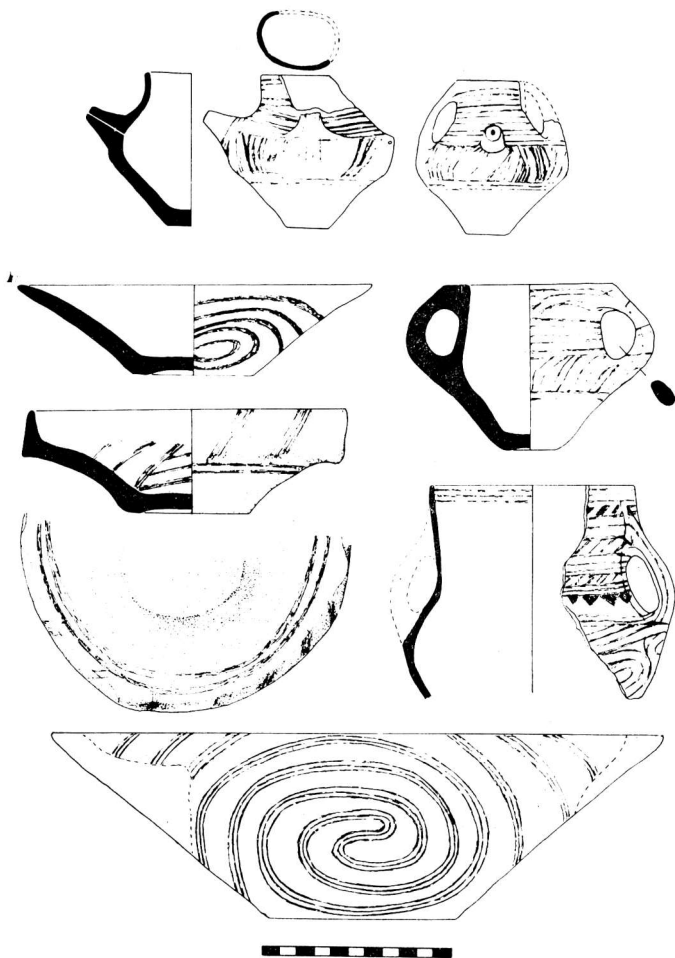
248. Ξηροπόταμος, Μικρόπολη. Ἀρχαῖο πόλισμα, ὕδρα-γωγεῖο κ.λ. ἀναφέρονται στὸν Ξηροπόταμο, τάφος κιβωτιόσημος 2ου αἰ. π.Χ. στὴ Μικρόπολη³.

249. Καλλιθέα, Πύργοι, Καλὸς Ἀγρός. «Κεφαλὴ πωγωνόφρου θεοῦ, πιθανώτατα Διονύσου, ρωμαϊκῶν χρόνων» βρέθηκε στὴν Καλ-

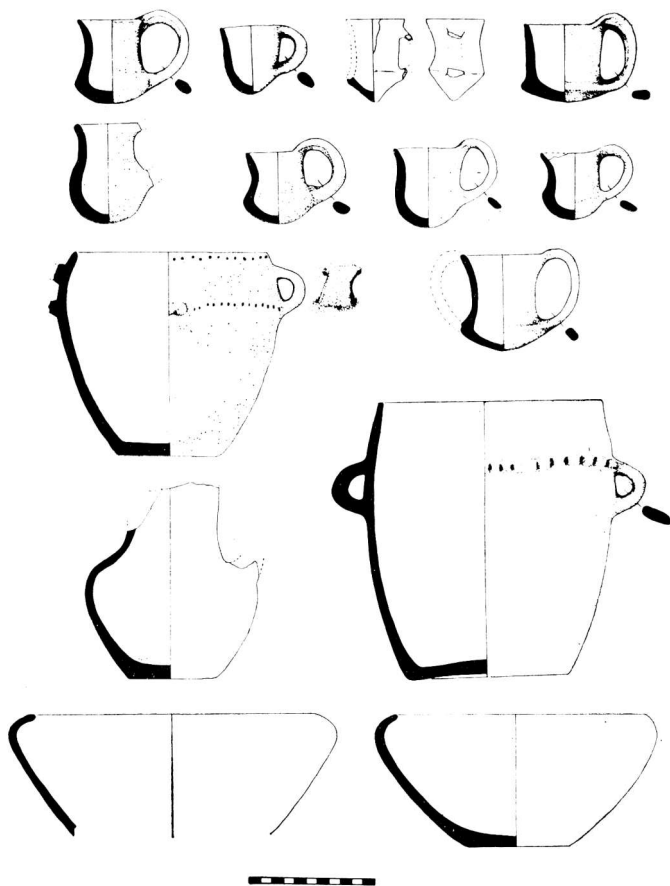
1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427 κ.έ. καὶ 428 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, κ.έ., καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.

Εικ. 77. Ἀγγεῖα τῆς γύσεως III τῶν Σιταγρῶν (243)

Εικ. 78. Μορφές αγγείων της φάσεως η VB τῶν Σιταγρῶν (243)

λιθία. Φρούριο ρωμαϊκῶν (καὶ βυζαντινῶν) χρόνων ἐντοπίσθηκε κοντὰ στοὺς Πύργους. Δωρικός κίων καὶ προϊστορικός συνοικισμὸς ἀναφέρονται στὴν περιοχὴ τοῦ Καλοῦ Ἀγροῦ¹.

249α. Προσοτσάνη. Εἰκονιστικὸ ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ τὴν Προσοτσάνη, τῶρα στὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας, περιλαμβάνει στὴ μελέτη του γὰ τὰ πορτραῖτα ὁ Α. Rüs ch² (πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269).

T I · C L A V D I V S
 M A X I M V S · V E T ·
 s · V · F · C · M I L I T A V I T
 EQVE · IN · LEG · VII · C · P · F · FAC
 5 T V S · Q V E S T O R · E Q V I T ·
 S I N G V L A R I S · L E G A T I · L E ·
 G I O N I S · E I V S D E M · V E X I L
 L A R I V S · E Q V I T V M · I T E M ·
 B E L L O · D A C I C O · O B · V I R T V
 10 T E · D O N I S · D O N A T V S · A B · I M
 P · D O M I T I A N O · F A C T V S · D V P L I
 A · D I V O · T R O I A N O · I N · A L A · S E C V D
 P A N N O N I O R V M · A · Q V O · E T · F A
 T V S · E X P L O R A T O R · I N · B E L L O · D A
 15 C I C O · E T · O B · V I R T V T E · B I S · D O N I S
 D O N A T V S · B E L L O · D A C I C O · E T
 P A R T H I C O · E T · A B · E O D E · F A C T V S
 D E C V R I O · I N · A L A · E A D E · Q V O D
 C E P I S S E T · D E C E B A L V · E T · C A P V T
 20 E I V S · P E R T V L I S S E T · E I · R A N I S S T O
 R O · M I S S V S · V O L V N T A R I V S · H O
 N E S T A · M I S S I O N E · A · T E R E N T
 R I A N O · C O N S V L A R E
 T V S · P R O V I N C I A E · N O V

Εἰκ. 79. Ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Γραμμένη τῆς Λοράμας (250)

250. Γραμμένη. Τὸ 1965 βρέθηκε τυχαῖα στὰ χωράφια τῆς Γραμμένης τεράστια ἐπιτάφια στήλη (ὕψος 2,64 μ.). Φωτογραφία τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης δώσαμε στὸν προηγούμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 390, εἰκ. 2). Κάτω ἀπὸ δύο ἐπάλληλα κοῖλα ὀρθογώνια μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση εἶναι χαραγμένη σπουδαιότατη ἐπιγραφὴ λατινικὴ. Ὁ καθηγητὴς Δ. Παντερμαλῆς, ἡ Ἔφορος τῆς Περιφερείας Καβάλας Χ. Κουκούλη καὶ ἡ Ἐπιμελήτρια Εὐγ. Γιούρη ἔδωσαν τὴν ἄδεια καὶ κάθε βοήθεια στὸν Michael Speidel τοῦ University of Hawaii (Honolulu),

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. Α. R ü s c h, ἔ.α., σ. 169, ἀριθ. R66, ὅπου τὸ ὄνομα γράφεται Prosoceci.

νά δημοσιεύση τὸ σπάνιο εὔρημα¹. Ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπατηλός, ὡς πρὸς τὸν τόπο προελεύσεως.

Τὰ ἀνάγλυφα καὶ ἡ ἐπιγραφή λύουν ἐν μέρει προβλήματα, ποῦ συζητοῦνται, καὶ δημιουργοῦν νέα, ὅπως συνήθως. Ἡ ἐπιγραφή δίνει τὴ λεπτομερέστερη, ὅσο ξέρομε, σταδιοδρομία ἐνὸς ρωμαίου στρατιωτικοῦ. Εἶναι αὐτὸς ποῦ συνέλαβε καὶ σκότωσε, ὅπως λέει ἡ ἐπιγραφή, τὸν ἀντίπαλο τῆς Ρώμης Δεκέβαλο. Δίνει ἐπίσης νέες πληροφορίες γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ (εἰκ. 79).

Ἐκτὸς τοῦ ἄρθρου τοῦ Μ. Speidel ἡ ἐπιγραφή πέρασε στὸ *Année Épigraphique*² με παρατηρήσεις καὶ στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης, σὲ ἄρθρο τοῦ G. Becatti, με εἰκόνα τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης³.

Μικρότερης σημασίας εὑρήματα στὴν περιοχὴ τῆς Γραμμῆνης εἶναι ὅσοι ἀκτέριστοι κιβωτίοσχημοι κ.λ.⁴

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

1. M. Speidel, The Captor of Decebalus, A New Inscription from Philippi, *JRS*, τ. 60 (1970), σ. 142 κ.έ.

2. *Année Épigr.* 1969-1970 (1972), σ. 156 κ.έ., ἀριθ. 583.

3. *EAA Suppl.* 1970 (1973), λ. *Troaeum Traiani*, εἰκ. 859.

4. *ΑΔ*, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.

ΠΙΝΑΚΕΣ

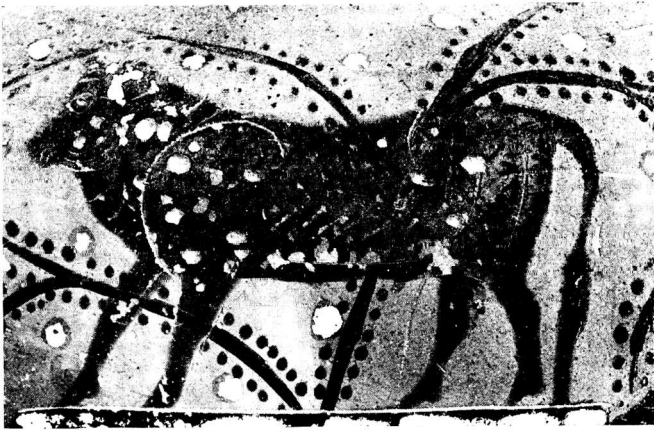

Τριγυλλόστομη οινόχοη μελανόμορφη από την Αίγυπτο, ποδόσθια ὄφης (60)

Πλάγια ὄψη τῆς οἰνοχόης τοῦ πίν. 93 (60)

α

β

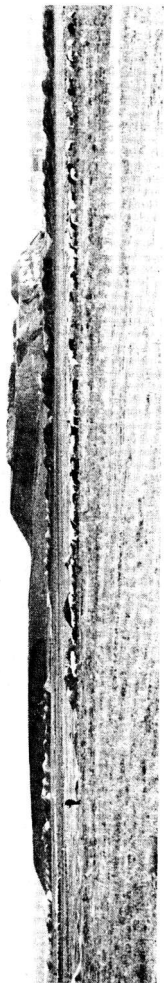
α-β. Λεπτομέρειες τοῦ ταύρου καὶ τοῦ βοῦμοῦ τῆς οἰνοχόης τοῦ πίν. 93 (60)

Ὁ θαυμάσιος χάλκινος κρατήρας ἀπὸ τάφο τῆς Λιγῆς, κτίσις ὄψη (64)

Πλάγια ὄψη τοῦ χορηγίου τοῦ πίν. 93 (64)

α

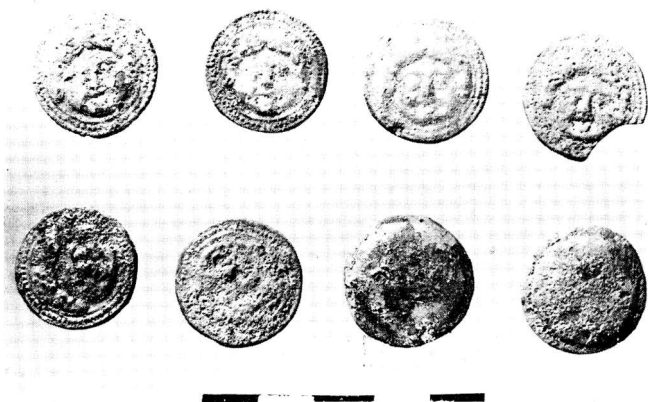

β

α-β. Ο προϊστορικός σινοικτισμός της Λαγκιάδος, άμέσως μετά την καταστροφή.
* Αποψη από Βορειοδυτικών (α) και από Ανατολών (β) (66)

α

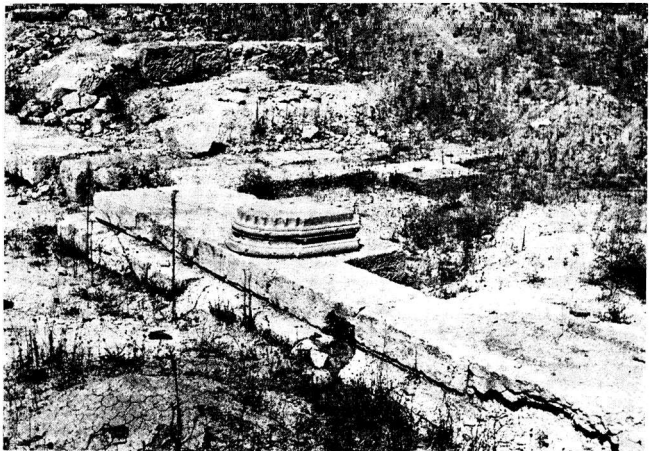

β

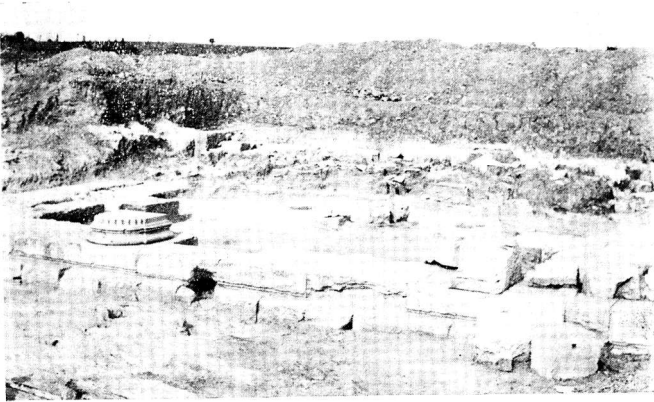
α-β. Οί ταριχοί τέμβοι ἀνατολικὰ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπὸ Ἀνατολῶν, καὶ πύλινα ἐπίχρῳσα γοργόνεια διαζοσμητικά, ἀπὸ τὸν ἐπ' ἀριθ. 3 ζωβοτιόσχημο τάφο με δοιζόντια στέγη (68)

α. Λέο πεσσοκίονες ανάμεσα σε παραστάδες σε κτήριο της Πέλλας (88)

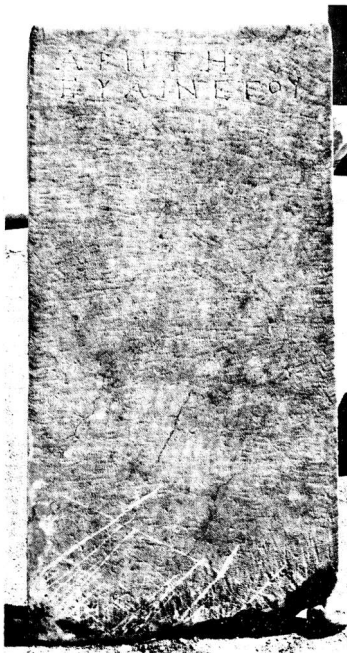
β. Πεσσοκίον in situ καὶ ἐνδιάχωρη ἡ θέση ἐνὸς δευτέρου
δεξιώτερου ἀνάμεσά τους ὀρετός (88)

α. Φάση τῆς ἀνασκαφῆς στοῦ κτήριου τοῦ Πίν. 100α-β (88)

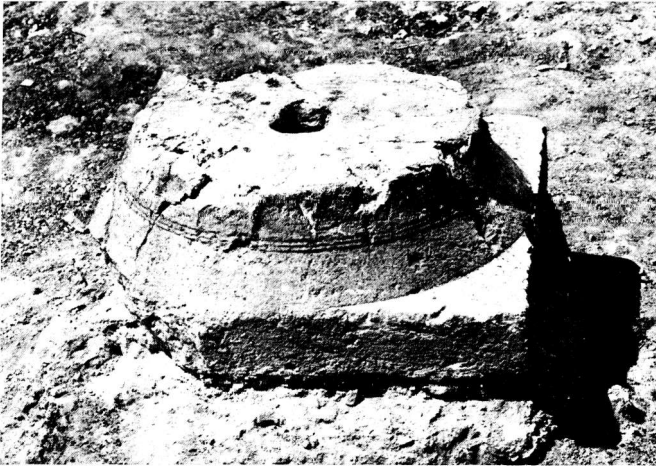
β. Κεφάλι πηλίνου εἰδολίου τῆς Πέλλας (88)

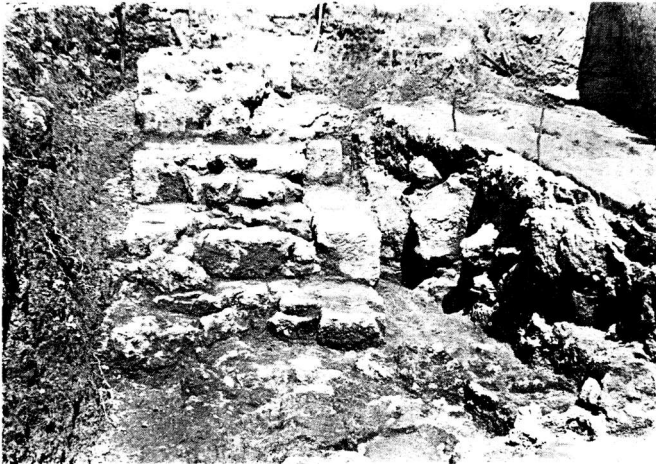
α. Μαομάουνη ἐνεπίγραφη στήλη
ἐπιτύμβια τῆς Ἡέλλας (88)

β. Ἀγαλμάτιο Ἀπολλώνου καθαροδοῦ
ἀπὸ τὸ Παλαιόζαστρο στὸ Μουσεῖο
τῆς Ἡέλλας (88)

α. Λοιμζό ζιονόζοαο τής Ηέλλας (88)

β. Λείψαοα τοῦ τείχου τής γάτο πόλεω τής Ἐδέσση
γατὰ τὸ σημεῖον ἔπ' ἀριθ. 10 (90)

α

β

α-β. Ἀπόψεις ἀπὸ Ν.Α τοῦ σημείου ἐπ' αὐτοῦ. 13 τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἐδέσσης, παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα, ἀπ' ἔξω (α) καὶ ἀπὸ μέσα (β) (90)

Ἐξωτερικὴ ὄψη λευκῶν ὀρθογώνιων πύργου καὶ, ἀριστερῶς, πύργου θορακίστης (90)

Ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ νότου τῶν τοίχων καὶ μεταγενεστέρων ἐπιπέδων ἀπὸ τοῦ ἔξω (90)

Μαυριάωνος (βρωτός) έντειχισμένος σὲ μεταγενέστερο κτίσμα (90)

Από Ἀνατολῶν ἄποψη λειψάνων τοῦ τείχους (κάτω)
καὶ μεταγενεστέου στρώματός (90)

Ἡ συνέχεια πρὸς ΝΑ τῆς εἰκόνας τοῦ πίν. 108 (90)

Ἡ συνέχεια πρὸς ΝΑ λειψάνων τοῦ τείχους (κάτω),
καὶ μεταγενεστέρων κτισμάτων (ἄνω)

Στη συνέχεια προς ΝΔ γτίσματα μεταγενέστερα πάνω στα λείψανα
των κατωτάτων δόμων τοῦ τείχους (90)

*.Αποψη από Ἐ.Ανατολῶν λειψάνων τοῦ τείχους καί, στό βάθος, νεώτερου τοίχου πρὸς φθάνει ὡς τὸν πύργο τῆς Ν.Α. πύλης, πρὸβλ. πίν. 113 (90)

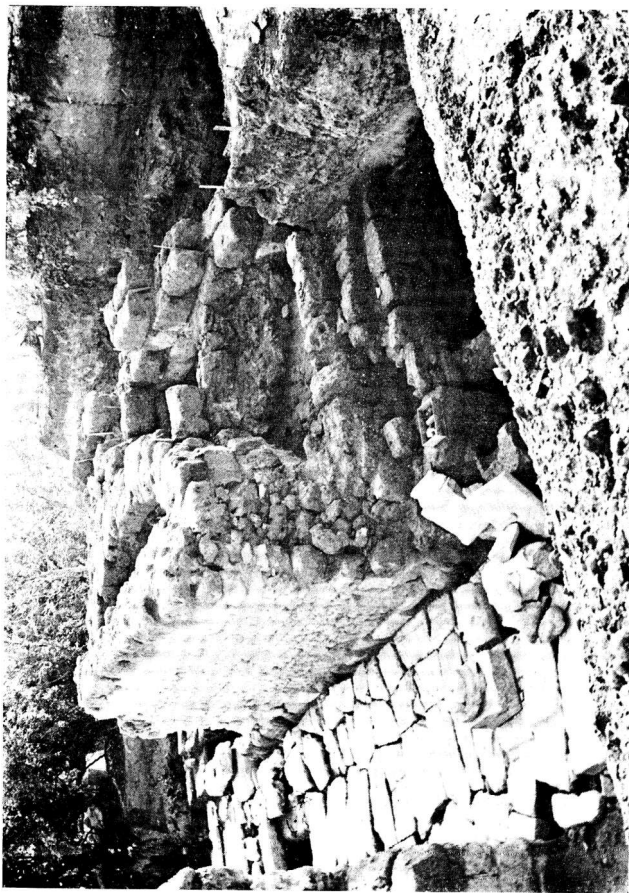
Ἡ ἀνατολική ὄψη τοῦ περιδασάδομου τοίχου τοῦ πύργου τῆς ΝΑ πόλης, ποβλ. πίν. 112 (90)

*Ἡ ΝΑ πύλη τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς γάτοι πόλεως
τῆς Ἐδέσσης, πρὸβλ. πίν. 115 (90)*

Λείψανα τῆς ἰσοδομικῆς κατασκευῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἡ μεταγενέστερη ἐπέκτασή (δεξιὰ), ποβλ. πίν. 114, ἀριστερὰ (90)

Ἀπὸ τὸ ἑσπτεριῶν τῆς πόλεως ἀποψη πρὸς Ν τοῦ πλακοπατόριματος τῆς ὁδοῦ, με' ἐπάνωμο στὸ κέντρο, καί, δεξιὰ, τὸν λειψάνον τοῦ ἀρχαίου ἡμικοκλίτου τείχου καὶ τῆς μεταγενέστερης ἐπεκτάσεως (90)

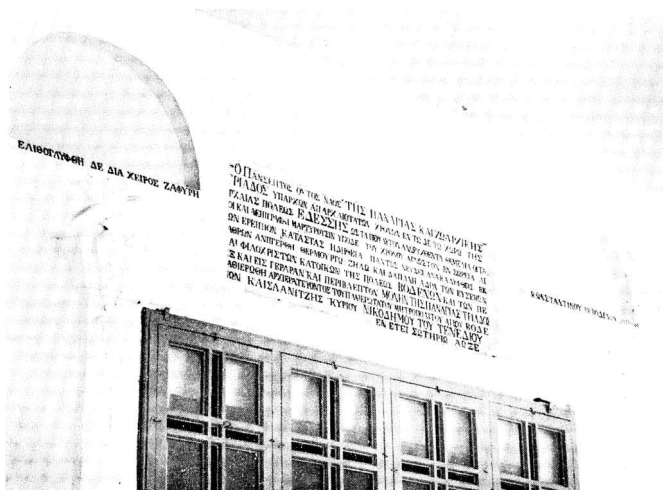
Από το εσωτερικό της πόλεως άποψη του βάσιου πύργου της Ν.Α. πύλης (90)

3. Από Ν.1 άποψη άρχαίου δόμου της δυτικής όψους της Ν.1 πόλης (90)

Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ τεύχους πρὸς τὴν Ν.Α. πύλην (90)

ΤΟ ΠΑΝΣΕΙΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΧΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΑΡΧΙΚΗΣ
 ΤΡΙΑΔΟΣ ΥΠΑΡΧΩΝ ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕ ΤΩ ΧΩΡΩ ΤΗΣ
 ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΔΕΣΣΗΣ ΩΣ ΤΑ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΝ ΑΝΟΥΧΘΕΝΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΟΙ ΤΑ
 ΦΟΙ ΚΑΙ ΔΕΙΠΝΡΦΑΙ ΜΑΡΤΥΡΩΣΙΝ ΥΠΩΔΕ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΑΓΝΩΣΤΩΝ ΕΝ ΣΩΡΕΙΑ ΛΙ
 ΘΩΝ ΕΡΕΠΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣ ΗΔΗΘΕΙΑ ΠΑΝΤΩΣ ΝΕΥΣΕΙ ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΙΣ ΕΚ
 ΒΑΘΡΩΝ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΘΕΡΜΟΥ ΡΓΩ ΖΗΛΩ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗ ΛΔΡΑ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ
 ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΒΟΔΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕ
 ΡΙΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΓΕΡΑΡΑΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΝ ΜΟΝΗΝ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ
 ΚΑΘΙΕΡΩΘΗ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΜΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΟΔΕ
 ΝΩΝ ΚΑΙΣΑΛΑΝΙΤΖΗΣ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΤΕΝΕΔΙΟΥ
 ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΩΞΕ

β

α-β. Η ζητητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (90)

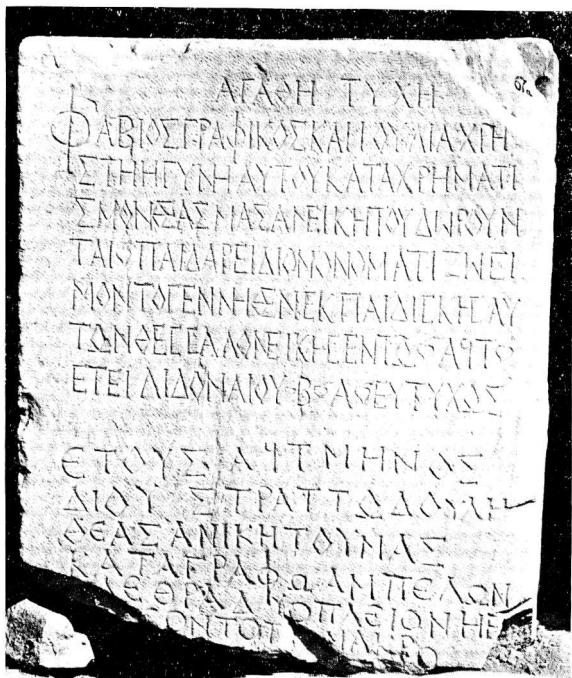

α

β

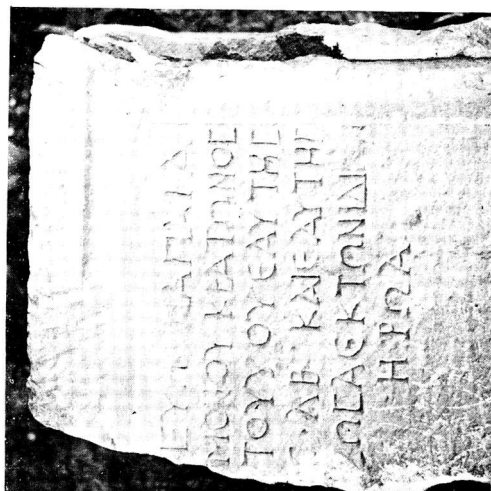
α-β. Ἀπελειθεωστικὸς ἐπιγραφεὶς ἀπὸ τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν Ἔδεσσα (90)

Ἀπελευθερωτική ἐπιγραφή καὶ μέρος ἄλλης πρὸ Ἰερῆ τῆς θεῆς
Μῆς στὴν Ἔδεσσα (90)

α

β

α-β. Παπύρινοι ἐπιγράμματα (βρομοί) (90)

α

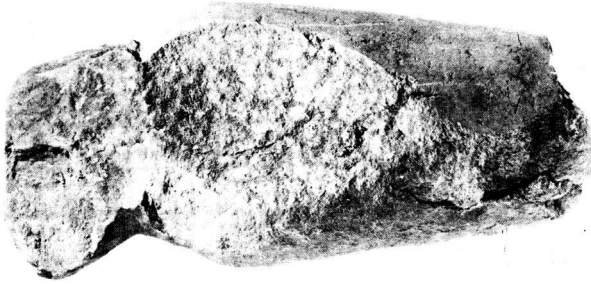

β

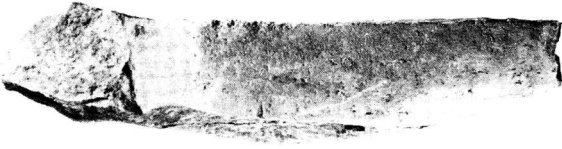
α-β. Ἐπιτύραση ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τεμάχια συνανήκοντα (90)

α

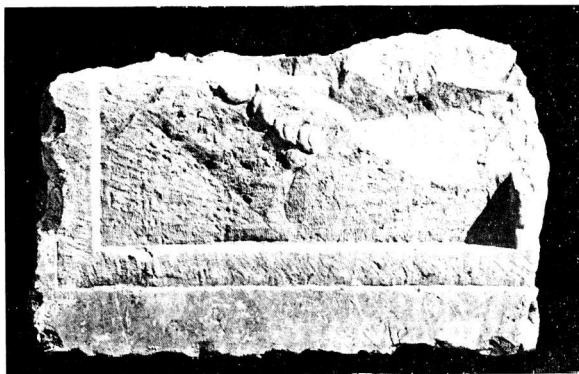

β

γ

α-γ. Θυάσματα μαρμαρέων γλυπτῶν τῆς Ἐδέσσης (90)

α

β

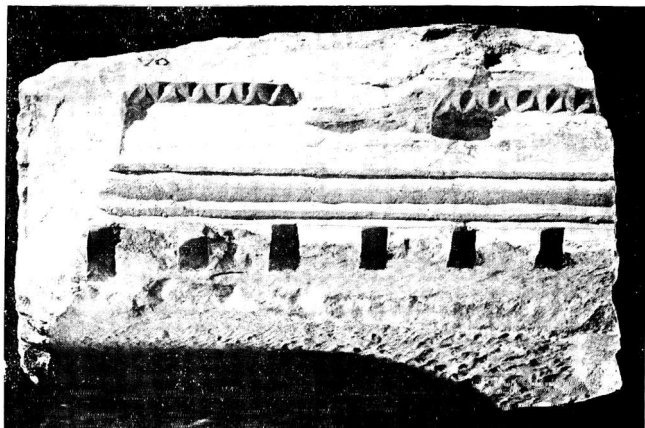

γ

α-γ. Κομμάτια μαρμαρίνων γλυπτῶν ἀπὸ τῆς Ἑδεσσα (90)

α

β

α-β. Μαομάρινα γεῖσα ἀπὸ μνημειαζὰ κτίρια τῆς Ἐδέσσης (90)

α

β

α-β. Χαράγματα πάνω σέ μάομαρα έντειχισμένα στη Ν.Α πόλη (90)

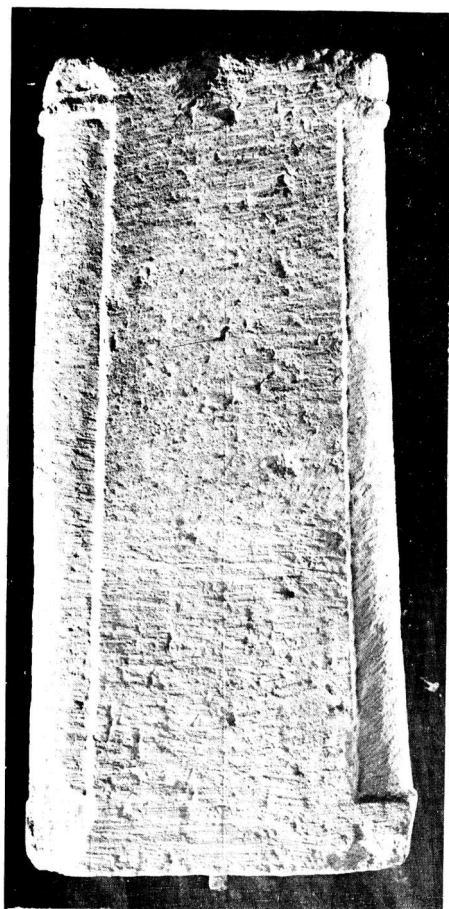

α

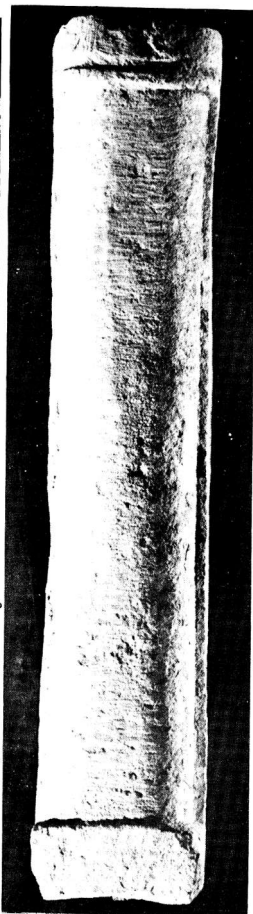

β

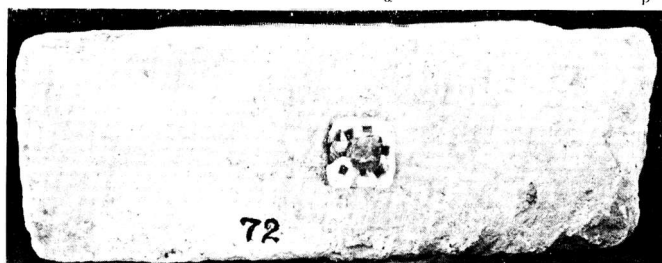
*Κορινθιάζον κιονόχοραγο από την περιοχή του Ἁγίου Ἀθανασίου (α)
καὶ ἄλλο σύνθετο στην Ἁγία Τριάδα (β) (90)*

α

β

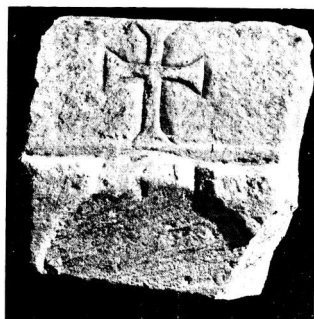
α-γ. Πλάγια όψη και μέτωπο ζιονίσζων διλόβων παραθέσεων και
τιμήμα άλλων όμοίων (90)

α

β

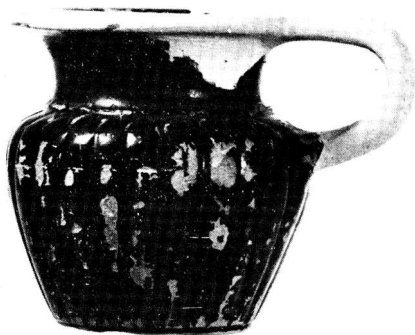

γ

δ

α-δ. Βάση κιονίσκου διλόβου παραθύρου (α), θραύσμα μαρμαρίνου θοοραζίου ἐγκιβωτισμένον στή στούση τῆς ἀδῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς τὸν ἀνατολικὸ κήπο τῆς (β), τμῆμα κιονοκρανὸν ἀμφικιονίσκου με συμφρῆς ἐπίθημα (γ) καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ θραύσματα μαρμαρίνης πλάζας με ἀνάγλυφο σταυρὸ καὶ στίς δύο ὄψεις (δ) (90)

α. Ἐπιτύμβιο ἀπὸ κεραμοσκεπῆ τάφο
στὸν Ἅγιο Λουῶ Ἐδέσσης (90)

β. Λαζτολιόλιθος
ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα (90)

γ. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τοὺς Σαραζινοὺς Ἀλμοσιᾶς (91α)

α

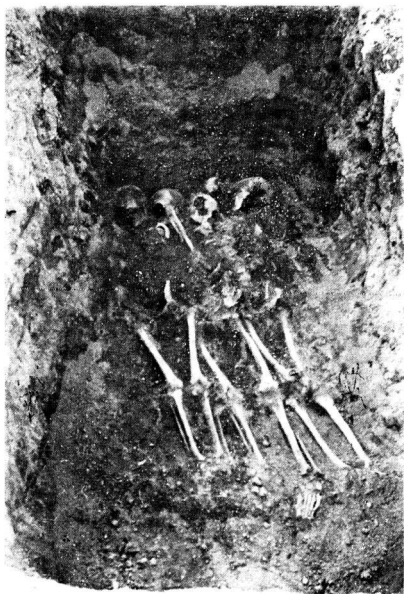

β

α-β. Σὲ οἰκόπεδα τῆς Ἐδέσσης κεραμοσκεπῆς τάφος (α)
καὶ κτιστὸ ὕδραγωγεῖο (β) (90)

α

β

γ

α-γ. Τάφοι στη θέση Κούγια Πέτρα της Ἐδέσσης, ὁ τρίτος (α), ὁ τέτατος (β) καὶ ὁ πέμπτος (γ) (90)

Από Ν.Α. άποψη τών έργων γιά τήν κατασκευή τής δεξιμενής πορτίσας τής ΜΕΠ (90)

Ἀνάγλυφο καὶ ἐνεπίγραμμα ἐπιτόμβιο χοίρον ἀπὸ τῆν Ἔδεσσα (92)

α. Μαυμάρινο επίχοανο στὸ Ριζάρι (90)

β. Νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἐδέσσης (90)

α

β

α-β. Μελανόμορφος και άλλος ερυθρόμορφος στόχος
της Συλλογής Λαμπροπούλου (109)

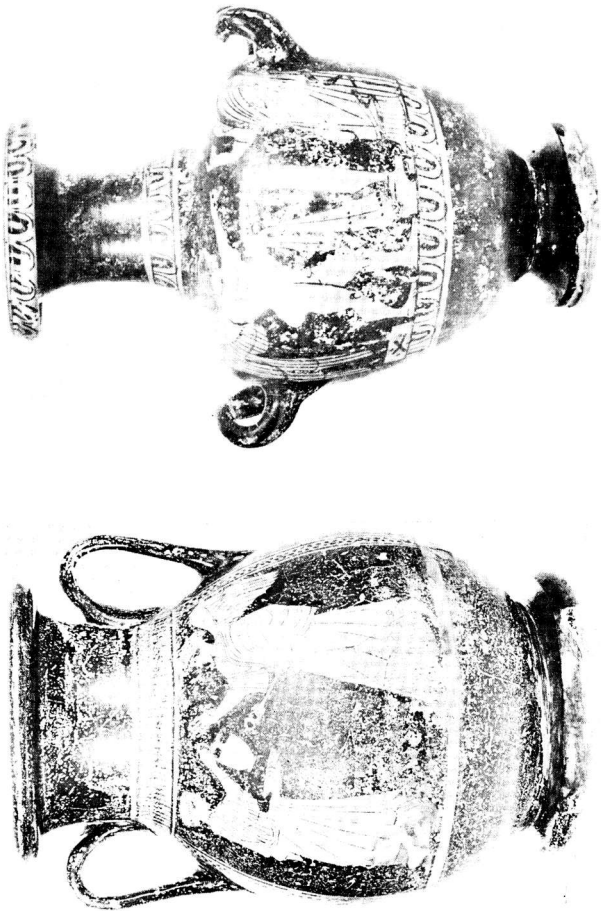

α

β

α-β. Πελίκη της Συλλογής Λαμπροπούλου και λεπτομέρεια της ερυθρόμορφης παραστάσεώς της (109)

β

α

α-β. Εορτήμοσση περίκη (α) και νότια (β) της Σολλογής Αιπυροστούλου (109)

α

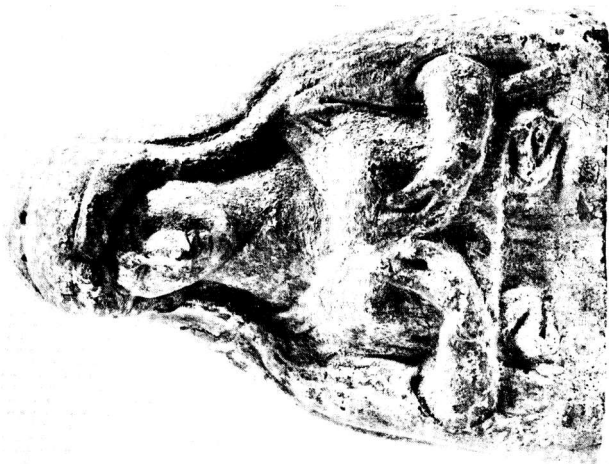

β

α-β. Ἐρυθρόμοσση ὑδοία (α) καὶ πυξίδες (β)
τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

α

β

α-β. Πηγύες παρτομένης τῆς Στέλλουρας Λαμπεροπούδου (109)

α

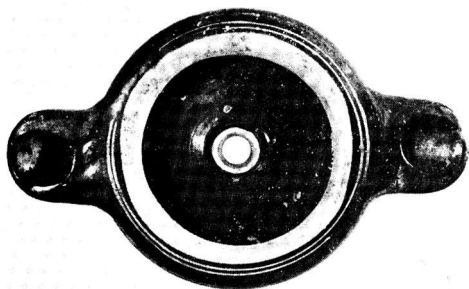

β

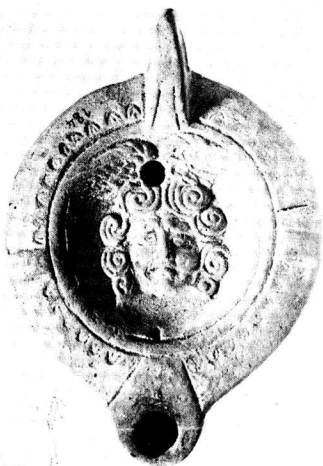

γ

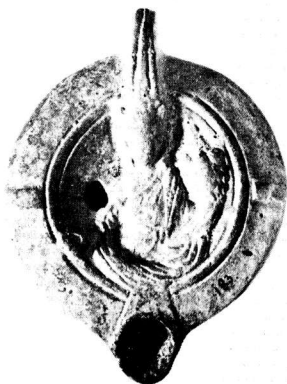
α-γ. Ειδώλιο καθισμένης θεᾶς (α), κριόμορφο ἀσκοειδές ἀγγεῖο (β)
καὶ δύο ειδώλια χοίρων τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

α

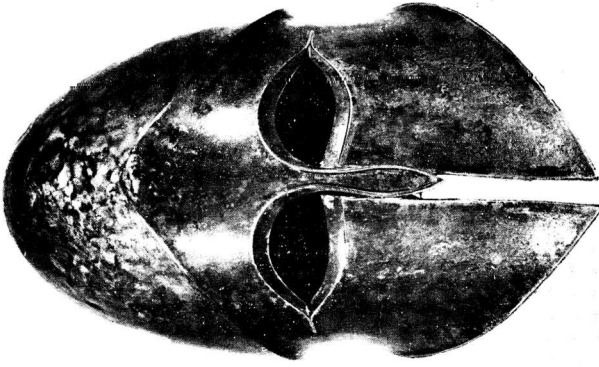

β

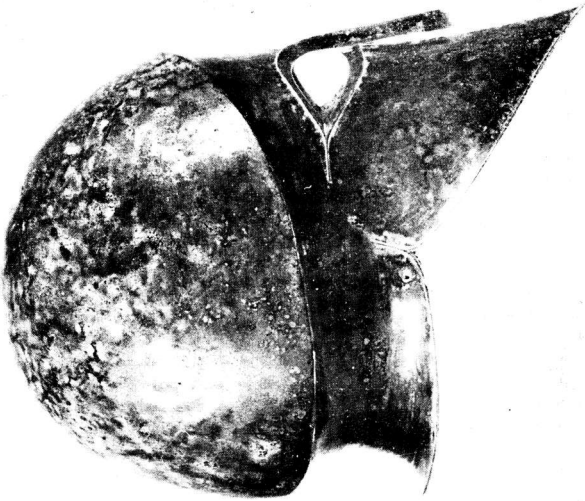

γ

α-γ. Λύχνι διαφόροι τῆς Συλλογῆς Λαμπροποδίων (109)

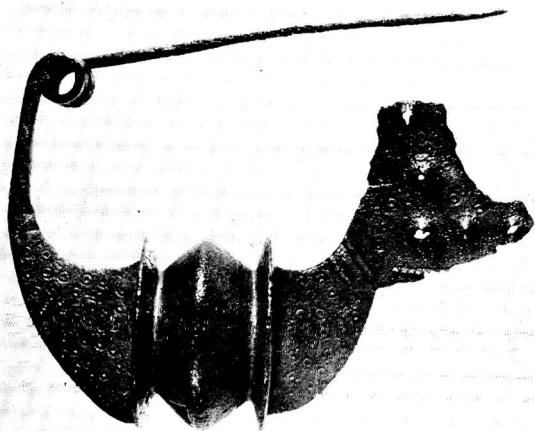

β

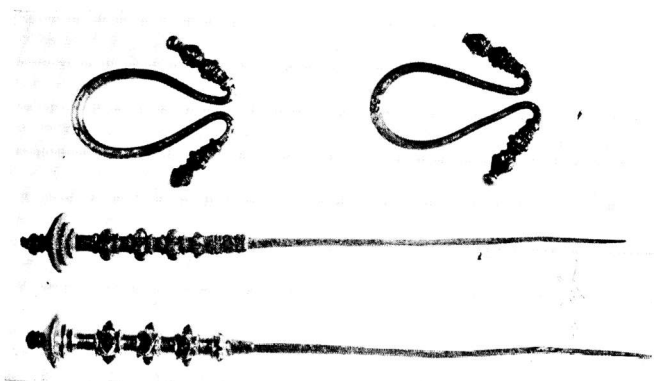

α

α-β. Χαλκίνο κράνος τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

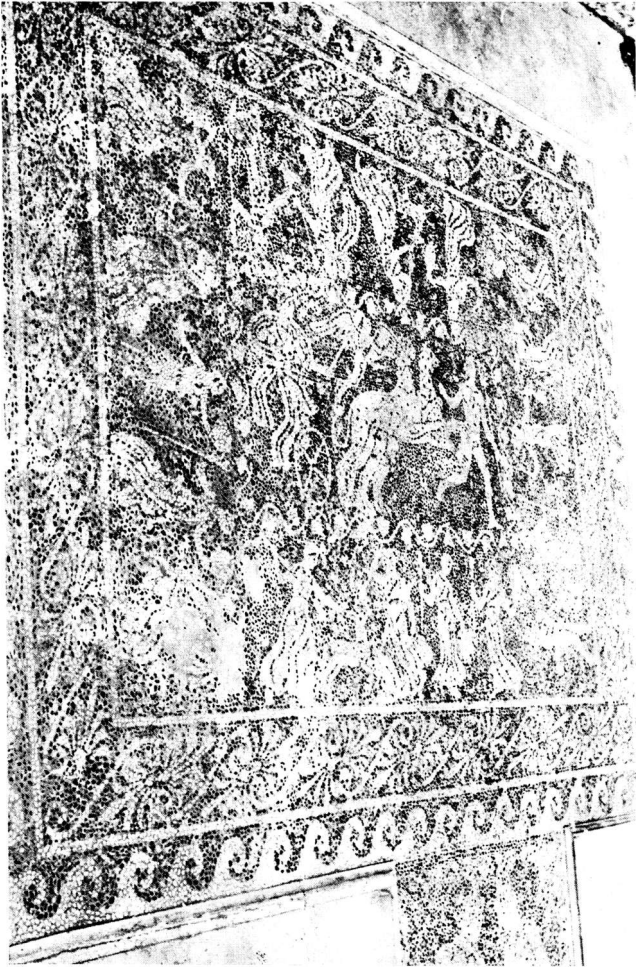

α

β

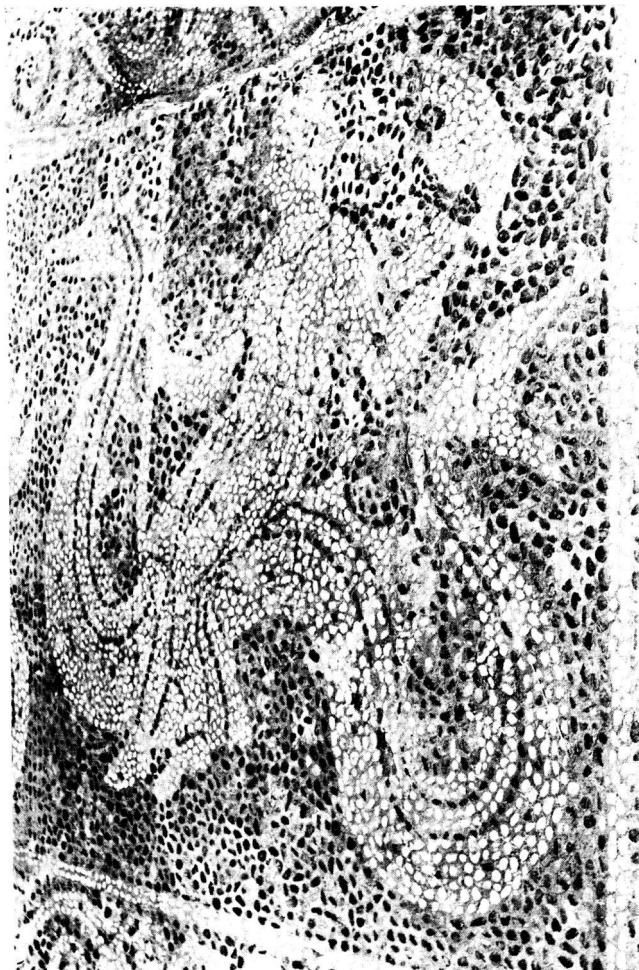
α-β. Μεταλλικά αντικείμενα τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

*.Αποψη από Νότον ψηφιδωτού τῆς ἐπαύλεως τῆς Ἁγιάθης Τέχης,
ἅπως ἀπεκατέχθη τὸ 1968 (121)

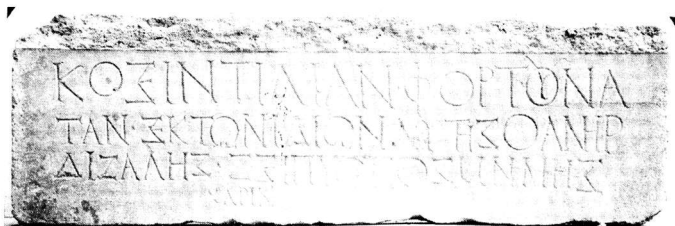
Λεπτομέρεια τῆς ψηφιδωτῆς παρουστάσεως Ἀγιλλέως καὶ Θέτιδος (121)

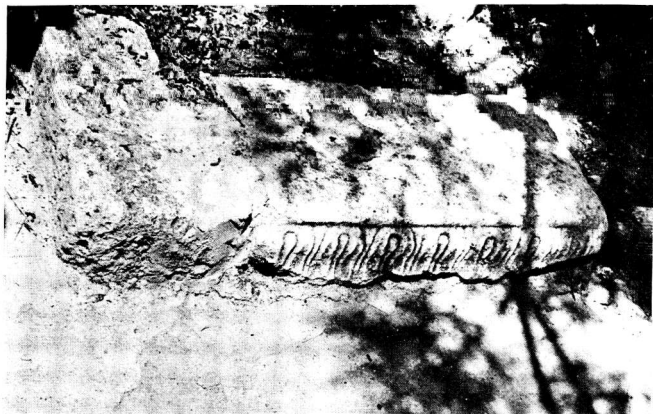
Τὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς παραστάσεως Ἀγιλλέως καὶ Θεόφιδος (121)

α. Λεπτομέρεια της διαζοσμίσεως ζωατήρος από τη Χαλκιδική (115)

β. Ἐπιγραφή της Ὀλύνθου (123)

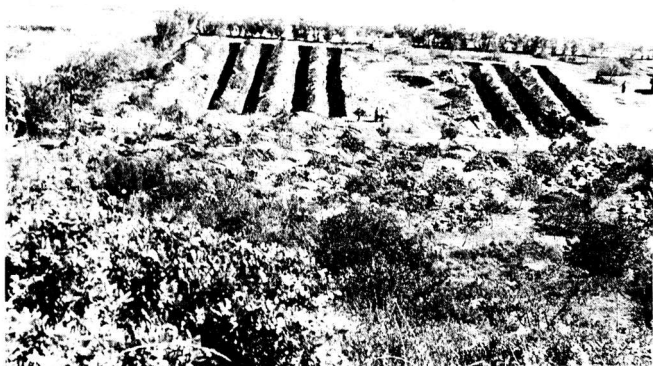

α

β

α-β. Ποτίδαια, ἀρχιτεκτονικό μέλος καὶ ἐπιτέμβριος βορμὸς σὲ ἀγλὴ σπιτιοῦ(124)

α. Από Α άποψη τῶν σκαμμάτων γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ξενοδοχείου
στὴ θέση τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τῶν σωρῶν τῶν ἀπορριμμάτων ἀπὸ τὴς
Ἐσκαφῆς (φωτ. 28.9.68) (126)

β. Ἀπὸ ΝΑ ἄποψιν τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀμμωνίου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴν
ἔρευνα (28.9.68) (126)

α

β

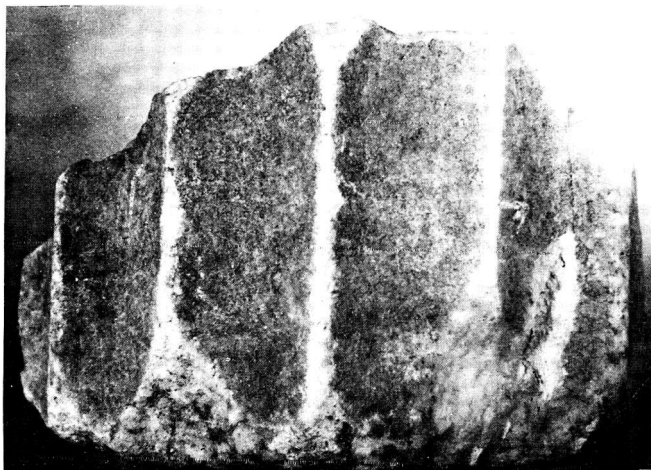
α-β. Από ΝΑ απόψεις με τὰ ἀποροίματα τῶν ἐσκαφῶν πλημμένα
μόνον ἀπὸ τῆ βροχῆ (28.9.68) (126)

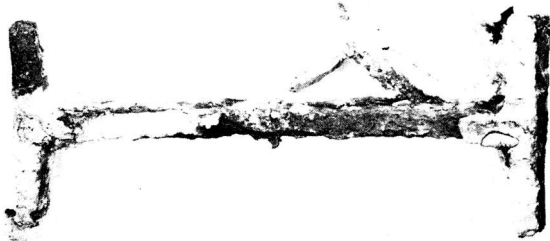
Από ΝΑ άποψη τής ΝΑ γωνίας τοῦ ναοῦ, ὅπως τήν ἄφησε ὁ μηχανικοῦς ἐκσκαφεῶς (φωτ. 3.2.69) (126)

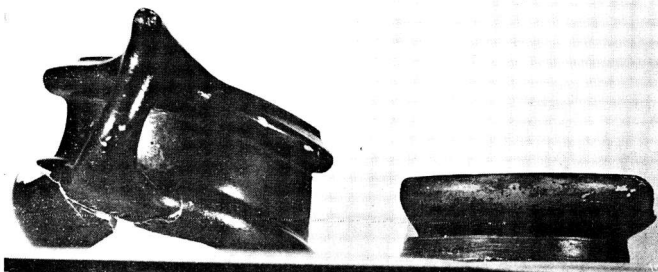
Ένα ἀπό τὰ σκάμματα, ὅπως τὰ ἄφησε ὁ μηχανικοῦς ἐκσκαφεῶς (8.3.69) (126)

α

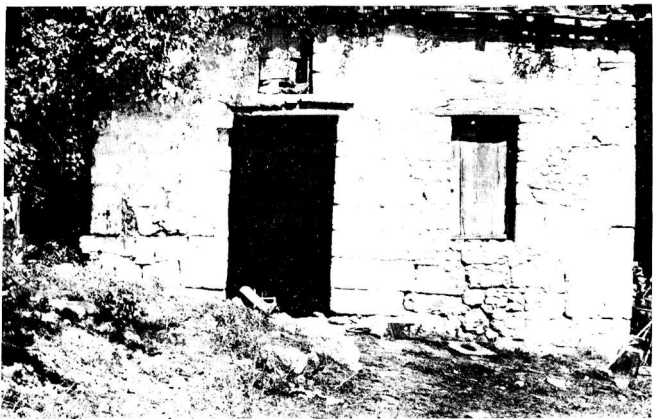
β

α-γ. Τμήμα μαρμαρίνου κιονίσκου, σιδερένιος σύνδεσμος μολυβδοχοιμημένος
 και τεμάχια μελαμβιαγών άργείων από τὰ χόματα του Ἐμμωνίου (126)

α

β

α-β. Τὰ γτίσματα τοῦ Μετοχίου (α) καὶ τὸ κελλίον (β),
χτισμένα μὲ ἀσχαῖο ἐλιζὸ (126)

α

β

α-β. Ἀπὸ ΒΑ ἀπόψεις δοκιμαστικῆς τομῆς καὶ λείψανα τοίχων (126)

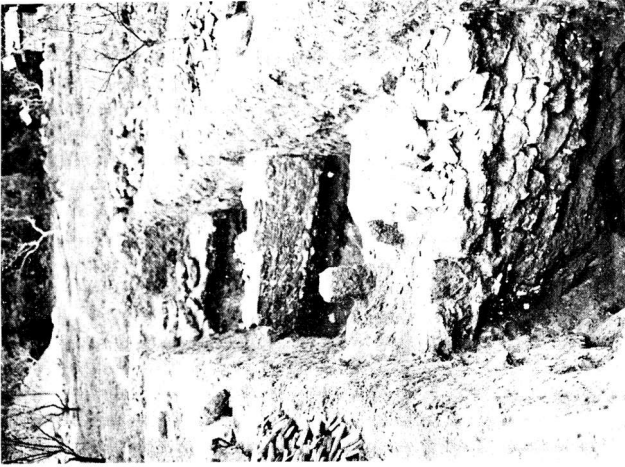

α

β

α-β. Λείψανα τοίχων σὲ δοκιμαστική τομή (136)

α-β. Ἐπί τῶν Ἀνατολῶν (β) λείψανα τοίχων σέ δοξιαστικὴ τομῇ (Γ26)

α. Ἀπὸ Ἐνατολῶν ἄποψη μὲ τὰ θεμέλια τοῦ ραοῦ
στὸ γέντρο τῆς εἰκόνας (126)

β. Ἀπὸ Δυσμῶν ἄποψη τῶν σορῶν ποὺ ἀπέθεσεν ὁ μηχανισὸς ἐξασφαλῆς (126)

α

β

α-β. Στοιβάγματα τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἀνοδομῆς
τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁμμωνος (126)

α

β

α-β. Ἐκ τῶν Ἀνατολῶν (α) καὶ ἀπὸ Ἀνασμῶν (β) ἄποψη
σπαραγμάτων τοῦ ναοῦ (126)

α

β

α-β. ² Από Ν.Α άποψη δόμων τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἀνοδομῆς τοῦ ναοῦ (126)

α. Ὁ Α ἄποψη τῶν σωζομένων μερῶν τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἀνοδομῆς (126)

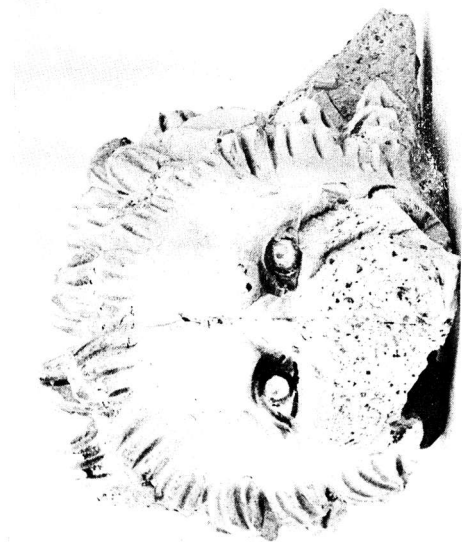
β. Ὁ Β1 ἄποψη γλίμαρος (126)

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἀπὸ ΒΑ καί, στὸ βάθος ἡ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ «θεάτρον» μὲ τὴν γλίμακα, ποβ. πίν. 164β (126)

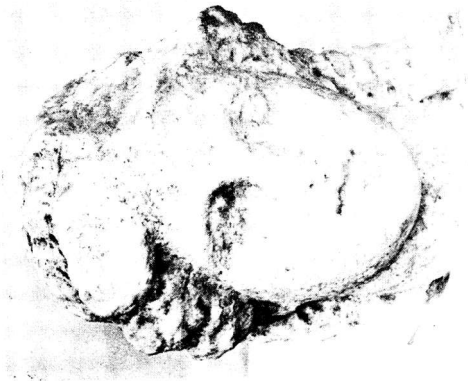

β

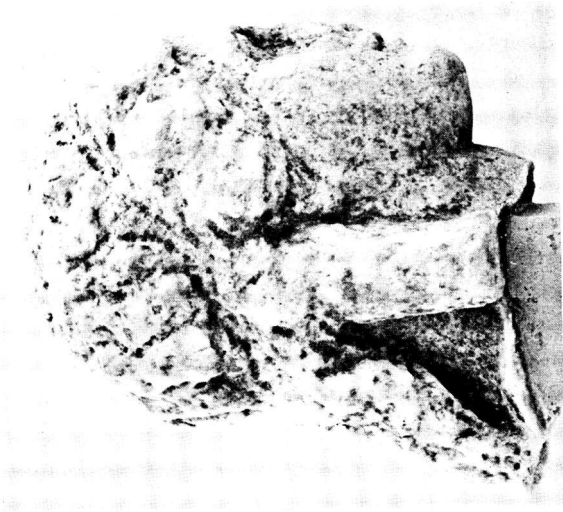

α

α-β. Λεοντοκέραζή ύδρευση καὶ ἀγρεμὸν καλεπτήρη τοῦ Ἀμμωνίου (126)

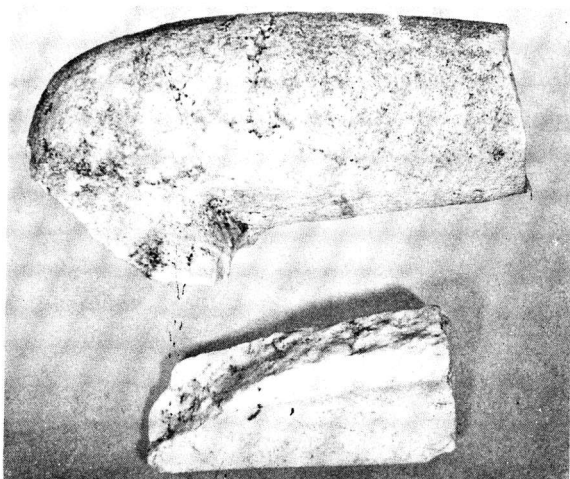

α

β

α-β. Πρόσθια καὶ πλάγια ὄψη μαρμαρίνης κεφαλαῖς Αἰγυπτῶν (126)

α

β

γ

α-γ. Γλυπτά και ἐνεπίγραφα θαλάσματα ἀπὸ τὸ Ἐλεμῶνιον (126)

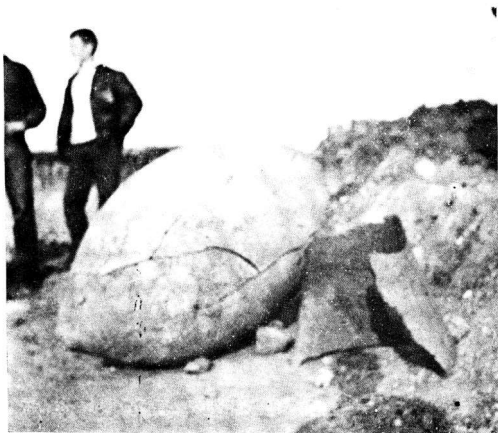

α

β

α-β. Ήσοπεδοστικῆς ἔργασίης καὶ ἀρχαῖα λείψανα
στὴν Ἐλιότο (ἀρχαία Ἐλιότις) (126)

α

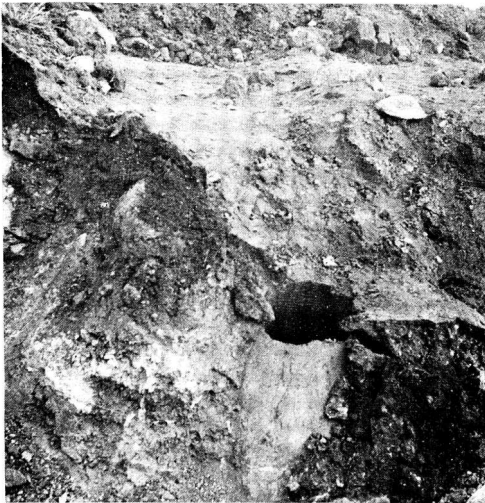

β

α-β. Πίθοι κατά την έσπεύδοση τοῦ λόφου τῆς ὠχραίας Ἀγέτιος (126)

α

β

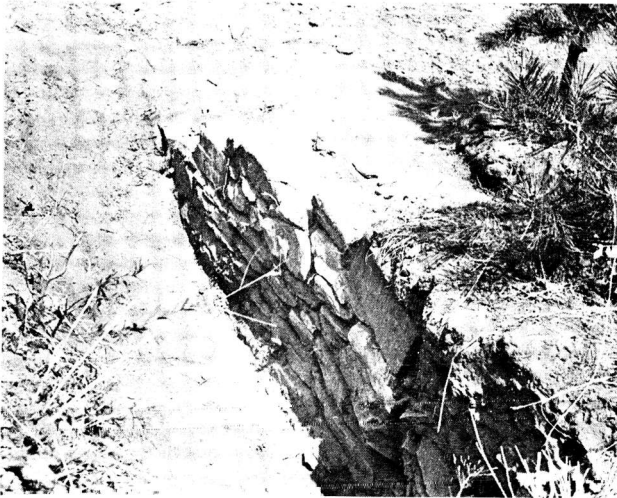
α-β. ἘΛαζαῖα λείψανα (α) καὶ τάφος (β) στὴν περιοχή
τῆς Ἐλθέτου-Ἀφύτιος (126)

*α-β. Ὑπὸ ΒΑ ὁ Ἰ. Ἀσπυροῦ Κάβος παρὰ τὰ Πυργαδίσια (α)
καὶ ὑπὸ ΒΑ ἀρχαῖα λείψανα στὴ βόρεια πλαγιά του (β) (130)*

α

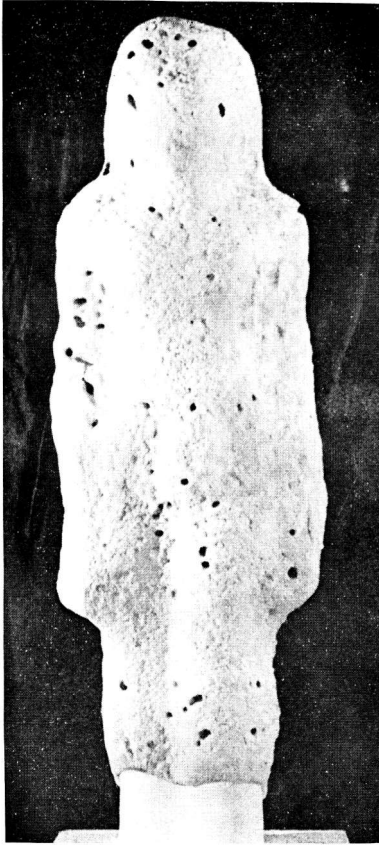

β

α-β. Λεπτομέρεια της τοιχοδομίας τῶν ἀρχαίων λειψάνων (130)

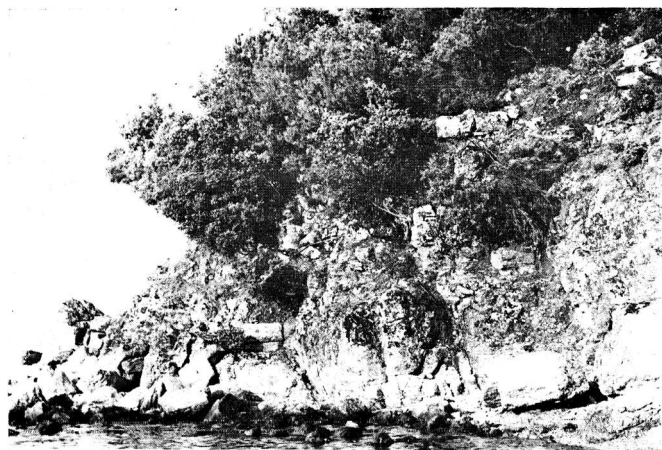
α-β. Πιάνα αγγεία από τὰ Πυργαδίζια,
γ. Τάφος στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Προδόρομο (130)

*Μισοδονλεμένος και γαγομένος από τη θάλασσα άσχαϊνός
κοφός από το λιμάνι των άσχαίων Σταγείρων (131)*

α. Ἀπὸ Νότον ἄποψη τῆς θέσεως τῶν Σταγείρων
μὲ τὸ μυχὸ τοῦ νοτίου λιμανιοῦ (131)

β. Ἀπὸ ΒΑ ἄποψη τοῦ μυχοῦ τοῦ βόρειου λιμανιοῦ
καὶ λευρῶν ἀρχαίων κατασκευῶν (131)

α

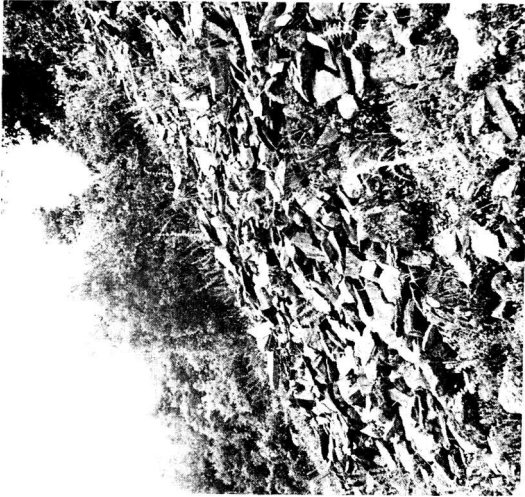

β

α-β. Στάγεια, αναλημματικός τοίχος στη θέση Σενιές και λεπτομέρεια (131)

Λείψανα κωκλιζοῦ πέδου στὴ θέση Βίγια, ἀπὸ Ἀναμῶν (131)

β. Αθισσιώδης με ανήμετα τοῦβλα ψημμένα
ἀπὸ ἀρχαῖο τεῖχος Ἴατος (132)

α. Ὁ χώρος ἀρχαίων νεκροταφείων στὴ
Μεγάλη Παναριά (132)

β

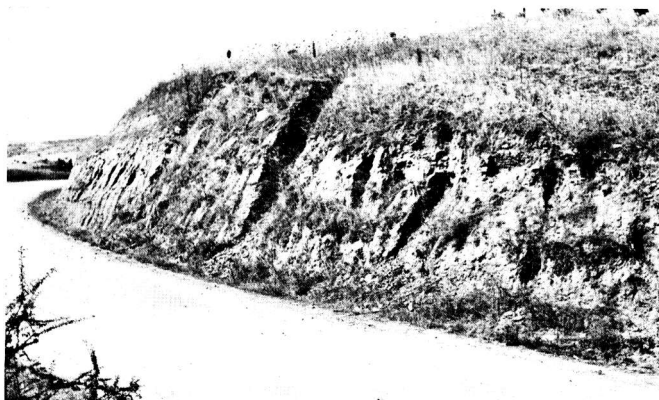

α

α-β. Θέση στις «Καρινάδικες Καλόβρες» της Μεγάλης Παναγίας (132)

Ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ Στρατόνι ἄποψη πρὸς Νότον (132α)

α

β

α-β. Ἀπὸ Βλ ἄποψη λειψάνων σινοικισμοῦ κοντὰ
στὴν Τροπική (α) καὶ λεπτομέρεια (β)

α

γ

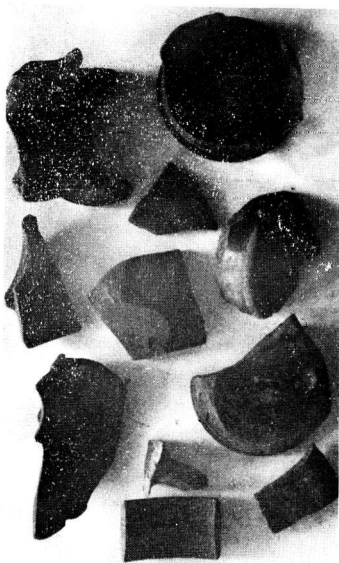

β

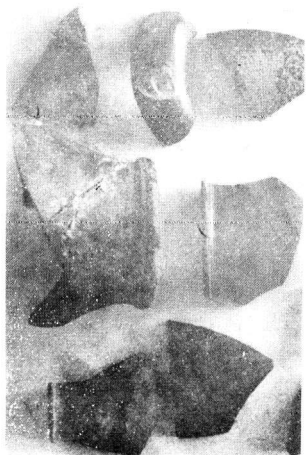
α-γ. Πλάνα ἀπτεκίμενα καὶ τμήμα μερμαίονος κούρας τῆς Σούλορης Μ. Σοφιστοῦ (133)

α

γ

β

α-δ. Ώστρακα διάφορα τῆς Συλλογῆς Μ. Σοφιστοῦ (133)

β

γ

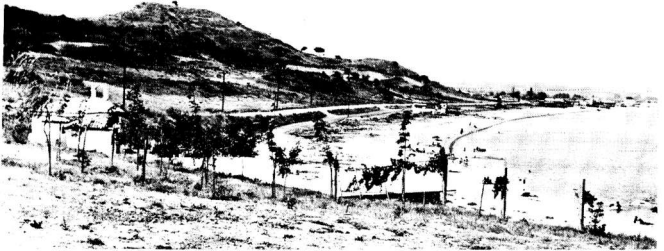

α

δ

Θολίτης λίθος (α-β) και βυζαντινή επιγραφή (γ-δ) (133)

α

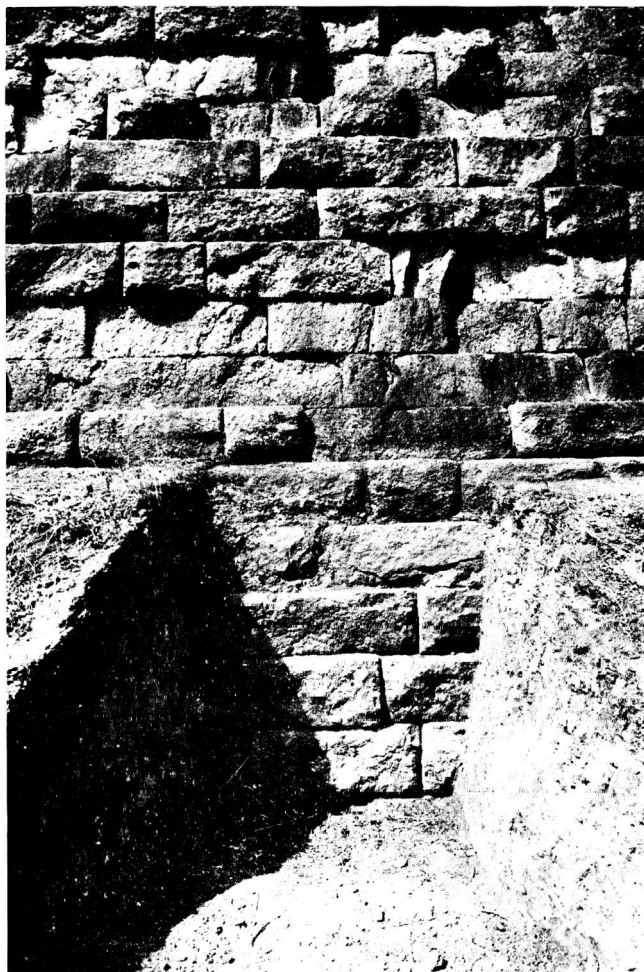

β

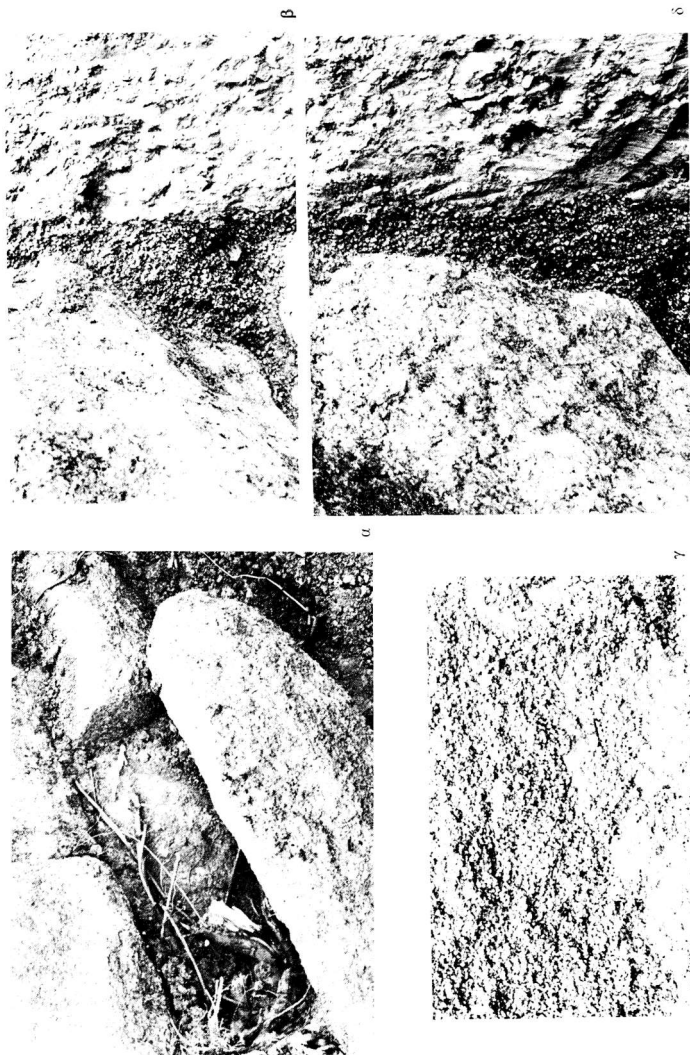
α-β. "Αποψη της θέσεως της Ἀζάνθου ἀπὸ Ν.Α (α)
καὶ μέσος τείχος ἀπὸ Β.Α (β) (133)

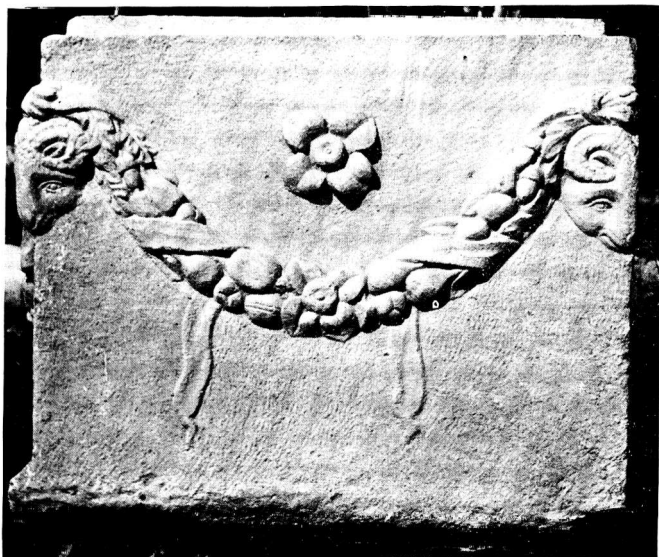
”Αποψη της περιοχής από περιλαβράναι τα σμήματα των 4 δολομαστιζόν τομίων (135.)

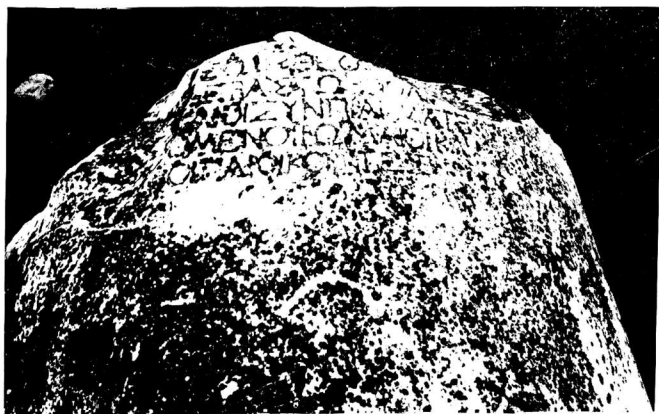
Τομή στα θεμέλια τοῦ τείχους τῆς Ἀζάνθου (133)

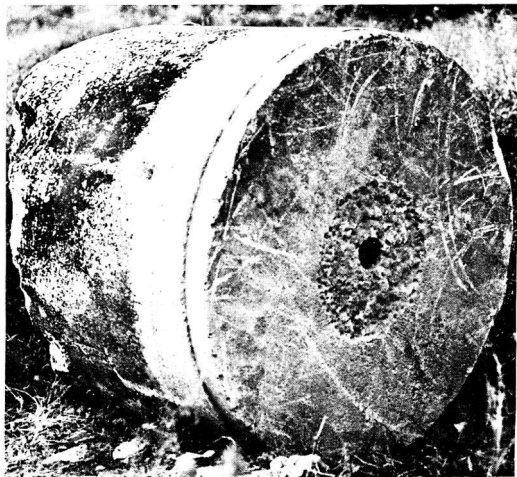
α-δ. Λεπτομέρειες της τομής στα θεμέλια του τείχους της Ακρόπολης (133)

α. Στενή πλευρά θωμαϊκής σαοζογάγος (133)

β. Ύνεπίγραφος σφόνδυλος (133)

β

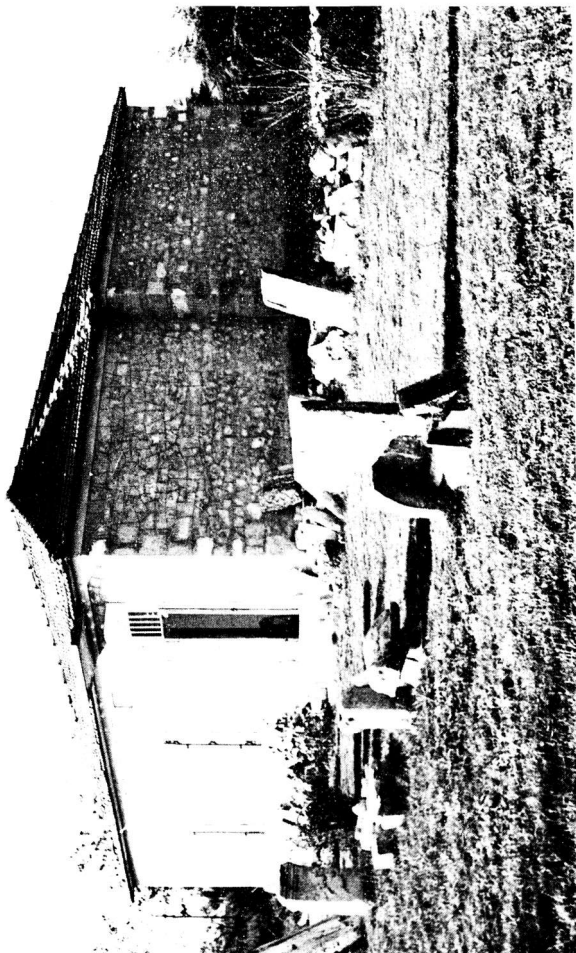

α

α-β. Ὑ. Λίθοι καὶ κάτω ὄψη τοῦ ἐνεπύραμον σφρονδύλου (133)

Αείφανα άρχαίων ζτηρίων κοντά στην Τροσιτηή (133)

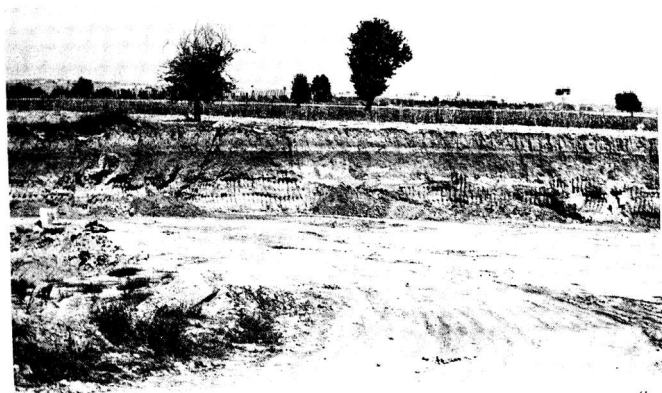
Ἐκτὸ Ν.Α ἄποψη τοῦ ἱεροῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου (137)

Ἐξόθεσι (πυροσουλῆ) γλυπτῶν τοῦ Μουσείου τοῦ Αἰῶν (137)

α-β. Ἐκ τῆς ΝΑ ἄποψης τῆς «χορματεῖδος» ἐν κτήματι Μιχαηλίδου ἐν τῇ περιοχῇ Κατερίνης, μετὰ τὰ σπαράγματα ἀρχαίων μνημείων (138).

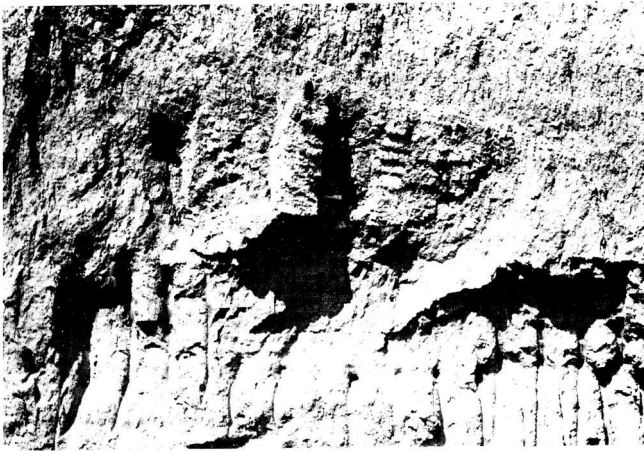

α

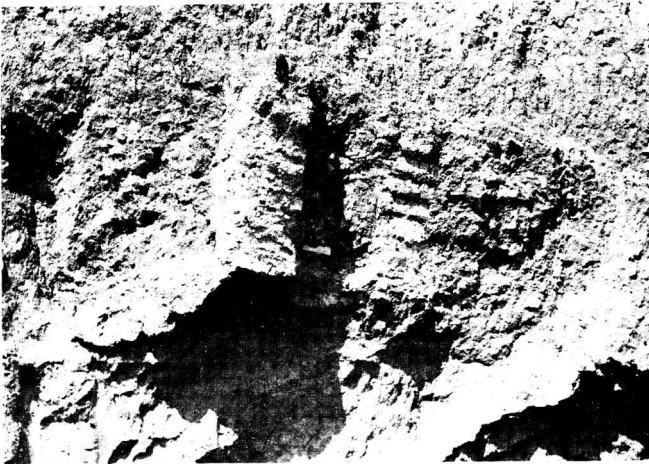

β

α-β. Στροφοματογραφία της χωματερούς και άρχαία λείψανα,
όπως τὰ άρησαν οί μηχανικοί έκσκαφείς (138)

α

β

α-β. Λείψανα γεομετριστῶν ζλιβάνων στὴ «χοιματερίη» (138)

α

β

α-β. Λέο μαρμάρινα λιοντάκια στὰ Πιέζια· τὸ δεύτερο μόλις διακοίνοται πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ πρώτου στὴν εἰκόνα ἄνω (α) (141α)

α

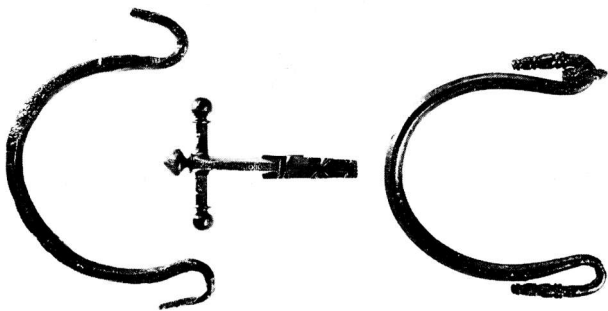

β

α-β. Λοχαίο όλιζό και μαομίονα μέλη έντειγισμένα
στο ναό τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου Λιγνίων (147)

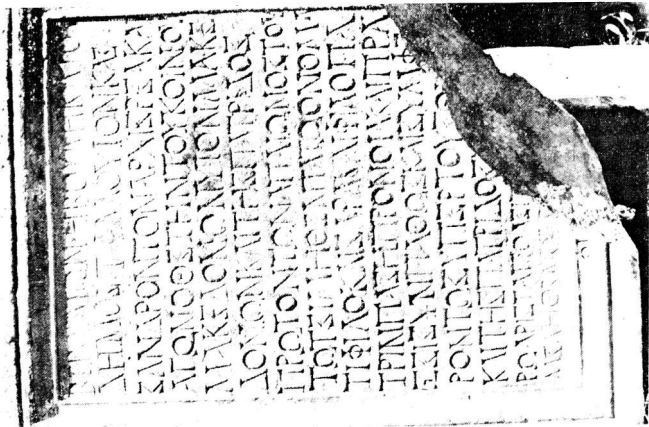

α

β

α-β. Χρυσή δανάκη (α), πόρπη και λαβές αγγείων (β)
από άρχαιο νεκροταφείο της Βερούας (153)

β. Τριμνητή επιγραφή του Τίτου Φλαυίου Κασσιανού στο Μουσείο της Βεργίας

α. Ανάγλυφη και ενεπίγραφη στήλη του μονομάχου Πεζουλάου (154)

Ἡ Ἰστορία τοῦ ἀναστήθου τῆς Βεργίνας ἀπὸ Ν.Α πρὸς τὴ Βεργίνα (157)

Ἐπιγραφοὶ ἀπὸ τῆς ἀνακτοῦρας ἀπὸ τῆς ΝΑ μέτῃ τὰ Παλαιτῖσια ἄνω δεξιὰ στὴν εἰκόνα (157)

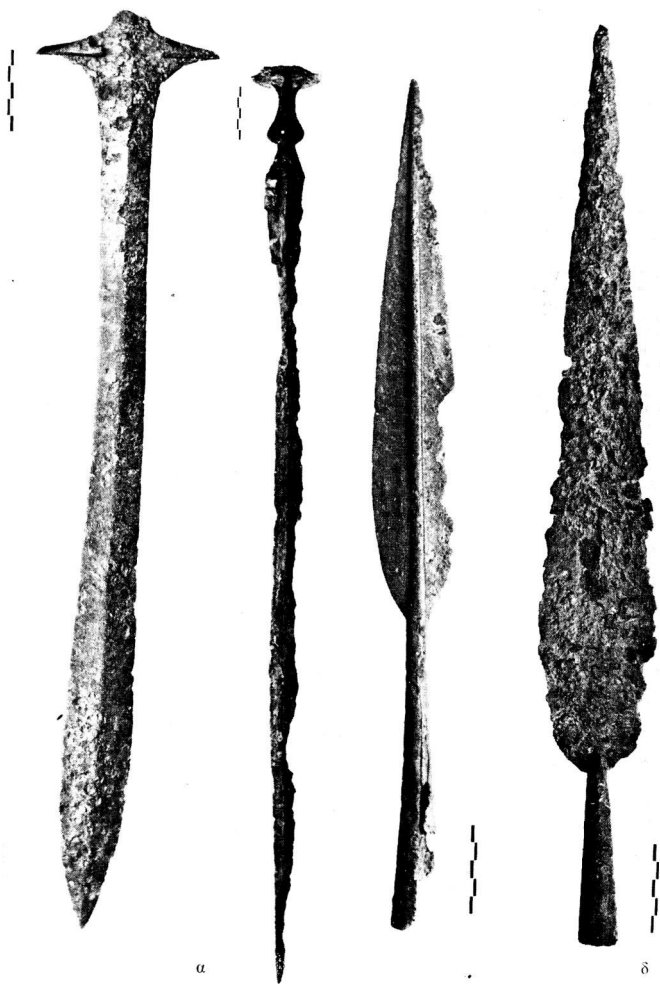

α

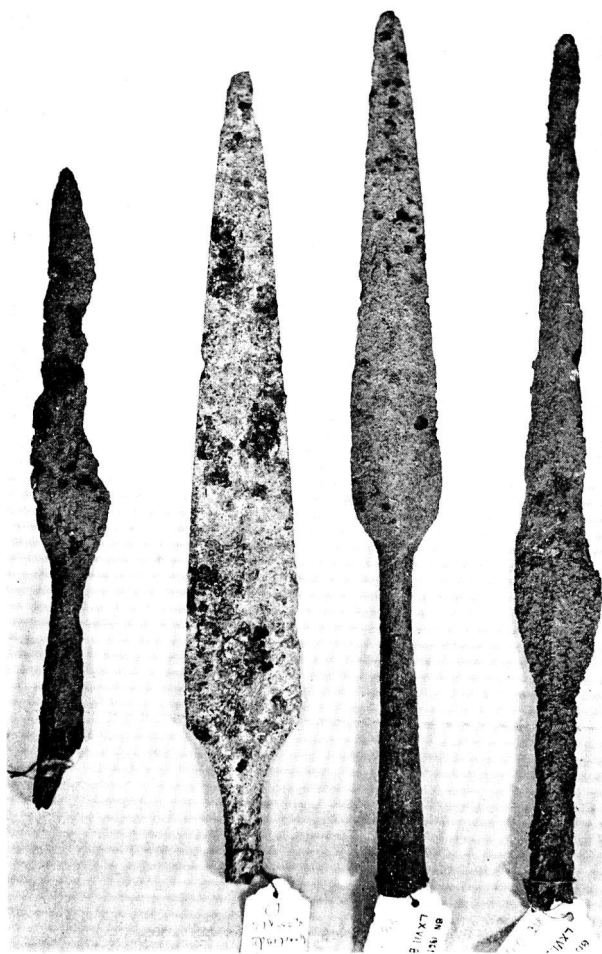

β

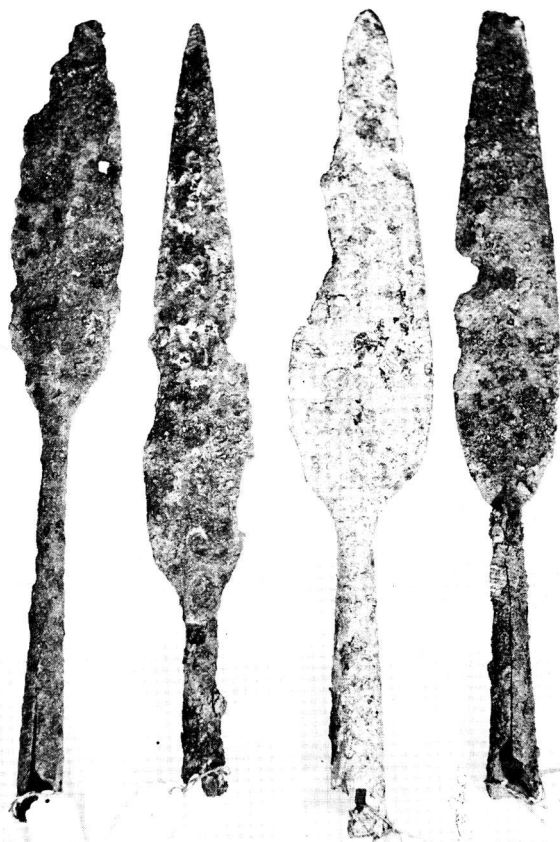
α-β. Ἀρχιτεκτονικά μέλη τοῦ ἀνακτόρου ποῦ περιμένουν ἀναστήλωση (157)

α-δ. Σιδερένια ξίφη και αϊχμές από τη Βεγγίνα (158)

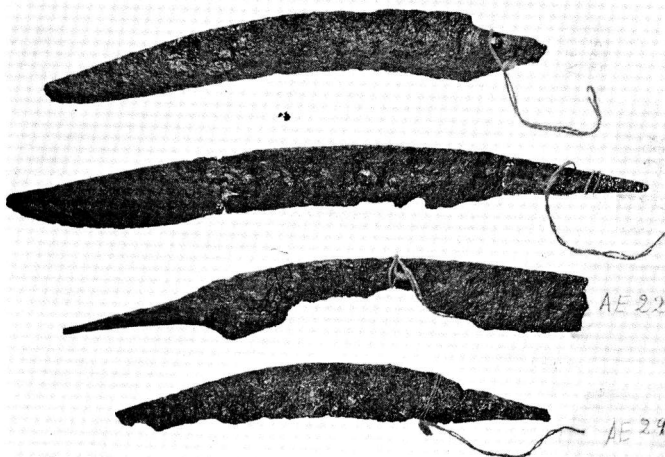
Σιδερένιες αιχμές δοράτων από τή Βεγγίνα (158)

Σιδερένιες αιχμές δοράτων από τη Βεργίνα (158)

α

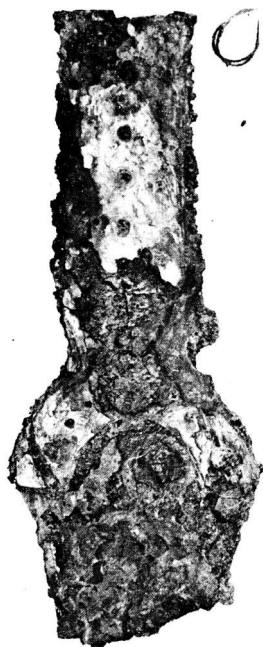

AE 229

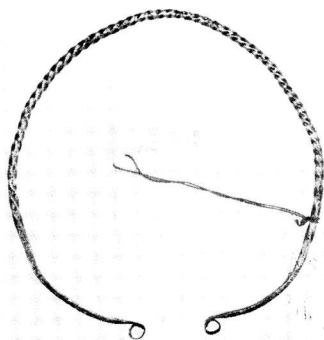
AE 291

β

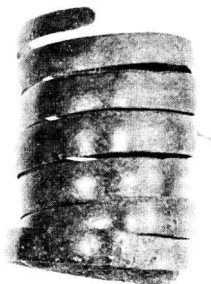
Σιδερένιες αἰχμές δοράτων (α) καὶ σιδερένια μαχαίρια (β), ἀπὸ τῆ Βεγγίνα (158)

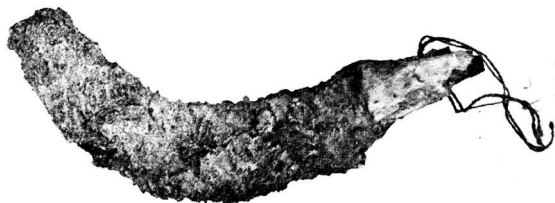
α

γ

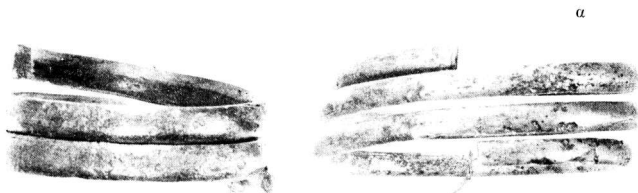
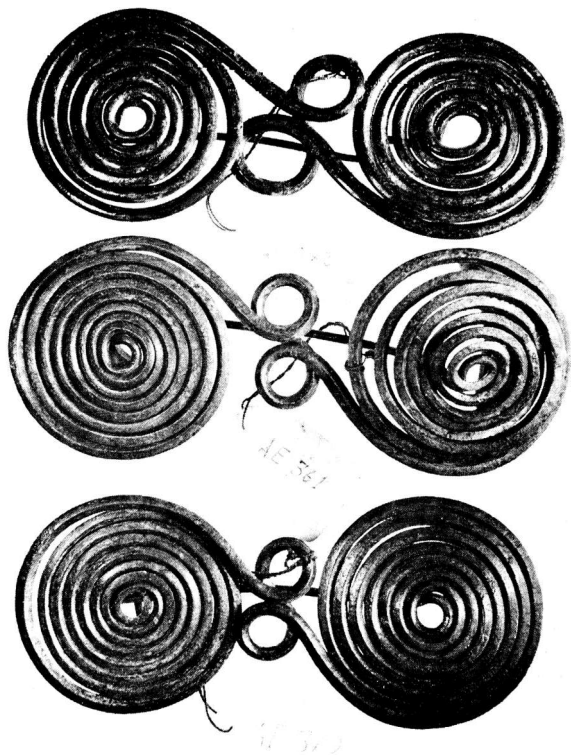

δ

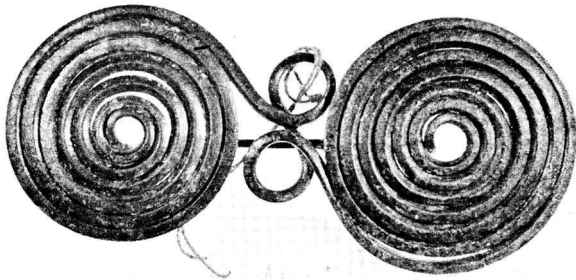
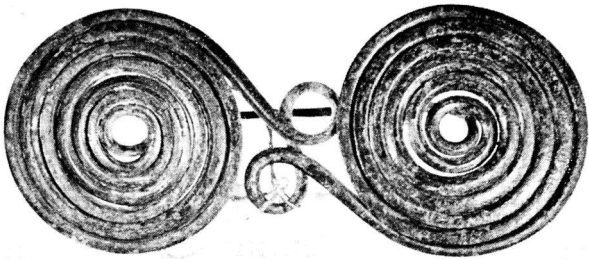

β

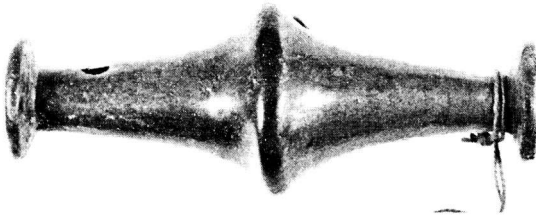
α-δ. Λαβή σιδερένια ξίφους (α), σιδερένιο μαχαίρι (β) και μεταλλικά
κοσμήματα (γ-δ), από τη Βεργίνα (158)

Χάλκινες οκτώσχημες πόσπες (α) και βοαγιόλια (β), από τη Βεργίνα (158)

α

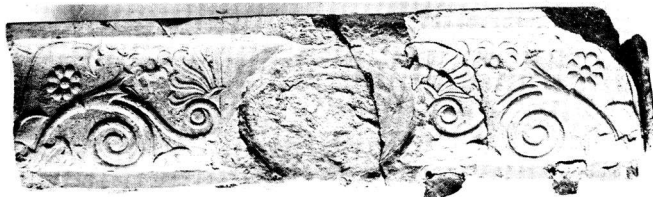

β

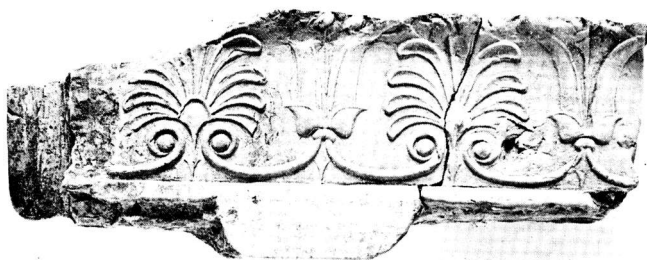
Χάλκινες πόρτες (α) και άτραχτόσχημο νόσημα (β) από τη σωστική άνασκαφή του νεκροταφείου της Βεργίνας, 1960-1961 (158)

α

β

γ

α. Ἀπὸ Νότον ἄποψη ἀρχαίων λειψάνων μέσα στὰ νερὰ τοῦ Νεμγαίου,
β-γ. Πιλόλες σήμε (161)

β

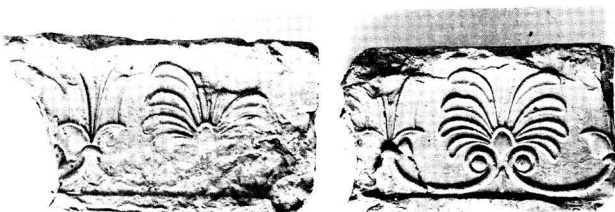
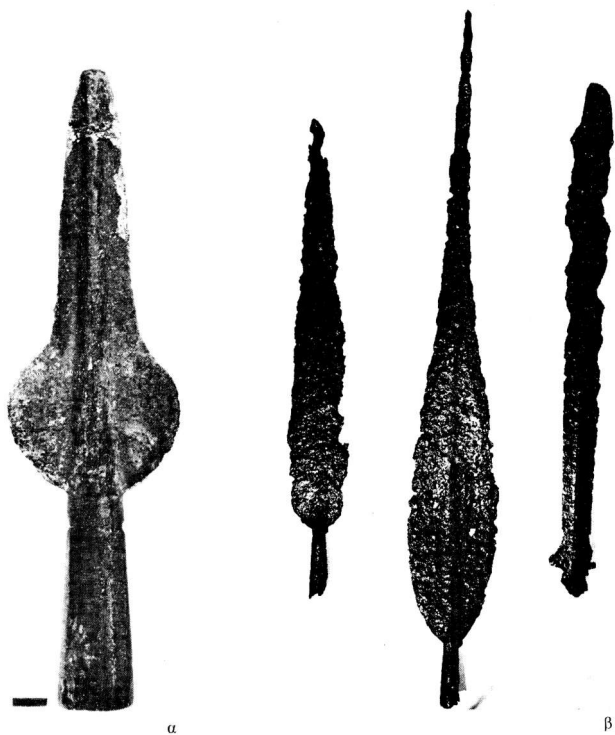

α

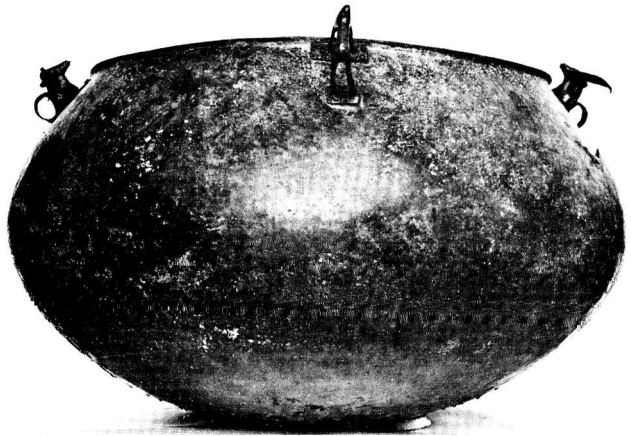
α-β. Λείψανα στοίχης και άλλα λωξείσματα από Νότον (161)

Μεγιστή άποψη τοῦ Νεμγαίου ἀπὸ Β (161)

α. Χάλκινη αίχμη από τη Γαλατική Κοζάνης στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (178), β. Σιδερένια όπλα από το Πειριβόλι Γρεβενών (186), γ. Τμήματα πήλινης σίμης από τὰ Λευκάδια (161)

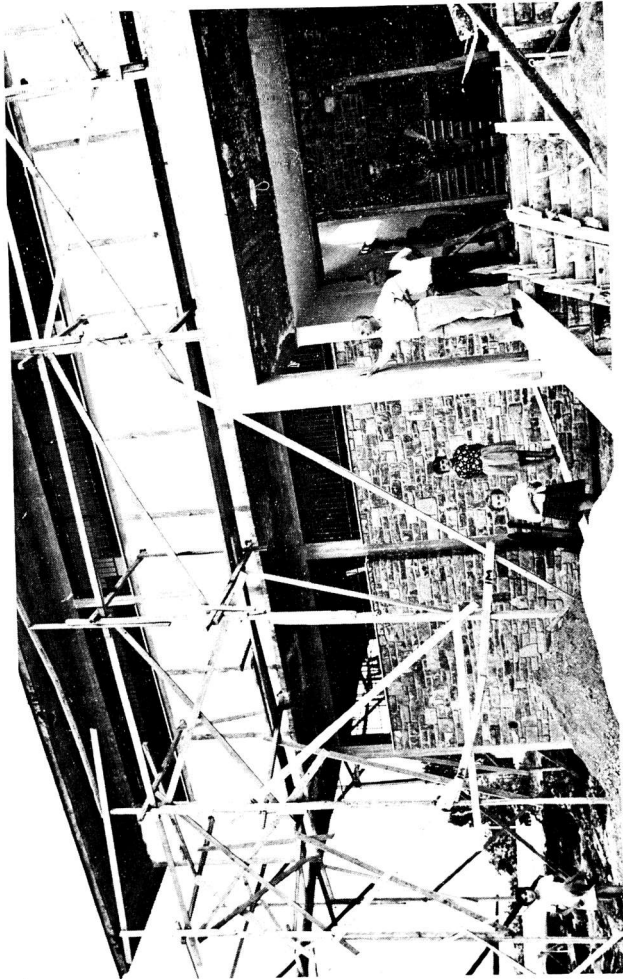

α

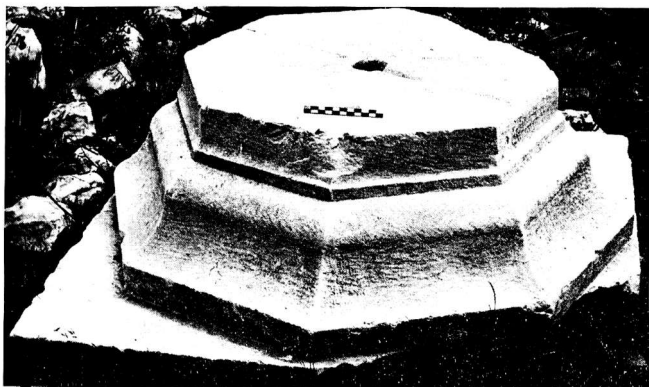

β

α-β. Δύο ὄψεις γάλλικων λέβητος ἀπὸ τὸ Ηεροτόλι Γορβενῶν (186)

Ἔργη τῶν αἰθουσῶν Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῆς Φιλοσόφου πρὸν τοποθετηθῆ ἡ ἐξόφρα (193)

α

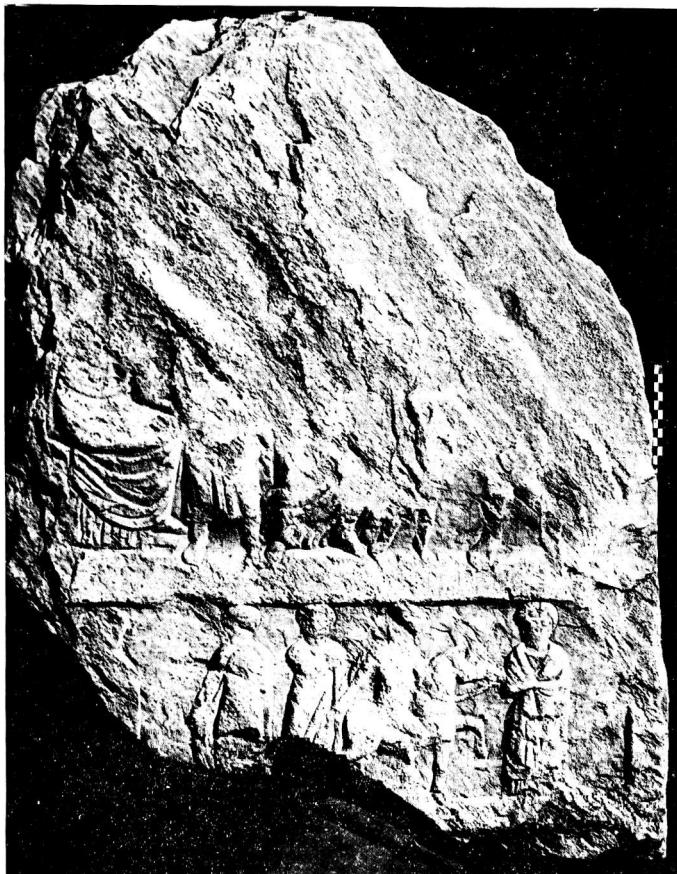

β

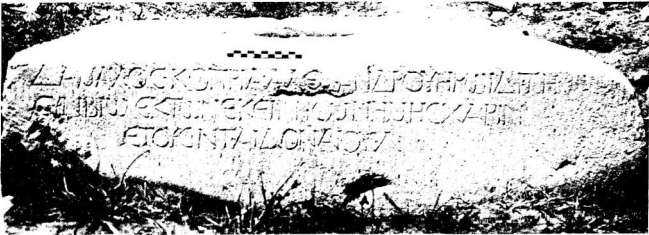
*Μαομάοινη βάση (α) και η θέση «Τσαϊρια της Ἐκκλησίας»,
ἀπὸν εἶδεθι μαζὶ μὲ τὴν ἐπιγραφή τοῦ πίν. 221α (193)*

Τὰ Βέγγια ἀπὸ Ἀναμίον καὶ στὸ βάθος τῆς εἰκόνης· ὁ προοιτιοῦνός συνοικισμὸς Σοφιοστειῶν, τὰ «Ταῦθια τῆς Ἐκαληρίας» στὸ κέντρο, καὶ ἡ πενιότης τῆς Ἀλακτίας δεξιᾶ (1933)

Ἐπιτόμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Μουσειῶν τῆς Φλωρίνης μὲ πολυπρόσωπη
παράσταση κατὰ ζῶνες (193)

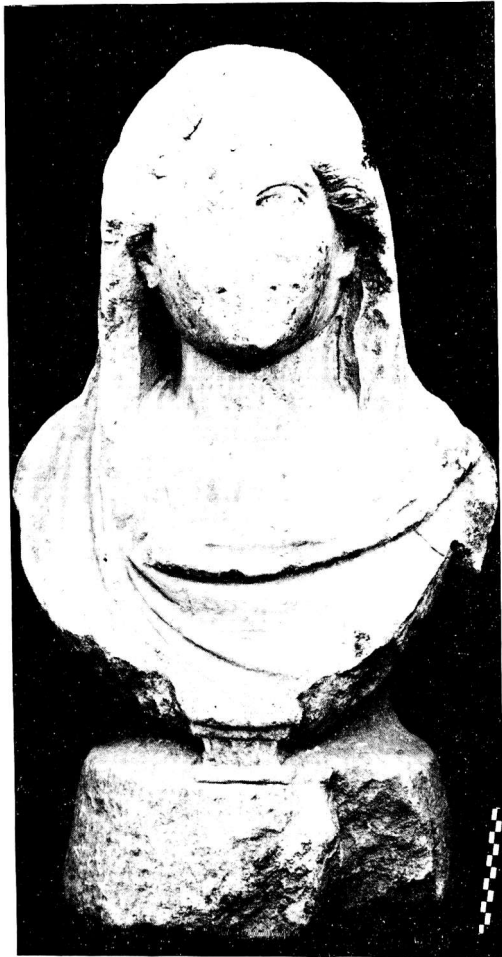

α

β

α-β. Ἐπιγραφή καὶ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου τῆς Φλώρινης (193)

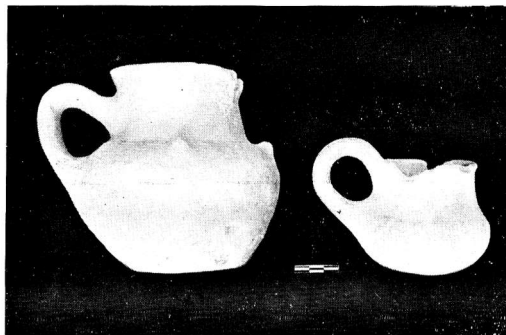
Γυναικεία προτομή τοῦ Μουσείου τῆς Φλωιδίνης (193)

Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραμμα τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

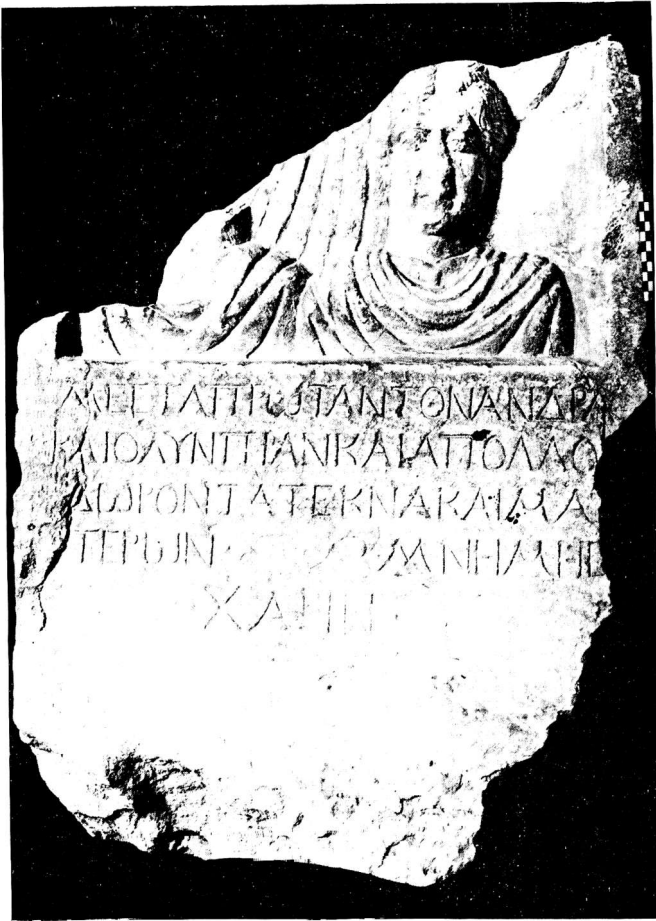

α

β

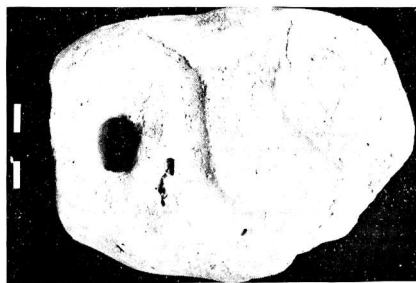
α-β. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο καὶ προϊστορικὰ ἀγγεῖα
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

Τμήμα ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου
τοῦ Μουσείου τῆς Φλώοίνης (193)

α

β

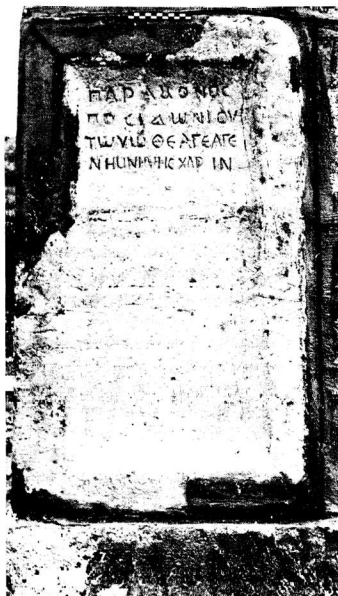
Τμήμα επιτύμβιας στήλης (α) και πήλινο προϊστορικό αντίχειμένο (β),
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

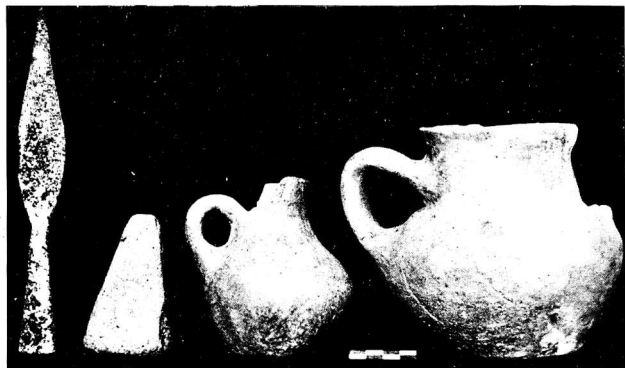
α. Τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

β. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή
ἐντελιχισμένη στὸ ζωδονοστάσιο
τοῦ ναοῦ στὰ Βέγορα (197)

α. Ἐπιτόμβιο τοῦ Μουσείου τῆς Φλωοίνης (193)

β. Ἀντιζείμενα τῆς Συλλογῆς Ἀζῆ στό Μουσείο τῆς Φλωοίνης (193)

α

β

γ

α, γ. Ἄγαλμα Ἀρτέμιδος καὶ λεπτομέρεια, β. Τμήμα ἐπιτομῆς (193)

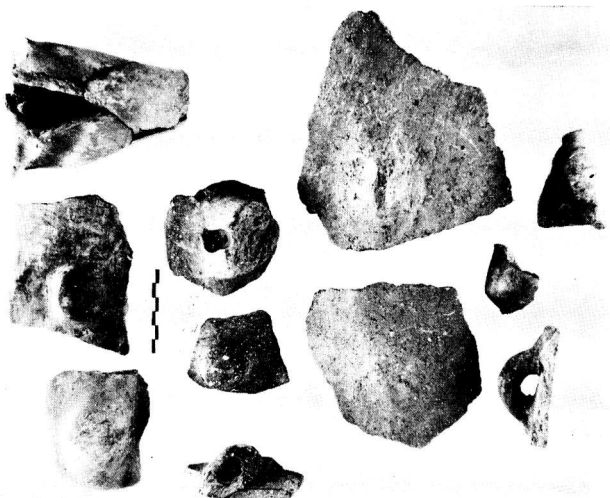

α

β

α-β. Δυὸ ὄψεις μνημείου ἀπὸ τῆ Βεόη στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (193)

α

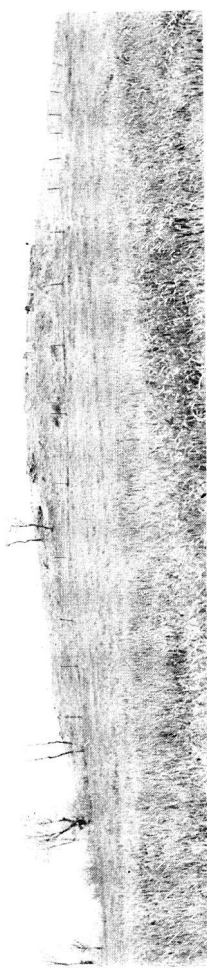

β

α-β. Ήλιφανειακά εδρήματα στόν προϊστορικό σσνοικισμό
τῆς νότιας ὄχθης τῆς Βεγορητίδος (193 καὶ 197α)

α

β

Ο πρωϊτοκοίος σιναισιμὸς τοῦ Λοιμενοχωρίου, ἄποψη τῆς νότιας πλευρῆς ἀπὸ τῆν ἔθνικῆ ὁδὸ (α) καὶ τῆς πλευρῆς τοῦ τοιμηνοῦ νεκροταφείου (β)

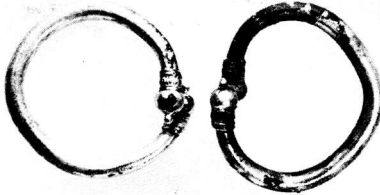
Πλαστικό άγγείο από τὰ Λευκάδια τῆς Ναύσσης
στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (161)

α

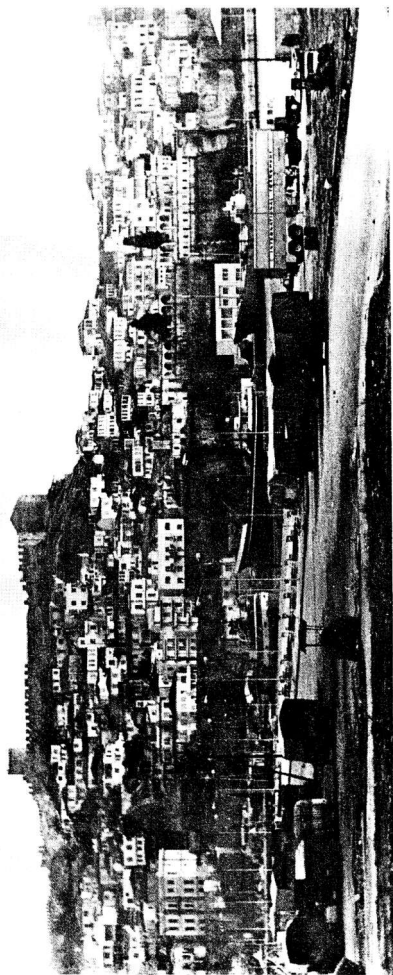

β

γ

α-γ. Πιίλινα ειδώλια καὶ χρυσῶ βραχιόλια, ἀπὸ τὰ Ἱ.Αβδηρα τῆς Θράκης,
στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (198)

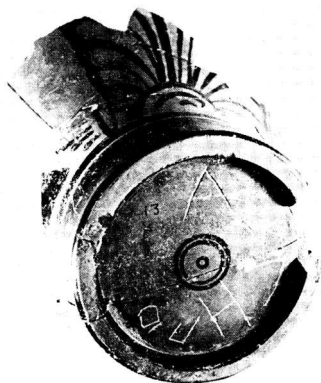
Ἡ περιοχή τῆς Καβάλας, ὅπου ἀποκαλύπτονται τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας
Νεαπόλεως (βυζαντινῆς Νισιπολιτέως) (199)

α

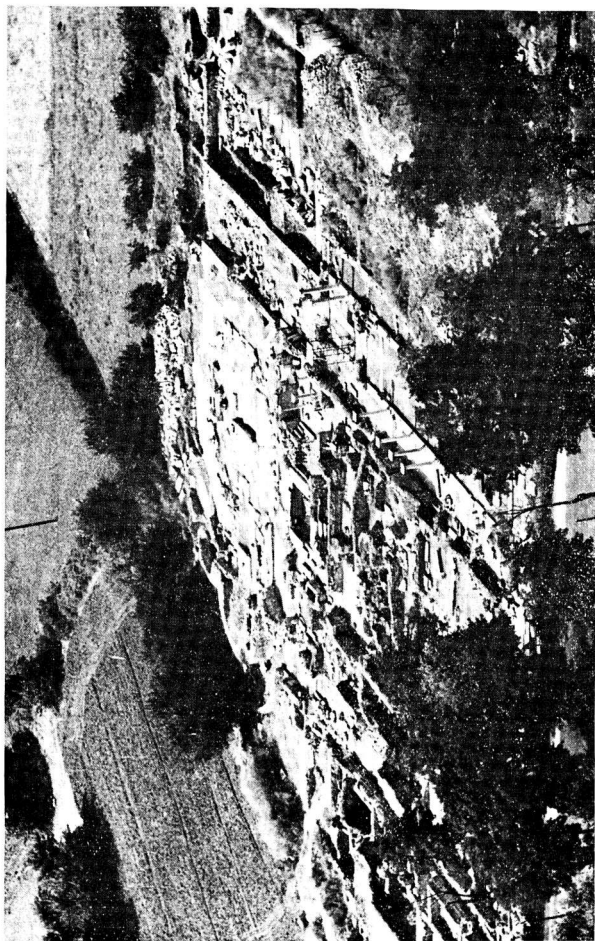

β

γ

α-γ. Ἀπὸ τὴν Καλαμίτσα ὄστρακα μὲ ζωραγμένους ἐπιγραφάς:
Ἐπιγένης;], ΘΕΟ[-, Ἀσκληπιῶ (199)

Το συγκρότημα του παλαιοχριστιανικού Οξυρύνχου των Φιλίππων
μέ το ημακεδονικό τάφο (το δάφνον στο κέντρο της εικόνας) (201)

α. Αἴθουσα Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῶν Φιλίππων (200)

β. Ἀνάγλυφη παράσταση Ἀρτέμιδος μὲ κλάδο (202)

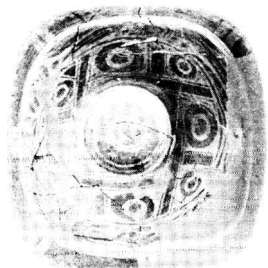

α

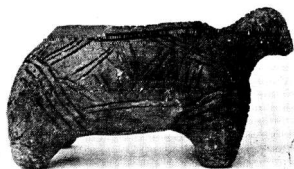

β

α-β. Ἀνάγλυφες παραστάσεις στους βράχους τῶν Φιλίππων:
α. Ἄσκλημιος πυροφόρος, β. Ἴσις (;) καὶ Ἄσκλημιος Κωνηγέτις (202)

α

β

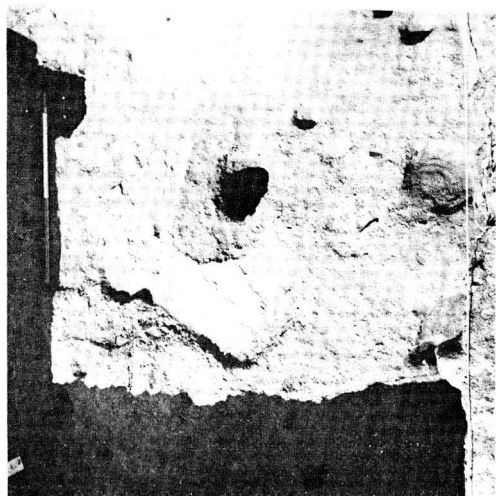

γ

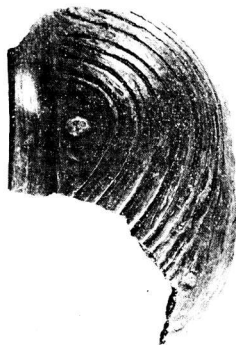
α-γ. Ντιζιλί Τάς: α. Ἄγγειο διακοσμημένο με γραφίτη, β. Ζωόμορφο ἄγγειο με ἐγχάρακτη διακόσμηση, γ. Λίθινα ἐργαλεία τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς (204)

β. Ὀστράκα πρῶτης Ἐποχῆς Ναυσοῦ
ἀπὸ τὸν Ποτό τῆς Θιάσον (206)

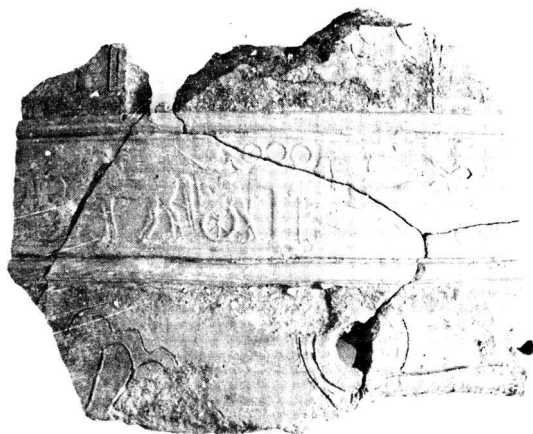
α. Λείψανον ἱπποῦ (γούρον) ἐν στῦλον τῆς Μέσης
Νεολιθικῆς Περίοδου ἐν Νταζιὰ Τὰς (204)

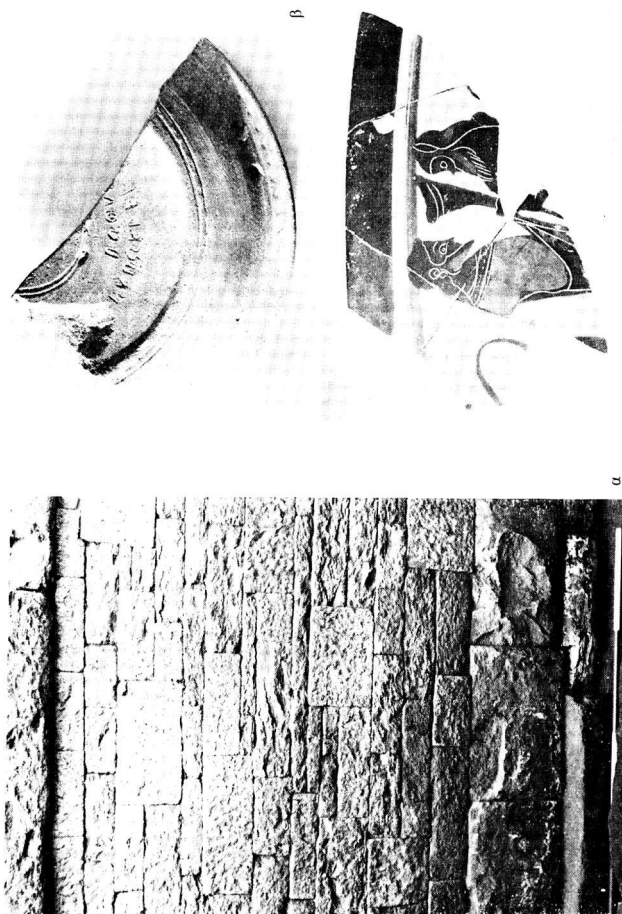
γ. Ὀστράκων τῆς ΠΕΝ ἀπὸ τῆς
Μαγῆς τῆς Θιάσον (206)

α. Ἐπιτύμβιος μαρμαρινὸς νεκροταφείον ἐπὶ τῆς Λαονάκι τῆς Θάσου (206)

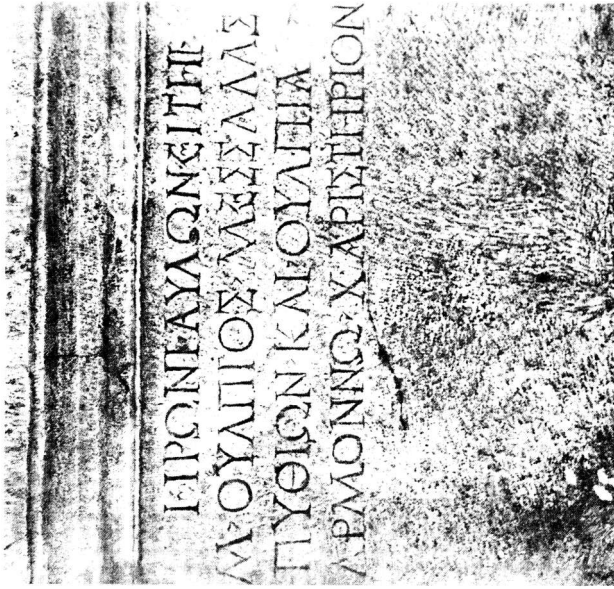

β. Τμήμα πήλινου τριπόδου διακοσμημένου με στυμφοειδῆ
παράσταση ἀματωδορμίας (206)

α. Τὰ θεμέλια καὶ οἱ κατώτεροι
δόμοι τοῦ ἰχθῦος (206)

β-γ. Ἐνεπίγραφο πιάτο καὶ τμήμα
μελανόμορφου ἄττικοῦ σκύρου (206)

β. Ήπιρραγι ἀναθηλιατιζή
εις Ήγορα Αἰζορείτην (211)

α. Ήπιρράβιο ἀνάγλυφο ἐνεπιρραγο, τεγαῖο
ἐπιγματο ἀπό τή θείση Παζγῆς τῆς Θιάστορ (206)

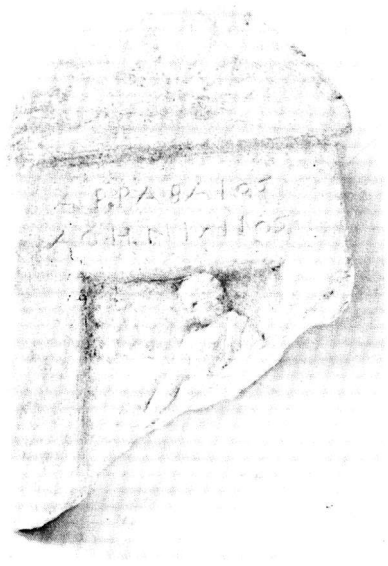
α-β. Πιλόνες λάμπραξες τοῦ νεκροταφείου τῆς Οὐσίμης (213)

α. Σημα τάγον τής Οισόμυης (213)

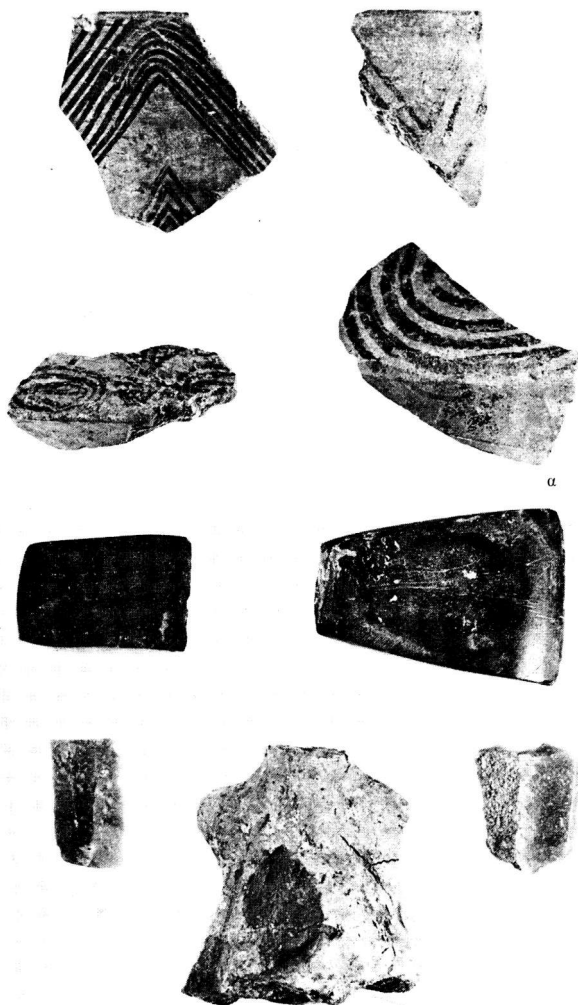
β. Όχνηροτιζός περίβολος σέ λόφο πρὸς Α. τής Νέας Κάσβαλης (214)

α. Ἐπιτύμβια στήλη ἐνεπίγραφη ἀπὸ τῆν Ἀμφίπολη (220)

β. Μέρος ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς εἰς Ἀρτεμιν Ταυροπόλων (220)

α-β. Ἐπιγανειακά εὑρήματα τοῦ προϊστορικοῦ
σπουκιτισμοῦ στή θέση Μαρίνα τοῦ Νέου Σουλίου (225)

β

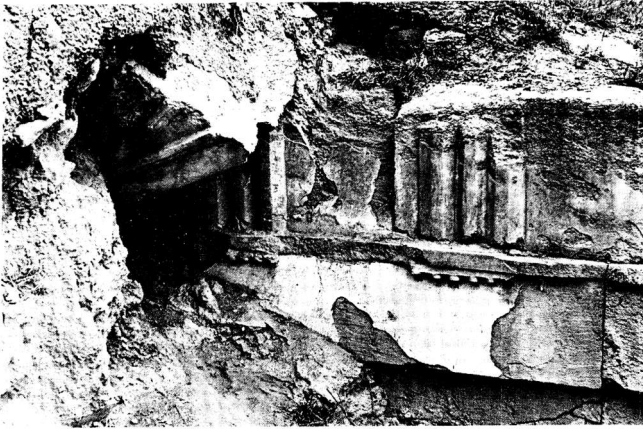

α

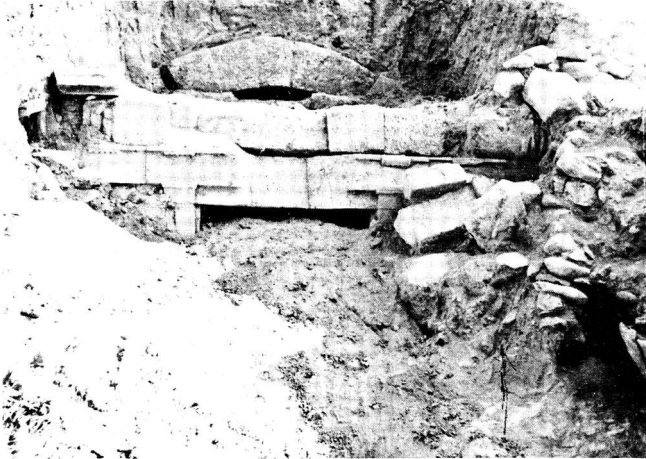

β

α-β. Ὁ τύμβος τοῦ τάφου κοντὰ στό Σ.Σ. Ἀγγίστας ἀπὸ Λυσίων καὶ ἄποψη τῆς προσόψεως τοῦ τάφου κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου (228)

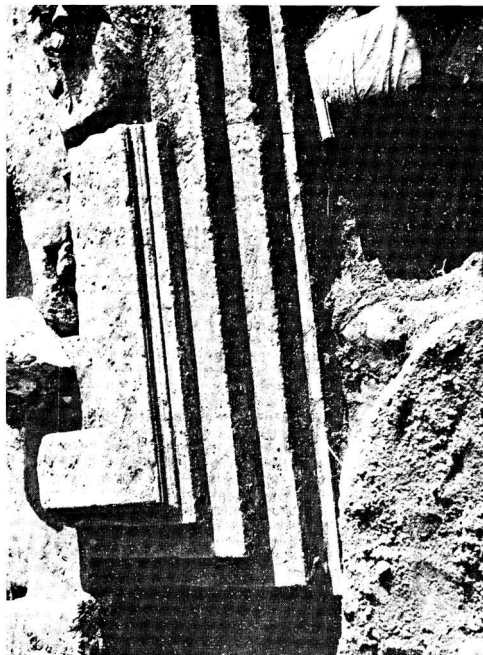

α

β

α-β. Λεπτομέρεια τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῆς Ἐγγίστας (α) καὶ εἰκόνα τῆς προσόψεως μετὰ τὴν ἐπαναζάλωψή τῆς εἰσόδου γιὰ ἀσφάλεια τοῦ μνημείου (228)

β. Βαθμυδότη κορυίδα και γεματιοφόρος τοιχοβάτης
τοῦ ἱεροῦ στὸ Ἄγροτοχόρι (238)

α. Πήλινο ἀγγεῖο προϊστορικοῦ σφραγισμῆς
στὸ Καστανόχορι (237)

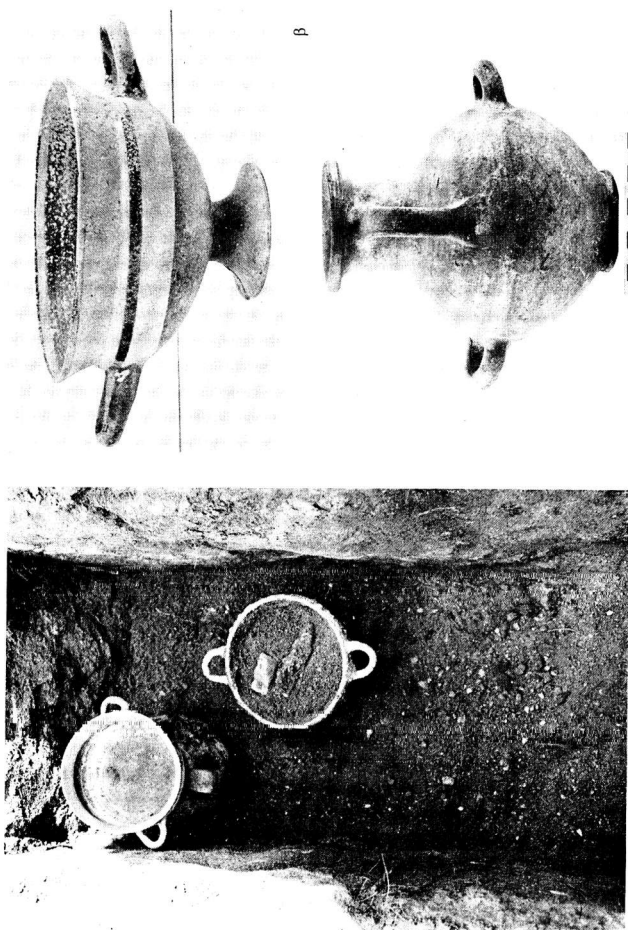

α

β

α-β. Μειοική άποψη πτηρίων της Τραγίλων και δομάτιο
μέ πύλινες ποσομέες (238)

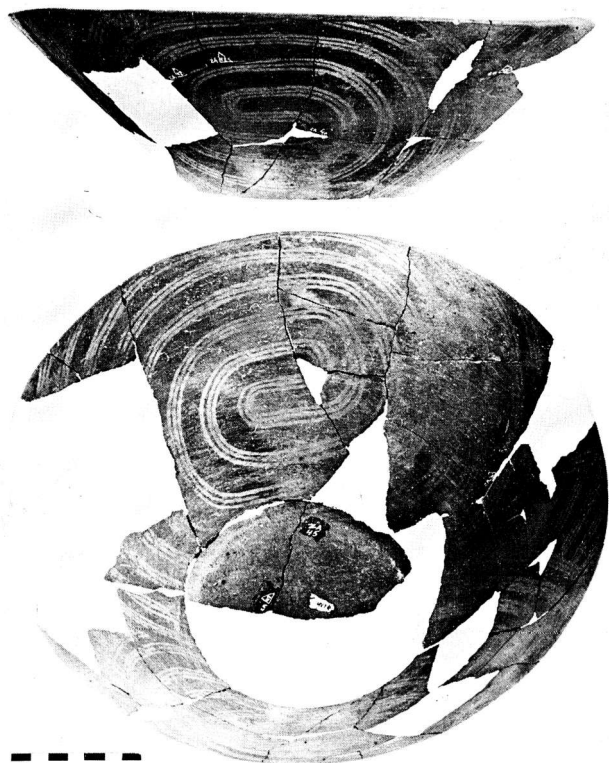
α-γ. Κυρηναίσιμες τάφος, κόλλις καὶ ἄδρια ἀπὸ τάφος ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Τραγίλου (238)

α. Λαξευτός τάφος με ναόσχημη πρόσοψη στο Σιδηρόκαστρο (239)

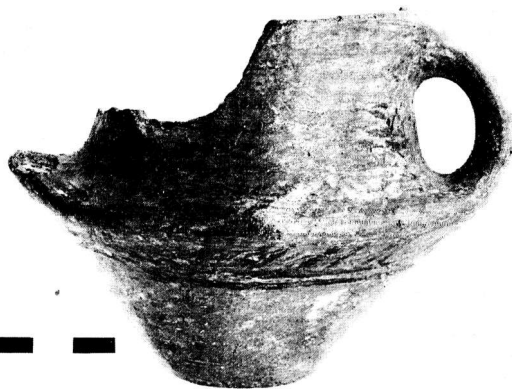
β. Μερική άποψη από το «ζαημένο σίτι» στους Σιταγοούς (243)

Δύο ὄψεις ἀγγείου τῆς φάσεως III τοῦ προϊστορικοῦ σπουζισμοῦ Σιταγῶν Φωτολίβου. Ἐναι διακοσμημένο μὲ γραφίτη. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 3.500 π.Χ. Ποβ. καὶ πίν. 257 (243)

Λατρευτικό σκεύος και κάλυμμα από τη γάση ΙΙΙ (243)

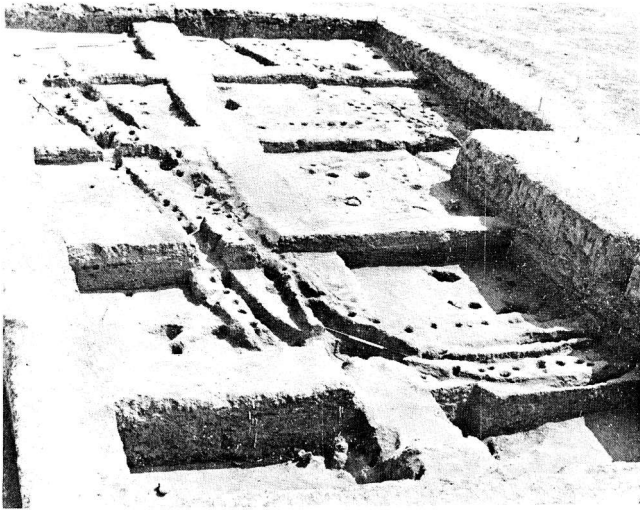
Ἀγγεῖα τῶν ἀνωτέρων στουμάτων τῆς γάσεως III (243)

Δύο όψεις μεγάλης πηλίνου ειδολίου της ομάδας III (243)

α-β. Χάλκινες πευόνες τῆς γάσσου III καὶ πύλωνα ἀργεῖα τῶν γάσσου IV καὶ V.1 (243)

Τὰ λείψανα ἀπὸ τὸ «μαζοῦ σπιτί» (*The Long House*) μήκους 18 μ. (243)

Ό,τι ἔμεινε ἀπὸ τὸ ἀκαμμένο σίτιον στοὺς Σιταγοροὺς (243)